This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva

Josip Brunšmid, Viktor Hoffiller, Hrvatsko arheološko društvo, Narodni muzej u Zagrebu Arheološki odjel, Zemaljsko ...

Digitized by Google

Arc 302·7.5

Harvard College
Library

THE GIFT OF
Archibald Cary Coolidge
Class of 1887
PROFESSOR OF HISTORY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VJESNIK

HRVATSKOGA

ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA.

ORGAN ARHEOLOŠKOGA ODJELA NARODNOGA MUZEJA U ZAGREBU.

NOVE SERIJE SVESKA VIII. 1905.

UREDNIK

DR JOSIP BRUNŠMID.

ZAGREB.
TIŠKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA (MARAVIĆ I DEČAK).
1905.

Digitized by Google

Digitized by Google

VJESNIK

HRVATSKOGA

ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA.

ORGAN ARHEOLOŠKOGA ODJELA NARODNOGA MUZEJA U ZAGREBU.

NOVE SERIJE SVESKA VIII. 1905.

UREDNIK

DR JOSIP BRUNŠMID.

ZAGREB.
TISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA (MARAVIĆ I DEČAK).
1905.

Digitized by Google

Acc 302'7.5

HARVARD COLLEGE LIBRARY
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
Mar. 4, 1926

Pisci za sadržaj svojih članaka sami odgovaraju.

Digitized by Google

SADRŽAJ „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE VIII.

Strana

Barlé Janko: † Ivan Krstitelj Tkalčić 165
Brunšmid Dr. Josip: Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu (Nastavak) 35
— — — Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V (treći dodatak); XVIII—XXV 176
— — — Starine ranijega srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije I. 208
Hoffiller Dr. Viktor: Olovna pločica sa relijefom iz Divoša 204
— — — Olovna pločica sa zavjetnim relijefom iz Srpske Mitrovice 118
— — — Prethistorijsko groblje u Smiljanu kraj Gospića. 193
Klaić Vjekoslav: Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. stoljeća (1409—1526) 129
— — O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske (1091 1207). 107
Krnic Bogoljub: Zagrebačka isprava iz g. 1482. o oprostu od plaćanja maltarine 159
Milčetić Ivan: Tri glagoljske listine iz Istre iz XV. vijeka 30
Šišić Dr. Ferdo pl.: O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira 1
Vasić Dr. Miloje M.: Bronsani sud iz Viminacija 148
Vulić Nikola: Dva rimska napisa iz Crne Gore 172

Glavna skupština hrvatskoga arheološkoga društva, držana dne 4. svibnja 1905. 221
Književne vijesti 226
Razne vijesti 231
Inhalt des »Vjesnik« der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Zagreb (Agram). Neue Serie. Band VIII. 1905. 234
Verzeichnis der Abbildungen 234
Članovi utemeljitelji hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu 238

Digitized by Google

IMENA SURADNIKA I DOPISNIKA „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE VIII.

Barlé Janko, prebendar prvostolne crkve u Zagrebu.
Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Hoffiller Dr. Viktor, čuvar arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Klaić Vjekoslav, sveučilišni profesor u Zagrebu.
Krnic Bogoljub, gimnazijski profesor u Požegi.
Kršnjavi Dr. Izidor, odjelni predstojnik kr. zemaljske vlade u miru i sveučilišni profesor u Zagrebu.
Milčetić Ivan, gimnazijski profesor u Varaždinu.
Miler Ferdo Ž., gimnazijski profesor u Zagrebu.
Šišić Dr. Ferdo pl. gimnazijski profesor i sveučilišni docenat u Zagrebu.
Vasić Dr. Miloje M., čuvar srpskoga narodnoga muzeja u Beogradu.
Vulić Nikola, sveučilišni profesor u Beogradu.

Digitized by Google

O SMRTI HRVATSKOGA KRALJA ZVONIMIRA.

Historička studija.

Kad je govor o pitanju smrti hrvatskoga kralja Zvonimira, treba razlikovati dvoje: kad i kako se ona zgodila, to jest, treba ponajprije što sigurnije i točnije odrediti godinu smrti Zvonimirove, a onda tekar prijeći na pitanje, e da li je pomenuti hrvatski kralj umr'o prirodnom smrću ili nasilnom. Ja ću o obim pitanjima i tim redom raspraviti.

I. Kad je umr'o kralj Zvonimir.

U jednoj ispravi, koja nam je u originalu sačuvana, kaže hrvatski kralj Stjepan III., kako su preda nj, nakon što je bio milošću božjom *„omnibus Chroacie et Dalmacie nobilibus collaudantibus“* podignut na prijestolje svojih »otaca, djedova i pradjedova«, došle pored mnogih drugih odličnika, još i zastupnice spljetskoga benediktinskoga ženskoga manastira, neka bi im on potvrdio darovnicu *„a nuper rege defuncto Suinimiro concessum sibi“*.[1] Iz ovih riječi sasvim jasno slijedi, da je hrvatski kralj Zvonimir umr'o ne dugo (nuper) prije ovoga čina, ili da kralj Stjepan III. ovu potvrdu na Zvonimirovu darovnicu izdaje nekako skoro po nastupu svom na prijestolje. Da se dakle riješi pitanje o vremenu smrti Zvonimirove, imamo sada ustanoviti, kad je kralj Stjepan III. izdao ovu ispravu. Za dan smo potpuno upućeni; isprava naime izdana je kod Šibenika (apud castrum Sibinico) i to: *„in die natiuitatis sancte dei genitricis et uirginis Marie“*, to jest dne 8. septembra.[2] Prema tome dakle možemo nekom sigurnošću ustvrditi, da smrt kralja Zvonimira pada koji mjesec prije toga dana, jer se mora predmnijevati, da se izbor kralja Stjepana III., o kojem nam (kako vidjesmo) on sam izrijekom govori, nije poradi tadašnjih sporih prometnih sredstava, (a još i inače nije bilo u ono doba kod tih stvari osobite žurbe), obavio neposredno, već za koji dan po smrti pomenutoga kralja, a niti da je sam kralj Stjepan III. baš odmah po svom krunisanju pošao do Šibenika i ovu ispravu izdao.[3] Dapače iz ostalih riječi ove isprave može se zaključiti, da je kralj Stjepan III. spljetskim

---

[1] Rački: Documenta (Monum. Slav. meridion. vol. VII). Zgrb 1877, pg. 148. Nakon otkrića poznate ploče kraljice Jelene po Buliću, stoji niz kraljeva hrvatskih imena Stjepan ovako: Stjepan I. (oko 950.), Stjepan II. (1035—1058) i Stjepan III. (1089—1090).

[2] Ibidem

[3] Za kralja Zvonimira znamo sigurno, da je izabran istom godinu dana poslije zarobljenja kralja Slavića (Documenta pg. 99. i 103).

Digitized by Google

benediktinkama potvrdio Zvonimirovu darovnicu na saboru, što ga je tom prilikom pred Šibenik sazvao, a dok se taj skupio, ipak je moralo koje vrijeme proteći.[1] To nas opet vodi do zaključka, da imamo smrt Zvonimirovu staviti u prvu polovicu one godine kad je isprava izdana.

A koja je to godina?

Nažalost u ispravi samoj nije označena, budi nemarom pisarevim, budi što se to tada nije smatralo nužnim. Godini 1087. ne može ona nikako pripadati, jer nam je iz te godine sačuvana jedna isprava kralja Zvonimira od 8. oktobra.[2] Stoga i jest Rački označio u njoj godinu ovako: 1088./89., dakle možno je, da je ona izdana godine 1088., ali i godine 1089. Sada nastaje pitanje, može li se nekom većom vjerojatnošću odrediti, kojoj od ovih dviju godina pripada isprava od 8. septembra.

Kralj Stjepan III. izdao je još jednu ispravu, u kojoj je godina izdanja njezina točno odredena, naime 1089., no nažalost bez oznake mjesta i dana.[3] Medutim možemo ipak i to vrijeme nešto preciznije odrediti nego li je sama godina. U ispravi se naime kaže: „*L' anno della incarnazione del Signore millesimo LXXXIX, nell' indictione XII.*" U ovo doba, to jest u drugoj polovici XI. vijeka, upotrebljavala se u južnoj Evropi tako zvana „*indictio graeca*" (ili *constantinopolitana),* koja je počinjala prvim septembrom svake godine, od kojega se dana u Byzantu i računala nova godina.[4] Izvan svake je sumnje, da se po toj indikciji i u hrvatskoj dvorskoj kancelariji brojilo.[5] Na taj način ima svaka naša (gregorijanska) godina dvije indikcije, to jest jednu od 1. januara do 31. augusta, i drugu od 1. septembra do 31. decembra. Rühl je sasvim jasno dokazao, da se na indikcije počelo brojiti od 1. septembra 312. godine, pa tako znamo kao jamačno, da je godine 1089. padala XII. indikcija od 1. januara do 31. augusta, započevši još 1. septembra 1088. Iz ovoga razlaganja opet jasno slijedi, da je isprava kralja Stjepana III., kojom daruje manastiru sv. Stjepana »de Pinis« kraj Spljeta kraljevsku zemlju zvanu »Raduna«, izdana izmedu 1. januara i 31. augusta 1089.

Sada nastaje pitanje, je li ova isprava izdana prije one šibeničke od 8. septembra ili kasnije, a prema tome dakle, pripada li šibenička isprava god. 1088. ili 1089.

Poznato je, da je kralj Stjepan III. kakih šestnaest godina proveo u manastiru sv. Stjepana »de Pinis« u potpunoj zabiti i daleko od svih političkih zaple-

---

[1] Rački: Nutarnje stanje pg. 108. Što Ljubić: Pregled hrv. povijesti. Rijeka 1864. pg. 32. hoće, da je Stjepan III. »osmoga rujna 1089. okrunjen na šibeničkom saboru Lovrincem nadbiskupom spljetskim u prisutnosti velikaša, župana i građana ondje sakupljenih iz cijele zemlje na takovu svečanost,« sasvim je neobrazložena subjektivna konjektura. Krunisanje je mnogo vjerojatnije obavljeno u Solinu (kao i Zvonimirovo).

[2] Rački: Documenta pg. 145.

[3] o. c. pg. 149—141. Kako je poznato (Rački: Stari prijepisi hrv. isprava do XII. v. prema maticam. Rad vol. 36. pg. 138—140), talijanski se tekst ima smatrati kao glavni, jer latinski je prijevod Farlatov.

[4] Za indikciju gl. Rühl: Chronologie des Mittelalters u. der Neuzeit. Berlin 1897. p. 181—182.

[5] Šufflay: Die dalmatinische Privaturkunde. Wien 1904. (Sitzungsberichte phil.-hist. Cl Band 147) pg. 146—152.

Digitized by Google

taja.[1] Mora da su mu u to doba bili i prihodi vrlo mršavi, jer eno sam kaže, nekako stideći se, kako ga je natjerala nevolja, da uzajmi od manastirske braće »sto i više zlatnih solida«, pak da ih nije mogao sve do onoga vremena povratiti, kad eto izdaje ispravu. Da se oduži braći i da ih suviše još i dostojno nagradi, darova im kraljevsko zemljište zvano »Raduna«.[2] Dašto, kad novi kralj izdaje novu darovnicu, onda je vrlo vjerojatno, da će podjedno i stare donacije potvrditi. Stoga mislim, da je Stjepan III. ovom prilikom potvrdio istom manastiru sv. Stjepana »de Pinis« još i darovnicu strica svoga Petra I. Krešimira, izdanu još oko god. 1069., na neko mlinište nedaleko crkve sv. Petra u Solinu.[3] Upravo je prirodno uzeti, da se Stjepan III. postavši kralj, najprije sjetio baš onoga manastira u kojem je toliko godina proveo, a svakako se može nekom većom vjerojatnošću izreći mnijenje, da on isplatu onog duga od »sto i više zlatnih solida«, kojega se kao kralj nekako stidi, ne bi nipošto kroz dulje vremena, možda i godinu dana, odugovlačio. Stjepan III. sam kaže u šibeničkoj ispravi od 8. septembra, naglasivši prije, kako su odmah po nastupu njegovom na pradjedovsko prijestolje: »undique uniuersa nobilitas, seu exigui populi manus, *ac ceteri ecclesiarum cenobiorumque rectores*, uel *rectroactis pro causis* aut *confirmacionis rerum*, uel *gracia* comunis nostri regni utilitatis ad nostram, ut moris est omnibus imperantibus, *confluere ceperunt*",[3] — a to znači (s obzirom na naš konkretni slučaj), da su odmah po nastupu njegovom preda nj došli i predstojnici raznih manastira, da im potvrdi stare donacije. Zar nije upravo više nego tek vjerojatno, da se među ovim manastirskim poglavarima našao i opat sv. Stjepana »de Pinis« — Teodor? Stoga mislim, da je ova isprava izdana odmah na početku vlade Stjepanove, dakle (radi indikcije) prije 31. augusta 1089., ili drugim riječima: ona je šibenička izdana neko vrijeme poslije ove, biva 8. septembra 1089.

Ogledajmo sada još neke znakove, po kojima možemo naći neko uporište za riješenje hronološkoga pitanja šibeničke isprave.

Da je neko vrijeme moralo proteći između izdanja prve (nazovimo je »spljetske«) i one druge šibeničke isprave, pokazuje upoređenje njihovo s obzirom na svjedoke. Odmah je jasno, da je na prvoj ispravi manje svjedoka i

[1] God. 1066. spominje se kao »dux« (illustris dux Chroatorum), ap. Rački Doc. pg. 66., god. 1078. kaže sam za se »olim illustris dux Chroatorum« o. c. pg. 119. Dakle se Stjepan nalazio najmanje kroz čitavo vladanje Zvonimirovo u tom manastiru, od godine 1076. do 1089 ; no pošto se Zvonimir od god. 1073. spominje uz kralja Petra Krešimira, dok Stjepanu istodobno nema traga (o. c. pg. 95), možemo uzeti, da se Stjepan već nekako te godine povukao u manastir.

[2] Rački: Doc. pg. 149--151. — Stjepan III. uzajmio je onih »sto i više zlatnih solida« od manastirske braće »constretto da qualche necessità et recorso da loro per ausilio in nostro servitio domandatoli qualche dono... il che sin ora non ho potuto adempire«. To se može odnositi samo na vrijeme njegova boravka u manastiru, gdje je on živio u zabiti, daleko od svijeta, poradi »liječenja bolesti« svoje duše, kako sam kaže; pošto nema traga, da bi on ikad bio zareden, mislim da i nije za to vrijeme bio kaluder, naime benediktinac, pak je kao laik i mogao učiniti onaj dug.

[3] o. c. pg. 152.

[4] o. c. pg. 148.

*

Digitized by Google

onda da ima neke razlike među svjedocima, a to nas upućuje na promjene, što su se zgodile u međuvrijeme na hrvatskom dvoru.

Prije 1. septembra 1089.	Dne 8. septembra (1089?)
Laurentius archiepisc.	Laurentius archiepisc.
Gregorius olim episc. croat.	
	Joannes episc. tragur.
Dobroslav filius Gorbine	
Desimir ubrusar	Desimir ubrusar
Dragoslav dridisticus iupanus	Osrina dridisticus iupan.
	Dragoslav zagorsticus iup.
Dominicus postelnicus	Uratina polsticus
Budic capellanus	
Budimir filius Beridragi	
	Petrus spalat. archidiac.
	Petrus spalat. presbyt.
	Jacobus morsticus
	Lubomir tepçi
	Stresigna breberisticus iup.
	Uisen zetinsticus iup.
	. . . . vone sastobrinscicus iup.
	Tolemir tepkiça
Gregorius cancellarius	
Joannes filius Bratoradi introductor	

Ta nas okolnost vodi odmah do sigurna rezultata, da obje isprave nijesu izdane niti na istom mjestu, niti u isto vrijeme. Ne samo veći broj svjedoka šibeničke isprave, naročito napadno velik broj hrvatskih župana, nego i riječi u njoj, s obzirom na molbu predstojnice benediktinskog samostana: *„quo cognito, tum illorum precibus flexi, tum nostrorum nobilium consilio suffulti“*, daju nam neko pravo proglasiti je svečanom ispravom, naime da je izdana na saboru, dok je druga više privatne naravi. U toj razlici treba tražiti razlog nejednakom broju svjedoka, ali još i u tom, što nijesu na istom mjestu izdane, jer treba znati, da su u to doba svjedoci svaki puta odista nazočni bili.[1] Kad dakle uporedimo oba niza svjedoka brzo ćemo opaziti, da su u obim ispravama navedene neke iste ličnosti, kao što su to nadbiskup Lovro, ubrusar Desimir i Dragoslav u prvoj ispravi župan dridski, a u drugoj zagorski, dok je veća razlika kod kraljevskoga postelnika, jer u prvoj vrši taj dvorski čin Dominik, a u drugoj Vratina. Ove razlike pokazuju, da su obje isprave izdane u nekom razmaku, koji radi zapravo malih promjena nipošto ne može biti znatan.

Poradi ovih momenata ja držim, da su obje isprave izdane godine 1089. i to prva skoro po krunisanju Stjepana III., koje je jamačno obavio u Solinu

[1] Bresslau: Handbuch der Urkundenlehre Vol. I, Lpzg 1889. pg. 807 i dalje. Paoli — Lohmeyer: Grundriss der Vorlesungen über lateinische Palaeographie u. Urkundenlehre. Vol. III. Innsbruck 1899, pg. 179.

Digitized by Google

nadbiskup Lovro, nekako nešto prije polovice pomenute godine (krajem maja ili početkom juna?), a druga dne 8. septembra 1089. na svečanom skupu dostojanstvenika kraljevstva hrvatskoga, naime na saboru.

Ovaj rezultat podupire još i ova rektifikacija. Poznato je, da hrvatski ljetopisac, obično zvan Pop Dukljanin, iznosi kao godinu Zvonimirove smrti 1079. O tome se Virag ovako izjavio: »Dr. Ivan Crnčić redigirajući kroniku popa Dukljanina drži, da svijetu kazuje sedam do osam prijepisa samo te kronike, a biti će da je toga kolalo i više, sad prepisivano s glagolice na ćirilicu i obratno, sad prevađano na latinski i s latinskoga opet vraćano na hrvatski jezik. Ne trebamo da iscrpimo sve moguće kombinacije, kako se je moglo doći do gornjih brojeva: dostat će nam, držimo li se samih riječi jednoga takova prepisača, a to Jerolima Kaletića: »Gospodin Dmine Papalić najde ovoj pismo u Kraini u Marković, u jedne knjige stare, pisane Hrvackim pismom, i ispisa rečeni Dmine rič po rič. A ja Jerolim Kaletić ovoj pripisah iz rečenih knjig na tisuća i pet sat i četrdeset i šest, na sedam dan otubra miseca u Omišu. Bogu hvala.« Neka su »knjige stare u Marković«, pisane »hrvackim pismom« bile, kao što Rački i Kukuljević drže glagolicom pisane, a sva je prilika, to je Dmine Papalić čiji »pripis« Kaletić razlikuje od onoga s *hrvatskim pismom,* ispisao Dukljanina najbrže ćirilicom, koja se je već do tog doba protisla i dalje k sjeveru. Ispisujući pako Dmine »rič po rič« ispisa u ćirilicu i glagolske brojeve tisuća .҂п҃. manje .҂н҃., koja slova u glagolici znače godinu 90. manje jednu = 89., a u ćirilici 79. godinu, koju donosi dukljanska kronika.«[1]

Konačno imam da primijetim, da će i raspravljanje o načinu smrti Zvonimirove pokazati, da se ima uzeti godina 1089.

Prema tome pada smrt hrvatskoga kralja Zvonimira u prvu polovicu godine 1089.

II. Kako je umr'o kralj Zvonimir.

U već pomenutoj šibeničkoj ispravi od 8. septembra (1089.), gdje je govor o smrti kralja Zvonimira, ne kaže se ništa jasnije o načinu kako je on umr'o, jer ono »a nuper rege *defuncto* Suinimiro« isto je što i „*mortuo*". Poradi toga rado se zaključuje, a naročito jer je to glas jedne savremene isprave, da je kralj Zvonimir umr'o prirodnom smrću. Još se za taku tvrdnju misli naći potvrde i u tome, što spljetski arcidjakon Toma naprosto kaže: »Eo namque tempore rex Suinimirus *mortis debitum soluit,* nullumque sue posteritatis heredem reliquit«, jer da tobože on ne bi nikako ovaj po Hrvate inače nepovoljan dogadjaj o nasilnoj kraljevoj smrti prešutio.[2]

[1] Virag: Pabirci po davnijoj hrvatskoj povijesti. Program kr. vel. gimnazije na Rijeci 1890/1891. pg. 36—38. Iz raspravljanja o kronici Tomašićevoj vidjet će se, da se Virag obzirom na njezinu godinu vara, makar još kako duhovito nastojao razmrsiti njenu pogrješku. No ono, što kaže glede hrvatskoga ljetopisa (»popa Dukljanina«), očito je sasvim korektno i pouzdano.

[2] Thomas archidiaconus Historia salonitana. Digessit Rački. (Monum. Slav. merid. vol 26) Zgrb 1894 56.

Digitized by Google

No tome se opiru druge neke vijesti, doduše napisane razmjerno dosta dugo poslije kraljeve smrti, ali ipak zanimljive, a s obzirom na stvar samu vrlo važne. Ja ću ponajprije ove vijesti redom donijeti, a onda ih podvrći kritičnoj analizi.

Prvo mjesto zauzima u toj grupi tako zvani ljetopis Popa Dukljanina. On pripovijeda, nakon što je na široko proslavio vladanje Zvonimirovo, ovo:

»...u to vrime zgodi se, da cesar rimski s voljom svetoga otca pape posla posle (= poslanike) i listove svoje ovako g dostojnomu kralju Zvonimiru, proseće i moleće kako draga brata i meu kralji krstjanskimi kralja počtovanoga: »»Oto te molimo i prosimo, da skupiš k sebi svu gospodu zemlje tebi podložne i svih od vridnosti. I kada bude skupšćina, da pročtiš meu svimi ovi drugi list, koga s tvojim listom šalje se od strane naše gospodstvu vašemu, moleće, kada pročte, da odgovore, i da dadu nam na znanje volju svoju i odlučenje, ko (= koje) učine vitezi i baruni s voljom gospodstva tvoga.««

»I tako dobri i sveti kralj Zvonimir, prijamše listove od pape i cesara, zapovidi po sve kraljevstvo svoje, da bude skupšćina i sa shodom u Petih Crikvah u Kosovi, da svaki bude do dan dvadeset i pet, i prišatče vrime da pride mnoštvo veliko. I legoše vojske i narediše straže. I kada dojde dan, dâ slavni i dobri kralj Zvonimir otvoriti listove pape i cesara velikoga grada Rima, s voljom svetoga otca pape, koji kazahu:

»»Brata našega Zvonimira molimo s vlasnici i pukom zemlje i kraljevstva njegova, da bi hotil odlučiti, i s nami biti zajedno s pomoću ine gospode krstjanske, koji ovake listove imaju od nas, i oni da odluče volju njih, i da nam dadu na znanje, jesu li k volji našoj pristali, ča jest z dopušćenjem Božjim i Sina njegova, koji jest porojen od Dive Marije i muku (trpel) i krv prolijo na drivo križa, i na njem umoren; koja smrt bi odkupljenje svita i oslobojenje svetih otac iz limbne tamnosti. I tako z dopušćenjem njegovim i s pomoću u njega virujućih jesmo odlučili osloboditi mista, koja je za ljubav našu okrvavio, i gdi je pridao duh otcu kroz muku i trud i greb, u kom bi položeno prislavno tilo njegovo.««

»I toj čuvše Bogom prokleti i nevirni Hrvati, ki ne mnogo prija daše pomoć hudobnomu sinu, da dobroga njih gospodina kralja Radoslava iz kraljevstva njegova izagnati, i s oružnom rukom s nemilostivim sinom njegovim iz zemlje prognati. Tada čuvši toj nevirnici, nedaše ni listove dočtiti i skočiše, ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga otca pape i cesara Rimskoga, da sveta mista iz ruk poganskih izmu i oslobode, da oni Bogom prokleti počeše kričati i vikati na svetoga kralja, tužeći se i vapijući jednim glasom, kako na Isukrsta Židove: da on išće izvesti njih iz domov njih, iz žen i dice njih, i s papom ter s cesarom otimati mista, gdi je Bog propet i gdi je greb njegov. »»A što je nam za to?««

»I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit, i meu sobom zlo viće učiniše, i sebi i ostatku svomu rasap i vičnje pogrjenje. I tako počeše upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: »Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine.« I tako sramotni i nevirni Hrvati počeše govoriti va-

Digitized by Google

pijuće kako psi ali vuci: »Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine naše izvede cića Boga i inim mista toliko daleko obuimati, zemlje i gradove.« I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počeše sići njega, i tilo njegovo raniti, i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji, ležeći u krvi izranjen velicimi bolizni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom i da bi veće (sc. Hrvati) nigdar neimali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili. I tako izranjen ležeće a Hrvate proklinjujuće izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onogaj ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom.

»I toj slišavše kralj Ugarski imenom Bela prvi, što se biše zgodilo u Hrvatih, pride na pospih (= odmah) s vojskom golemom, i vaze kraljevstvo Hrvacko, i požali smrt slavnoga kralja Zvonimira, i vazam Hrvate, i Zagorsko i Primorsko i Bosansko kraljevstvo. I imiše kralja Belu za gospodina, jere svoga bihu ubili pres krivine. I po rečenom kralju Ugarskomu Hrvati biše podloženi od volje u nevolju; i od slobodnih u rabotu obrati. I bi kako pismo govori: da zli teg zlu plaću čeka. I biše za svoj teg plaćeni oni prokleti i nevirni Hrvati krozi griha, zašto pogubiše svoga dobroga gospodina kralja Zvonimira, kako Žudiji gospodina Isukrsta. I tako prokleti Žudiji inim služe, ne imajući ni oni od svoga jazika gospodina. Dobri kralj Zvonimir živi u kraljevstvo, dokle bi ubien, lit trideset i pet. A ubien bi na lit Isukrstovih tisuća i osamdeset, a toj tisuća i osamdeset manje jedno (= 1079)«.[1]

Na drugom mjestu dolazi ono što je napisao fra Ivan Tomašić u svojoj kronici:

»1057. Anno Domini millesimo quinquagesimo septimo. Tempore sancti regis Ladislai filii Belle primi, iste omnium regnicolarum consensu coronatur divina fauente clementia. Eodem anno mortuus est rex Zorobelus (= Zvonimir) nomine, ultimus Croatie, Dalmatie, Slauonieque. Cum autem rex Zorobelus erat homo ferocissimus, armisque imbutus, deuotissimus ac defensor fidei christiane,

---

Crnčić: Popa Dukljanina ljetopis. Kraljevica 1874, pg. 32—36. Iz njega crpao je znanje svoje o smrti Zvonimirovoj Dubrovčanin Tubero, koji piše (ap. Rattkay: Memoria regum et banorum. Viennae 1652. pg. 52—53. Sam spis Tuberonov iz kojega je Rattkay crpao, nije mi poznat): »Memorat Tubero Zuonimirum a Croatis interemptum, eo quod per literas summi Pontificis, ad recuperationem Terrae sanctae inuitatus, id sese facturum promptissime obtulerit. Sed Croatarum gens, inquit Tubero, protinus indignari coepit, ita vt vix perlegi pateretur literas, non solum itaque non consenserunt literis, et hortationi pontificis, verum etiam in regem suum insurgentes, magno tumultu et vociferacione conquesti sunt illum huiusce rei authorem esse, ut ipsi relictis coniugibus liberis, patrioque solo, procul per alienas domos errent, aliena sequantur imperia; nec expedire sibi loca illa sancta si liberentur. Atque ita infesta concio pessimis usa consiliis nequivit inhiberi quin repente sanctissimum regem Zuonimerum inuadentes, multis conficerent vulneribus atque interimerent«. — Očito je, da je Tubero (* 1459 † 1527) imao pred sobom hrvatski text, ali gotovo bih rekao kraći, jer ne govori ništa o prokletstvu kraljevu pred smrt, niti o mjestu, naime o Kosovu polju kod Knina; a teško je opet misliti, da bi ova dva tako važna detalja Rattkay naumice ispustio.

Digitized by Google

uolensque ac liberare cupiens sanctum sepulcrum Christi, quod soldanus occupaverat. Igitur omnibus mandauit sub fidelitate regnicolis, ut unusquisque se preparet in acie in campo Petrouo poglie. Cum autem Slavi aborirent mandata et edicta regis, propter uxores ac liberos dixerunt: »Quid iste facit rex, nunquam ultra videbimus liberos, uxores ac nostram patriam, ad quid nobis persuaderat pertransire mare«, et tunc ii peruersi Slavi persuaderunt secretarium regis, ut eum trucidaret ac alium pincernam nomine Tadeum Slavum. Ac ii duo nocte intrarunt sub regis tentorio, 20. die aprilis, trucidarunt eum in campo supradicto iuxta ecclesiam Sancte Cecilie et antequam obieret, conuocatis omnibus regnicolis, coram omnibus (in) hec verba prorupit: »O infideles Slavi »Slovinci«, quis vos fascinauit me occidere? Semper fuistis infideles et rebelles corone mee«. Dehinc: »O fideles et fratres mei Coruati ac Dalmate, ac ex intimo cordis doleo, quod uos fratres et serui mei fidelissimi, vester ultimus rex ero, quia semper ex nunc alienis regibus et principibus subjecti eritis.« Hec dicens subiit ex hac vita et sepultus est in capitulo thninigensi in ecclesia Sancti Bartholomei ante altare magnum. O infelix Corvatia! que talem et tantum regem amisisti: et denique multis annis Croatia Dalmatiaque luxerunt eum. Habebat autem in uxorem sororem Sancti Ladislai regis Ungarie. Mortuoque Zorobalo sine liberis, rex Ladislaus regnum Croatie primo occupauit, ac sue ditioni subiecit usque in presentem diem.«[1]

Ovim dvim domaćim vijestima, pridružuje se još jedna strana, naime

[1] Arkiv za povj. jugoslav. Vol. IX., 13—14. Ovamo se može još dometnuti »Epitaphium Suonimerii regis Croatorum«, što se nalazi ubilježen u barberinskom rukopisu. Tome arcidjakona u Rimu, a glasi:
»Gemitum quis poterit gentis retinere,
Cum hanc turbam viderit fletu flendam vere?
Nam hac caligine iubar requiescit
Excelso de semine, quam mire torpescit;
Cujus namque mors dirre potest pandi
Propter atra scelera populi nephandi.
Mentes suas ad ima rabidi flexerunt
Et nece durissima regem perimerunt,
Robustarum virium brachio potentem,
Pium Suanimirum, inmense pudentem,
Qui clipeus fuerat pro eis in hostes,
Terere consueverat inimici postes.
Flete iam proceres principem honorum,
Senes atque puberes terrae Croatorum;
Nam regni solemnia prima quae fuere,
Nunc honor et gloria simulqe ruere«.
Gl. Thoma archidiaconus edit. Rački pg. 56. U knjižnici obitelji conte Fanfogna-Garagnin u Trogiru ima (kako je poznato) rukopis: »Catalogus ducum et regum Dalmaciae et Croatiae«. Tu se kaže ovako: »28. Svinimirus qui et Demetrius, ex comite Carinte (= Karinjani), rex factus coronatur iubente Gregorio VII. apud Salonas solenissime 1076. regnumque suum vectigal Sancto Petro fecit; uxor Lepa seu Helena, soror Sancti Ladislavi; filia Clauda nomine, non vitio, uxor Viniki nobili familia Lapuh (= Lapčani); obiit anno 1087 (sc. Zvonimir). — 29. Svinimirus II. alias Stephanus pariter secundus, filius Trebellii (= Slavić), favore optimatum regnum obtinuit, copias ad bellum sacrum 1096. e comitatu corbaviensi expedivit, ipse subsecuturus anno 1100, nisi a Chroatis dolo penes Tinium interfectus obiisset martyrio coronatus. Post haec (sicut) rex sanctus praedixerat, imperant Ungari, Bosnenses vero atque Narentani proprio paruerunt principi«. (Priopćio mi don Frane Bulić). Očito je, da je kompilator ovog kataloga iz XVII. vijeka htio da u sklad dovede smrt Zvonimirovu s prvom križarskom vojnom u hronološkom obziru. Inače je vijesti svoje pocrpao iz kronike Popa Dukljanina u Marulićevom latinskom prijevodu ap. Lucium: De regno. Amstelaedami 1666. Ja se na njega ne ću obazirati.

Digitized by Google

ugarsko-poljska kronika. U trećoj glavi, gdje je govor o pobjedama »Atylae regis« nalazi se ovo: »Totum autem mundum peragrare volens et romanum imperium sibi usurpare cupiens, Romam exercitum suum movit, et armatus feroci animo procedebat. Cui in prima statione nocturni sui. cum in cubiculo dormiret, per visum angelus sanctus apparuit dicens: »Praecepit tibi Dominus Deus Jesus Christus, ut cum ferocitate tua civitatem sanctam Romam, ubi apostolorum meorum corpora requiescunt, nec introeas, nec attemptare audeas, sed revertere et meum electum regem Casimirum, qui in Sclavoniae et Chrwatiae partibus toto cordis ac mentis affectu fideliter in saeculo servivit, in eis, qui ipsum tradendo turpiter occiderunt, ulciscere, quia dixerunt: nunquam rex erit super nos, sed nos ipsi regnabimus; generationem autem tuam post te in humilitate Romam visitare et coronam perpetuam habere faciam..... Movit autem inde se et exercitus suos, et pertransivit Alpes Carinthiae, et venit in terminos Chroatiae et Sclavoniae inter fluvios Savam et Dravam; ibique occurrerunt ei principes Chrwatiae et Sclavoniae, et direxerunt acies, et refulsit sol in clypeos aureos, et resplenduerunt montes ab eis, et fecerunt conflictum magnum octo diebus. Tradidit autem eos Deus in manus Aquilae regis, propter regem eorum Casimirum, quam tradiderunt et turpiter occiderunt: caesi sunt autem Sclavi et Chrwati, alii fugerunt, alii in captivitatem ducti sunt.«[1]

Kad pozorno promotrimo ove tri vijesti, koje su inače svaka od sebe sasvim samostalne, izlazi jasno ono **bitno**, što im je zajedničko: Hrvati ubiše svoga kralja, našto kao osvetnik ulazi u zemlju ugarski kralj i pokori je svojoj vlasti. U detaljima se one dašto veoma razilaze, što je prirodna posljedica samostalnosti svake pojedine vijesti. Na ovu važnu okolnost nije se dosada pazilo, jer je sav trud uložen bio oko toga, da se dokaže, kako su tobože pojedini detalji u oprjeci s ostalim historički zajamčenim faktima, odnosno izvorima. Okolnost pako, da se hrvatski ljetopisac i udaljeni poljski kaluđer u bitnosti slažu, dovodi me na misao, da je ta bitnost odista i istinita.

Da se ta tvrdnja na sigurne temelje postavi, potrebno je pojedine izvore podvrći naučnoj kritici.

A) Kronika »Popa Dukljanina.«

Vidjesmo, da je ona najopširnija i da govori glasom dubokog uvjerenja i nepritajene boli, što se veoma dojima čitatelja. Najprije treba odrediti, kad je otprilike vijest o prijekoj smrti Zvonimirovoj napisana, odnosno postala.

Poznato je, da je Pop Dukljanin na molbu svoje svećeničke braće i građana barskih, naročito mladeži, složio svoj ljetopis nekako oko god. 1150.[2] Taj ljetopis sačuvao nam se na latinskom jeziku (a na tom ga je isti ljetopisac i napisao) u već spomenutom izdanju Crnčićevu, a na talijanskom u izdanju

[1] Bielowski: Monumenta Poloniae historica. Vol. I. Lwow 1864, pg. 496-497. — Da je tude govor o Zvonimiru (naime »Casimirus« kronike), pokazat će se docnije kod raspravljanja o toj kronici.

[2] Rački u »Književniku« I, (1864), pg. 203-204.

Digitized by Google

Orbinijevom.[1] U ovom latinskom tekstu nema onih glava, koje govore o prijekoj smrti Zvonimirovoj. Iz toga je jasno, da Pop Dukljanin nije toga ni napisao, što se još bolje vidi iz samog sadržaja njegova ljetopisa; on se naime (izuzme li se nekoliko glava od početka) poglavito bavi južno-dalmatinskim (dukljanskim) događajima, za koje je lako mogao čuti štogod ili po tradiciji, ili ih je sam doživio.

No taj ljetopis počeo se vrlo rano prepisivanjem širiti sve dalje na sjever, te bude doskora i preveden na hrvatski jezik, ali (kako se čini) ne sav, nego samo do XXIV. glave.[2] Na koncu ovoga prijevoda nalazi se vijest o pogibiji kralja Zvonimira.

Pitanje je sada, kad je ona dodana hrvatskom prijevodu jednoga dijela dukljanske kronike.

Hrvatski prijevod dukljanske kronike s dodatkom o kralju Zvonimiru preveo je na latinski Spljećanin Marko Marulić i to god. 1510., kako sam kaže u predgovoru k svomu prijevodu, ovim važnim riječima: »Comentariolum a te (sc. Dujam Papalić) in Craina nuper repertum, *inter vetustissimas gentis illius scripturas,* Dalmatico idiomate compositum, tuo rogatu latinum feci, Croatiae Dalmatiaeque regum gesta continentem.« Ako je dakle za hrvatski tekst Marulić god. 1510. mogao reći, da je nađen »inter *vetustissimas* gentis illius *scripturas,* dalmatico (= croatico) idiomate compositum«, onda se smije ustvrditi, da mu je tada bilo bar kakih sto godina, što se lako moglo vidjeti po papiru i pismu; pomišljati pak na to, da bi učeni Marulić, koji se bavio arheologijom i skupio mnogo solinskih napisa, rekao za kaki mlađi spomenik, da ide »inter vetustissimas . . . scripturas«, upravo je nedolično kritičkog historika. Dakle onaj egzemplar što ga je Papalić, odnosno Marulić, imao pred sobom, bijaše napisan najmanje nekako oko god. 1400.[3] Time dakako nije još nipošto rečeno, da prvotni

[1] Orbini: Il regno degli Sclavi Pesaro 1601. pg. 206—289. Taj se tekst razilazi i po smislu od onoga, kako ga donosi Crnčić (iz Lucija), što dokazuje da je postojalo više redakcija Dukljaninove kronike u XVI. vijeku. Dapače na neku osobitu redakciju upućuje nas Rattkai: Memoria regum et banorum Viennae 1652, koji se također tom kronikom služio. Gl. Crnčić (predgovor) pg. XVIII—XIX. i XXI.

[2] Da je hrv. tekst prijevod jedne latinske redakcije, a ne tobožnji »liber Gothorum« gl. Crnčić pg. XIX—XXI.

[3] Da li je bio napisan glagolicom (što je vjerojatnije) ili ćirilovskim pismom, to je po moje istraživanje sporedno pitanje; samo hoću da kažem, da se taj glagolski ili ćirilovski original izgubio, a srećom nam se sačuvao god. 1546. latinicom učinjeni prijepis popa Jerolima Kaletića. Kaletić učinio je svoj prijepis prema onomu što ga je nešto prije 1510. učinio Dmine Papalić u poljičkoj Krajini. Za krajinski original (o kojem se Marulić onako izrazio), držao je Kukuljević (Arkiv I, 2—3) da je iz XII. vijeka, Rački (Književnik I, 225) iz početka XIV. vijeka, a Jagić i Crnčić (poglavito iz važnih filoloških razloga) iz XV. vijeka. No filološke promjene mogu se lasno protumačiti neprestanim prepisivanjem i savremenim uplivom jezičnim. Premda nemamo jasno ubilježeno, da je Marulić imao u ruci krajinski original, ipak držim, da je to više nego vjerojatno već radi blizine Poljica od Spljeta, a i radi toga, što ga je odlični Spljećanin Papalić mogao sobom ponijeti u Spljet na prepisivanje, za koji je posao u ono doba trebalo više vremena nego danas. Konačno je i sam Papalić zacijelo dobro znao razlikovati mlađi spomenik od starijega, a i oni (Markovići) kod kojih se čuvao, jamačno su dobro znali, šta imadu u tom spomeniku i otkuda im on.

Digitized by Google

egzemplar, naime onaj iz kojega je ovaj kod Markovića u Poljicama nađeni potekao, nije bio i stariji. To nam dokazuje ova izreka hrvatskoga teksta: »I to slišavši kralj ugarski... što se biše zgodilo u Hrvatih, pride na pospih (= odmah) s vojskom golemom i vaze kraljevstvo Hrvatsko.... i Zagorsko i Primorsko i Bosansko kraljevstvo. I imiše kralja Belu za gospodina...«[1] Očito je, da je takova refleksivna rečenica mogla biti napisana samo onda, kad je ugarski kralj bio i potpuni gospodar Bosne, to jest prije god. 1377., kad je Stjepan Tvrtko postao upravo nezavisni kralj bosanski, dapače doskora obladao i znatnim dijelom Hrvatske. Da to smijem tvrditi, podupire me izreka, što se nalazi na koncu Marulićeva prijevoda: »Praeterea cum post haec regnum in partes successisset anno a nativitate Christi 1079. Bosnenses Dominum suum sortiti sunt, Naronenses suum, Crovati alienum, ne quis eos frustra olim vel immerito a Zvonimiro devotos credat.«[2] Jasno je, da se tude aludira na bosanske kraljeve i humske vladare, dakle na drugu polu XV. vijeka. Već je Rački dobro primijetio za Marulićev prijevod: »Uopće može se reći, da je Marulićev prijevod točan samo u smislu, a ne u riječima. S druge strane rekli bismo, da je Marulić, služeći se slobodom prijevoda, sam nešto dodao ili ispravio, što mu se viđaše pogrješno u hrvatskom izvorniku.«[3] Za ovo netom navedeno mjesto držim, da ga je Marulić dodao, a to opravdavam time, što one gore pomenute izreke hrvatskoga teksta u njega nema; dašto, ona subjektivna izreka ranijega prepisivača i interpolatora nije se slagala s onakim političkim položajem u Bosni i Humu, kako ga je Marulić poznavao.[4]

Utvrdenje ove okolnosti dovelo nas je do toga, da smijemo hrvatski ljetopisni dodatak, odnosno egzistenciju tradicije o prijekoj smrti Zvonimirovoj, postaviti bar u polovicu XIV. vijeka, a to tim više, što znamo da je od godine 1322. dalje, bosanski ban pravi vazal ugarski, kao što je to bio i za Bele IV. (1235.—1270.). Napokon je važno i to, što ljetopisac kaže »Bela prvi«, jer nam to dokazuje, da je znao i za ostale kraljeve toga imena, od kojih mu je morao biti najpoznatiji Bela IV. Iz svega toga konačno slijedi: da je bar prvom polom XIV. vijeka medu Hrvatima živjela tradicija, e je kralj Zvonimir poginuo prijekom smrću.

A nije li možda i starija? U ljetopisu samom nemamo uporišta, pa stoga kad bi to ustvrdili, izrekli bismo samo subjektivnu konjekturu, koja još nije nikaki dokaz. Stoga se treba ogledati za sigurnijim osnovom.

Kao treći spomenik koji priča o prijekoj smrti kralja Zvonimira (koga

Sve nam to dokazuje, da ono »inter vetustissimas scripturas« nije fraza, nego zbilja. Htjeti, da je ovaj original samo naden »među drevnim spisima«, a zapravo bio mnogo mlađi, znači silom dati stvari oprječno značenje. Onom se riječju htjelo nesumnjivo naglasiti drevnost (a prema tome i vrijednost) ove kronike.

[1] Crnčić o. c. pg. 35—36.

[2] Lucius o c. pg. 309.

[3] Književnik I, 223.

[4] God. 1510. niti je više bilo kraljevine Bosne (od 1463.) niti Hercegovine (od 1481.), ali uspomena na njih kao samostalne države, svakako je bila još vrlo živa. Marulić je o tom mogao znati mnogo toga, dok o političkim prilikama iz prve pole XIV. vijeka jamačno nije imao tako jasne slike.

Digitized by Google

on griješkom zove Casimirus[1], naveo sam ugarsko-poljsku kroniku. Ta kronika napisana je, kako Kaindl kaže «kurz vor oder nach 1200«, a među ostalim ona iznosi »eine offenbar slovenisch (= slavonisch)-croatische Ueberlieferung über das Eingreifen Attilas (!) in die südslavischen Verhältnisse«.[2] Ako je dakle moglo koncem XII. ili najkasnije početkom XIII. vijeka doprijeti kazivanje o prijekoj smrti kralja Zvonimira u Ugarsku i Poljsku, onda je jasno, da je ona već u XII. vijeku postojala i u Hrvatskoj odakle je ona dašto i izišla, jer po svoj prilici ne će nitko biti tako naivan i htjeti ustvrditi, da bi tradicija ili uopće vijesti o hrvatskim događajima za doba narodne dinastije, mogle samorodno nastati u Ugarskoj i Poljskoj. Time još ne ću da kažem, da je u XII. vijeku bila već i napisana ona vijest u dodatku hrvatskoga prijevoda dukljanske kronike, nego naprosto konstatujem jednu važnu činjenicu. U XII. pak vijeku bio je pomenuti kralj hrvatski nesumnjivo još u živoj uspomeni, jer se ime njegovo čita u ispravama dalmatinskim god. 1166., 1187., 1188., 1198., 1200.[3] Smije li se stoga tvrditi, da se u to doba, koje ipak nije tako daleko od toli važna događaja kao što je pogibija jednoga kralja, pa k tome još i posljednjega, koji je kroz dulji niz godina mirno vladao, moglo nešto izmišljena, bolje reći po narod hrvatski sramotnoga među Hrvatima pronositi?[4] Vijest o prijekoj smrti kralja Zvonimira, mislim, prvi je puta napisana negdje u prvoj polovici XIII. vijeka, i to baš povodom, kad se stao među Hrvatima širiti jedan dio dukljanske kronike u prijevodu.

Ogledajmo sada detalje hrvatskoga ljetopisa.

Poznato je, da se u srednjem vijeku kod prepisivanja rado dodavalo u tekst, a naročito refleksivnih i subjektivnih izljeva čuvstava. To su tako zvane interpolacije. Time hoću da kažem, da treba paziti nema li i u hrvatskom tekstu takih interpolacija, koje su po vremenu u nj ušle. Tradicija je sama zacijelo bila dosta kratka, ograničivši se na gole činjenice.

Pozorno čitanje hrvatskoga teksta brzo nas uvjerava, da joj je autor bio svećenik, što dokazuju premnoge izjave izrečene u duhu javnoga morala, a kad pomislimo još i na to, da su se u srednjem vijeku baš ponajviše (da ne kažem isključivo) svećenici bavili knjigom, onda moramo biti spremni na više interpolacija, koje tradiciju proširiše i u neku formu zaokružiše.[5] Jedna je interpolacija očevidna: »I toj čuvše Bogom prokleti i nevirni Hrvati, ki ne mnogo prija daše pomoć hudobnomu sinu, da dobroga njih gospodina kralja Radoslava iz kraljevstva njegova izagnati i s oružnom rukom s nemilostivim sinom njego-

[1] O tome će na svom mjestu biti napose govora.

[2] Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. III. u. IV. Wien 1895. pg. 10. i 37. To isto vrijeme uzimaju i svi stariji izdavači i ocjenivači njezini. Da se tude ne radi o hunskom Atili, nego zapravo o Ladislavu I. vidjet će se docnije.

[3] Smičiklas: Codex diplomaticus. Vol. II. Zgrb 1904. gl. u »indexu« Zvonimir.

[4] Prema tome pada mišljenje o zamjeni, kako to čine Klaić i Kršnjavi.

[5] Naime prigodom češćeg prepisivanja. Samo je po sebi jasno (kako je već spomenuto) da su kod toga posla vazda i jezične promjene učestale, pod dojmom onoga vremena.

Digitized by Google

vim iz zemlje prognati.«[1] Taj pasus stoji između pisma »pape i cesara velikoga grada Rima, s voljom svetoga oca pape« i »Tak čuvši toj (sc. sadržaj pisma) nevirnici, ne daše ni listove dočtiti i skočiše . . .« Ta je interpolacija nastala kad je već bila poznata priča o kralju Radoslavu i kad je već doslovno pismo pape i cesara rimskoga bilo napisano, jer tradicija nikad ne običaje doslovno citirati pisma. Isto je tako kasniji i to pismeni dopunak tradicije ono, kad se za Hrvate opetovano kaže, da su »kako na Isukrsta Židove« počeli »vapijuće kako psi ali vuci govoriti«, a konačno i sama kletva kraljeva kasniji je dodatak, kad se naime već vidjelo rasulo narodne dinastije, a još više, kad je nastala među Hrvatima neka težnja, da se odruže od Ugarske, kako je to bilo za kralja Stjepana Tvrtka. Kad više ljudi mačevima i sjekirama (a to je glavno ubojno oružje srednjega vijeka) navali na jednoga čovjeka, onda katastrofa brzo nastupa, te napadnuti nema kad, da se s mnogo riječi oprašta od svojih krvnika.

Hoću dakle da kažem, da je onaj hrvatski tekst, kako je po jednom rukopisu iz XVI. stoljeća do nas dopr'o, znatno prenapravljen i da prije svakog daljeg istraživanja treba odrediti, kako je od prilike glasila gola tradicija. Ja mislim otprilike tako:

Cesar rimski poslao je dozvolom pape rimskoga kralju Zvonimiru pismo, u kojem ga je zamolio, »da bi hotel odlučiti i s nami (= carem) biti zajedno, s pomoću ine gospode kršćanske, koji ovake listove imadu od nas« osloboditi grob Gospodnji. Kralj Zvonimir odlučio se odazvati caru, te sazove u tu svrhu skupštinu (sabor) »u Petih Crikvah u Kosovi« (kod Knina). Hrvati ovdje sabrani ne htjedoše pristati na Zvonimirov predlog, već ga pogubiše. Kad je za taj čin dočuo ugarski kralj, ude s golemom vojskom u Hrvatsku kao osvetnik Zvonimirov i tako postade ugarski kralj gospodar Hrvatima, od kojega vremena više oni nijesu imali svoga narodnoga kralja.

Već smo gore istaknuli osobito važnu okolnost, da se sva tri podatka o prijekoj smrti Zvonimirovoj u jednom slažu, naime, da poslije pogibije Zvonimirove ulazi u Hrvatsku kao osvetnik ugarski kralj. Ovo podudaranje inače sasvim neodvisnih pisaca, pokazuje i na ispravnost ove stavke. Stoga treba kritički pretresti onaj detalj hrvatskoga teksta, u kojem se pripovijeda o pozivu po rimskom caru (a s voljom pape rimskoga) na vojnu na nevjernike i na oslobodjenje svetoga Groba. To je pak s tim važnije, jer se baš tom činjenicom hoće da motivira nasilna smrt kraljeva. Pokaže li se istinitost ove motivacije, može se prijeći i na dalje konzekvencije.

Prvo i prvo treba odrediti, koji se cesar rimski i koji papa ima razumijevati u našem ljetopisu. Za papu je vrlo lako, jer god. 1089. kad je Zvonimir umr'o, vladao je u crkvi katoličkoj Urban II. i to od 12. marta 1088. do 29. jula 1099. Protupapa njegov Wibert-Clement III. (1086.—1100.) nije imao u Hrvatskoj pristaša, dakle otpada svaka pomisao na njega u našem pitanju. Pod »cesarom rimskim« ima se u to doba razumijevati njemački kralj (kao nasljed-

[1] o. c. pg. 34.

Digitized by Google

nik Karla Vel., odnosno Otona I.), recimo zapadno-rimski car, ali i byzantinski car kao istočno-rimski. Jedan i drugi davali su sebi naslov u tom smislu; stoga se piše njemački kralj još i „*Romanorum imperator augustus*", a byzantinski car „βασιλεὺς ... καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων" (lat. Romanorum imperator). Šta više, jedan je car drugomu poricao pravo na rimski carski naslov.[1] U to pak doba bili su carevi rimski Henrik IV. (1056.—1106.) na zapadu,[2] a Aleksije I. Komnenac (1081.—1118.) na istoku. Pošto je Henrik IV. bio u zavadi s papom Urbanom II., dapače proklet još od Grgura VII., to je jasno, da se nipošto ne može i ne smije na njega pomišljati.[3] Ostaje dakle neprijeporno Aleksije I. car byzantinski.

Pitanje je sada: u kakvom su odnošaju bili papa Urban II. i Aleksije I. Komnenac u doba Zvonimirove smrti, to jest godine 1088. i 1089., jer se u hrvatskom tekstu izrijekom kaže: »U to vrime zgodi se, da cesar rimski s voljom svetoga oca pape posla posle (= poslanike) i listove kralju Zvonimiru«, a takova tvrdnja suponira potpuno prijateljski saobraćaj između ovih dviju, inače gotovo neprekidno zavađenih vlasti.

Urban II. zasio je papinsko prijestolje nakon što su ga sakupljeni kardinali dne 12 marta 1088. u Terracini izabrali. O daljim događajima s obzirom na odnose s byzantinskim carem Aleksijem piše uvaženi Pichler:[4] »Urban II. hatte schon wenige Tage nach seiner Wahl im Jahre 1088. zwei Legaten nach Constantinopel geschickt, um dem Kaiser vorzustellen, er möge den Lateinern seines Reiches nicht den griechischen Ritus aufdrängen und ihnen nicht die Azymen verbieten. Alexius lud in seiner Antwort den Papst ein, mit Theologen zu einem Concil nach Constantinopel zu kommen. Dieser Plan ward vereitelt durch das Schisma des Gegenpapstes Guibert und durch die Vorstellungen Rogers, von dem der Papst sich berathen liess. Die Nachricht Bertholds, Urban habe auf einer römischen Synode (1089.) den Alexius vom Banne losgesprochen, in den er ja gar nicht gekommen war, ist sicher unrichtig.« Langen[5] kaže ovako: »Bald nachher (April 1088.) begab sich der Papst von Terracina nach

[1] O tome gl. vrlo dobru radnju Michael: Die Formen des unmittelbaren Verkehrs zwischen den deutschen Kaisern und souveränen Fürsten vornehmlich im X., XI. und XII. Jahrhundert. Leipzig 1888, pg. 132 137. (Briefwechsel mit dem griechischen Kaiser). U jednoj bilješci kaže Michael: »Luidprand in der legatio c. 47. schildert die gewaltige Entrüstung der Griechen darüber, dass der Papst in einem Briefe an den griechischen Kaiser diesem nur imperator Graecorum genannt habe. Luidprand erwiedert, in künftigen Briefen solle das nicht wieder geschehen: quarum superscriptio haec erit: Johannes papa Romanus, Nicephoro, Constantino, Basilio magnis Romanorum imperatoribus atque augustis«. (pg. 136., nota 1.).

[2] Protukralja godine 1089. nije bilo, jer se kukavni Herman Luksenburgovac (od 26. dec. 1081.) još god. 1088. odrekao njemačke krune, a i inače ga nije išao naslov rimskoga cara, jer nije bio za takova okrunjen. Stoga se on u svojim spisima piše naprosto »rex Alamanorum«.

[3] Kako su to grješkom dosada činili svi, što su se bavili Zvonimirovom smrti na osnovu hrvatskoga ljetopisa.

[4] Pichler: Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient u. Occident Bnd I. München 1864, pg. 280—281.

[5] Langen: Geschichte der römischen Kirche von Gregor VII. bis Innocenz III. Bonn 1893. pg. 169—170.

Digitized by Google

Sicilien zu dem Grafen Roger, den er um eine Zusammenkunft in Troina bitten liess. Es handelte sich nämlich um den bekannten Zwist zwischen den Lateinern und Griechen in Unteritalien. Urban hatte eben eine Gesandschaft zu dem Kaiser Alexius von Konstantinopel geschickt mit der Aufforderung die Lateiner ferner nicht zum Gebrauchen des gesauerten Brodes bei der Messe zu zwingen. Der Kaiser hatte daraufhin den Papst nach Konstantinopel eingeladen, damit dort binnen ein und einem halben Jahre über die Frage disputirt und eine gemeinsame Entscheidung auf Grund der ächten Ueberlieferung gefällt werde; er (der Kaiser) werde sich einer solchen gemeinsamen Entscheidung unterwerfen. Der Graf Roger rieth dem Papste die Einladung anzunehmen. Aber — vorgeblich — hielten die wirren Zustände in Rom diesen davon ab. Doch scheint der Papst durch eine nochmalige Gesandschaft die Einladung des Kaisers freundlich erwiedert zu haben. So verstehen wir den Bericht Bernalds (a. 1089), der Papst habe durch Legaten den Kaiser von der Exkommunication absolvirt.« Röhricht[1] opet veli: »Er (sc. Urban II.) nahm den Kaiser Alexius (1089) nachdem er ihm Absolution bewilligt hatte, wieder in die Kirchengemeinschaft auf.« Napokon tvrdi Chalandon:[2] »Il nous faut donc examiner quelles étaient à ce moment les relations de Byzance et de Rome ... L' empereur possédait l' instruction théologique qui, à Byzance, faisait partie indispensable de l' éducation supérieure. Aussi, contrairement à ce que croyait Baronius, Alexis peut il être regardé comme antilatin. A son règne se rapporte une série de mesures vexatoires prises contre les Latins habitants les terres de l' Empire. C' est ainsi qu' il leur interdit de célébrer la messe en faisant usage des azymes et les obligea à suivre le rite grec. Le pape Urbain II. entra, à cette occasion, en rapport avec le basileus et envoya, en 1089, l' abbée du couvent de Grotta-Ferrata à Byzance pour prier le basileus de rapporter cette mesure. Alexis, bien que pénétré des idées orthodoxes, revait la réunion des deux Églises, aussi se montra-t-il fort bien disposé envers le pape et proposa la réunion d' un concile, qui se tiendrait à Constantinople, dans un délai de dix-huit mois. A la suite de ces négociations, Urbain II. le releva de l' excommunication.«

Iz ovoga kazivanja četvorice najuvaženijih autora o tom pitanju, nesumnjivo i jasno slijedi, da su god. 1088. i 1089. to jest u doba Zvonimirove smrti, odnošaji između pape Urbana II. i cara Aleksija I. bili osobito srdačni, dapače ima i jedna savremena vijest baš za god. 1089., prema kojoj je papa Urban cara Aleksija riješio prokletstva, što je izrečeno nad grčko-istočnom crkvom i njezinim pripadnicima još god 1054[3] Prema tome dakle ne može biti prigo-

[1] Röhricht· Geschichte des ersten Kreuzzuges. Innsbruck 1901, pg. 17.

[2] Chalandon: Essai sur le règne d' Alexis I. Comnène (1081—1118) Paris 1900, pg. 129—130. — Ja sam se na ovom mjestu naumice pozvao na modernu literaturu, a ne na izvore, jer nisam bio rad da opetujem. Kazivanje gore navedenih pisaca temelji se na onom, što javlja Gaufredus Malaterra za g. 1088. (Muratori: Scriptores rerum ital. Vol. V., 593—594.) i Bernold za god. 1089. (Mon. Germ. Script. V, 450).

[3] Da li je ta vijest istinita (kako hoće Röhricht i Chalandon) ili ne (kako tvrde Pichler i Langen), za moj je zadatak bez veće vrijednosti, jer bilo ovako ili onako, ona svakako pokazuje na prijateljske odnose izmedu pape i cara, a to je za mene glavno. Meyer

Digitized by Google

vora hrvatskom tekstu, kad se u njemu kaže, da se car (sc. Aleksije) obratio na kralja Zvonimira »s voljom svetoga oca pape« (sc Urbana). Ali čemu to »s voljom«? Zna se, da je kralj Zvonimir pri nastupu svom na prijestolje (1076.) položio papi Grguru VII. vazalsku prisegu, a to je dakako vrijedilo i za Grgurove nasljednike kao i za Zvonimirove.[1] Stoga car Aleksije sasvim korektno postupa, kad se obraća ponajprije na papu kao na suverena Zvonimirova; vidi se očito težnja careva, kako nije rad, da povrijedi papinsko političko shvaćanje onoga vremena.

Sada treba da ispitamo ono »posla (sc. rimski car) posle (= poslanike) i listove svoje.« O tom nas najbolje upućuje Michael; on kaže: »Es gehörte zur guten Sitte, dass ein Fürst zur Uebermittelung eines Briefes an einen andern, um diesen zu ehren, eine vornehme Person mit dem Botenamt betraute, die dann auch der Vorlesung des Briefes beiwohnte . . Die Überbringer der Briefe hatten gewöhnlich noch einen Auftrag mündlich auszurichten, neben dem der Brief oft als das weniger Wichtige erscheinen mochte. Manche Briefe sind unter diesem Gesichtspunkt wesentlich als Begleitschreiben für die mit einem mündlichen Auftrag von einem Herrscher zum andern gehenden Personen zu betrachten. Derselbe Bote besorgte oft Brief und Antwort, eben wie eine mündliche Erwiederung auf den von ihm ausgerichteten mündlichen Auftrag.«[2]

Kako vidimo, i u toj se vijesti hrvatski ljetopisac sasvim slaže s duhom onoga vremena.

Dalje kazivanje ljetopiščevo, da je kralj Zvonimir sazvao »skupšćinu i shod«, dakle sabor, »u Petih Crikvah u Kosovi«, također se ne opire našem znanju nutarnjega uređenja onovremene države Hrvatske. Rački kaže: »Iz ovih dakle isprava slijedi, da su u Hrvatskoj prije XII. stoljeća držane skupštine, u kojih je s plemstvom i svećenstvom sudjelovao također puk. . . . . Sazivane su bile, kad je potreba ili dobro zemlje zahtijevalo, dakle u neopredijeljeno vrijeme; sazivane su obično u sijelo vladaočevo t. j. u glavni grad, ili u grad druge župe, pak i drugamo, kamo se shodnije činilo. Pravo sazova bijaše u prvom redu u kneza, kralja, vladaoca; ali ne bijahu isključeni ni drugi, da u slučaju nužde ureku skupštinu. U skupštinu mogao je osim starješina zemlje doći svaki slobodni žitelj zemlje. U skupštinama raspravljali su se poslovi odnoseći se na cijelu zemlju, poslovi općega interesa, stvarali zakoni, rješavale raspre; bijahu dakle organ zemlje zakonotvorni, upravni i sudstveni.«[3] Isto je tako mjesto kao takovo sasvim vjerojatno. Bulić kaže: »Za zadnjih pedeset godina narodne di-

von Knonau (Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. u. V. Vol. IV. Leipzig 1903., pg. 199 u. 9.) kaže: »Die ganz allein stehende Angabe Bernolds a. 1089. . . ist wohl hier (sc. 1088) heranzuziehen«. — Glede orijentalne politike papinske u to doba gl. Norden: Das Papsttum u. Byzanz. Berlin 1903. pg. 38–57. — Iz daljega raspravljanja pokazat će se, da je naš Zvonimir žrtva Aleksijeve politike prema Rimu.

[1] Zvonimir se kune: »... ego, inquam, Demetrius qui et Suinimir dei gracia et apostolice sedis dono rex, ab hac hora in antea sancto Petro et domno meo pape Gregorio suisque successoribus . . . ero fidelis«. Rački: Documenta pg. 104.

[2] Michaelo c. pg. 137—139.

[3] Rački: Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka. Zagreb 1894, pg. 108, III.

Digitized by Google

nastije Knin se domogao osobite važnosti i ugleda, jer je postao i državnim i crkvenim središtem, i zato se za te dobe češće spominje. Hrvatski kraljevi, ne imajući ni u jednom gradu stalnoga stolovanja, provodili su razne godišnje dobe u različitim gradovima i tvrđam dalmatinskim. A Knin bijaše jedno od tih njihovih boravišta, dapače rekao bi ponajmilije, te su u njemu, ili rađe u okolici mu, imali svoje dvore.«[1] Dapače posljednja nam za sada poznata isprava kralja Zvonimira izdana je baš u Kninu dne 8. oktobra 1087.[2] Glede onoga »u Petih Crikvah u Kosovi« upućuje Bulić ovako: »Nama se čini, da »u Petih Crikvah« ne smije se razumijevati kao crkva sa pet absida, što bi bilo odveć prenapeto; nego jednostavno, da je širom Kosova polja po brežuljcima bilo pet crkava, ne u okupu, nego na dalje jedna od druge, a da je na polju oko njih držan sabor.«[3] Polje kod Knina zove se i danas Kosovo polje. Pod tim imenom spominje se ono u ispravama prvi puta (koliko ja znam) god. 1488.[4] Nemamo razloga posumnjati u to, da se ono nije tako zvalo i prije toga vremena, pa sve da i jest, svakako je redaktor onoga teksta, kakav je sada pred nama, imao jasno na umu baš ovo polje. I tako smo glede mjesta potpunoma upućeni.[5]

Došli smo konačno do jezgre čitavoga događaja, to jest do poziva cara Aleksija »s voljom« pape Urbana II. kralju Zvonimiru, da pođe »oslobodit mista, koja je za ljubav našu okrvavio (sc. Spasitelj) i gdi je pridao duh ocu kroz muku i trud, i greb, u kom bi položeno prislavno tilo njegovo.«

Svi oni, koji su dosada raspravljali o smrti kralja Zvonimira, jednoglasno su tumačili to bitno mjesto hrvatskoga ljetopisca kao poziv u križarsku vojnu. Rački je baš radi toga, što god. 1089. niti je bilo križarske vojne, niti se papa na nju spremao, zaključio: »da nije mogao s te strane prispjeti ovaj poziv u Hrvatsku, koji bi dao povod skupštini, razjarenosti u narodu i ubojstvu kralja Dimitrija Svinimira,« nego »da je kralj Dimitrija Svinimir preminuo naravnom smrću.«[6] Isto tako i Klaić, koji kaže, da se pričanje hrvatskog ljetopisca ne može uvažiti s razloga, »što se za njegova (sc. Zvonimirova) života nije nitko ni najmanje spremao na križarske vojne. Grgur VII. zamislio je doduše ideju o oslobođenju svete zemlje, te je pisao u to ime mnogim vladarima evropskim, ali glas njegov ostade glasom vapijućega. A ne uzev ni toga u obzir, imade u pripovijesti toliko neistinitih podataka, koji upravo čine cijelu priču sumnjivom. Tako se kaže, da je rimski papa poslao Svinimiru listove zajedno s rimskim

[1] Bulić: Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici iz doba narodne dinastije. Vol. I. Zagreb 1888., pg. 3.

[2] Rački: Documenta pg. 145: »In Teneno«.

[3] Bulić: o. c. pg. 13.

[4] Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890, pg. 299: »Vuk Bezovinich de Kozouo«.

[5] Tomašić u svojoj kronici (Arkiv IX, 26) ima »campo Kossalouo«, što je Lopašić (Karlovac. Zagreb 1879, 4) istumačio kao »Kozlovo polje«, te dodao kao tumač: »današnja Bukovica više Zadra«. Pošto Bukovica nije polje nego brdovit prijedjel, mora se uzeti, da je Lopašić pogriješio, te da se pod »campo Kossalouo« ima razumijevati kninsko Kosovo polje. Prema tome je više nego samo vjerojatno, da je Tomašić pravo ime (možda nehotice) iskrivio u »Kossalouo«, mjesto »Kossouo«.

[6] Rad jugosl. akad. vol. 19, pg. 102.

Digitized by Google

cesarom, a općenito je poznato, da se Grgur VII. nije ni najmanje slagao s rimskim carem i njemačkim kraljem Henrikom IV., već da mu je bio najljućim neprijateljem.«[1] Stoga i on najodlučnije zabacuje nasilnu smrt Zvonimirovu. Uz njih pristaje Gruber: »Već je Rački dokazao, da za Zvonimira nisu pape (Grgur VII., Viktor III. i Urban II.) pozivali nikakvih kršćanskih vladara u križarsku vojnu.«[2] Dapače i oni, koji inače vjeruju u nasilnu smrt Zvonimirovu, misle, da je u hrvatskoj kronici govor o pozivu u križarsku vojnu. Tako Smičiklas drži nezadovoljstvo naroda hrvatskoga s nutarnjom politikom kraljevom uzrokom umorstvu, a što narodna predaja kaže, da je Zvonimir ubijen radi križarske vojne, to misli, da je strašna narodna odsuda one politike, koju je tako vjerno kralj slijedio prema papi. Konačno domeće: »Ovo je samo slutnja, zagonetka ostaje, mi ju ne riješismo.«[3] Virag se opet trudi da pokaže, kako je u ono doba duh na zapadu bio već spreman na križarske vojne; prije svega kod viteških Normana, kad je Svinimir još uvijek nad Hrvatima vladao. Sumnjati bi se sada još uvijek dalo, nije li se i kod nas kušalo već onda pripravljati Hrvate, koji ukraj bojne mješavine na Balkanu i s nje nastale iznemoglosti predstavljahu za Svinimira jedinu moćniju državu, o koju bi iz Rima pokrenuti pokret mogao naći uporište u zemlji, kojom je bilo kopnenoj križarskoj vojsci prolaziti. Dakako dokaza tome pozitivnih nema, ali mjesto njih — tko može samo vjerovati, da su prilike tada u Hrvatskoj bile za pripravljanje križarskih vojna, — mogao bi se pozvati na niti osam godina kasnije faktično učestvovanje dalmatinskih gradova, tih uzdanika Svinimirovih, kod prve križarske vojne. A tko ne može u to vjerovati, kao ni mi, a ne će da bijedi Dukljanina sa pristranosti, volja ga uzeti, da je i nehotice pogriješio, izmijenivši lako drugu koju vojnu, na koju je još uvijek Svinimir dospio u početku Urbanova papovanja s onom bolje poznatom križarskom, koja se je vodila za istoga pape.«[4] Isto tako i Kršnjavi: »O tim su se vijestima živo prepirali

[1] Klaić: Kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba. Zagreb 1876. pg. 33. Vidjesmo, da taj posljednji prigovor ne vrijedi.

[2] Gruber: Iz stare hrvatske povijesti. Zagreb 1901. pg. 34. Tako i Mesić (Dimitar Zvonimir kralj hrvatski. Zagreb 1877. pg. 29. Iz »Rada« vol. 39): »U ostalom i ja uzimam, da je posve temeljito dokazano, da je Zvonimir umr'o ne nasilnom, nego naravskom smrću«. Od starijih naših pisaca držali su vijest o pogibiji Zvonimirovoj kao neispravnu Rattkay (o. c. pg. 52—56) radi pomanjkanja valjanog dokaza i radi toga, »quod non Zvonimeri tempore Romanus Pontifex Christianos Principes ad Terrae Sanctae recuperationem sit hortatus, sed septem annis postea«. Lucius (o. c pg 106) ne govori ništa opširnije o Zvonimirovoj smrti, ali se jasno vidi, da ju smatra naravnom, s pozivom na ugar. kronistu Thuroczyja i našeg Tomu arcidjakona. — Ivan Tomko Mrnavić (Regiae sanctitatis illyricanae foecunditas. Romae 1630. pg. 244.) jasno kaže, da je Zvonimir ubijen izdajnički radi križarske vojne na koju je Urban II. sazvao evropske vladare. — Krčelić (Notitiae praeliminares Zgrb 1770. pg. 117) opet piše: »An vero sub his comitiis (kod Knina) impie a Croatis trucidatus fuerit Zvonimirus, ut trastulit Marulus? aut vixerit ad annum sequentem, res adhuc obscura incertaque est«. U tom neodlučnom položaju nalazi se i Ljubić (Pregled hrv. povjesti. Rieka 1864. pg. 31).

[3] Smičiklas: Povjest hrv. Vol. I, 257—258.

[4] Virag: Pabirci po davnijoj hrvatskoj povjesti. Rijeka 1891. pg. 22. Ova slutnja Viragova pokazat će se kao ispravna.

Digitized by Google

uslijed Račkove tvrdnje, da kralj Zvonimir nije umr'o nasilnom smrću. On navodi dva argumenta protiv te tvrdnje izvora. Prvo: Pošto su križarske vojne nastale tek desetak godina poslije smrti Zvonimirove, to se odatle izvodi, da vijesti o nasilnoj smrti Zvonimirovoj ne mogu biti istinite. Ne gledeći na to, da ove vijesti mogu dobre biti, ako motivacija i nije dobra, ne čini se ni motivacija nevjerojatnom, pošto je jedna od najmilijih ideja pape Grgura VII. bila, da se ustroji križarska vojna, a Zvonimir je bio muž, koji će ispuniti i najmanju želju pape »svoga gospodara«, što je i dokazao. Poznato je, da su nasljednici Grgura VII., Viktor III. i Urban II. izrično naglasili, da će politiku Grgurovu nastaviti, lako je dakle mogao Zvonimir htjeti, da izvede Grgurov poziv i za ljubav njegovih nasljednika. Zvonimir bio je revnitelj, a ne smije se zaboraviti, da je spljetski nadbiskup Laurencije stabilitet rimske politike na njegovom dvoru predstavljao. Ne smije se zaboraviti ni to, da nemamo tu posla s ispravom, nego s ljetopisom, gdje se pripovijedanje jednoga fakta tek na laku ruku po čuvenju krivo motivirati i razjasniti može, ne izuzevši ni slučaj, da ju je zabilježio i očevidac.«[1]

Ali tome nije tako, jer se obje stranke varaju u svom budi tobožnjem doslovnom, budi »prenesenom« tumačenju hrvatskoga ljetopisca.

Prvo i prvo treba još jednom točno ustanoviti, što kaže hrvatski ljetopisac, jer je jedna od najobičnijih, ali i najtežih mana historiografije, ili previše ili premalo čitati u »izvoru«. Hrvatski ljetopisac naprosto pripovijeda: da je rimski cesar s voljom papinom zamolio Zvonimira po poslanicima i pismima, da bi s narodom svojim odlučio, da s njime (t. j. cesarom) i zajedno još s nekom kršćanskom gospodom, koja su nalična pisma od njega primila, pode osloboditi svetu zemlju i grob Spasiteljev. Tude nema ni riječi o križarskim vojnama kao takovim (i ako im jest kasnije bio taki zadatak), već je jedino govor o molbi bizantinskoga cara Aleksija na

[1] Kršnjavi: Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona spljetskoga (Vjestnik kr. zem. arkiva vol. II. Zagreb 1900), pg. 163—164. U bilješci svoga najnovijega djela »Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj« (Zagreb 1904), piše Tkalčić ovako: »U novije doba neki domaći naši historici pobijaju ovu vijest (sc. da je Zvonimir poginuo »kad je na poziv pape i cesara rimskoga imao dići narod u križarsku vojnu«) kao neistinitu; ja ju smatram sasvim vjerodostojnom. Povodom Zvonimirove smrti po kazivanju ovoga domaćega kroniste, bio bi papin poziv u križarsku vojnu. Ako se i ne spominje u toj vijesti ime onoga pape koji poziva u vojnu, to je bez svake dvojbe bio Grgur VII.; za njega se bo nepobitno znade, da je zamislio križarsku vojnu, ali ju za života radi silnih borba s njemačkim carem Henrikom IV. nije mogao izvesti. Kako se znade, istom u proljeće god. 1096. krenula je križarska vojna, poslije poziva Urbana II. na klermonskom saboru, a Zvonimir bio posječen na Kosovi svakako već god. 1088—1089. to ovaj poziv u križarsku vojnu bio je doista pape Grgura VII. — Drugi je razlog zašto prihvaćam ovu bilješku o Zvonimirovoj posječi, jerbo ju je naš hrvatski kronista napisao samo sto godina kasnije (svršetkom XII. vijeka), dakle u drugom, a najviše u trećem koljenu onih, koji su ovaj povjestni ali znameniti čin, kao što je ubijstvo vlastitoga kralja, ili sami vidjeli i prisustvovali mu, pak ga pripovijedali sinovima a i unucima svojim« (pg. 55.).

*

Digitized by Google

kralja Zvonimira, kakve je molbe navodno taj isti car upravio i na druge kršćanske vladare, za vojenu pomoć, s kojom će on (car) poći na oslobođenje svetih mjesta.

Sada treba ovu i ovakovu u pravom smislu hrvatskog ljetopisca navedenu jezgru kritički prosuditi.

Poznato je, da je car Aleksije imao još od početka svoga vladanja teških borbà s Pečenezima na Dunavu u današnjoj Bugarskoj i sa Seldžucima (Turcima) u Maloj Aziji. God. 1087. bude on kod Silistrije na Dunavu od Pečenega ametom potučen, tako da je jedva iznio živu glavu, dok se Pečenezi razlješe kao divlja bujica do pred vrata carigradska. U isto doba udare na nj s istoka Seldžuci (Turci), te osvojivši Klazomene i Phokae-u, navale s uspjehom i na otoke Mitylenu i Chios.[1] Carstvo byzantinsko u taj se čas nalazilo u osobito kritičnom položaju, pa tako zamoli Aleksije flandrijskoga grofa Roberta, koji se vraćao iz Palestine s hadžiluka kući, za vojenu pomoć od pet stotina vitezova. Robert to obeća ugroženom caru, no pošto pomoć ne stiže za vremena, ponovi car molbu svoju pismeno na proljeće god. 1088.; slijedeće god. 1089. odista ona i stiže. U svom pismu od god. 1088. zamoli car Aleksije flandrijskoga grofa Roberta i ostale žitelje flandrijskih grofovija za pomoć protiv Pečenega, a naročito Seldžuka (Turaka), čija se moć (kako car kaže) protegla od Jerusalima preko Antiohije sve do pred Carigrad, ali tako, da pomoć dode još za vremena, jer će se samo na taj način kršćanska vlast održati na istoku, a s njome, što je važnije (kaže car) i grob Gospodnji.[2]

A je li to bio jedini poziv Aleksijev za pomoć od zapadnih vladara?

Hagenmeyer crta položaj cara Aleksija poslije poraza kod Silistrije (1087.) i kad Pečenezi provališe sve do Carigrada ovako: »Alexios aber war nicht imstande, ihrem Vorrücken Einhalt zu thun; er befand sich bei Kypsella in einer derart traurigen Lage (god. 1088.), dass er rat- und mittellos ihnen

[1] O tome kritički i opširno raspravlja Chalandon: o. c. pg. 95—136 (Chapitre IV: Lutte de l' empire contre les Turcs et les Petchènegues (1084—1092). — Glede kronologije gl. Dieter: Zur Glaubwürdigkeit der Anna Komnena. (Byzantinische Zeitschrift Vol. III. (1894) pg. 386—390), — Nadalje: Hagenmeyer: Der Brief des Kaisers Alexios I. Komnenos an den Grafen Robert I. von Flandern. (Byz. Zeitschrift vol. VI. 1897 pg. 1—32.)

[2] Ovo pismo najbolje je izdano ap. Hagenmeyer: Epistolae et chartae ad historiam primi belli sacri spectantes quae supersunt aevo aequales ac genuinae. (1088—1100). Innsbruck 1901. pg. 3—7. Nr. I. Gl. još Hagenmeyer u Byz. Zeitschrift l. c. i Chalandon o. c. pg. 117—118 i 325—336 (Appendice: La lettre d' Alexis au comte de Flandre). Posljednji stavak u njemu glasi: »Agite ergo dum tempus habetis, ne Christianorum regnum et, quod majus est, Domini perdatis sepulcrum«. Ovo posljednje mjesto tumači Hagenmeyer (a s njime se slaže i Chalandon) ovako: »Der Briefsteller will sagen: auch des heiligen Grabes geht ihr verlustig, wenn ihr den Griechen nicht zu Hilfe kommt, insofern man euch in Zukunft dasselbe zu betreten wehren, ja vielleicht dasselbe ganz zerstören wird«. Za nas je najvažnije to, da se u pismu odista spominje grob Gospodnji kao ono nešto, radi čega treba vojenom silom doći u pomoć byzantinskom caru. Glede sadržaja samoga pisma držao sam se Chalandona i njegovih rezultata, koji se u glavnom podudaraju s Hagenmeyerovima.

Digitized by Google

gegenüberstand und keinen andern Ausweg mehr fand, als mit denselben einen Waffenstillstand zu vereinbaren. Damals war es, als er auch in die umliegenden Länder den Migidenos abgesendet hat, damit dieser ihn Hilfstruppen herbeiführe.«[1] Dapače iste godine 1088. i 1089. obratio se Aleksije na papu Urbana s više pisama, u kojima ga je molio za pomoć, kako to svjedoče savremenici Ekkehard von Aura i Bernoldus. Prvi piše: »Predictus etiam Alexius imperator Constantinopolitanus super eisdem barbaris predonibus (sc. Seldžuci), per maiorem iam regni sui partem diffusis, *non paucas epistolas Urbano papae direxit, quibus in defensionem orientalium ecclesiarum se non sufficere deploravit*, obtestans, *totum*, si fieri posset, *occidentem*, qui iam ex integro christiana professione censeretur, *sibi in adiutorium advocari*, promittens per se cuncta necessaria praeliaturis terra marique ministrari.«[2] Bernoldus pak javlja: »Item legatio Constantinopolitani imperatoris ad hanc sinodum pervenit, qui *dominum papam omnesque Christi fideles suppliciter imploravit, ut aliquod auxilium sibi contra paganos pro defensione* s. *ecclesiae conferrent*, quam pagani iam paene in illis partibus deleverant, qui partes illas usque ad muros Constantinopolitanae civitatis obtinuerant. Ad hoc ergo *auxilium dominus papa multos incitavit, ut eciam iureiurando promitterent, se illuc Deo annuente ituros et eidem imperatori contra paganos pro posse suo fidelissimum adiutorium collaturos.*«[3]

Kad ova tri suvremena izvora usporedimo i dobro proučimo, odmah ćemo se uvjeriti o ovim nepobitnim činjenicama: 1. Byzantinski car Aleksije našavši se u teškoj nevolji, tražio je kod zapadnih vladara vojenu pomoć. 2. U tom pomagao i podupirao ga je papa, dapače on je i sam pozivao, da se caru ide u pomoć. 3. Radilo se o obrani kršćanske crkve na istoku i, kako sam car dodaje u svom pismu flandrijskom grofu Robertu, o »grobu Gospodnjem« (sepulchrum Domini). Hagenmeyer kaže u svom komentaru Ekkehardu von Aura kod gore navedenih riječi: »Diese Worte constatiren einen häufigen Briefwechsel zwischen Alexius und Urban... Gewiss ist während dieses Briefwechsels, in welchem über verschiedene kirchliche Angelegenheiten verhandelt wurde, auch oftmals die Türkenbedrückung zur Sprache gekommen und darf aus dem von Ekkehard erwähnten allgemeinen Inhalt der kaiserlichen Schreiben geschlossen werden, dass er auch diese Briefe, sei es im Original oder in Copien zu Gesicht bekommen hat.«[4]

Poslije svega ovoga može li se još reći, da je vijest hrvatskoga ljetopisca izmišljotina, priča, narodna pjesma i naličnо? Zar nije prava i glavna jezgra njezina baš ono, što se nalazi zabilježeno za isto vrijeme i u drugim stranim izvorima, a naročito u pismu carevu na flandrijskoga grofa

[1] Hagenmeyer: o. c. pg. 17., s pozivom na Annu Komnenku.

[2] Ekkehardi auragiensis abbatis Hierosolymita. Ed. Hagenmeyer. Tübingen 1877, pg. 81 83.

[3] Bernoldus u Mon. Germ. Script. vol. V. pg. 462. Doduše ova se vijest odnosi na god. 1095., no radi tješnjih veza između cara i pape može se uzeti, da je naličnih poslanstva s careve strane, a naloga papinskih, bilo i prije. Gl. Hagenmeyer u Bvz. Ztschf. pg. 31.

[4] o. c. pg. 81–82, nota 14

Digitized by Google

Roberta? Zar nije sada sasvim razjašnjeno kazivanje hrvatskoga ljetopisca i to tako, da je car Aleksije privolom pape Urbana II. upravio koncem g. 1088. ili početkom 1089. na Zvonimira pismo, u kojem ga je zamolio, da mu pomogne protiv poganskih Pečenega i Seldžuka, a ta je pomoć motivirana još i time, da će se tako i grob Spasiteljev spasti za kršćane, kako car jasno piše grofu Robertu. Konačno ne valja smetnuti s uma i veliku lukavost grčku (osobito u nevolji); nije nemoguće, da je car, samo da lakše predobije Zvonimira i Hrvate, tobože veću važnost stavio na oslobođenje sv. Groba, nego li na spas svoje države, o čemu se zapravo radilo. Ta samo pod tom izlikom mogao je za sebe većom sigurnošću predobiti katolički zapad.[1] Konačno treba i na to pomišljati, da je Zvonimir bio susjed Aleksijev, šta više, u Carigradu zacijelo onda još nijesu zaboravili nekadanji vazalni odnošaj Hrvatske prema carstvu. Ako se car mogao u nevolji uteći za pomoć udaljenom flandrijskom grofu Robertu, onda se tim prije mogao sjetiti Zvonimira, vazala svoga prijatelja Urbana II.[2]

Iz svega toga slijedi, da nije bilo potrebno pomišljati na križarske vojne kao takove, nego se dobro upoznati s političkom situacijom kroz god. 1088.—1089, naročito u Rimu i Byzantu, a to sam eto i učinio i zato došao do sasvim drugoga rezultata. Istina je, hrvatski ljetopisac osobito krepko ističe oslobođenje sv. Groba (koje je zapravo bila sporedna stvar, kako vidjesmo) u pozivu Aleksijevu na Zvonimira, no osim onoga, što sam već rekao o lukavosti Aleksijevoj, lako je to još i time protumačiti, što su brzo po Zvonimirovoj smrti počele križarske vojne, a važnost njihova morala se snažno dojimati razvitka prvotne istinite tradicije, jer treba misliti i na to, da događaj nije neposredno zabilježen od suvremenika. Nadalje treba i na to misliti, da je ljetopisac kao svećenik veću važnost polagao na glas o oslobođenju sv. Groba, nego li je to zapravo u tradiciji samoj bilo, jer evo kaže: »I oni Bogom prokleti počeše kričati i vikati na svetoga kralja . . .«, a i sav ostali ton odaje tendenciju, da se Zvonimir prikaže kao mučenik za svetu i pravednu stvar kršćansku, pa zato i svršava ljetopisac riječima: »I pojde duh njegov po milosti onogaj, ki sve može, s angjeli veseliti se u vike vikom.«

Predimo sada na posljednje riječi ljetopiščeve. On kaže: »I toj slišavši

[1] o. c. pg. 82 - 83, nota 17, 18.

[2] Konačno može se i takim ratom u tudu korist još bolje protumačiti razjarenost naroda hrvatskoga, koji kan da je znao o čemu se zapravo radi, jer ljetopisac kaže, da Hrvati »ne dadoše ni listove pročtiti i skočiše, ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga oca pape i cesara rimskoga, da sveta mista iz ruk poganskih uzmu i oslobode, da, oni Bogom prokleti počeše kričati i vikati na svetoga kralja, tužeći se i vapijući jednim glasom kako na Isukrsta Židove: »da on išće izvesti njih iz domov njih, iz žen i dice njih i s papom ter s cesarom otimati mista, gdi je Bog propet i gdi je greb njegov. A što je nam zato?« Oduzmite ono što je natrunjeno i navučeno tendencijom piščevom, pa će vam ostati kao temeljna misao: Hrvati neće da idu za drugoga u daleki rat, i to ni na čiju molbu, pa ni za oslobodenje svetih mjesta, čega do onda uopće još nitko nije ni pokušao, dakle samo po sebi moralo biti od kudikamo manjega čara, nego li je to kasnije u doba pravih križarskih vojna bilo.

Digitized by Google

kralj ugarski imenom Bela prvi, što se biše zgodilo u Hrvatih, pride na pospih (= odmah) s vojskom golemom i vaze kraljevstvo hrvacko.« Dalje riječi su subjektivne refleksije ljetopiščeve, jer prikazuju rasulo narodne države Hrvatske kao kazan božju za ubojstvo nevinoga kralja Zvonimira; »zli teg zlu plaću čeka«, kaže on.

U oči udara ime ugarskoga kralja, naime Bele I. To je očito krivo, jer kako je dobro poznato i tvrdo zajamčeno, ovdje je govor o ugarskom kralju Ladislavu I. i njegovoj invaziji u kraljevstvo Hrvatsko na proljeće god. 1091. Ali ta grješka nije tako velika, a po gotovo po vjerodostojnost samoga ljetopisa tako bitna, kako se u prvi mah čini. Treba naime uzeti na um, da je dogadaj kao takav sam po sebi istinit, pa tako ime igra sporednu ulogu. No to nije sve, jer ugarski kralj Ladislav I. bio je sin Bele I. Sasvim je vjerojatna predmnjeva, da je prepisivanjem ime Ladislavljevo ispalo, a ostalo ono njegova oca, a to tim lakše, što se dapače i u listinama XII. stoljeća redovito čita uz ime vladajućega kralja još i ono oca njegova. Ako je tako bilo u listinama (a tome je razlog u onovremenim dinastičkim zapletajima, gdje je otac igrao važnu ulogu), još je prije moglo biti u ljetopisu. Šta više, za ovu predmnjevu imamo pisano svjedočanstvo nešto mlade, ali ipak veoma karakteristično. U Tomašića naime se čita: »Tempore sancti regis Ladislai filii Belle primi«, dakle onako, kako suponiram, da je nekoć bilo i u hrvatskom ljetopisu.[1]

Poslije ovoga detaljnoga istraživanja držim da mogu reći, da smo se izmirili s hrvatskim ljetopiscem; mi smo našli, da je kazivanje njegovo u jezgri istinito.

B) Ljetopis Ivana Tomašića.

O Ivanu Tomašiću nažalost ne znamo mnogo: bio je franjevac, a živio je u polovici XVI. vijeka. Više je nego samo vjerojatno, da je bio iz kraja koji je pripadao Frankapanima, jer očito pokazuje toj odličnoj hrvatskoj porodici veliku sklonost, dapače moglo bi se tvrditi, da je upotrebljavao i spise njezine, pošto znade vrlo mnogo o njoj (kao ni o jednoj drugoj) da priča. Njegov ljetopis ide do god. 1561., dakle nije dugo vremena poslije te godine i napisan.

Pošto Tomašić počinje smrću Atilinom (453.), mora se zaključiti, da se za starije događaje služio pisanim podacima, a ne tradicijom. Šta više, on nam sam kaže, da se za opis bitke kod Mohača (1526.) poslužio nekim spisom, kojega je preveo »ex verbo ad verbum *sine diminucione*, ex lingua ungaricha in linguam latinam.«[2] Ako je on to činio za opis jednoga dogadaja, koji je možda i sam doživio kao zreo čovjek, a o kojem se svakako tada znalo mnogo što-

[1] Smičiklas: Codex diplomaticus Vol. II. pg. 37: »Ego Stephanus Colomani regis filius«; pg. 53: »Ego Geysa secundus rex, secundi Bele regis filius; pg. 99: »Ego Stephanus domini regis Geize filius«, i još više mjesta. U onom izvatku isprave što ju je izdao 1102. Koloman hrvatskim velikašima, kaže se: »Colomanus filius (mjesto nepos) Vladislavi regis« (o. c. pg. 8). Da je Tomašić vijest svoju crpao iz starijega izvora, dokazat ću nešto niže.

[2] Arkiv vol. IX. pg. 29.

Digitized by Google

šta pripovijedati, onda je to tim vjerojatnije za starije njegove vijesti. To već slijedi iz onoga *„sine diminucione“*, jer nas dovodi na misao, da je on kod drugih, ne tako važnih događaja (kao što je to onda za njega bila katastrofa mohačka), odista prema potrebi skraćivao svoje izvore. Da pokušamo ovu tvrdnju i dokazati.

Tomašić počinje kroniku svoju (kako je ona do nas došla) ovako: »Et sic rex Unorum obiit Atilla, anno etatis sue CXXV et sepultus est cum Bela, Radica et aliis in Taunoch, ubi statua adhuc remanet marmorea, relinquens post se LX filios. Quidem post hec elegerunt Chabon filium Atille in regem, alii vero Oladarum fratrem suum; tandem inter eos certamine contracto, eorum Danubius miscitur sanguine, ut nec homines, nec iumenta ex eo poterant bibere per XV. dierum spacium. Post hec Chabon ad Honorium Grecorum imperatorem avum suum abiit cum XV millibus, relicto Aldarico, omnes alios filios Atille occidunt, ex Ungaris tria millia de exercitu Sicambrie fugerunt ad Erdegl et se Sciculos dixerunt usque in presentem diem et siluit terra Panonie sine rege«.

»Anno domini millesimo quinquagesimo septimo. Tempore sancti regis Ladislai, filii Belle primi, iste (sc. Ladislaus) omnium regnicolarum consensu coronatur divina favente clementia«. Na ovo se onda neposredno nastavlja: »Eodem anno mortuus est rex Zorobelus nomine« i tako dalje, dakle pripovijeda se smrt Zvonimirova.[1]

Pitanje je sada, otkuda je Tomašić crpao one svoje vijesti o smrti Atilinoj i o borbama između njegovih potomaka, te onu o krunisanju kralja Ladislava I.

God. 1473. izišla je štampom u Budimu knjiga »Chronicon Budense«, u kojoj se pripovijedaju događaji Ugarske počevši od Huna, pa sve do krunisanja Matije Korvina (1458.).[2] Ova je kronika bila izvor Tomašićev za mnoge vijesti, no tako, da ju je ponajviše skraćivao. To bjelodano dokazuje upoređenje Tomašićeva teksta s kronikom.[3] Kod izbora i krunisanja Ladislavljeva je dašto u Tomašića krivo stavljena godina 1057. mjesto 1077. Obzirom na istinitost onoga što donosi, mora se zaključiti da se tude radi o pisarskoj pogrješki.[4] Ovo vrijedi i za neke dalje vijesti Tomašićeve, naročito za krunisanje Bele IV. (1235.),[5] početak najezde tatarske (1241.)[6] i smrt Belinu.[7] Onda za vojnu kralja Ludovika I.

---

[1] o. c. pg. 13.

[2] Nanovo ju je preštampao Podhradczky u Budimu 1838., koje izdanje i ja upotrebljavam. Faksimile prvoga izdanja, izdao je god. 1901. biskup Fraknoi.

[3] Detaljno upoređivanje bila bi izlišna stvar u ovoj studiji; stoga upućujem samo na odnosne stranice »Budimske kronike« od Podhraczkoga: 28, 29 (s tim u svezi 16), 30, 31, 32, 33 (to se odnosi na smrt Atilinu i posljedice njezine), 161 (kralj Ladislav I.).

[4] Take se pogrješke vrlo često zgađaju prepisivanjem. Gledaj za to bilj. 1. na str. 25.

[5] »Chron. Bud.« pg. 197—198 (gotovo doslovce prepisano).

[6] o. c. pg. 199. Također doslovni ispis Tomašićev iz bud. kronike. Značajno je da »Chron. Bud.« tude donosi naslov »De primo adventu Tartarorum in Hungariam«, kojega Tomašić nema, ali za to ima naslov »De secundo Tartarorum in Ungaria adventu«, koji se slaže s pag. 208. »Chron. Bud.«, no u Tomašića pod tim naslovom nema ni riječi sadržaja, po svoj prilici za to, jer se druga tatarska najezda (god 1285) ne tiče Hrvatske, pa stoga odusta (nakon što je naslov već napisao) od ispunjenja sadržaja.

[7] o. c. pg. 202. (Doslovni ispis).

Digitized by Google

na Hrvatsku, koju Tomašić krivo stavlja u god. 1340. mjesto 1345,[1] nadalje na mletački rat od 1356.—1358., gdje on opet griješi hronološki, kazujući obzirom na krivu god. 1340. »item supradicto anno rex Ludovicus misit...«[2] Pošto se odsada »Chronicon Budense« sve više umanjuje sadržajem, a inače još bavi isključivo ugarskim poslovima, donekle ga napušta Tomašić. Od sada on donosi veliko mnoštvo vijesti za Hrvatsku, koje su sve to obilnije, što su bliže njegovom vremenu. Mi ih ne možemo ničim kontrolirati, niti kazati, odkuda su povađene, no svakako ih Tomašić nije čuo pripovijedati. Fra Francetić napisao je u svojoj knjižici o Trsatu, pripovijedajući o požaru god. 1628., ovo: »Nihil tamen magis dolendum, quam bibliotheca, quae plurimis .... *antiquis annalibus non minus Bosniae, Croatiae ac Dalmatiae* ... ornata.«[3] Prema tome bilo je u trsatskom manastiru mnogo ljetopisa za hrvatsku prošlost, a kad pomislimo, da je Tomašić bio franjevac i da je negdje iz vladanja Frankapana, onda nam se namiće sama po sebi misao, da je možda on i upotrebljavao neke od ovih za nas sada već nažalost propalih izvora. Ovo vrijedi tim više, što su mnoge Tomašićeve vijesti vrlo važne i čisto hrvatskoga značaja. Dapače kako neke po dva puta donosi, izgleda jasno, da je imao pred sobom više ljetopisa o istim događajima.[4]

Sve nam ovo pokazuje, da se ne smije ni za vijest o smrti Zvonimirovoj držati, da je napisana naprosto po tradiciji, pripovijedanju, nego po pisanom spomeniku, u kojem valjda nije bila određena godina, pa stoga je Tomašić, znajući iz »Chronicon Budense«, da je Zvonimir bio savremenik ugarskoga kralja Ladislava I., tu vijest ondje naprosto umetnuo. Na to nas upućuje, što on zove Zvonimira »Zorobelus«, a »Chronicon Budense« »Zoromerus.«[5]

Da je Tomašić imao pred sobom pisan spomenik o smrti Zvonimirovoj, može se zaključiti još iz toga, što se za njegova života desio izbor kralja Ferdinanda I. i to baš na frankapanskom gradu Cetinu (1. januara 1527.). Prilike onoga vremena nosile su sobom, da su se onda zacijelo mnogi zanimali i za naličnu promjenu u Hrvatskoj, nastalu uplitanjem Ladislava I. i Kolomana. Tom se prilikom svakako išlo i zatim, da se nade o tom nešto napisano, naime nešto sigurnije, pouzdanije. Kad hrvatski sabor kaže kralju Ferdinandu dne 27. aprila 1527.: »Noverit Majestas vestra, quod *inveniri* non potest et nullus dominus mediante Croaciam occupasset. Nisi post *discessum* regis nostri *ultimi Zvonymer* dicti, felicis recordationis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni

[1] o c. pg. 278. Ovdje je baš očita pisarska pogrješka Tomašićeva, koja pokazuje da imamo pravo isto tako ustvrditi i za g 1077. odnosno 1057. Zanimljivo je, da Tomašić skraćujući ovdje svoj izvor, vazda upotrebljava hrvatske izraze za službene ugarske, kao Curgachouic (= Kurjaković) mjesto »Filius Curiacii«, Nelepcich (= Nelepčić) mjesto »Neliptius«, Bihach (= Bihać) mjesto »Byheg«.

[2] o. c. pg 311—315.

[3] Gl. Arkiv IX. pg. 7.

[4] Gl. vijesti u Arkivu IX. pg. 16—17. o Kosovu 142 V (?) i 142 V. i 1418 (1448). I još na više mjesta.

[5] edit. cit pg. 164. Ime »Zorobelus« je očito pod uplivom ugarskoga »Zolomerus« (Chron. Bud. pg. 164). U onom spomeniku za koji držim, da je bio pred Tomašićem, svakako nije moglo biti niti »Zoromerus« niti »Zorobelus«, već po svoj prilici »Zuonymer« ili »Suinimir«. Mislim dakle, da je ime »Zorobelus« Tomašićeva osebina.

Digitized by Google

Hungariae et post hoc, nunc erga Maiestatem vestram«,[1] onda to on odista ne čini samo na osnovu tradicije, nego iz nekoga dubljega uvjerenja, koje se svakako moralo temeljiti na pismenim spomenicima. Ali još je nešto važno. Tomašić piše, da je Zvonimir »sepultus *est* in capitulo thninigensi in ecclesia St. Bartholomei ante altare magnum«. Stilizacija ovoga mjesta odaje, da se govori o nečemu, što je sada, naime u času kad je to napisano. Knin je pao u turske ruke god. 1522. a ostao sve do 1688. Vidjesmo, da je Tomašić pisao nekako skoro poslije 1561., dakle u doba kad je Knin već bio turski, a crkva sv. Bartola džamija ili razvalina. Stoga mislim, da se nikako ne može uzeti, da bi ono i onako napisao Tomašić. Ja dakle iz svega toga izvodim, da je Tomašić za vijest svoju o pogibiji kralja Zvonimira imao pred sobom neki od sebe stariji spomenik, najmanje iz XV. vijeka. Taj nije mogao biti već spomenuti hrvatski ljetopis, nego nešto drugo, samostalno, jer se kazivanje Tomašićevo u detaljima razilazi od onoga, što iznosi pomenuti ljetopisac. Jedino se u smislu podudara Tomašić s njime u izreci: »volensque ac liberare cupiens sanctum sepulcrum Christi, quod soldanus occupaverat«, što je i prirodno, jer je to (kako vidjesmo) jezgra svega, motivacija kraljeve pogibije.

U detaljima pak nije tako. Očito je, da je Tomašićev izvor mlađi od hrvatskog ljetopisca. Tako kaže Tomašić, da je Zvonimir sazvao sabor »in campo Petrovo pogle«, što je pogrješno, no ipak nije bitno, jer se kasnije u neku ruku ispravlja, kad kaže, da je kralj sahranjen u Kninu: »sepultus est in capitulo thninigensi in ecclesia sancti Bartholomei ante altare magnum«. Ovim je riječima izrečeno nešto pozitivno, to jest onaj koji je to napisao, tvrdo je vjerovao u ono što kaže, a gotovo sam voljan reći i vidio kraljev grob. Za crkvu sv. Bartola dokazao je Bulić, da je to bila stolna crkva biskupije kninske, te da se nekoć, a svakako u doba Zvonimirovo, zvala sv. Marija.[2] Baš tu okolnost, taj osobiti detalj, koji uključuje **lokalno** poznavanje, pokazuje na sigurnost i istinitost ove tvrdnje. Ona ne izgleda ni malo izmišljena i bez osnova, dapače u doba, kad je Tomašićev izvor napisan, još je stajala kninska stolna crkva, te se lako moglo znati za kraljev grob, ali i to se ima reći, da se zacijelo nitko ne bi usudio onako što izmisliti.[3]

Ali Tomašićev izvor prikazuje umorstvo Zvonimirovo kao posljedicu urote neimenovana tajnika kraljeva i peharnika Tadije »Slovinca« i to tako, kao da su ga oni noću u šatoru umorili. To svakako ne stoji, ali za to se ne može naprosto zabaciti mišljenje, da kod Zvonimirove prijeke smrti nijesu bili upleteni i neki članovi kraljevske pratnje, dapače to je vrlo vjerojatno. Dašto, time ne ću da kažem, da su baš ova dvojica bili zavjernici, nego tek onako u glavnom. Kletva kraljeva očit je odjek kasnijega razvitka tradicije i meditacije

[1] Kukuljević: Jura regni Vol. II, 28. Ono »inueniri« upućuje, da se pozitivno držalo, da nema spomenika o silovitoj okupaciji Hrvatske. Pažnje je vrijedno i ono »ultimi nostri regis«, što i Tomašićev izvor kaže.

[2] Bulić: o. c. pg. 4 10.

[3] Glede izraza Tomašićeva izvora kaže Bulić: »U koliko mi razabiremo izraz »capitulum thninigense« Tomašićev ne može biti no pomjestni (= lokalni) naziv, tim bolje opredijeljen, čim se razlikuje od same kapitulske crkve Sv. Bartula«.

Digitized by Google

o tužnom događaju, što dokazuje ono naglašivanje »posljednji kralj« i žalost za njime; u tome se taj izvještaj podudara s hrvatskim ljetopiscem. Izvor Tomašićev napokon svršava Ladislavljevom okupacijom.

Osim ove jezgre, koja u glavnom odgovara onomu, što smo već prije kazali, Tomašićev izvor zna i za dan Zvonimirove smrti, naime 20. april. Odista čudno je, da jedan ljetopisac za tako drevno doba ističe precizno određeni dan. Kad je bilo govora o vremenu smrti Zvonimirove, pokazao sam, da se ona ima nesumnjivo staviti u prvu polu god. 1089. Takovom se rezultatu ne opire dan 20. aprila. Svakako je vrlo vjerojatan mjesec april, ako i dan možda nije pouzdan Treba pomišljati na to, da su se u ono doba ročišta i sabori vazda određivali, radi tako reći općenite nepismenosti, prema velikim praznicima ili poznatijim svecima. God. 1089. padao je Uskrs na 1. aprila, a znamo, da hrvatski ljetopisac kaže, da je Zvonimir sazvao skupštinu na dvadeset i peti dan od objave, dakle oko Gjurgjeva, osobito značajnoga dana u srednjem vijeku.[1]

Iz svega toga slijedi, da izvor Ivana Tomašića podupire kazivanje hrvatskoga ljetopisca, dapače on ga u nekim detaljima, a naročito glede kraljeva groba, proširuje.

C) Ugarsko-poljski ljetopis.

Kod ovoga ljetopisa jedina nam je dužnost pokazati, da se odista odnosi na kralja Zvonimira, a to je s tim važnije, što se za njega kao sigurno zna, da je po vremenu postanja najstariji.

Kaindl izjavio se ovako: »In den Geschicken »Kasimirs« (§ 3) verschmilzt offenbar die Ueberlieferung der Ermordung Miroslaws (durch den Ban Pribunja) mit dem Namen seines Vorgängers Kresimir oder dem des späteren Kresimir Peter (um 1050), ferner mit dem bald nach dem Tode des letztgenannten Herrschers erfolgten Eingreifen der Ungarn«. Poslije te tvrdnje poziva se na Hubera: Oester. Gesch. I, 320—324.[2] Ovomu mišljenju pridružuje se i Gruber,[3] dok Kršnjavi drži, da se vijest ugarsko-poljskog ljetopisca odnosi na Zvonimira. Kako sam već rekao, tako mislim i ja.[4]

[1] Kad uvažimo okolnost, da Tomašićev izvor iznosi onako karakterističan detalj kaki je kraljev grob onda dolazimo do iskušenja pomisliti na to, da je pisac vidio u kninskoj crkvi grobni nadpis s određenim danom. Pisac naime bio je svakako Hrvat s one strane Gvozda, što se vidi iz njegova animoziteta prema »Slovincima« koje okrivljuje s ubojstva kraljeva. Značajno je i to, da se na grobnim napisima onoga vremena iznosi i dan smrti. Tako na grobu kraljice Jelene, što ga je Bulić iskopao, naime dne 10. marta 976. (Gl. Bullettino dalmato 1902).

[2] Kaindl o. c. pg. 37—38 nota 3. Dakako Kaindl ne zna ništa za ubojstvo Zvonimirovo, odatle se i uhvatio Miroslava.

[3] Gruber o. c. pg. 34-35.

[4] Kršnjavi o. c. pg. 164. Da je vijest ugar. polj. ljetopisa u nekoj svezi sa Zvonimirom, primijetio je i Klaić (Slavonija od X. do XIII. stoljeća. Zagreb 1882, pg. 32, n. 44); on kaže: »Meni se čini da je po ovoj pripovijesti o smrti kralja Kazimira nastala kasnije priča o smrti kralja Dimitrije Zvonimira«.

Digitized by Google

Samo ime »Casimir« ne može biti nikaka veća zaprijeka. Ta eno Hrvat Tomašić piše »Zorobelus«, a ugarski ljetopisci »Zolomerus«, »Zoromerus«, »Zczomerus« i »Zoidmerus«.[1] Sve su te varijante nastale prepisivanjem i težnjom, da se ime Zvonimir prilagodi izgovoru magjarskom, koji ne podnosi na početku riječi dva konzonanta. Autor ugarsko-poljskog ljetopisa bio je nesumnjivo Slaven, i to Poljak, a primio je ime Zvonimira od Madžara. Vijest, što je donosi, očito je tradicija, a ne pismeni izvor; kad ju je napisao, svakako mu je bilo bliže poljsko »Casimir«, nego »Zolomerus« i drugo.

Isto je tako pogrješno pomišljati na kneza Miroslava (oko 865.), dakle na vrijeme kad Madžara uopće još nije bilo u Ugarskoj.[2]

Kad se dobro ogleda jezgra onoga, što ugarsko-poljski ljetopisac kaže, onda se jasno vidi, da on iznosi vijest o Zvonimiru. On naime kaže, da su Hrvati ubili sramotno i izdajnički svoga kralja, koji je bio veliki zaštitnik crkve, pa za to da ulazi ugarski kralj u njegovu zemlju kao osvetnik A to se eno podudara s onim, što je već naprijed dokazano.

Ali kako je Zvonimir došao u savez s Atilom? Prvi koji je spojio Hune s Madžarima u svojem spisu, bio je Simon de Kéza oko god. 1280.[3] Tradicija o hunsko-madžarskoj zajednici svakako je kolala među Madžarima već prije toga vremena, jer vidjesmo da je ugarsko-poljski ljetopis napisan nekako početkom XIII. vijeka. Za Atilu pak pričalo se u Ugarskoj, da je provalio i u Dalmaciju i ondje razvalio gradove Solin, Spljet, Trogir, Šibenik, Skradin, Zadar, Nin i Senj.[4] Sasvim je prirodno da je ugarsko-poljski ljetopisac imajući taj tobožnji događaj pred očima, na tom mjestu upleo ono, što je čuo od svojih savremenika pričati o Hrvatskoj. To je pako tim vjerojatnije, što ljetopisac odmah nastavlja, nakon što je pripovjedio, kako se Atila oženio Hrvaticom, »post haec autem uxor eius peperit filium cui imposuit nomen Columan, qui accepit uxorem de Chrvatia. Cum autem senuisset Aquila famosus victor terrarum, congregatis cunctis principibus et magnatibus terrae, *tradidit regnum in manus filii sui Columanni* et mortuus est.«[5] Jasno je, da je ljetopisac u najbližu svezu htio spojiti umorstvo hrvatskoga kralja, okupaciju Hrvatske i kralja Kolomana. Te činjenice pak samo se daju primijeniti na Zvonimira, Ladislava i Kolomana.

Zaključak.

Skupimo još jednom rezultate našega istraživanja.

1. Byzantinski car Aleksije obratio se privolom pape Urbana II. koncem 1088. ili početkom 1089. na hrvatskoga kralja Zvonimira za vojenu pomoć protiv Turaka, tada gospodara sv. Groba.

---

[1] Varijante gl. ap. Florianus: Fontes Domestici Vol. III. pg. 93 i 94.

[2] Manojlović: Jadransko primorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti. Rad vol. 150. pg. 98—102.

[3] Florianus o. c. Vol. II. pg. 58 i dalje.

[4] o. c. pg. 65.

[5] Bielowski: Monumenta Poloniae historica Vol. I, pg. 498. — U ovim ženidbenim odnosima očevidno se krije brak Zvonimirov s ugarskom princesom Jelenom (Lijepom).

Digitized by Google

2. Zvonimir se htio odazvati ovoj želji carevoj i papinoj.

3. U tu je svrhu sazvao sabor na Kosovom polju kod Knina u aprilu 1089.

4. Radi te vojne porodilo se veliko nezadovoljstvo u narodu hrvatskomu, a medu nezadovoljnicima bili su i neki članovi kraljevske pratnje.

5. Na saboru bi kralj Zvonimir ubijen, te potom pokopan u kninskoj stolnoj crkvi pod velikim oltarom.

6. Kao osvetnik za kraljevu smrt, ulazi u Hrvatsku oružanom rukom šurjak njegov ugarski kralj Ladislav I.

Kletva kralja Zvonimira kasnija je izmišljotina.

Dr. Ferdo pl. Šišić.

Digitized by Google

TRI GLAGOLJSKE LISTINE IZ ISTRE IZ XV. VIJEKA.

I.

Knez Martin Frankapan daruje neki vinograd u Bašci na otoku Krku. 1465.

Ми кнез' мартин' де фран'капан', кнез' крчки, модрушки и прочаѣ. дамо видити всим' и всакому, кому се пристои и пред' ких образ' та наш' лист' приде, како то ми даровасмо ·р црепали(?)[1]·у виногр(ад), ки е бил' липан'(?) под' преграду поли винограда, ки е жарамун'ски с ону службу г(о)спод'ску, ка нан[2] прис'тои: да е волан' од' нина напрво та виноград' држати и уживати, даровати и за душу оставити али продати, он' и нега остали викувичним' законом; зато просимо всих, ки буду по нас', да га в том' удржите цищ наше воле, а нашим' пот'кнеженином'(!) и всаке врсте нашим' официѣлом' тим' заповидамо, да га в том' обаруите и удржите, лубещи нашу милост'. и на то му дас'мо та наш' лист' отворен' по(д') наш' печат' навадни, писан' в новом' мисеца децембра д(а)н' ѳ҃ (9) текущи, лет' божих' ѧ҃ ѫ҃ м҃ ѻ҃ (1465).

Listina ova, koju sam dobio g. 1888 od upravitelja župe baščanske g. Mrakovčića, pisana je glagoljicom na koži. Pergamena je duga 24, a široka 13 cm. Širina redaka iznosi 5, dužina 20 cm.; ostalo je prazno. Prepisao sam sve vjerno ćirilicom, pometavši samo ovdje ondje gdjekoju interpunkciju, (u listini dolaze samo točke), da bude tekst razumljiviji. Izglodana i izlizana mjesta, onda kratice i ligature sam pročitao i razriješio; no moje je čitanje kratica i nečitljivih slova u zagradi. — Pečat je ispao. — Izvana je napisala poznija ruka latinicom: litterae cujusdam Terreni Bescensis Residentiae. Nro 34. Samo odavle doznajemo, da se darovnica, izdana u Novom, odnosi na neko zemljište u Bašci; jer se u njoj Baška i ne spominje.

II.

Martin Malković, opat u Drazi kraj Mošćenica u Istri, dobija neke zemlje. 1471.

Ва име божие, амен'. (лѣт') (госпо)дьн(и)х' ѡ҃ · ѫ҃ · р҃ · ѧ҃ (1471). Ва врѣме господин(а) цесара фридрига, в жупѣ жупан(а) флора. и судца петра и сат'ника Мар(ти)на барища сина. А духов'ни от'ци: господ' плован' миховил' и поп' б'лажь и попь миховиль контовища синь. Поли них' с'тарѣју: жупан' стѣпан' кланчини(щ')

---

[1] U nepotpunim riječima: ·р црепали·у za cijelo se krije ime i prezime onoga, kome je Martin Frankapan poklonio vinograd.

[2] Iza и kao da je bilo još jedno slovo.

Digitized by Google

и жупан' юри домалдовищ' и жуп(а)н' бен'ко и судац д'минак' хрнковищ' и судац' кирин' рубинищ', а кршнаки бѣху матко сѣнац' и андрѣи барена и ини добри мужи мощенички. Приде пред више писане старѣе мощенич'ке: мартин' малковищ', кога бѣху облюбили за опата в дразѣ у с(ве)тога петра, кадѣ се дѣ брщница. И ону опатию одржещ' та ис'ти мартинь поче (пре?)[1] тѣх' старѣих' згора речен(и)х' себѣ за вѣчно з(е)мле цр(и)квене, к(а)ко ишаю и други к'мети, доходак' дающ' цр(и)квѣ. и даше му з(е)мле да сади, десето дающ цр(и)квѣ. И та е зе ила[2] поли комун'ски виноград', а з д'руге страни е сад' балин', а здола и з'гора е комунско. И да е волан' више писани мартин' то благо с' тѣм' патом' дающ' цр(и)квѣ[3] десетину, ки буде господар' тому (и д)а мози продат' и дат' и положит', (к)амо е нему драго. И то (би?)ше п(и?)сан(о?), з(а)писах' ѣ . . . . . сть . . . . . нски . . . . . нѣ виш . . . . . .

Listina je pisana na pergameni, a donio ju je u Vrbnik, gdje se nalazi u župnika Jakova Dminića, neki pop, koji je služio u Istri. Koža je duga (ozdo je nješto izjedeno; koliko, ne da se odrediti) 17 cm. široka, 9 cm. Listina je izjedena od moljaca, na kraju najviše. Pismo je lijepo i čitljivo, uncijalno, dok je u one druge dvije listine više kursivno. Moj je prijepis udešen prema načelima, izloženim u bilješci k prvoj listini. To vrijedi i za treću listinu.

III.

Oporuka Martina Malkovića iz Mošćenica u Istri od godine 1484., ovjerovljena godine 1485.

В име божие амен. лет' г(оспо)дн(и)х ѡ · ѫ · ꙗ · ѯ · (1484), октебра[4] на дни ппѱ (13), како направи мартин', придивком малковищ, свои та(ш)тамент'. И ощу да бу др'жан пред . . сар (цесарску?) правду, духовну и телесну. наипрво пущам' ѣ и моѣ жена маргета наю сину илији виноград, ки е в дрази, ки сва насадила и ки сва купила, и вас останак, живо и мртво в граде и вани града, а матер почтено хранещ', и(?) да е мати стариѣ, докле е жива; а в(ино)град, ки насадих, неимих од мога брата ниедне помощи. ако би када хотил' питати мои жени или мога сина, да не мози нич' добити од тога блага, и ниедан, и ни мое паренти ни мое жени.

а на то су добри мужи, наипрво юри межнар и жусто крхел' и юрко оп(а)т' и юри син' ловречев' и левац' жакан', ловреч' иван' (пре? пе?)рач' син и пилип' десковищ' и ѣ поп' миховил, плован' мощен'ички, ки то писах', сл'ишав' из уст писано(г)а мартина и ж негь жени марг(е)ти, и биста оба кунтен'та.

Ѣ поп' гргур' гомилац', нодар' областю (госпо)д(и)н(а) цесара и кап(е)лан г(оспо)д(и)н(а) мартина моисиевища в кожлаци, дам' видити всаке врсте людем,

---

[1] Možda: просит', ali, ako je tako, još su ispred тѣх, izglodana dva slova.

[2] Nerazumljiva ova riječ posve je čitljivo napisana.

[3] Moglo bi se možda čitati: цреквѣ.

[4] Ispred ove riječi ima prostora za dva slova, a doista se vide nekake crte, koje bi mogle biti kratice riječi: miseca.

Digitized by Google

како приде више писани г(оспо)д(и)н миховил', плован' мощен'ички, в кожлак просещи мене да бих поставил' та таштамен(т) на живу хар'ту, зач' бише на тамни харти бунбажини писан. и тоту га ѣ почех питати, ако е тому такој и он' тако рече пред г(оспо)д(и)ном мартином' моисиевищем', да е то истина, како се в том' таштаменти и(?) удржи; и на то да свою веру поповску. и на то свидоци павал' малинарищ' званстице[1] и мартин', зидар з ловрана, иван' илиищ' (илтищ'?) спод кожлака, и радослав пристав кожал'ски(?). и ѣ, слишещи говорен'е више писанога плована и подобно прошен'е и по(т)вр'ен'е, преписах стари таштамен(ат) на ту харту, ни придах' ни омакнух, право ча наидох записано в старом' таштa-(м)енти. и тому су свидоци мои(?) згора писани, дан' и (при)писан под кожлаком' мисеца ев(ара?) дан' ·ѿ· (7); ·ѧ·ѫ·я·ѣ· (1485).

I Malkovićeva je oporuka pisana na pergameni (visina 33, širina 11 cm.), a dospjela je zajedno s predašnjom listinom iz Mošćenica u vrbnički župni arkiv, gdje je ja nedavno nađoh. Pismo je poblijedjelo, zamrljano, na dnu ponješto od moljaca izjedeno; prema tome se teško čita bez povećala.

Pop Mihovil, plovan mošćenički, pisac Malkovićeve oporuke (1485), bit će za cijelo isti plovan Mihovil, koji se navodi u listini od g. 1471. — Imena Malković, Krzel i Levac danas su nepoznata u Mošćenicama, ali ima Kršula. Deškovići se mnogo javljaju u Kraju. Prezimena Gomilac, Mojsijević, Zvanetica, Ilijić također su nepoznata, ali žive prezimena Milac i Malinarić. Ilića imade oko Roča u srednjoj Istri. — Kraj je podopćina općine Mošćeničke i osobito seoce, udaljeno jedan sat hoda od »grada« Mošćenica prema Opatiji. Selo Draga (½ sata od Mošcenica) pripada podobćini Kraj te leži na samoj morskoj obali; a postoji i posebna podopćina Mošćenička Draga. Kozljak je selo i župa blizu Plomina te pripada kotarskom glavarstvu u Pazinu. U Kozljaku čuvaju prijepis poznatoga razvoda međa između Mošćenica i Kozljaka od g. 1395., kojega je original sa spisima riječkih jezuita dospio u naš zemaljski arkiv. Ovdje priopćena razjašnjenja dobio sam od velečasnoga gospodina Antuna Puža, župnika u Mošćenicama.

Malkovićeva oporuka bila je iznajprije tiskana latinicom u 22. broju »Naše Sloge« g. 1880., odakle je prešla u VI. svezak »Monumenta Historico-iuridica« (Acta Croatica) naše akademije (str. 298. i 299.). Urednik ove zbirke prof Šurmin primjećuje (str. 299.) ovo: »Naša Sloga g. 1880., br. 22. Tekst je tu uređen po originalu, što ga čuva g. Mohović u Kraju, i po prijepisu, što ga je učinio Iv. Črnčić po drugom nešto različitom primjerku, što ga je imao g. 1854. u Cresu pop Mate Volarić«. Ova nam je primjedba nerazumljiva, dapače zagonetna. Original bi dakle imao biti u Kraju u g. Mohovića, a pokojni je Črnčić načinio svoj prijepis prema nekom drugom različitom primjerku.

Meni se čini, da se izvornik ovjerovljene Malkovićeve oporuke od g. 1485. nalazi u vrbničkom župnom arkivu (»na živoj harti«), a ja eto priopćujem odanle vjeran prijepis.

Kako mi priopćuje velečasni gospodin A. Puž, čuva se zaista jedna oporuka Martina Malkovića i u crkvenoj blagajni u Kraju, i to u kući Nikole Mohovića, koji je nedavno umro. Pisana je na koži glagoljicom te je ondješnji puk drži za original.

Stvarna je razlika ova: u Šurmina (str. 298) ima nekoliko redaka, kojih nema u mome tekstu, a najvažnije je to, da se u oporuci Malkovićevoj, kako je nalazimo u njegovu izdanju spominje kći Malkovićeva »Elenica«, koja ne dolazi u našem tekstu.

Tko isporedi sav tekst, priopćen u akademičkom izdanju, s mojim, naći će u prvome znatnih pogrješaka, koje je jamačno skrivio nekritični prepisivač i kontaminator teksta u »Našoj slozi«; a ne bijaše srećna misao g. Šurmina, da preštampava ćirilicom tekstove, tiskane latinicom.

Da opravdam svoje tvrdnje, priopćujem evo dolje tekst iz Šurminova izdanja, mećući u zagradu sve ono, što ne dolazi u mojem tekstu, a iza riječi, pogrješno čitanih, postavljam u zagradu usklik,

[1] з ванетице?

Digitized by Google

В име божие. амен. лет гдних ч. у. п. д. (·ѧ·ѫ·я·ѯ· 1484), октембра на дни I. Г. (ѿ. пп. 13), како направи Мартин придивком Малковиц свои тиштамент(!). и ощу да буде држан преда всаку(!) правду духовну и телесну; наипрво пущам ꙗ и моꙗ жена Марѥта(!) наю сину Илији виноград, ки е в Драги и ки сва насадила и ки сва купила и вас останак живо и мртво в гради и вани града; а матер почтено хранещ, а да е мати старѥꙗ(!) докле ѥ жива (почтено и разумно стоещ .... ако се буде када могло; и ако та мои син речени Илиꙗ би прво матере (по)манкал, тада тако истие ..... наю едина хщи Еленица храни матер како се може наиболе не запущающ тога блага; и да мати ..... колико е подобно); а виноград, ки насадих, неимих од мога брата ни едне помощи. и ако би када хотил питати мое жени н моих(!) (..... осталих люди), да не мози ништар(!) добити од мога блага, и ниедан ини мо(вх) паренти ни мое жени.

И на то су добри мужи, наипрво Юри межнар, .в. (ѿ. 2) Жуст Крхел .г. (пп. 3) Юрко опат и Юри син Ловречев, Левац жакан, Иван Перач, Пилип Десковиц Шира(!) и ꙗ поп Миховил, плован мощенички, ки то писах слишав з уст писанога Мартина и нега жени Марѥти, и биста оба кунтента.

И ꙗ поп Гргур Гомилац нотар учинен цесарев(!) и капелан господина Мартина Мојсѥевища(!) в Кожлаци да(!) вѣдѣти(!) всаке врсте людем, како приде више писани гдин Миховил плован мощенички в Кожлак просещи мене, да бих поставил та тиштамент на живу харту, зач бише на тамни харти бумбажини писан. и тоту га ꙗ почех писати(!), ако е тому тако. и он тако рече пред господином Мартином Мојсѥевищем да ѥ то истина, како се в том тиштаменти удржи; и на то да свою веру поповску. и на то су сведоци Павал Малинарищ з Ванетице и Мартин зидар з Ловрана и Иван Илиищ спод Кожлака и Радослав пристав кожалски. и ꙗ слишещи говорене више писанога плована и подобно прошене преписах стари тиштамент на ту харту, ни придах ни умакнух(!), него ча наидох написано в старом тиштаменти. на то(!) сведоци згора писани мисеца енвара дне(!) з. (пѣ. 7) ч. у. п. е. (ѧ·ѫ·я·пь· 1485).

Ivan Milčetić.

Digitized by Google

Digitized by Google

KAMENI SPOMENICI

HRVATSKOGA NARODNOGA MUZEJA U ZAGREBU.

OPISAO IH DR. **JOSIP BRUNŠMID.**

(Nastavak iz Vjesnika VII. str. 209—240.)

Digitized by Google

Digitized by Google

58. **Attis.** Torzo kipića iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu. Visina 0·35 m. Bijeli mramor.

Manjkaju glava s vratom i obje noge počam od koljena; otučene ruke i mjestimice odijelo.

Figura pristajala je desnom nogom na tle, a lijeva je preko nje unakrst postavljena. Lakat desne ruke bio je uprt o lijevu ruku, pa je mladić tako na desnicu naslanjao svoju glavu. Chiton je pasan širokom vrpcom, a sa ramena visi plašt niz leđa; na nogama se raspoznaju hlače.

R. v. Schneider u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 164 br. 18.

59. **Glavica Paniska ili mladoga Satyra.** Provenijencija nepoznata.

Visina 0·12 m. Bijeli mramor, djelomice pokrit nekom crnom naslagom.

Otučen nos, lijevo uho i kosa povrh čela. Desna strana glave u izvođenju je zapuštena, a na stražnjem dijelu glave ima tamo nastavak, kojim je ona možda pristajala uz neku pozadinu, tako da bi mogla potjecati sa kakova visoka relijefa.

Lice veoma košćato, kosa nakostrušena i čupava. Na lijevoj strani čela vidi se malen roščić; djelomice sačuvano lijevo uho kao da je bilo kozje.

Posao srednje ruke.

58

59

60

61

60. **Torzo mladoga Satyra (ili Dionyza).** Iz Mitrovice; darovao opat Pajo Miler 1885.

Visina 0·16 m. Bijeli mramor.

Manjkaju: glava s komadom vrata, skoro cijela desna ruka, lakat i podlaktica lijeve, te donje tijelo počam od pupka.

Uspravno stojeća mlađa muška figura sa krznom (nebris), koje je učvršćeno na lijevom ramenu. U visoko podignutoj desnoj ruci možda je držala grozd; lijeva je ruka položena u prilično nemogućoj poziciji na vlastita prsa. Ostrag (blizu lijevoga ramena i lijevoga kuka) dvije 25 mm duboke okrugle luknje za čavle, kojima je kipić negda na neku pozadinu pričvršćen bio, tako da je vjerojatno, da je negda rabio na kakovom visokom relijefu.

61. **Ulomak posve malene grupe dječaka sa pijetlom.** Iz Solina.

Visina 0·06 m. Bijeli mramor.

Manjkaju: glava, desna ruka, obje noge dječaka i pijetlov rep.

Digitized by Google

Sjedeći neodjeven dječak lijevom je ručicom obuhvatio pijetla, koji je glavu položio na bedra svoga mučitelja.

62. **Torzo imperatora**. Iz Solina u Dalmaciji; negda u zbirci Vinka Solitra u Spljetu.

62

Visina 1·22 m. Bijeli mramor.

Manjkaju: glava s vratom, izrađena od posebnog komada kamena i umetnuta u odgovarajuću udubinu; desna ruka, koja je također bila od posebnoga komada načinjena, te pristajući komad leđa; lijeva ruka povrh lakta sa komadom plašta; baza sa obje noge ispod koljena i panjem uz lijevu nogu. Površina oklopa i odjeće mjestimice je otučena.

Uspravno stojeća figura preko naravne veličine pristajala je lijevom nogom na podnožje; desna je bila postrance natrag postavljena. Desna je ruka bila podignuta, a lijeva niz tijelo spuštena. Kip je odjeven nabranim odijelom sa kratkim rukavima, koje siže skoro do koljena. Povrh njega je bogato urešen oklop, na kojem vise dva reda pteryga i dulji narezuckani kožni nastavci. Na lijevom ramenu leži komad nabrana plašta, koji je bio omotan oko manjkajućega donjega dijela lijeve ruke, pa se spuštao niz tijelo dole od prilike do koljena. Oklop, koji se prilagoduje tjelesnim formama, sastojao je od prednje i stražnje polovice, koje su na stranama šarnirima spojene bile. Desna likom munje urešena nadramnica bila je na desnoj strani prsa dvostrukom petljom privezana; na lijevoj strani nadramnici i petlji nema traga. Na srijed prsa urešen je oklop gorgonejem, kojemu je jedan dio kose na tjemenu svezan; ispod njegove su brade dvije u čvor svezane zmije. Ispod gorgoneja nalazi se velik tropaion, na kojem su na jednom stupu kaciga,

Digitized by Google

oklop i sa svake strane po jedan duguljast štit, lijevo uglast a desno, kako se čini, ovalan. Te su štitove onamo objesile dvije chitonima odjevene dražesno zasnovane Nike, koje kao da su taj čas doletile. Lijeve im se ruke još dotiču štitova, dok u desnoj ruci ona lijeva drži vijenac. Na podnožju tropaja sjede dva van okrenuta zarobljenika, odjevena na prsima skopčanim chlamydama, koje se spuštaju niz leđa dole. Ruke su im ostraga svezane. Lijevi sjedi na duguljastom uglastom štitu, ispod kojega se vidi kaciga sa zaliscima i zaštitom za zatiljak. Ispod desnoga zarobljenika nalazi se zaobljen štit, na kojem je kao i na ostalim na sredini omphalos. Pteryga je na oklopu bilo u svakom redu po 15, ali po dva na lijevoj strani nisu bila izvedena, jer ih tamo zaklanjao dole viseći dio plašta. Pterygi, koji su se pokretali u šarnirima od četiri članka, obrubljeni su gustim nizovima čavlića, kojima su zaobljene ukrasne pločice od lima na kožna uha pričvršćene. Te su pločice urešene relijefnim likovima, od kojih se neki opetuju. U gornjem redu (računajuć od lijevoga boka napred s desna na lijevo) nalaze se: 1. dupla rozeta, 2. ovnova glava na l., 3. napred okrenuta slonova glava, 4 napred okrenuta bradata glava sa kudrastom (?) kosom i velikim zafrkanim brcima, 5. napred okrenuta životinjska glava, koja sjeća na lava, ali kao da ima rogove, a dole ima nastavak na oblik palmete sa zašiljenim srednjim listom, 6. slonova glava kao kod br. 3., 7. napred okrenuta mlada glava sa kudrastom (?) kosom, 8. ovnova glava na d., 9. bradata glava kao kod br. 4., 10. četverolista rozeta, 11. dupla rozeta kao kod br. 1., 12. ovnova glava na desno kao kod br. 8., 13. slonova glava na desno; 14. i 15. nisu izvedeni. Izmed svaka dva pteryga gornjega reda smješten je po jedan nešto dulji donjega reda; dvanaest ih je urešeno likom munje, a samo jedan spram drugoga u gornjem redu ima malu osmerolistu rozetu. Ispod pteryga visi preko 30 oduljih valjda kožnih nastavaka, koji su narezuckani i na tri strane opšiveni, dole su na nje prišivene po četiri debele kite. Isto takovi nastavci sa kitama nalaze se i na lijevom oklopovom rukavu.

Pokušaj, da se ustanovi, kojega je cara solinski kip prikazivao, naravno je posve izlišan posao. Spominjalo se je, da su se s njime našli novci cara Hadrijana, pa se iz toga htjelo zaključke stvarati. Ali takvi slučajni nahođaj, sve ako je i istinit, ne dostaje za datiranje te bi se naš kip mogao upravo tako nazvati i imenom ma kojega drugoga cara prvoga ili drugoga stoljeća. Sličnih se je kipova veoma mnogo našlo, a sa našim su solinskim u držanju i dekoraciji oklopa dosta srodni n. pr. jedan iz Gabijâ u Louvreu sa Trajanovom glavom (Clarac 338, 2414), jedan u kapitolinskom muzeju u Rimu sa pripadajućom mu glavom Marka Aurelija (Clarac 953, 2447) pa kipovi i torzi bez glava iz Olympije (Reinach Stat. gr. et rom. II 578_5), u Tunisu (Reinach II 584_1), iz Peloponneza u Museo Naniano (Reinach II 584_8), u Louvreu (Reinach II 584_7) i u Palazzo Colonna u Rimu (Reinach II 587_5).

Lijep posao.

Sr Neugebaur Die Südslaven str. 141. — E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 166 br. 2. — R. v. Schneider u Arch. epigr. Mitth. IX 1885 str. 48 (sa tablom II.). — S. Reinach Stat. gr. et rom. II. str. 584 br. 2 (slika).

63. **Muška odjevena figura.** Iz Solina u Dalmaciji; negda u zbirki V. Solitra u Spljetu.

Digitized by Google

Visina 0·975 m. Bijeli mramor, koji je na površini pocrnio.

Manjkaju: glava s vratom, koja je bila od posebnoga komada kamena načinjena, pa se umetala u odgovarajuću udubinu; lijevo rame sa susjednim dijelom prsiju i komadom nabrane odjeće; baza sa oba stopala nogu. Desna ruka počam od lakta i lijeva od sredine podlaktice bile su od posebnih komada kamena izrađene i prisastavljene.

Uspravljeno stojeći mlad Rimljanin lijevom je nogom bio pristao na tle, a desnu je bio nešto natrag povukao. Odjeven je tunikom i umotao se u ukusno nabranu togu. Na prsima se vide ostanci bulle, koju je oko vrata nosio. Spuštena je desnica držala veliki sinus toge, a lijeva je bila u laktu previnuta, kako je to bilo potrebito, kada se toga nosila.

J. F. Neugebaur Die Südslaven str. 141 (Senator). — E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 167 br. 9.

64. **Portretna glava starijega Grka.** Provenijencija nepoznata.

Visina 0·4. Bijeli mramor.

63

64

65

Otučen nos i čelo, a trpila je i površina.

Napred sagnuta glava starije bradate čelave osobe u dvostrukoj naravnoj veličini. Lice je duguljasto; na veoma visoko čelo spustio se čuperak kose. U zatiljku je preostao komad odjeće. Glava donekle sjeća na Sokrata.

Posao srednje ruke.

65. **Portretna glava mlađega Rimljanina** (car Neron?). Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·28 m. Bijeli mramor.

Otučen: nos, čelo povrh lijeve obrve i kosa, vrat u zatiljku. Površina kamena izjedena.

Prikazan je mlađi muškarac u naravnoj veličini. Nema brkova, ali su mu obrazi i vrat obrasli kratkom bradom. Oko čela, na kojem se opažaju dva na-

Digitized by Google

bora, poredani su kraći čuperci kose. Debele su obrve skupljene, a pogled uslijed toga mrk. Podbradak je odebeo.

Posao srednje ruke.

66. **Glava carevića Marka Aurelija ili Commoda.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina antiknoga dijela 0·28 m. (sa modernim prsima 0·58 m.). Bijeli mramor.

Prelomljena na vratu, gdje je veći komad cementom nadopunjen i na desnom (modernom) ramenu; otučen je nos, komadi obajuh uha i mjestimice kosa; izlizano po jedno mjesto na desnom obrazu i uz lijevo oko.

Glava mladića od kakovih 15 godina sa gustom kovrčastom kosom, od koje jedna veća zaobljena partija pokriva čelo, koje se poradi toga pričinja veoma

66

67

niskim. Lice je ovalno i dole ponešto zašiljeno. Ispod zaobljenih obrva, koje kao da su bile plastički izražene, nalaze se poluotvorene oči sa izdubinama na mjestu zjenica; gornje vede podosta su debele. Nos kao da je u gornjem dijelu nešto bio svinut. Usta su malena.

Ukusan posao. Glava, koja je nastavljena na moderna prsa, veoma sjeća na portrete mladoga M. Aurelija, a nekako joj je najbliže poprsje u kapitolinskomu muzeju u Rimu (Bernoulli Röm. Ikonogr. II 2 tabla L a i b). U nekim pojedinostima — naročito kako je kosa naredena — ima veliku srodnost sa dvjema glavama u berlinskom muzeju (br. 370 i 369), koje se pripisuju Commodu.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 166 br. 28.

67. **Portretna glava starijega Rimljanina.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina antiknoga dijela 0·24 m. Bijeli mramor.

Otučen nos, obje obrve i ponešto lijevi obraz.

Digitized by Google

Portret je od starijega čovjeka bez brkova i brade. Čelo i obrazi su jako navorani, obrazi ponešto upali. Kosa je srednje duljine a pričešljana je niz čelo i ispred ušiju na obraze.

Prikazana je valjda neka ličnost iz prvoga stoljeća pr. Kr. Glava je sada umetnuta u moderno poprsje od crvenkastoga mramora negda je valjda bila učvršćena na kakovu kipu.

E. Wolff u Bull. dell' inst. III 1831 str. 68 (Vitellio?).

68. **Portretna glava starijega Rimljanina.** Iskopana u Zagrebu, kada se kopao studenac g. Polišanskoga u Petrinjskoj ulici. Darovao Ivan Kukuljević Sakcinski.

Visina 0·165 m. Bijeli mramor.

Otučeni: nos, brada i kosa povrh lijeve strane čela.

Glava starijega muškarca sa punom kosom i okratkom bradom. Na čelu su dva jaka nabora. Možda kip kojega rimskoga cara iz druge polovice trećega vijeka.

Posao dosta dobar.

Spominje I. Kukuljević u Arkivu za pov. jugosl. XII str. 158.

68

69

70

71

69. **Ulomak starije muške portretne glave.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·145 m. Bijeli mramor.

Sačuvalo se skoro cijelo lice počam od manjkajućih očiju i komad vrata na lijevoj strani. Otučeni su nos, gornja usna i brada.

Prikazan je bio stariji muškarac sa kratko rezanim brcima i bradom, što se je označilo plitkim udubinama u nešto povišeno izrađenim odnosnim plohama.

70. **Portretna glava starijega Rimljanina.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·225 m. Bijeli mramor.

Sačuvala se samo prednja polovica glave, sastavljena od dva u visini obrva prelomljena komada. Otučen je nos, gornja usna, lijevi obraz i lijeva obrva.

Lice starijega muškarca bez brkova i brade, sa napred počešljanom kosom i sa četiri nabora na čelu. Duboko ležeće oči; nos je u sačuvanom gornjem dijelu bio kvrgast. Kosti u obrazu jako se ističu.

Posao srednje ruke.

71. **Portretna glava dječaka.** Iz Solina u Dalmaciji. (Solitrova zbirka).

Visina 0·3 m. Bijeli mramor.

Digitized by Google

Otučena lijeva obrva, lijevi obraz, nos, usne, brada i oba uha; odlomljena dva veća komada na donjem dijelu vrata, koji se je negda umetao u odgovarajuću udubinu jednoga kipa ili poprsja.

Veoma izrazito oblo lice rimskoga dječaka. Kosa je pričešljana na čelo i sljepočnice.

Spominje J. F. Neugebaur Die Südslaven str. 141. — E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str 167 br. 17.

72. **Portretna glava rimskoga dječaka.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·22 m. Bijeli mramor.

Nos ponešto otučen.

Glava dječaka od jedno deset godina sa po srijedi raščešljanom kosom.

Posao srednje ruke.

Spominje možda E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 166 br. 30.

73. **Glava mlađega muškarca.** Nepoznate provenijencije.

Visina 0·215 m Bijeli mramor.

Otučeni: nos, obje usne i kosa na tjemenu desno.

72

73

74

Veoma surov provincijalni posao sa prenisko smještenim klopavim ušima i premalenim očima. Okratka kosa oko čela je samo površno označena.

74. **Glava mlađega muškarca.** Iz Osijeka. Dar prof. Andrije Kodrića.

Visina 0·25 m. Numulitni vapnenjak.

Sačuvala se glava s vratom; nos i usne otučene. Naravne udubine veoma rupičava kamena negda su valjda bile cementom zamazane a površina možda bojom naličena.

Mlada muška osoba sa niskim čelom, povrh kojega su dvije naravne udubine, iz kojih je cement ispao. Položaj tih lukanja u ostalom je takov, da bi se na prvi mah moglo pomišljati, da su tamo bili učvršćeni roščići, a glava da prikazuje Paniska. Ogusta kosa površno je izrađena; oči, u kojima su pupile udubinom označene, stoje koso jedno spram drugoga; oba su uha kao uz glavu priljepljena; vrat je predebeo.

Loš provincijalni posao.

Brunšmid u Vjesniku n. s. IV str. 33 (sa sl. 13). — Spomenuo E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 167 br. 22.

Digitized by Google

75

75. **Ulomak posude** u obliku čovječje glave. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·15 m. Bijeli mramor.

Sačuvala se lijeva strana mlađe muške glave povrh usta. Nos je otučen. Stražnjega dijela glave nema, nego je ona tamo — možda u kasnije vrijeme — izdubljena da služi kao posuda. Na mjestu usta se je nalazio otvor, a u tjemenu ima trag željezna čavla za učvršćenje, koji je valjda i prouzročio, da se je glava raspukla.

76. **Portretna glava mlađe ženske.** Iz Solina u Dalmaciji; negda u zbirki V. Solitra.

Visina 0·22 m; visina lica 0·17 m. Bijeli mramor.

Sačuvala se samo glava bez vrata, a otučena je malo na nosu, bradi, desnom obrazu, lijevom uhu i u kosi.

Po srijedi raščešljana kosa naređena je duljinom u frizuru, koja naliči na

76

nabore od dinje, a ostrag je ukusno u isprepleten čvor povezana. Obrve su plastički označene, a oči su bile od druge neke tvari posebno načinjene i umetnute.

Veoma lijep posao. Sjeća na portret grčke pjesnjakinje Korinne, koji se pripisuje umjetniku Silanionu.

Spominje valjda Neugebaur Die Südslaven str. 141 (Zwei gute Köpfe). — E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 167 br 18.

77. **Ženska portretna glava.** Iz Solina u Dalmaciji.

Visina 0·27 m. Bijeli mramor.

Na vratu odlomljena; otučen nos i mjestimice kosa.

Duguljasto mlađe žensko lice, na kojem su obrve plastički izražene, a zjenice udubljene. Pletenice su više puta oko glave omotane, a ostrag je kosa

Digitized by Google

poredana u veće trouglasto pletivo. U zatiljak se spuštaju kraći odebeli uvojci, a po jedan manji silazi i na sljepočnice.

Ukusan posao.

Spominju J. F. Neugebaur Die Südslaven str. 141. — E. Loewy u Arch. Mitth. III 1879 str. 167 br. 21.

78. **Glava sa ženskoga kipa.** Iz Solina u Dalmaciji.

Visina 0·31 m. Bijeli mramor.

Na vratu odlomljena. Otučen nos i brada; površina mramora je jako trpila.

Valjda portret mlade žene sa visokim dvostrukim dijademom, koji zašiljeno završuje, a na kojem se još raspoznaje, da je bio liščem urešen. Bujna je kosa spletena u višestruke dvije pletenice, koje su na tjemenu na okrug složene. Te su pletenice ostrag na obje strane ravno otesane i sproviđene po jednom četverouglastom udubinom, da se na glavu nešto pričvrsti. Izražaj lica, kako se čini, ozbiljan.

Spominje E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 167 br. 20.

77

78

79

79. **Portretna glava Rimljanke.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·13 m. Bijeli mramor.

Sastavljena od dva pristajuća komada. Otučeni: nos, brada, lijeva obrva, desni obraz i oba uha. U nosu i na mjestu uha nalaze se željezni čavli, kojima su bili pričvršćeni dopunjci od sadre ili cementa, koji su opet spali. Vrat se nije sačuvao.

Po srijedi raščešljana kosa u valovitim je partijama naređena a ostrag su pletenice u plosnatu skupinu povezane. Frizura upućuje na prvu polovinu III. vijeka.

Dosta slab posao.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 166 br. 31.

Digitized by Google

80

80. **Portretno poprsje žensko.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·35 m. Vapnenjak.

Otučen nos, brada, donji dio naušnice u lijevom uhu i komadi odjeće.

Po srijedi raščešljana kosa u valovitim je partijama oko čela poredana, a pokriva ju većim dijelom plašt, u koji je figura umotana. Ispod vrata prihvatili su se prsti desne ruke jednoga okrajka te odjeće, koji je preko lijevoga ramena prebačen. U ušima se nalaze mindžuše, koje sastoje od pločica i na nje privješenih posudica. Dva poteza oko vrata valjda imaju da označe vrpcu, koja je tamo svezana bila.

Posao srednje ruke.

K. Hadaczek Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker. Wien 1893 str. 72 (sa sl. 140).

81. **Glava ženskoga kipića.** Iz Gornjega Muća u Dalmaciji. Darovao M. J. Granić, župnik.

Visina 0·07 m. Bijeli mramor.

Prelomljena na vratu; otučen nos i brada. Čini se, da figura ima koprenu na glavi.

Slab pokrajinski posao.

81

82

83

82. **Prednji dio ženske glave.** Iz Siska.

Visina 0·21 m. Bijeli mramor. Površina izjedena.

Možda odbijeno sa kakova nadgrobnoga relijefa.

83. **Ulomak glave ženske (?) figure.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·23 m. Bijeli mramor.

Manjka lice ispod desne obrve i lijevoga oka, pa komad na tjemenu, gdje pristaje jedan odlomljeni komadić.

Oko čela u tri su reda poredane svrdlom izbušene malene kovrčice, dočim je ostala kosa jedva naznačena. Lijeva strana glave, koja je valjda ženska,

Digitized by Google

sploštena je, pa kako tu nisu bili nikakovi detalji izvedeni, to bi se moglo zaključivati, da je figura tom stranom valjda bila okrenuta spram nekoga zida, možda u zabatištu kakove zgrade. Glava je nešto preko naravne veličine.

84. **Torzo mlađe muške figure.** Iz Siska.

Visina 0·2 m. Bijeli pješćenjak.

Sačuvalo se samo posve neodjeveno tijelo mlada uspravno stojećega muškarca bez glave i vrata, ruku i nogu. Površina kipa posvema istrošena.

Figura je lijevom nogom pristajala na tle, a desna je bila ponešto napred postavljena. Lijeva je ruka bila spuštena, a visoko podignuta desnica valjda je držala dugo žezlo ili thyrsos. Lijevoga se bedra drži gornji kraj nekakova panja ili kamena.

85. **Torzo odjevena kipića.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·215 m. Bijeli mramor.

Sačuvao se samo dio tijela ispod prsiju do koljena. Figura — valjda ženska — prikazana je u mirnoj uspravljenoj poziciji, a odjevena je visoko pasanim chitonom sa prekitom.

84

85

86

87 e

86. **Donji dio ženskoga kipića.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·4 m. Bijeli mramor.

Manjka gornje tijelo povrh kukova, donji dijelovi obijuh nogu, te veći komad odjeće na lijevoj strani.

Uspravno stojeća figura, odjevena himatijem, desnom je nogom pristajala na tle; lijeva u koljenu previnuta noga bila je postrance napred metnuta.

87. **Velik broj ulomaka** sa odjevenih i neodjevenih kipova razne veličine. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Bijeli mramor.

Među ostalim ima tu:

a. Baza sa obuvenim nogama odjevene figure naravne veličine;

b. Komad baze sa prednjim dijelom desnoga stopala kolosalne figure;

Digitized by Google

c. Ulomak baze sa komadom obuvene desne noge sa figure naravne veličine;

d. Lijepo izrađena desna podlaktica sa figure naravne veličine. D. 0·36 m.

e. Koljeno i cjevanica desne noge sa figure u dvije trećine naravne veličine, oko kojega se omotala velika zmija. Pripadalo je možda jednoj Laskoonovoj grupi. D. 0·3 m.

f. Ulomci kozjih nogu (Pan).

g. Ulomak oštrice velikoga mramornoga koplja i t. d.

88. **Ulomci sa više figura razne veličine.** Iz Drvišice kod Karlobaga, sa mjesta, gdje su se našli ostanci neke odličnije zgrade.

Bijeli mramor.

Među ostalim:

a. Ulomci nožnoga palca i jednoga prsta sa figure kolosalne veličine (Naslikano u Vjesniku hrv. arh dr. N. s. III. str. 154 br. 6);

b. Dva veća ulomka nabrana plašta sa ovećih figura (n. m. br. 1 i 4);

c. Ulomak donjega dijela gole noge sa figure naravne veličine (n. m. br. 2);

d. Ulomak desne ruke sa figure od po prilici $^2/_3$ nar. veličine (n. m. br. 9);

e. Ulomak baze sa prednjim dijelom sandalom obute desne noge sa manje figure (n. m. br. 8);

f. Desno golo koljeno sa manje figure (n. m. br. 7);

g. Podignuta lijeva ruka sa manje figure, koja je valjda držala žezlo (Zevs?). Preko nadlaktice visi komad nabrana plašta. Manjka veći dio podlaktice (n. m. br. 3);

h. Ulomak spuštene lijeve ruke sa nekim atributom (rog obilja?). Sa manje figure (n. m. br. 10);

i. Komad krila, na kojem su na obje strane pera plastički označena (n. m. br. 5).

Brunšmid u Vjesniku n. s. III str. 153—155 (sa slikom 30).

89. **Ulomak kipića.** Iz Solina u Dalmaciji, sa njive Luke Gašpića istočno od crkvice svetoga Dujma.

Visina 0·2 m. Bijeli mramor.

Veća krhotina sa prednjega dijela omanje odjevene figure.

90. **Nekoliki ulomci** sa mramornih kipova. Provenijencija nepoznata.

Spomena su vrijedni:

a. Desna ruka figure nešto preko naravne veličine; u ruci kesica (?).

b. Desna ruka kolosalne figure sa komadom žezla.

c. Ulomak baze sa lijevom, sandalom obutom nogom odjevene figure; od prilike u pol naravne veličine.

91. **Komad desne ruke sa kipa.** Nadeno 1904. u Mitrovici prigodom rigolovanja na Škrikanekovoj oranici nedaleko potoka Čikasa. Poslao Ignjat Jung

Duljina 0·124. Bijeli mramor.

Ruka, na kojoj je srednji prst okrhan, obuhvatila je četverouglastu letvu nekoga sjedala ili sprave.

92. **Ulomak prsta sa kolosalne figure.** Iz Buškoga blata u Bosni. Darovao Stjepan Bičanić 1897.

Bijeli mramor.

Figura je bila najmanje dvostruke naravne veličine.

Digitized by Google

93. **Ulomak baze Panova kipa.** Valjda iz Dalmacije.

Visina 0·155 m. Bijeli mramor.

Sačuvao se komad niska podnožja s lijeva kraja, na kojem sjedi koza. Odlomljene i opet priljepljene njezine glave dotiče se desna čovječja ruka, a na podnožju desno do koze vide se ostanci desnoga papka Panovoga.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III (1879) str. 167 br. 25.

94. **Baza nekoga kipića.** Iz Mitrovice; darovao opat Pajo Miler.

Visina 0·42 m. Bijeli mramor.

Napred desno okrhana baza ovalna je oblika i ostrag ravno odjelana; na donjoj strani prolazi njome 0·07 širok i 0·05 dubok žljeb. Lijevo je na njoj krševit kamen, na koji je pristala gola desna noga muške figure od prilike u

93

94

pol naravne veličine. Lijeva noga, koja je nosila težinu tijela stoji neposredno na samoj bazi, a do nje je neki gore nepotpuni predmet, za koji se ne može reći, što je.

95. **Ulomak baze nekoga kipića.** Iz Mitrovice, gdje je do g. 1885. bio uzidan u pročelje sadanje carinarske zgrade, koju je g. 1744. kao svoju palaču sagradio grof Marko Pejačević.

Visina 0·67 m. Bijeli mramor.

Sačuvao se napred otučen komad baze s lijeve strane, na kojem se nalazi desna čovječja noga sa sandalom i ukusno isprepletenom oputom. Uz tu je nogu kusočunjast podstavak, urešen jednim redom velika šiljata lišća, a na nj je nastavljena zauzdana konjska glava, koja je razmjerno premaleno izvedena. Kip je bio izrađen od prilike u dvije trećine naravne veličine.

Ukusan posao.

Digitized by Google

96. **Ulomak baze nekoga kipa.** Iz Mitrovice.

Visina 0·115 m. Bijeli mramor.

Na ulomku baze se sačuvao samo prednji dio sandalom obute lijeve noge, na kojoj su palac i desna strana otučeni.

97. **Baza.** Iz Siska. Darovao Ivan Kukuljević.

Visina 0·375. Bijeli mramor.

Manjka gornji dio spomenika.

Baza sastojeća od dvije oblongne ploče, koje su užljebinom jedna od druge rastavljene. Na njoj je donji dio špiralno kanelirana stupa i ispred njega životinjska noga sa pet čaporaka, sačuvana počam od koljena. Na prednjoj strani gornje ploče i užljebine u dva je retka zapisano:

IANVARIA
ZAESIS

U 1. retku zadnje je slovo nešto manje ispalo.

Napis priopćen u CIL III 3986. — Ljubić Inscr. str. 25 br. 44.

95

97

98

98. **Kaciga sa tropaja.** Iz Drvišice kod Karlobaga.

Visina 0·21 m. Bijeli mramor.

Manjka proveslo sa perjanicom; rub svuda naokolo okrhan, a s njime i nastavak za zaštitu zatiljka.

Masivno izvedena kaciga ima sprijeda šiljato završujući nastavak za zaštićivanje nosa. Prelaz s čela k obrazima plastički je izražen, ali izdubina za oba oka nema. Na tjemenu je 0·04 duboka i 0·012 široka okrugla rupa, u kojoj je negda bio kovni čavao, kojim je bilo proveslo s perjanicom pričvršćeno. Ta se je perjanica donjim krajem valjda držala nastavka za zaštitu zatiljka, koji se je zajedno s njome otkinuo i izgubio. Na donjoj je strani kaciga tako odjelana, da

Digitized by Google

ne može biti o tome sumnje, kako nikada nije bila sastavnim dijelom kakova oružana kipa. Sigurno je negda bila nastavljena na stupu jednoga tropaja, koji se je u blizini Karlobaga podigao u proslavu nepoznate nam pobjede rimskoga oružja.

Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr., N. s. III str. 155, II (sa sl. 31).

99. **Lavlja noga.** Iz Morovića. Darovao Fr. Seć, nadinžinir u Mitrovici. 1902.

Visina 0·43 m. Bijeli mramor.

Čini se, da je ta noga služila kod kakova stola ili stolice.

100. **Vepar i pas.** Grupa iz Osijeka.

Visina 0·86 m. Bijeli mramor.

Odlomljen: komad baze s većim dijelom psa; vepar je bio pokidan na šest komada. Okrhan je lijevi ugao baze, lijeva prednja noga i donja čeljust na psu, a na vepru njuška, lijevo uho, stražnji dio četinja, rep i komadi obijuh stražnjih nogu. Nova je željezna šipka, kojom je vepar poduprt.

100

101

Ogroman na lijevo okrenut vepar srušio je na zemlju lovačkoga psa i pričepio ga svojim prednjim nogama i tijelom. Pas, koji je pao na nešto poviše krševito tlo, režeć diže glavu protiv svoga protivnika, koji kao da ga još nije ranio. Figure, na kojima su dlake i četinje plastički izražene, dosta su naturalistički prikazane, samo se je kiparu kod izvođenja lijeve stražnje pseće noge (desna nije izrađena) potkrala pogrješka, da je mjesto pseće noge načinio veparsku sa papcima.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 167 br. 13 i 24, koji je vidio još nesastavljena ulomke, pa nije znao, da skupa spadaju. — Reinach Stat. gr. et rom. II. str. 749, 6.

101. **Pijetao.** Kipić iz Siska; nabavljen sa zbirkom Fr. Diericha 1864.

Visina 0·18 m. Šupljikav bijeli mramor.

Manjkaju obje noge, kljun i komad repa.

Kipić je valjda spadao kojemu Hermesovom kipu, od kojih se iz Siska u narodnom muzeju dva primjerka nalaze (br. 30 i 31). Pijetlovo je perje plastički izraženo; kod izvođenja repa uporabilo se svrdlo.

*

Digitized by Google

B. Relijefi.

102

102. **Ares.** Ploča sa relijefom iz Siska. Visina 0·565, širina 0·4, debljina 0·09 m. Bijeli mramor.

Poprijeko prelomljena ploča kod sastavljanja je na prelomu cementom zamazana. Površina kamena jako je istrošena, na donjim uglovima odvalili su se znatni komadi a na figuri otučena je skoro cijela glava. Desno gore ploča je zaobljena, pa je stoga vjerojatno, da je sa odgovarajućom sličnom negdje dekorativno upotrebljena bila.

Snažna napred okrenuta muška figura (Ares) lijevom nogom pristaje na zemlju a desnu je postrance napred metnula. Na glavi, kojoj je otučeno bradato lice na desno okrenuto bilo, ima kacigu sa perjanicom. Tijelo je zaštićeno oklopom i odjeveno plaštom, koji se, pokrivajuć prsa, sa ramena spušta niz leđa. Visoko podignuta desna ruka obuhvatila je koplje, koje je više od čovječje visine. Spuštena lijeva ruka drži koso gore okrenut mač, koji se nalazi u toku, i upire se o velik okrugao štit. Pozadina ploče nejednako je izdubljena, najviše povrh desnoga ramena i ispod desnoga pazuha.

Dobar pokrajinski posao.

103. **Asklepios i Hygieia.** Zavjetna ploča sa relijefom i napisom, nađena 1898, kada se kopao temelj za kuću g. Aleksandra Streichera u Zemunu (Šajkaška ulica). Dar istoga.

Visina 0·213, širina 0·223, debljina 0·032 m. Bijeli mramor.

Otučen lijevi donji ugao.

Dole uglasta, a gore zaobljena ploča ima naokolo uzan okvir nejednake širine. Na nejednako otklesanoj neravnoj pozadini po srijedi su plitko urezane konture visoke stele sa glavicom i akroterijem u obliku trolista. Do stele su tri napred okrenuta lika: Desno Asklepios s dugom kosom i bradom, odjeven

103

Digitized by Google

plaštom, od kojega jedan kraj leži na njegovom lijevom ramenu; odavle je ispod desnoga pazuha povučen prema lijevoj nadlaktici, gdje se omata oko ruke i pada niz tijelo dole. Prsa i desna ruka bogova ostadoše gola, a u ovoj on drži štap, oko kojega se omotala zmija. Lijevo do stele stoji u chiton i himation odjevena Hygieia, kojoj je kosa na tjemenu u dvostruki čvor svezana. Oko lijeve joj se ruke obavila velika zmija a ona ju hrani iz zdjelice, što ju u desnoj ruci drži. Pred stelom stoji sav u himation omotan mali Telesphoros sa šiljatom kapucom na glavi.

Na gornjem je okviru urezano: ASCLEPIO ET HYGIE a na donjem IVL MAGNVS DVli

Posao srednje ruke.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. IV 1900 str. 200 (sa sl. 95) — CII. III S. 15137.

104

105

104. **Athena** ili **Roma.** Desni donji ugao ploče sa relijefom, naden u siječnju 1904 prigodom rigolovanja u vrtu financijalnoga nadstražara Mile Tesle u Mitrovici (Planinska ulica br. 76).

Visina 0·157, širina 0·102, debljina 0·023 m. Bijeli mramor.

Četverouglasta ploča, gore i lijevo odlomljena, uokvirena tankom letvicom i nizom astragala. Na njoj se sačuvala na nosu i kacigi ozlijedena na lijevo okrenuta nešto prignuta glava Athene (ili Rome) sa kacigom, koju urešava perjanica. Božica je odjevena chitonom, od kojega se nešto vidi na prikazanim dijelovima ramena. Vjerojatno je, da je na suprotnoj strani pločebila druga odgovarajuća glava.

Ukusan posao.

105. **Herakles sa hesperidskim jabukama.** Ploča sa zavjetnim relijefom, nadena 1891 u jednom Dionysovom svetištu u Zemunu, na mjestu, gdje je kuća brijača Oberdinga (kbr. 498 na uglu račje ulice i ulice triju golubova).

Digitized by Google

Visina 0·245, širina 0·18, debljina 0·05 m. Bijeli mramor.

Prelomljena na dvoje i neznatno okrhana. Ploča je dole uglasta, gore nešto svedena; naokolo je ostavljen okvir.

Napred okrenuti Herakles odjeven lavljom kožom. Glavu mu pokriva lavlja glava, prednje su mu lavlje šape pod vratom u nakrst svezane, a ostali dio krzna spušta se niz leđa dole i omata se oko lijeve podlaktice. Na svakoj se strani pomalja po jedna stražnja noga lavlja, a u sredini izmed Heraklovih nogu krivo shvaćen lavlji rep. Desna herojeva ruka drži debeo o jedan kamen uprt buzdovan, dok u lijevoj ima jednu jabuku. U pozadini povrh desnoga ramena plitko urezanim crtama je označen luk i tobolac sa strjelicama.

Surova radnja.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s I 1895 str. 170 br. 1 (sa slikom 126).

106. Herakles i Hesiona

106

Ploča sa relijefom sa Crkvine kod Golubića u Bosni. Darovao 1883 barun Handel-Mazzetti, kapetan 12. pješačke pukovnike.

Visina 0·46, širina 0·47, debljina dole 0·13 m. Bjelkasti pješćenjak.

Ploča je sastavljena od dva pristajuća ulomka; desno je nepotpuna a i dole je odlomljen oveći komad. Manjka lijeva noga Heraklova počam od koljena; otučena su lica obijuh figura a na više su mjesta ožuljana i njihova tjelesa.

Na lijevom kraju ploče stoji napred okrenuti Herakles sa lavljim krznom oko lijeve podlaktice. Lijevom nogom pristaje na letvičast nastavak na donjem rubu ploče, a desna mu je kao u laganu koraku natrag zanešena. Svoj je buzdovan preko desnoga ramena metnuo, da mu se gornji kraj vidi s druge strane herosove glave. Desno do Herakla nalazi se u sličnoj kretnji prikazana mlađa ženska figura (Hesiona) u pasanom jonskom chitonu, sa himatijem na lijevom ramenu i oko lijeve ruke. Spuštene se njezine ruke sastaju, pa su valjda sputane; na desnom laktu vidi se nešto, što izgleđe kao ostanak užeta. Na desnom su kraju ploče ostanci neke strme pećine. Prikazano je valjda bilo, kako Herakles oslobađa Hesionu, kćer trojanskoga kralja Lasmedona Čini se, da je klesaru poslužio slikovni uzorak.

Dosta dobar pokrajinski posao.

W. Tomaschek u Sitz. Ber. d. Wien. Akad. 99 str. 469. — S. Ljubić u Viesniku hrv. arh. dr. V 1883 str. 122. — K. Patsch u Wiss. Mitth. aus Bosn. u d. Herc. VII str. 94 (sa slikom 66.).

Digitized by Google

107. **Hilaritas (?).** Ulomak četverostrana stupa sa relijefima. Iz Siska. Visina 0·4, širina 0·17, debljina 0·13 m. Bijeli mramor.

Otučeno je lice figure, komad desne ruke i grane na lijevom rubu, te na više mjesta rubni okvir.

Napred okrenuta mlađa ženska figura desnom nogom pristaje na zemlju a lijevu u koljenu svinutu je natrag metnula. Sa glave, od koje preostadoše gotovo samo konture, spuštaju se uvojci kose na ramena. Figura je odjevena visoko pasanim chitonom, kojemu su rukavi fibulama zakopčani, kako se to na desnoj ruci vidi. S lijevoga ramena visi jedan okrajak plašta dole, a ostatak se spušta niz leđa prema desnom bedru i odavle opet penje prema lijevoj ruci, koja je drugi okrajak prihvatila. Desna je ruka obuhvatila veliku ravnu granu a na lijevoj kao da je rog obilja. Jedno i drugo stalni su atributi personifikacije veselja (Hilaritas), koja se na rimskim novcima počam od vremena cara Hadrijana češće javlja. Na donjem dijelu okvira nalazi se napis, koji je napred možda nepotpun, a glasi:

107

TI·CLAVDIVS

Kamen je bio skulpiran i na onoj strani, koja je lijevo do opisane. Gore, desno i dole vide se tu ostaci okvira i od četiri grozda. Valjda je to bila glavna (prednja) strana stupa; njojzi suprotna nije bila urešena, jer se valjda nije mogla viditi.

Dobar pokrajinski posao.

S. Ljubić Inscr. mus. Zagr. str. 25 br. 45. — Eph. ep. IV. str. 139 br. 476. — CIL III S 10859.

108

108. **Kentaur.** Ulomak ploče sa relijefom iz Siska.

Visina 0·49, širina 0·54, debljina 0·1 m. Bijeli mramor.

Manjka od prilike jedna trećina ploče na desnoj strani. Dole je na kamenu 0·38 širok i 0·09 m. visok neuglađen nastavak, kojim se je mogao okomito utaknuti u izdubinu drugoga kamena, koji mu je kao podstavak služio.

Unutar poširega okvira prikazan je na desno okrenut Kentaur, koji je nekim rašljastim predmetom (grana?), što ga u podignutoj desnoj ruci drži, zamahnuo na nekoga protivnika, od kojega se nije ništa sačuvalo osim posve

Digitized by Google

nejasne konture. Oko lijeve nadlaktice omotao se je Kentauru komad plašta, koji poradi nagloga njegovoga kretanja u zraku leprša. Čini se, da je tom rukom uhvatio koplje, kojim ga je protivnik u lijevu stranu prsa pogodio, a uslijed zadobivene rane posrnuo je i pao na prednje svoje konjsko tijelo.

109

Dosta surov posao.

109. **Thrački konjanik.** Ploča sa zavjetnim relijefom iz Siska.

Visina 0·255, širina 0·2, debljina 0·018 m. Bijeli mramor.

Okrhana desno gore i na lijevom donjem uglu.

Unutar gore zaobljena okvira na desno jašeći konjanik sa phrygijskom kapom na glavi, odjeven kratkim pasanim odijelom i na desnom ramenu prikopčanom chlamydom, od koje jedan okrajak za njim u zraku leprša. U desnoj ruci drži nejasan gore zašiljen predmet. Obuzdani konj prednjim je nogama stao na zaobljen stup, iza kojega jedan za drugim trče bik, vepar i pas.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 168 br. 31. — Dr. Iv. Bojničić u Kroat. Revue II 1886 sv. III—IV str. 144 br. 3. — Dr. V. Hoffiller Thrački konjanik u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. VI str. 192 i sl. (sa sl. 106). — J. Hampel u Arch értesitő XIII 1903 str. 304 br. 9.

110. **Liber.** Ulomak ploče sa zavjetnim relijefom iz jednoga svetišta, naden g. 1891 pri gradnji kuće brijača Oberdinga u Zemunu (kbr. 498 na uglu račje ulice i ulice trijuh golubova).

Visina 0·207, širina 0·12, debljina 0·03 m. Bijeli mramor.

Desno i dole nepotpuna četverouglasta ploča sa uzanim okvirom. Od Liberove figure manjkaju lijeva ruka i obje noge ispod koljena.

Između dvijuh uvijajućih se loza s grozdem napred okrenuti neodjeveni mladi Liber (Dionysos), koji pristaje lijevom nogom na zemlju, dok desna postrance stoji. Kosu mu urešava vijenac od loze, s kojega na svakoj strani preko ušiju visi po jedan grozd; u spuštenoj desnoj ruci drži posudu, iz koje izlijeva tekućinu u kupu, što mu ju podmeće mala na desno okrenuta stara bradata odjevena figura. Gore u lijevom uglu na desno koraca mlađa muška figura, za kojom chlamyda u zraku leprša. U polju pred potonjom je košara.

110

Posao srednje ruke.

Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 170 br. 2 (sa sl. 127).

Digitized by Google

111. **Liber i Libera.** Desni gornji ugao zavjetne ploče sa relijefom; iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Visina 0·13, širina 0·17, debljina 0·045 m. Bijeli mramor.

Unutar uska okvira sačuvao se napred okrenuti gornji dio Liberova lika. Mladi bog, kojemu gusti uvojci padaju na oba ramena, ima na sebi nebridu, prikopčanu na desnom ramenu, a podignutom lijevom rukom upro se je o thyrsos, koji ovdje naliči običnom žezlu. U sličnom je držanju valjda bila prikazana i lijevo do Libera stojeća Libera, od koje se je sačuvao samo komad ruke sa thyrsom.

111

Slabiji posao.

Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 171 br. 3 (sa sl. 128 gore).

112. **Liber i Libera.** Lijevi donji ugao zavjetne ploče iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Visina 0·1, širina 0·105, debljina 0·045 m. Bijeli mramor.

Možda pripada pređašnjoj ploči.

Sačuvala se na nekom podstavku stojeća desna noga Libera ili Libere, a lijevo do nje trup i noge napred okrenute stojeće male odjevene muške figure. Do potonje preostao je komad loze ili štapa. Na donjem rubu u dva je retka napis:

LIBFRO ET liberae sacr(um)
CANDId....

Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 171 br. 4 (sa sl. 128 dole). — CIL III S. 14340, 8.

112

113

113. **Liber.** Desni donji ugao zaokvirene zavjetne ploče iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Digitized by Google

Visina 0·185, širina 0·18, debljina 0·03 m. Bijeli mramor.

Od napred okrenute glavne figure, koja je valjda prikazivala kip Liberov, sačuvaše se samo na nekom podstavku stojeće gole noge. Desno do nje nalazi se grupa od dvije manje sjedeće neodjevene muške figure, kojima manjkaju glave. Prva sa kozjim nogama (Pan) desnu je ruku podigla spram lica, pa je u njoj valjda držala syringu, na koju je svirala. Druga će valjda biti Daphnis, kojega Pan podučava u sviranju. Na desnom kraju ploče stoji chitonom odjevena mlađa, valjda ženska figura (Maenada?), koja se je podbočila na desnu ruku podupiruć ju lijevom, u kojoj drži neki zavinut predmed (zmiju?). Ispod nje leži zmija, a desno pred bazom Liberova kipa na desno se je ispružio panter.

Na donjem rubu ploče u dva je retka zavjetni napis:

Libero sa C·MARCANVS
v·s· |_· M·

Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 171 br. 5 (sa sl. 129). — CIL III S. 14340, 9.

114. **Liber i Libera.** Desni kraj oblongne baze sa škulpturama i napisom; iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Visina 0·13, širina 0·212, debljina 0·065 m. Bijeli mramor.

Na bazi sačuvaše se samo stopala dvijuh

114

115

napred okrenutih stojećih figura (Liber i Libera). Na ulomku okvira na desnom kraju u visokom je relijefu izradena na desno okrenuta ležeća životinja (panter), koja okreće glavu spram figura. Na lijevom kraju valjda mnogo ne manjka.

Dole je u dva retka napis:

iu STINIANVS SESQ EX
vo LEIB L L M

Brunšmid u Vjesniku hrv arh. dr. I 1895 str. 171 br. 6 (sa sl. 130). — CIL III S. 14340, 10.

115. **Libera.** Ulomak zavjetne ploče iz svetišta u Zemunu (Oberding). Dar ravnateljstva realke u Zemunu.

Visina 0·135, širina 0·145, debljina 0·03 m. Bijeli mramor.

Naokolo izlomljena.

Digitized by Google

Napred okrenuta, valjda ženska figura (Libera), odjevena chitonom sa rukavima i omotana himatijem, koji je s desna kuka gore povučen i preko lijeve podlaktice prebačen, izlijeva tekućinu iz plitke zdjelice, što joj je u desnoj ruci; lijevom rukom drži na rame prislonjen štap (thyrsos). Na lijevom kraju preostao je lakat znatno manje nuzgredne figure.

Sebišanović u programu zemunske realke za god. 1885/6 tabla II sl. 5. — Soppron Monographie von Semlin tabla I br. 1. — Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I. 1895 str. 171 br. 7 (sa sl. 131).

116. **Menada.** Ulomak zavjetne ploče iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Visina 0·105, debljina 0·035 m. Bijeli mramor.

Naokolo odlomljeno.

Sačuvala se naprijed okrenuta glava ženskoga lika, ovjenčana vijencem od vinove loze, s kojega visi na svakoj strani pokraj obrazâ po jedan grozd. Gola desna ruka, oko koje se je omotala zmija, počiva na tjemenu figure. S jedne i druge strane vrata provrtana je po jedna luknja, kojima se ploča negdje pričvrstiti mogla. Dalje gore je treća luknja, koja nije skroz kroz kamen prolazila.

Dosta ukusan posao.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 172 br. 8 (sl. 132).

116

117

118

117. **Ulomak dionysijskoga relijefa.** Lijevi gornji ugao zaokvirene četverouglaste zavjetne ploče iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Visina i širina 0·11, debljina 0·025 m. Bijeli mramor.

Preostala je sporedna na desno stupajuća neodjevena mlađa muška figura (Satyr?), koja u desnoj ruci drži kosir, a lijevom je prihvatila velik grozd, koji će da odsiječe.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 172 br. 9 (sl. 133).

118. **Ulomak relijefa.** Desni donji ugao zaokvirene zavjetne ploče iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Visina 0·077, širina 0·074, debljina 0·016 m. Bijeli mramor.

Na lijevo stojeći krilati Eros, od kojega se nisu sačuvale ruke i glava, bavi se ležećom — valjda spavajućom — figurom, od koje se vidi k licu podignuta desna podlaktica i trup. Možda je to bila spavajuća Arijadna, koju Eros pred Dionysom raskriva.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 172 br. 10 (sl. 134).

Digitized by Google

119. **Dvanaest ulomaka** od zavjetnih relijefa i dva ulomka ruku kipića u pol naravne veličine. Iz svetišta u Zemunu (Oberding).

Na jednom ulomku relijefa nalazi se spuštena desna ruka neodjevene figure, na drugom trup neodjevene veće muške figure, na trećem na lijevo okrenuta mala ženska glava a pred njom velik grozd, na četvrtom velik komad loze sa grozdom. Ostali komadi su neznatni, a i ne da se na njima ništa sigurno razabrati.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I 1895 str. 172.

120

120. **Mithrina žrtva.** Ploča sa zavjetnim relijefom iz Siska; kupljena sa zbirkom Franje Diericha 1864.

Visina od prilike 0·38, širina 0·28, debljina 0·018 m. Bijeli mramor.

Ploča, od koje se sačuvaše četiri ulomka, dole je uglasta, a gore zaobljena. Srednja na proboj rađena grupa nalazila se je unutar jednoga vijenca, od kojega desno i lijevo velikih dijelova zajedno sa pristajućim dijelovima pločina ruba više nema. Na ovoj glavnoj grupi manjkaju: Mithrina glava s vratom, komadi lijeve ruke, desne noge i plašta; komad desne stražnje bikove noge i rep; komadi zmije, koja je više puta prelomljena; od dadophorâ cijeli desni, a od lijevoga sačuvaše se samo cipele prekrštenih nogu. Od psa i škorpijona sada kao da više nema traga.

Mithras sa phrygijskom kapom na glavi, odjeven kratkim odijelom sa rukavima i lepršećim plaštom, sa tokom noža na desnom bedru, klekao je lijevim koljenom na leđa velikoga na desno okrenutoga bika, koji se je posrnuv srušio na koljena. Lijevom ga je rukom uhvatio za gubicu, a desnom mu tura velik nož u nadpleće. Desno i lijevo stajao je prekrštenih nogu po jedan bakljonoša; ispod bika na desno se vijuga velika zmija, a valjda nisu manjkali ni pas

Digitized by Google

ni škorpijon, koji se na sličnim spomenicima stalno pojavljuju. Na gornjem dijelu vijenca, koji je gore i dole vrpcom svezan, sačuvao se komad Mithrine phrygijske kape.

Gore i dole izvedeno je jedno do drugoga više nacrta, koji se na Mithrin kult odnose; valjda ih je bilo i na manjkajućim srednjim dijelovima ruba.

Na gornjem zaobljenom rubu nalazi se: 1. na sredini sedam žrtvenika jedan do drugoga. Povrh njih stoje napred okrenuti likovi trijuh božanstva: u sredini Zevs, odjeven plaštom, sa munjom u lijevoj ruci i zdjelicom (?) u desnoj, koju izlijeva povrh jednoga (osmoga) žrtvenika. Desno do njega je Ares, sa kacigom i oklopom, desnom rukom uprt o koplje a lijevom o štit. Lijevo do Zevsa neodjeveni Hermes sa krilatim petazom na glavi, kerykejem u lijevoj i kesom u spuštenoj desnoj ruci. 2. Lijevo do Hermesa u ovalnom je izdubku prednji dio neke životinje (bik?). 3. Na lijevom kraju gore leži na polumjesečastom ležaju ispružen mrtav bik, a ispod njega je 4. odjevena orijentalna figura sa phrygijskom kapom i lepršećim plaštom, koja kleči pred visokim šiljatim kamenom. — Desno do Aresa prikazan je 5. Mithras do pol tijela, kako se rada iz hridi. Na glavi ima kao obično phrygijsku kapu, u podignutoj desnoj ruci velik nož, a u lijevoj valjda baklju, koja je nešto prekratko ispala. 6. Na desnom je kraju preostala glava starije bradate osobe sa dugom kosom i njezina desna ruka, koja se dotiče hridi, iz koje se Mithras rada.

Na donjem je dijelu ploče u jednom redu jedan do drugoga pet nacrta s kojima su u svezi daljna tri; prva četiri se nalaze u gore zaobljenim okvirima 1. Mlađi orijentalno odjeven muškarac (Mithras) sa phrygijskom kapom na glavi, stupajuć na desno, drži u podignutoj desnoj ruci neki podulji svinuti predmet. Desnu je ruku položio na glavu mnogo manje prikazane osobe, koja pred njim čuči. Čini se, da ta figura (Helios) ima nimbus oko glave. 2. Mithras, stupajuć na desno, nosi na leđima bika, kojega je uhvatio za stražnje noge. 3. Mithras na desno jaši na biku, kojega je uhvatio za desni rog. 4. Na jednoj klini leže lijevo Mithras, a desno do njega ona ista osoba (Helios) sa nimbom (?) oko glave, koja se javlja u prvom nacrtu. 5. Na ostrag otvorenim kolima sa dva kotača stoji napred okrenuti Helios sa nimbom (?) oko glave. Lijevom rukom drži uzde svojih dvajuh konja, koji su poletili u vis, a desnom je za ruku uhvatio Mithru, koji se je baš k njemu na kola popeo. 6. U desnom gornjem uglu ovoga nacrta nalazi se u polumjesečastom okviru napred okrenuto starije bradato poprsje sa dugom kosom. 7. Povrh njega leži na lijevu stranu okrenuta božica zemlje (Tellus), kojoj je donji dio tijela omotan plaštem; desnu je ruku položila na svoje koljeno, a u lijevoj o zemlju uprtoj ruci, čini se, da drži rog obilja. 8. Lijevo povrh prve slike leži na desno okrenut lav.

Posao srednje ruke.

Spominje se u štampanom popisu zbirke Franje Đjericha (1 Marmorbild Theseus 14" hoch). — E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 169 br. 33. — Dr. I. v. Bojničić u Kroatische Revue II. sv. III—IV str. 142 br. 2. — Fr. Cumont Textes et mon fig. rel. aux mystères de Mithra. II. str. 325 br. 221 (sa sl. 193).

Digitized by Google

121. **Mithrina žrtva.** Ploča sa zavjetnim relijefom iz Siska.

Visina 0·33, širina 0·505, debljina 0·03 m. Bijeli mramor.

Sastavljeno od sedam pristajućih ulomaka, ali još uvijek manjka lijevi gornji ugao, veliki komad sa sredine dole i jedan manji na sredini gore.

U okruglom dvostrukom okviru, u kojem je dvanaest zviježđa suncopasa, prikazano je običajnim načinom, kako Mithras ubija bika. Bog, na kojem se jedan dio glave i lijeva noga nije sačuvala, ima phrygijsku kapu na glavi, odjeven je kratkim odijelom sa rukavima i lepršećim plaštom. Baš je bika stigao, klekao lijevim koljenom na njegova leđa, a desnom pričepio njegovu stražnju nogu, uslijed čega se je životinja srušila. Lijevom je rukom uhvatio bikovu gubicu i

121

zakrenuo mu glavu gore, a desnicom mu tura nož u grlo ili nadplećje. Od bika se je sačuvala samo glava i stražnji dio tijela, a od životinja, što ga napadaju, samo škorpijon i stražnji dio zmije, dočim pas manjka. Sa svake strane glavne grupe stoji prekrštenih nogu po jedan dadophor sa phrygijskom kapom na glavi i sa kratkim odijelom sa rukavima: desno Cautes sa uspravljenom gorućom bakljom, lijevo Cautopates uprt na spuštenu dogarajuću.

Od likova zviježđa sačuvaše se desno (računajuć odozdol gore): gornji kraj vodenjaka, ribe, ovan, bik i dvojci, lijevo: lav, djevica, vaga, škorpijon i komad od strijelca. Gore se nije ništa sačuvalo od raka, a dole od kozoroga sa većim dijelovima likova susjednih mu zviježđa.

Digitized by Google

Na desnoj i lijevoj strani ploče nalaze se jedan pod drugim po tri posebna nacrta. U gornjem lijevom uglu je napred okrenuto poprsje Helijevo, odjeveno chlamydom (veći dio manjka); u desnom na desno okrenuto, chitonom odjeveno poprsje Semele na polumjesecu.

Ispod ovih je poprsja na lijevoj strani: 1. Na desno stupajući Mithras u običajnoj nošnji, kako na leđima nosi bika, uhvativ ga za stražnje noge. Bogova glava i bikov rep nisu se sačuvali. 2. Mithras jaši na biku na desno; desnom ga je rukom uhvatio za gubicu a lijevom za lijevi rog. Na desnoj su strani: 1. Mithras se rađa iz hridi. Prikazan mu je napred okrenuti odjeveni gornji dio tijela do pojasa, sa prygijskom kapom na glavi; u desnoj ruci drži velik nož a u lijevoj goreću baklju. 2. Na lijevo okrenuti ležeći Kronos. Na glavi mu je koprena, donje je tijelo umotano u himation, lijevim se je laktom upro o kamen, a u podignutoj desnici drži kosir (harpu). Donji dio nogu nije se sačuvao.

Posao srednje ruke.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 169 br. 32. — Dr. I. v. Bojničić u Kroat. Revue II, III—IV str. 141. — Fr. Cumont Textes et mon. fig. rel. aux mystères de Mithra II str. 325 br. 220 (sa sl. 192).

122

122. **Cautes.** Ploča sa relijefom i napisom, nađena 1863 u Sisku. Darovao Ivan Kukuljević.

Visina 0.505, širina 0·25, debljina 0·13 m. Zelenkasto sivi pješćenjak.

Okrhan je komad na gornjem rubu kamena sa gornjim krajem phrygijske kape i na lijevom donjem uglu.

Desni dio mithrejskoga relijefa, koji je valjda sastojao od tri posebno rađena komada kamena, od kojih je srednji sa ubijanjem bika naravno bio znatno širi a možda i viši. Kamen ima na donjem dijelu tanku letvicu, koja je i na obje uže strane kamena žljebovima označena.

Prikazan je na jednom kamenu stojeći napred okrenuti Cautes sa phrygijskom kapom na glavi, odjeven kratkim odijelom sa rukavima i plaštom. Noge, od kojih je desnu preko lijeve prebacio, neprirodno su malene. Isto vrijedi i za ruke: sasma u plašt umotanom lijevom se je podbočio, a u podignutoj desnoj drži uspravljenu goreću baklju. Lijevo do Cautova podnožja nalazi se veoma malen pas, koji je na lijevu stranu zaskočio, da navali na bika, koji je na slijedećoj ploči prikazan bio.

Desno do Cautove glave i noguh u četiri je retka napis: Urbicus Siscianorum, ime roba sisačkoga grada, koji je spomenik načiniti dao.

CIL III 3977. — Ljubić Inscr. mus. Zagr. str. 15 br. 22.

123. **Mithras ubija bika.** Ploča sa zavjetnim relijefom i napisom sa Crkvine kod Golubića u Bosni. Darovao 1883. barun Handel-Mazzetti, kapetan 12. pješačke pukovnije.

Digitized by Google

Visina 0·68, širina 0·945, debljina 0·18 m. Žućkasti pješćenjak.

Ploča je sastavljena od dva ulomka, koji su na prelomu okrhani; na desnoj strani i dole je odlomljena. Površina veoma je izlizana, a lica figura otučena. Naokolo bio je negda uzan okvir.

Ispod svoda jedne aedicule događa se glavni čin mithrejskoga kulta: ubijanje bika. Mithras, okrenut licem spram gledaoca, sa phrygijskom kapom na glavi, odjeven kratkim pasanim odijelom sa rukavima i plaštom, koji iza njega u vjetru leprša, te obuven čižmama, klekao je lijevim koljenom na desno bježećemu biku na leđa. Bik je uslijed toga posrnuo i poklekao na prednje noge, a Mithras mu je nogom pričepio desnu stražnju nogu, da se ne može opet uspraviti. Uhvativ ga lijevom rukom odozgor za gubicu, poteže mu glavu u vis, a desnom rukom tjera mu nož u zatiljak. Bik ima dug gore uzvinut rep, koji se rašljasto sa dva ječmena klasa završuje. Osim Mithre navališe na bika obični njegovi neprijatelji: odozdol se je propela zmija, a s desna skočio mu je na desnu prednju nogu pas, te ližu krv, koja iz rane teče. Na običajnom mjestu nalaze se ostanci škorpijona, a gavran stoji na svodu lijevo iza Mithre. Desno pod ravnim natkrovkom stojeći Cautes prisvjetljuje sa podignutom gorećom bakljom; lijevo je Cautopates sa spuštenom dogarajućom, ali se ova nije sačuvala. Povrh aediculae u lijevom se uglu vidi napred okrenuto odjeveno poprsje Helijevo sa osjenkom oko glave a bakljom u podignutoj desnoj ruci. U odgovarajućem su desnom uglu ostanci napred okrenuta odjevena Selenina poprsja sa polumjesecom oko glave.

123

U polju desno do Cautopata je napis:

AVRE
LIVS

MA
XIMVS
PANTIDIE
NVS

Običan pokrajinski posao.

Digitized by Google

W. Tomaschek u Sitz. Ber. d. Wien. Akad. 99 (1882) str. 468. — S. Ljubić u Viestniku hrv. arh. dr. V 1883 str. 122. — Dr. I. pl. Bojničić u Kroat. Revue II 1886. H. III—IV str. 144 (uz krivu oznaku, da je kamen iz Siska). — CIL III S 10034. — F. Cumont Textes et mon. fig. de Mithra II str. 327 br. 222. — K. Patsch u Bos. Glasniku VII 1895 str. 455 (sa slikom) = Wiss. Mitth. a. Bosn. u. d. Herc. V 1897 str. 354 (sa slikom 11).

124. **Mithras ubija bika.** Ploča sa zavjetnim relijefom, nađena iza župnoga vrta u Sincu (kotar Otočac), u koritu potoka Obdulje. Darovao Stjepan Miletić, župnik 1894.

Visina 0·51, širina 0·5, debljina 0·15 m. Žućkast vapnenjak.

Ploča je na desnoj strani nepotpuna, a tamo je okrhan i jedan veći komad kamena, koji se je opet prisastavio. Manjkaju: glava i desna ruka Mithrina, gubica i noge bikove, poprsje Selenino, lik Cautopata, pas i škorpijon, te glava gavranova. Površina kamena mjestimice je nešto oljuštena.

124

Mithras, u kratkom odijelu i sa plaštom, koji iza njega leprša te pri tome tvori veliku okruglu izdubinu, lijevim je koljenom klekao na stražnji dio bika, te ga ubija velikim nožem, što ga u desnoj ruci drži. Bik, koji je veoma malen, srušio se je na stražnji dio tijela, a glava mu je tako u vis povučena, da životinja skoro uspravno stoji. Mithrin nož ne pogađa ga u vrat, nego negdje u trbuh. Iza boga uspravlja se veoma dugi bikov rep, koji završuje rašljasto sa dva ječmena klasa. Na donjoj rubnoj letvici raspoznaje se na desno plažuća zmija, a na desno okrenuti vanredno veliki gavran sjedi na napuhnutom dijelu Mithrina plašta. Na lijevom kraju ploče nalazi se napred okrenuti Cautes, koji neprekrštenih nogu stoji na jednom kamenu. Na glavi mu je phrygijska kapa, odjeven je kratkim pasanim odijelom i, kako se čini, hlačama i čižmama. Podignuta desna i spuštena lijeva ruka njegova drže veliku koso položenu goreću baklju. Povrh njega je u lijevom uglu napred okrenuto odjeveno poprsje Helijevo sa sedam zraka oko glave.

Loš posao.

K. Patsch Die Lika in röm. Zeit. Col. 88 (sa slikom 35).

125. **Nemesis.** Ploča sa zavjetnim relijefom i napisom. Na početku XVIII. vijeka nalazila se je u crkvi sv. Petra u Petrovini u Turovom polju. Kasnije je prenešena u Veliku Goricu i uzidana u menzu jednoga oltara. Tu je veći napis prepisao župnik Stjepan Dijanešević, koji je svoj prepis priopćio Krčeliću i drugima. Poradi nastavših nekih razmirica dao je župnik Pogledić oko g. 1770 kamen izvaditi i zakopati, pa je tekar 27. siječnja 1795 opet iskopan i prenešen

Digitized by Google

u Lukavec, grad slobodne turopoljske općine. Ova ga je prije jedno 25 godina narodnomu muzeju darovala. Spomenik je u staro doba stojao negdje u Ščitarjevu.

Visina 0·895, širina 0·63, debljina 0·13 m. Krupnozrnast bijeli mramor.

Ploča je okrhana na lijevom rubu prednje strane i na desnom donjem i lijevom gornjem uglu stražnje. Gore su izdubljene dvije četverouglaste i jedna dugoljasta udubina, do kojih vode žljebovi, kojima se ulijalo olovo za učvršćenje čavala nekoga nastavka, što se je negda povrh ploče nalazio. Dvije (ili valjda tri) udubine nalaze se i na donjoj strani ploče, koja je prema tome bila učvršćena na nekom podnožju. Danas je ploča uspravno pričvršćena na jednom rimskom žrtveniku.

125

Na prednjoj strani ploče, koja naokolo nema okvira, prikazana je jedna aedicula sa svodom povrh srednjega dijela i korinthskim pilastrima na stranama. U njoj stoji napred okrenuta Nemeza onakova tipa, kako se često prikazuje Artemida. Lijevom nogom pristaje na zemlju, a desna stoji nešto po strani napred. Glava, kojoj je bujna kosa po srijedi raščešljana, urešena je dijademom. Božica je odjevena kratkim chitonom bez rukava, prikopčanim povrh ramena okruglim kopčama; odmah ispod prsa pasan je preko prekita u čvor svezanim pojasom. Na nogama ima cipele. Velik je broj atributa, što ih Nemeza ovdje ima, a gotovo svi su sprave, što su kod gladijatorskih borba u porabi bile. U spuštenoj desnici drži bodež (ili kratak mač) i bič, a ljevicom četverouglast sveden štit sa velikim pupkom (umbo) po srijedi, povrh kojega se pomaljaju goreća baklja, palmina grančica i trozub. Desno do božičina lika ispod štita stoji na zemlji kotač sa šest žbica, a lijevo ispružio se krilat grif, koji se na nju osvrće. Povrh aediculinih stupova nalazi se u lijevom uglu napred okrenuto Helijevo poprsje, a desno Selenino poprsje sa polumjesecom oko glave.

Na donjem dijelu ploče nalazi se napis:

[D(eae)] Nem(esi) reg(inae) aug(ustae) sac(rum) . (. . . .) Jul(ius) Victorinus, ve(teranus?), [? dec(urio)] mun(icipii) And(autoniensium) cum suis v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). — Kako je kamen lijevo okrhan, to manjka početak prvih trijuh redaka. Na početku 1. retka valjda je bilo samo slovo D i iza njega točka. U 2. retku manjka napred samo skraćeni praenomen dedikanta. Na koncu se nalazi kratica sastavljena od slova VE; slovu T, koje CIL bilježi, u toj ligaturi nema traga, te nije nikada bilo zapisano. Stoga je i

Digitized by Google

dvojbeno, da li se tu i na početku 3. retka smije metnuti ve(teranus), [c(ivis)] ili ve(teranus), [dec(urio)].

Na naličju ploče nalazi se u zaokvirenu polju počasni napis za namjesnika L. Funisulana, koji je raniji od spomenika, posvećena božici Nemezi. Taj napis glasi:

L(ucio) Funisulano | L(ucii) f(ilio) Ani(ensi) Vettoniano, | trib(uno) mil(itum) leg(ionis) VI vict(ricis), quaes|tori provinciae Si-

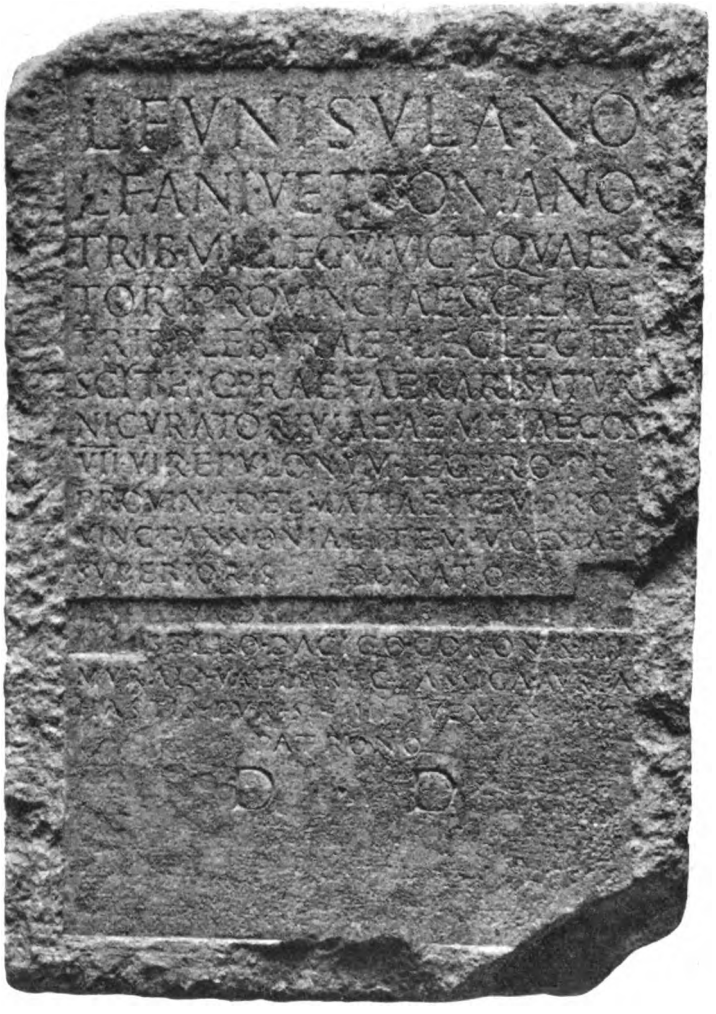

125

ciliae, | trib(uno) pleb(is), praet(ori), leg(ato) leg(ionis) IIII | Scythic(ae), praef(ecto) aerari(i) Satur|ni, curatori viae Aemiliae, co(n)s(uli), | VII vir(o) epulonum, leg(ato) pro pr(aetore) | provinc(iae) Delmatiae item pro|vinc(iae) Pannoniae, item Moesiae | superioris, donato [ab | imp(eratore) Domitiano aug(usto) Germani | co) bello Dacico coronis IIII | murali, vallari, classica, aurea, | hastis puris IIII, vex(il)lis IIII, | patrono | d(ecreto) d(ecurionum).

*

Digitized by Google

L. Funisulanus Vettonianus, o kojem govori andautonijski napis, spominje se još i u jednom napisu iz Forlimpopolija u Aemiliji (CIL XI 571), na jednoj olovnoj vodovodnoj cijevi iz le Vittorie sjeveroistočno od Rima (CIL XIV 4016) i u dva vojnička diploma od 3. rujna 84 (D XVI) i od 5. rujna 85 (D XVII). Prema tim izvorima nije popis časti, što ih je taj čovjek obnašao, na andautonijskom spomeniku potpun. Tako je n. pr. ispuštena odmah prva njegova služba, što ju je imao kao triumvir monetalis. Iza svoga namjesnikovanja u Gornjoj Moesiji (dakle i iza podignuća andautonijskoga spomenika) bio je još i curator aquarum, Sodalis Augustalis i Proconsul provinciae Africae. U koju godinu pada njegov konzulat, nije poznato, jer je bio consul suffectus. Točnije se znade doba, kada je bio zapovjednikom četvrte scythijske legije, s kojom je g. 62. pod Caesennijem Paetom unišao u Armeniju (Tac. ann. 15, 7). U rujnu 84. i rujnu 85. godine bio je namjesnikom Pannonije. Možda je kao takov ili kao namjesnik susjedne Gornje Moesije učestvovao godine 86. u ratu protiv Dačana, te si je tolikih zasluga stekao, da ga je car Domicijan obilnim dekoracijama odlikovao. Andautonijski spomenik podignut je između g. 86. i 96., koje je car Domicijan bio ubijen (18. rujna). Na njem je naime još bilo zapisano ime toga omraženoga cara, kojemu se je iza njegove smrti uspomena proklela. Uslijed toga se je onda naknadno i na našem spomeniku carevo ime otklesalo dotično izbrisalo, kao što se je to učinilo i na mnogobrojnim drugim spomenicima.

Funisulanus si je možda za vrijeme svoga namjesnikovanja u Pannoniji stekao kakovih posebnih zasluga za Andautoniju (danas Ščitarjevo kod Zagreba), tako da ga je gradsko vijeće izabralo patronom. Tim povodom napisan je ovaj počasni napis na mramornoj ploči, a možda se još i koješta drugoga u čast patronovu odredilo i učinilo. Kako se u napisu spominju decuriones (gradsko vijeće), to po tome doznajemo, da je Andautonia u Domicijanovo doba imala gradsko municipalno pravo, koje se nešto kasnije (u Nemezinom zavjetnom napisu) naročito i napominje. Oduševljenje za patrona Funisulana kao da nije dugo potrajalo, kada je iza nekoga vremena jedan Andautonijac mogao počasnu ploču da upotrijebi kao materijal za zavjetni spomenik u čast božice Nemeze.

Nemezin relijef opisuju: Dr. I. pl. Bojničić u Kroat. Revue II 1886 Heft III—IV str. 151 (sa slikom). — Jos. Zingerle u Arch. epigr. Mitth XX 1897 str. 229—231 (sa slikom 35 a) i po njem O. Rossbach u Roscherovom Lexikon der griech. und röm. Mythologie III 1, 160.

Nemezin napis priopćuju: M. P. Katancsich Specimen phil. et geogr. Pann. Zagr. 1795 str. 140. — Isti. Istri adcolar. geogr. vet. Pars. I. Budae 1826 str. 401 br. CCVIII. — J. F. Neugebaur Die Südslaven str. 233. — CIL III 4008. — Dessau Inscr. lat. II str. 96 br. 3746.

Funisulanov napis priopćuju: B. A. Kercselich De regnis Dalm., Croa., Sclavoniae notitiae praeliminares. Zagr. 1760 str. 7. — G. Marini u Giornale Pisano 1771 vol. 3 str. 291. — A. Blaskovich Hist. univ. Illyrici. Tomus III. Zagr. 1794 (= Dissert. VIII.) str. 136. — M. P. Katancsich Spec. phil. et geogr. Zagr. 1795 str. 140. — Isti. Istri adcolar. geogr. vet. Pars I. Budae 1826 str. 381 br. C. — Henzen Inscr. sel. 3 str. 76 br. 5431. — J. F. Neugebaur Die Südslaven str. 233 — CIL III 4013. — Wilmans Exempla inscr. lat. I. str. 372 br. 1150. — S. Ljubić O upraviteljima Dalmacije u Radu jugosl. akad. 31 str 36. — W Liebenam Forschungen zur röm. Verwaltungsgeschichte 1 str. 159. — H. Dessau Inscr. lat. 1 str. 219 br. 1005.

Digitized by Google

126. **Nympha.** Ulomak ploče sa visokim relijefom iz Varaždinskih Toplica. Visina 0·805, širina 0·53, debljina 0·225 m. Bijel krupnozrni mramor.

Ploča je gore, lijevo i dole nepotpuna. Na desnoj strani sačuvao se širok okvir, urešen šiljatim listovima i oblim plodovima. Od figure manjka gornje tijelo do bedara i stopalo desne noge.

Prikazana je bila napred okrenuta stojeća mlada ženska figura neodjevena gornjega tijela. Noge su joj umotane u ukusno nabran proziran plašt, kojemu se napred na sredini u čvor svezani krajevi u odebljoj partiji niz desnu nogu spuštaju. Na sačuvanoj lijevoj nogi vidi se oputa od sandale. Pozadina ploče koritasto je izdubljena.

Dobar posao.

Spominju: S. Ljubić u Viestniku hrv. arh. dr. I 1879 str. 38. — E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 168 br. 26.

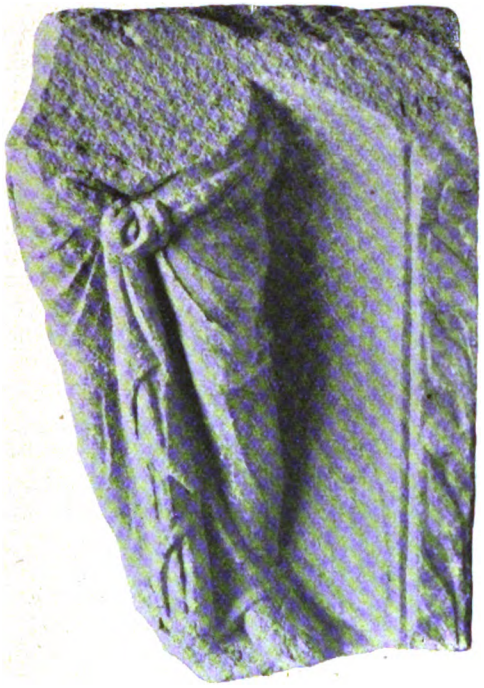

126

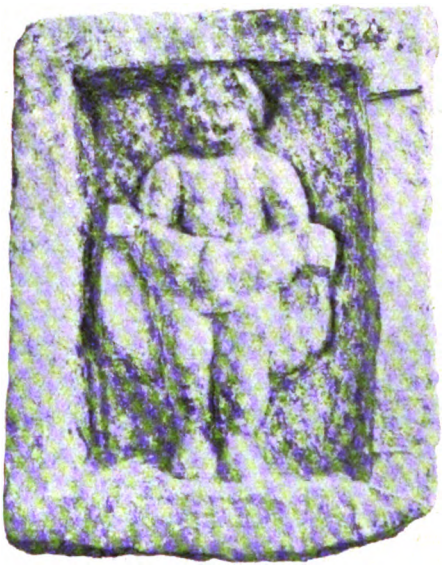

127

127. **Priapus.** Ploča sa relijefom iz Siska.

Visina 0·35, širina 0·28, debljina 0·085 m. Bijelkast vapnenjak.

Lice ponešto otučeno; okvir na desnoj strani djelomice otklesan.

Unutar široka okvira, koji pozadinu za skoro 0·05 m. nadvisuje, stoji napred okrenuta figura ponešto zdepnasta obličja. Gornje joj je tijelo neodjeveno, a sa obje ruke zadiglo je božanstvo svoj plašt, tako da se vidi uspravljeno udo.

Slab posao.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 168 br. 28.

Digitized by Google

128. **Silvanus-Pan.** Ploča sa zavjetnim relijefom. Iz Solina u Dalmaciji. Visina 0·49, širina 0·315, debljina 0·13 m. Vapnenjak.

128

Manjka lijevi gornji ugao ploče, koja je i na rubu na više mjesta okrhana. Površina likova ponešto je otučena

Napred okrenuti stojeći bradati ithyphallični Silvanus prikazan je onako, kako se obično prikazuje Pan. Na tjemenu porasla su mu dva oveća kozja roga, a ima i kozje noge. Spuštenom desnom rukom drži pastirski štap (pedum) a lijevom je prihvatio sinus svoje na desnom ramenu prikopčane chlamyde (ili nebride), koja je voćem napunjena. Na zemlji lijevo do boga leži omanji pas, koji je spram njega podigao glavu. Uz desni rub uzvilo se uvijajuće se granato stablo, uz koje se, osvrčuć se na Silvana, jedna koza propinje na stražnje noge.

R. v. Schneider u Arch. epigr. Mitth. IX 1885 str. 41 (sa slikom).

129. **Silvanus—Pan.** Ploča sa zavjetnim relijefom. Valjda iz Solina u Dalmaciji.

Visina 0·48, širina 0·45, dehljina 0·14 m. Vapnenjak.

Manjka gornji lijevi ugao ploče, kojoj je i rub na više mjesta okrhan. Otučeno je Silvanovo lice i desno bedro, te glava jednoga kozleta.

Unutar profilovana okvira napred okrenuti sjedeći Silvanus, prikazan onako, kako se obično prikazuje Pan. Rogati bog sa kozjim nogama sjedi između dva stabla na krševitu sjedalu. Desnu je nogu prebacio preko lijeve, desnim se laktom podbočio na krš i uslijed toga mu je gornje tijelo na tu stranu prignuto. U lijevoj ruci drži pastirski štap (pedum). Na sebi ima malu chlamydu (ili nebridu), koja se raspoznaje oko oba ramena i na prsima. Desno pred bogom leži na zemlji pas, koji se je u nj zagledao, a s lijeva podskakuju prema njemu dva kozleta. Na lijevom stablu obješena je syringa.

129

130. **Silvanus-Pan.** Ploča sa zavjetnim relijefom i napisom. Valjda iz Solina u Dalmaciji; negda u zbirki V. Solitra u Spljetu.

Visina 0·385, širina 0·31, debljina 0·065 m. Vapnenjak.

Digitized by Google

Sastavljeno od tri komada; četvrti sa desnim donjim uglom ploče nalazi se navodno u spljetskom muzeju. Rubni okvir mjestimice otučen.

Napred okrenut bradati Silvanus (Pan) sa kozjim nogama i rogovima stupa na lijevo. Spuštenom lijevom rukom drži pastirski štap, a u ispruženoj desnoj grozd, za kojim se je jedna koza na stražnje noge propela. U polju povrh Silvanova ramena visi syringa. — Na donjem rubu u tri je retka napis:

S I L · A V G · s a c
C · P O P I L L I V S · [e]x p e t i t u s
E X V I S[u]

U 3. retku bilo je prvo slovo najprije napisano ispod tačke iza C, ali je naknadno eradirano i dalje desno zapisano. Oko napisa bili su zaparani okvirni potezi.

CIL III 1960. — Neugebaur Die Südslaven str. 140 br. 13 (samo prednja polovina napisa). — Ljubić Inscr. mus Zagr. str. 8 br. 10. — R. v. Schneider Arch. epigr. Mitth IX 1885 str. 40 (sa slikom).

130

131. **Ulomak ploče sa zavjetnim reljefom.** Iz Mitrovice; dar ravnateljstva tamošnje realne gimnazije.

Visina 0·13, širina 0·11, debljina 0·03 m. Bijeli mramor.

131

Gore i lijevo nepotpuno. Radeno na proboj. Na 0·017 m. visokoj oblongnoj bazi, koja je duljinom nažljebljena, sačuvaše se dvije napred okrenute figure: Na desnom kraju stoji, prekrstiv lijevu nogu preko desne, neodjevena muška osoba sa obilnom po srijedi raščešljanom kosom. Glavu je lijevom rukom podbočila, podupiruć ju desnom rukom, koja drži spuštenu odeblju batinu (ili baklju?). Na tjemenu figure nešto je odlomljeno (kapa?). Lijevo do ovoga stojećega lika sjedi na zaobljenu sjedalu sa bazom ženska figura neodjevena tijela sa po srijedi raščešljanom kosom, kojoj se uvijeni jaki pramovi spuštaju na oba ramena. Lijeva joj ruka počiva na desnom koljenu — lijeva se noga ne vidi — a visoko podignuta desnica, s koje se spušta okrajak plašta, kao da je uhvatila za desnu nogu neodjevenu na pola ležeću figuru, od koje se donji dio tijela povrh njezine glave vidi. Na kraju lijevo preostao je komad lijevoga stopala glavne figure ovoga relijefa, koja je bila u većem mjerilu izrađena.

Posao srednje ruke.

J. Brunšmid u Arch. epigr. Mitth. IV 1880 str. 121 br. 1.

Digitized by Google

132. **Ulomak ploče sa relijefom.** Iz Siska.
Visina 0·38, širina 0·278, debljina 0·028 m. Bijeli mramor sa tamnim prugama. Gore i dole nepotpuno.

132

Unutar široka više puta nažljebljena okvira više figura jedna ispod druge. Gore su preostale čižmama obuvene noge na desno okrenuta pastira i zavinuti gornji kraj pastirskoga štapa; u sredini je na desno okrenut ležeći pas, koji je glavu gore podigao; dole je na lijevo okrenut pasući ovan. Ispod figura je terrain valovitim prugama označen.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III 1879 str. 168 br. 29.

133. **Ulomak zavjetna relijefa.** Iz Siska.

Visina 0·115, debljina 0·024 m. Bijeli mramor sa tamnim prugama.

Svuda naokolo okrhano; gore ostatak okvira.

Sačuvala se na desno okrenuta glava mlađega muškarca sa vijencem u kosi, povrh kojega se ostrag vidi nešto, što sjeća na krilo. Spram te glave na desno je ispružena neodjevena lijeva ruka neke druge figure.

134 **Ulomak ploče sa relijefom.** Iz t. zv. rimske pivnice (Mithraeum) u Sisku. Darovao g. Jilk.

133

134

Visina 0·277, debljina 0·02 m. Bijeli mramor sa tamnim prugama.

Sastavljeno od dva pristajuća ulomka. Na desnoj strani nepotpuno; lijevi rub okrhan.

U dvostrukom okviru na lijevo okrenut počivajući grif, koji je glavu natrag okrenuo.

135. **Ulomak zavjetnoga relijefa.** Lijevi donji ugao zaokvirene ploče sa nerazlučivim ostancima neke figure. Nadeno 1902. u Novim Banovcima na Dunavu.

Digitized by Google

Visina 0·05, širina 0·065, debljina 0·016 m. Bijeli mramor

Pozadina je bila crvenom bojom (minium) naličena, od koje se sačuvaše jasni tragovi.

136. **Ulomak ploče sa zavjetnim relijefom.** Nađen u vrtu Ivana Banića u Mitrovici, krajiška ulica br. 96. Dar istoga 1902.

Visina 0·16, širina 0·085, debljina 0·075 m. Bijeli mramor.

Sačuvao se lijevi gornji ugao ploče, na kojem je okvir nešto otučen.

Od figure je preostala samo desna dugim rukavom odjevena ruka, koja drži sjekiru (ascia). U pozadini se vide tri plosnata zašiljena predmeta, koji podsjećaju na tačke od plota. Možda je na ploči bio prikazan Juppiter Dolichenus ili kakovo srodno božanstvo.

Običan pokrajinski posao.

137. **Glava mlađega muškarca.** Iz Solina u Dalmaciji.

136

137

138

Visina 0·125, širina 0·11, debljina 0 075 m. Crvenkasti mramor.

Ulomak odbit sa ploče sa visokim relijefom i naokolo odlomljen. Otučeni su nos, usnice, brada i uši.

Napred okrenuta k lijevom ramenu nešto prignuta glava mlađe, po svoj prilici muške figure sa punim oblim obrazima. Zjenice su valjda od posebne neke druge tvari načinjene i umetnute bile, jer su u očima poveće udubine. U kosi se je nalazio vijenac, kojemu je pripadao i onaj grozd, od kojega se kraj lijevoga uha vide ostanci. Na desnom obrazu kamen je svjetložute boje, dočim je inače crvenkast.

Valjda glava sa nekoga Dionysova lika.

Dobar posao.

138. **Ulomak ploče sa visokim relijefom.** Sa Gradine kod Golubića u Bosni. Darovao barun Handel-Mazzetti, kapetan 12. pješačke pukovnije.

Visina 0·54, širina 0·48, debljina dole 0·27 a gore 0·14 m. Bijeli mramor.

Sastavljeno iz četiri na mnogim mjestima otučena i okrhana ulomka.

Sačuvaše se neodjevene noge počam od koljena od neke napred okrenute muške figure, koja je lijevom nogom pristajala na zemlju, a desnu natrag

Digitized by Google

zanijela. Desno leži na zemlji jako otučena neka životinja, na koju je sjela nekakova ptica.

139. **Porođenje Dionysovo.** Relijef na prednjoj strani maloga sarkofaga. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·295, širina 0·675, debljina 0·05 m. Bijeli mramor.

Sastavljeno od dva ulomka. Dno i pobočne strane sarkofaga su otklesane. Znatnije je oštećena samo glava maloga Dionysa u srednjoj, te munja i zdjela u desnoj grupi.

Ploča je razdijeljena na tri zaokvirena dijela: dva četverouglasta na krajevima i jedan svodom završujući na sredini. U svakom od tih odjela prikazan je po jedan prizor, koji se odnosi na porođenje Dionysovo a od njih je najraniji onaj na desnoj strani, najkasniji onaj u sredini.

U desnom polju:

139

Na klini sa tokarenim nogama počiva u poluležećem položaju na lijevo okrenuta Semela na velikom jastuku. Odjevena je dorskim nepasanim chitonom, koji se je s desna ramena spuznuo. Spavajuć uprla je spram gledaoca okrenutu glavu na lijevu ruku, koju je podbočila o naslon svoje kline; u spuštenoj desnici nešto je držala, možda cvijeće. Iza nje vidi se povrh neke ograde gornje tijelo Zevsovo do pojasa. Otac bogova nagnuo se nešto na lijevo, pa podignutom desnom rukom hita munju na Semelu, dočim njegova sasma u plašt umotana lijeva ruka ne staje iza njezina zatiljka, gdje je valjda bila uprta o ogradu. Pod klinom su velika zdjela i omanji vrč.

U lijevom polju, koje je nešto uže od ostala dva:

Na prijestolju bez naslona sjedi na desno okrenuti Zevs na svom plaštu, od kojega je jedan okrajak preko lijevoga ramena napred prebacio; na stražnjem dijelu glave ima nekakov rubac. Lijevom je rukom obuhvatio veliko žezlo a u mukama porođaja upro se je desnom rukom o svoje sjedalo. Noge mu počivaju na prostranom podnošku: desnu vrpcom dvaput omotanu, iz koje će Dionysa da rodi, je ispružio a lijevu natrag povukao. S njim se bavi nepasanim dorskim

Digitized by Google

chitonom odjevena krilata Eileithyia, koja je, sagnuv se prema njemu, lijevu ruku položila na njegovu desnu nogu. Na podnošku nalazi se ovelik kotao.

U srednjem polju izišao je iz jedne špilje napred okrenuti živo na desno koracajući Hermes, koji se osvrće na lijevo. U kosi ima mjesto petaza samo krila, od kojih se lijevo vidi. Na desnom mu je ramenu prikopčana duga chlamyda, kojoj se je dolnji dio uslijed žive kretnje raširio. U prednjem dijelu toga odijela objeručke nosi gola novorođena Dionysa, koji ga je desnom ručicom zagrlio. Na zemlji je u poluležećom položaju na lijevo okrenuta Gaea, lijevom rukom uprta o neki kamen, koja desnicu diže spram došljaka, na kojega svraća i svoj pogled. Donje je njezino tijelo umotano u himation, koji joj pokriva i lijevo rame i ruku. Pred ulazom u špilju stoji sa svake strane na profilovanim podnožjima po jedan četverouglast stup sa nastavljenim mladim muškim poprsjima, koja gledaju na Hermesa. Obje ove herme, od kojih je lijeva nešto viša od desne, odjevene su chitonima i sasma u plaštove umotane. Desne njihove na

140

prsima počivajuće ruke prihvatile su se plašteva ruba, a spuštene lijeve povlače donji kraj toga odijela gore.

Ukusan posao.

E. Wollf u Bull. dell' inst. III 1831 str. 67. — Mon. dell' inst. II tav. XLV A (slika). — Ch. Lenormant u Ann dell' inst. V 1833 str. 210—218. — R. v. Schneider u Arch. Mitth. V 1881 str. 167 br. 36. — Müller-Wieseler Denkm. der alten Kunst II Taf. XXXIV 392. — Ch. Daremberg et E. Saglio Dict. des ant. I. str. 602 (slika 679). — O. Benndorf Wiener Vorlegeblätter Serie A Taf. 12, 8. — Panofka u Abhandl. der k. Akad. zu Berlin 1853 Taf. I, II 7.

140. **Lov na kalydonskoga vepra.** Ulomak relijefa sa sarkofaga. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·345, duljina 0·59 m. Bijeli mramor.

Sačuvao se gornji 0·08 m. debeli rub, u kojem su udubine i žljebovi za dvije skobe i za jedan čavao; ostale su tri strane okrhane. Na Meleagru ponešto je otučena chlamyda i desni lakat, a manjkaju noge i oba kraja koplja.

Digitized by Google

Na Atalanti manjkaju donji dio tijela i desna ruka od deltoida; ostanke lijeve ruke restaurator je otklesao i tako priudesio, da su došli u svezu sa sačuvanom desnom rukom manjkajuće susjedne figure.

Na desno okrenuti Meleager, odjeven chlamydom, koja je na desnom ramenu okruglom kopčom prikopčana, velikim kopljem navaljuje na vepra, od kojega se ništa nije sačuvalo. Individualno zamišljena figura bez brkova ima svinut nos, debele usne, dubok nabor na čelu, kratku rudastu bradu na obrazima, snažan vrat i čvrste mišice. U rudastoj kosi nalazi se špiralno uvijena vrpca. Ispred Meleagra stoji Atalanta, odjevena kratkim dorskim chitonom, koji je špiralno uvijenim pasom pasan. Kosa joj je povrh čela i ostrag u čvor svezana, a jedan se uvojak spustio na obraz. Na leđima visi joj tobolac, a u spuštenim rukama držala je luk, kojim je na vepra strijeljala. Između ovih dvijuh likova vidi se u pozadini jedan od Dioskura sa pilom na glavi i chlamydom na ramenima. Izveden je u niskom relijefu. Na desnom rubu ulomka vidi se podignuta desna ruka daljne jedne figure, koja drži nešto, što podsjeća na kesu. I od te je ruke dole nešto otklesano.

141

Lijep posao.

R. v. Schneider u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 169 br. 37.

141. **Ulomak relijefa sa sarkofaga.** Iz Rima. Darovao Branimir Šenoa 1902. Visina 0·125, duljina 0·23, debljina 0·08 m. Bijeli mramor.

Stari se je rub samo gore sačuvao. Preostala je u tri četvrt profila na lijevo okrenuta mlada ženska glava sa u čvor svezanom kosom i uvojcima u zatiljku, te podignuta lijeva ruka iste figure, koja drži preko glave prebačen i od vjetra napuhnut plašt

Lijep posao. Slično zamišljeni likovi više puta se opetuju na sarkofazima, na kojima je prikazana otmica Kore.

142. **Silen i nimfa.** Ulomak relijefa sa sarkofaga. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·395, duljina 0·54 m. Bijeli mramor.

Desno i dole slomljeno, a na lijevoj strani samo nešto okrhano; gore se sačuvao 0·08 m. debeo stari rub. Sve su figure znatnije oštećene a otučeno je i par ogranaka na platani.

Pod ogromnom platanom počiva na razastrtu na zemlji plaštu, od kojega se samo malo sačuvalo, u poluležećem položaju na lijevo okrenut neodjeven Silen. Kosa mu je neuredna a brada ćupava, a biti će, da se je tako opio, da se sâm ne može da pridigne. Ali još je uvijek žedan, pa desnom rukom pokazuje na veliku trbušastu posudu, što pred njim na okruglu stupu stoji, dok lijeva ruka u pripravi drži pehar, iz kojega će da pije. Ali treba, da ga tko drugi napuni, a tu će mu uslugu da učini za njim klečeća nimfa, koja se je k njemu prignula. Pridigla mu je tešku glavu a desnu je ruku kao pitajuć ispružila spram

Digitized by Google

posude, u kojoj se sigurno nalazi vino. Nimfa, kojoj je u čvor svezana kosa dva puta vrpcom obmotana, ima na sebi chiton sa apoptygmom i dugim rukavima, a oko nogu još i plašt. Sličan se prizor kao ovdje opetuje i na jednom relijefu muzeja u Arezzu u Italiji.

Na desnoj strani ploče preostadoše ostanci druge grupe, koja se prema sačuvanim sličnim spomenicima odnosi na odgoj maloga Dionysa. Sačuvala se na desno okrenuta stojeća mlada ženska figura sa kapom na glavi, odjevena pasanim dorskim chitonom. Pred njom sjedi na zemlji mlad neodjeven Satyr, od kojega se je samo napred prignuti trup sačuvao. Obje se figure pojavljuju i na jednom relijefu kapitolinskoga muzeja u Rimu u prizoru, gdje Dionysos uči hodati. Nimfa tamo veže teniju oko dječje glave, a prignuti Satyr dotakao se je desne Dionysove nožice, pa ju promatra.

142

Ukusan posao.

E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 174 br. 54 (kao tobože neantikno). — K. Hadaczek u Röm. Mitth. XVIII 1903 str. 58—62 (sa slikom).

143. **Ulomak relijefa sa sarkofaga.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·38, duljina 0·56, debljina 0·08 m. Bijeli mramor.

Sastavljeno iz dva ulomka; samo na lijevoj strani nepotpuno. Oštećena je desna noga prvoga i lijeva ruka i noga trećega dječaka, pa baklja. Površina kamena znatno je trpjela.

Na sačuvanom su komadu likovi četvorice dječaka. Na desnom kraju stoje trojica, koji imaju na sebi samo oko pojasa svezane zaprege. Srednji od njih drži sa obje ruke veliku koso nagnutu baklju, koja mu sudeć po njegovu držanju sigurno mora biti teška. Njegov drug na desno podigao je ručice, da ju na gornjem kraju prihvati, a onaj lijevo, koji je preko prsiju objesio nekakov vijenac,

Digitized by Google

dotaknuo se njegova ramena, pa kao da ga pita, ne će li njemu svoj teret predati. Četvrti dječak, odjeven u kratak do koljena sižući pasani chiton sa rukavima, mirno stoji na strani iza svojih drugova te svira na dvojnice. Na lijevom se rubu sačuvalo stopalo i vidi se trag lijevoj nogi na lijevo okrenute osobe, koja je zakoračila.

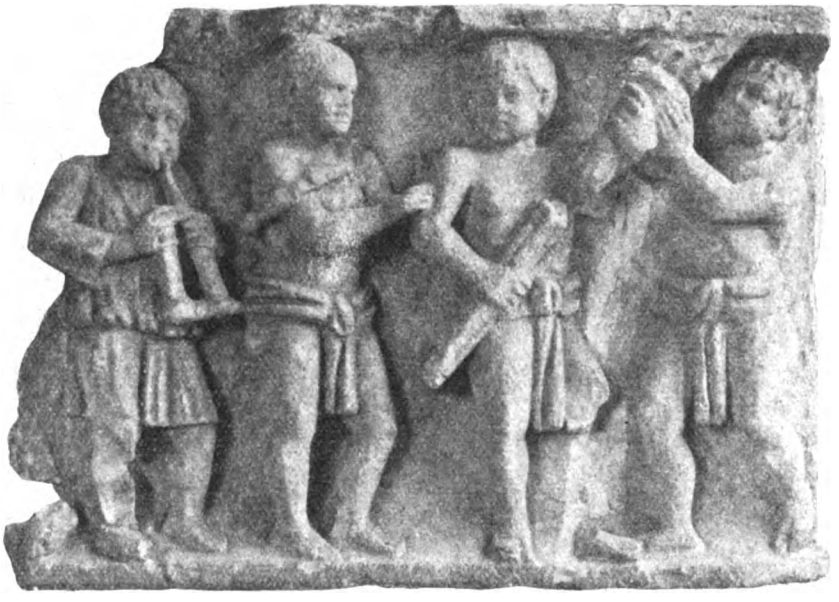

143

Možda ulomak povorke prigodom neke svadbe.

Ukusan posao.

H. Maionica u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 171 br. 42.

144. **Utrka Erota.** Prednja strana ovalna sarkofaga iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

144

Visina 0·41, duljina 1·24, debljina 0·05 m. Bijeli mramor.

Sastavljeno od dva ulomka. Lijevo i desno nepotpuno, tako da lijevo manjka veći dio kola sa prvim Erosom, a desno prednji dijelovi konja. Na prvom dvopregu otučene su glave na konjima.

Digitized by Google

Troje dvoprežne dvokolice jure u nagloj trci na desno, a na svakima je po jedan neodjeven krilati Eros sa bičem u podignutoj desnoj ruci, koji lijevim rukama drže uzde sigurnosti radi omotane oko njihova tijela. Srednji se je Eros natrag nagnuo te pucketa svojim bičem, desni se je konjima bliže primaknuo, pa će da ih ošine, a bič onoga lijevoga (koji se nije sačuvao) već udara po

145

njegovim konjima. Oko konjskih tjelesa vidi se poširok ham. Kotači na ostrag otvorenim kolima, kako su u cirku u porabi bila, malene su okrugle pločice bez žbica, na kojima se vidi osovina.

E. Wolff u Bnll. dell' inst. III 1831 str. 67. — A. v. Domaszewski u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 170 br. 39.

145. **Eroti.** Friz sa poklopca jednoga sarkofaga iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·19, duljina 1·35, debljina 0·05 m. Bijeli mramor.

Ploča je sastavljena od tri pristajuća ulomka; desno i lijevo je nepotpuna, te manjka donji dio tijela od oba krajna Erosa.

Četiri neodjevena krilata Erosa u ležećem položaju lebde povrh morskih valova te po njima naganjaju morske nemani. Lijevom rukom drži svaki od njih po jednu za uzde, pa zamahuju bičevima, što ih u podignutim desnim rukama imaju. U sredini su dva morska zmaja jedan spram drugoga, a iza njih dolazi sa svake strane po jedan morski lav.

Dobar posao.

Boissevain u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str 171 br. 43.

146

146. **Eros sa guirlandom.** Ulomak ploče sa visokim relijefom sa jednoga sarkofaga. Iz Mitrovice.

Visina 0·545, duljina 0·55, debljina 0·13 m. Vapnenjak.

Desno i dole nepotpuno. Od figure manjka dio ispod desnoga pazuha i od lijevoga kuka.

Na lijevom rubu pilastar sa korintskim kapitelom a gore šira rubna letva. U polju: napred okrenut Eros, kojemu je glava u tri četvrt profila na desno

Digitized by Google

okrenuta, desnom rukom na svom zatiljku drži veliku guirlandu, spletenu od grančica sa lišćem i raznim voćem. Na protivnoj strani ploče morala je naravno stajati druga slična figura u primjerenoj poziciji, koja je držala drugi kraj guirlande. Dijelovi vrpce, kojom je ova svezana bila, vide se na Erosovim prsima, pod njegovim pazuhom i desno kraj krila. Lijeva ruka i desno krilo na kamenu nisu bili izvedeni.

Običan posao.

147

147. **Eros sa vijencem.** Visoki relijef na velikom komadu kamena sa pročelne strane poklopca nekoga sarkofaga. Do godine 1885 bio je uzidan u pročelju carinarske zgrade u Mitrovici, koju je kao svoju palaču g. 1744. sagradio grof M. Pejačević.

Visina 0·495, duljina 0·91, debljina 0·38 m. Bijeli mramor.

Dole i desno gore okrhano; na uglu lijevo gore ostanci običnoga nastavka.

Krilat Eros sa zapregom oko bokova, držeć sa obje ruke velik lovorov vijenac, lebdi u ležećem položaju na desno.

Običan posao.

148. **Eros i godišnje doba.** Ulomak ploče sa sarkofaga sa relijefom. Iz Solina u Dalmaciji.

Visina 0·34, duljina 0·35, debljina 0 05 m. Bijeli mramor.

Ploča je na lijevoj strani odlomljena; dole je se drži komad sarkofagova dna. Otučena su na obim figurama stopala lijevih nogu, a na stojećoj još i komad lijeve ruke. Gore i dole uska rubna letva.

148

Na desnom kraju napred okrenuta dječačka figura, koja na zemlju pristaje lijevom nogom a desnu napred meće nagibljući ponešto tijelo natrag. Lik je odjeven chlamydom, koja se je valjda oko spuštene lijeve ruke omotavala a u podignutoj desnoj drži dole okrenut rog obilja sa voćem ili spletene grančice sa voćem. Na lijevo je kraj njega poletio krilat dječak (Eros) u dugom plaštu, koji iza njega u zraku leprša. Ispod ovoga leži na zemlji prehićena košara sa voćem.

Veoma običan motiv sa parom krilatih dječaka, koji drže medaljon sa portretom pokojnika, što je u dotičnom sarkofagu sahranjen bio.

Običan posao.

Digitized by Google

149. **Ulomak relijefa sa sarkofaga.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·4, širina 0·22, debljina 0·055 m. Bijeli mramor.

Na lijevoj strani odlomljeno. Na figuri mjestimice je oštećena glava, a manjka gornji dio svitka u lijevoj ruci. Na gornjem rubu udubina za čavao.

149

Napred okrenut a na lijevo gledajući mladić pristaje lijevom nogom na zemlju, dok je desnu postrance postavio. Odjeven je chitonom i himatijem; desnu je ruku položio na rub onoga plašteva okrajka, što ga je preko lijevoga ramena prebacio; u laktu previnuta lijeva ruka drži neki svitak. Na nogama figura ima sandale. Desno do nje ima više u snop svezanih svitaka. Na lijevoj strani ploče preostadoše dijelovi od plašta i noge na lijevo okrenutoga letećega Erosa, koji je možda sa drugom odgovarajućom sličnom figurom držao medaillon sa likom nekoga pokojnika. Na zemlji pod Erosom leži voće, koje se je prosulo iz neke košare, što se je srušila.

E. Maionica u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 72 br. 44.

150. **Ulomak relijefa sa sarkofaga.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·425, širina 0·25, debljina 0·05 m. Bijeli mramor.

150

Sastavljeno od dva ulomka; desno nepotpuno.

U lijevom uglu stoji na desno okrenuta mlada muška osoba, odjevena eksomidom i sa čižmama na nogama. Desnom rukom drži dug štap, kojim se je pod lijevim pazuhom podbočila; lijeva se ruka dotiče čela. U zaokvirenom polju desno do figure nalaze se ostanci zavijenih žljebova, valjda od okvira oko medaillona sa likom nekoga pokojnika.

Dobar posao.

E. Maionica u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 172 br. 45.

151. **Ulomak relijefa sa sarkofaga.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·53, širina 0·23, debljina 0·12 m. Bijeli mramor.

Sačuvao se lijevi rub ploče; dole i desno je slomljena, a gore je otkinuta rubna gredica. Figura, na kojoj je otučen nos i mjestimice odjeća, sačuvala se do nešto ispod koljena.

Uspravljeno stojeći dostojanstven ženski lik, okrenut spram gledaoca, svoj je pogled svrnuo na desno. Figura je odjevena chitonom i himatijem, koji

Digitized by Google

pokriva i glavu; desna u laktu previnuta ruka prihvatila se je preko lijevoga ramena prebačena himatijeva okrajka, dok spuštena lijeva ruka pridiže odjeću.

Valjda ulomak iz veće kompozicije na nekom sarkofagu.

E. Maionica u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 167 br. 34.

152. **Ulomak relijefa sa sarkofaga.** Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·505, širina 0·265, debljina 0·1 m. Bijeli mramor.

Na sve četiri strane odlomljeno, ali je sigurno, da je na lijevoj strani rub samo neznatnije iskrhan. Lik se je sačuvao do koljena, a ponešto je na njem otučen nos i odijelo.

Napred okrenut dostojanstven stojeći ženski lik, koji je glavu na desno okrenuo. Osoba je odjevena chitonom i himatijem, od kojega je jedan kraj preko

151

152

lijevoga ramena prebačen, ali ga je desna ruka nešto dole povukla. U spuštenoj lijevoj ruci nalazi se neki svitak. Kosa je naredena u vještački udešenu frizuru od prilike onako, kako se je nosila u drugoj polovini trećega stoljeća poslije Krista. U pozadini draperija, koja je u lijevom uglu gore privezana.

E. Maionica u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 166 br. 33.

153. **Četiri godišnja doba.** Ploča sa sarkofaga sa relijefima. Nađena g. 1841. u Mitrovici u dvorištu kuće br. 54 u Krajiškoj ulici. Kupljena g. 1902 od Josipa Hattona, Krajiška ulica br. 49.

Visina 0·84, duljina 1·86, debljina 0·17 m. Bijeli mramor.

Na gornjem kraju sačuvao se rub, na koji je negda pristajao poklopac; lijevo, dole i desno ploča je prelomljena, te tako manjkaju dijelovi od arhitekture i nekih figura. Lica svih figura su manje više oštećena.

Digitized by Google

Na gornjem rubu nalazi se uska letva. Na ploči je prikazana jedna cijela arkada i dijelovi od dvijuh susjednih, koje su mogle imati samo najviše polovinu širine srednje. Stupovi, od kojih se donji dijelovi sa bazama nisu sačuvali, imaju korinthske kapitele; od dva dijela sastojeća stupova debla obložena su lišćem, od kojega je ono na gornjem dijelu dole okrenuto, a donje opet obratno. U uglovima povrh stupova smještene su Meduzine glave sa raširenim krilima na tjemenu i sa dvije velike propinjuće se zmije, koje su ispod vrata u čvor svezane.

U sredini arkade smješten je velik kolobar, koji zaokružuje veliku praznu okruglu plohu, gdje se je možda negda nalazio bojom zapisan nadgrobni napis, od kojega danas više nema traga. Na tom je kolobaru na osam mjesta privezano svega dvanaest vrpca: gore, dole, desno i lijevo potegnuta je po jedna u zavojima u susret susjednoj od slijedeće skupine; ostale četiri vrpce privezane su sa oba kraja na kolobaru, te se omotavaju oko četiri djevojačka poprsja, koja pri-

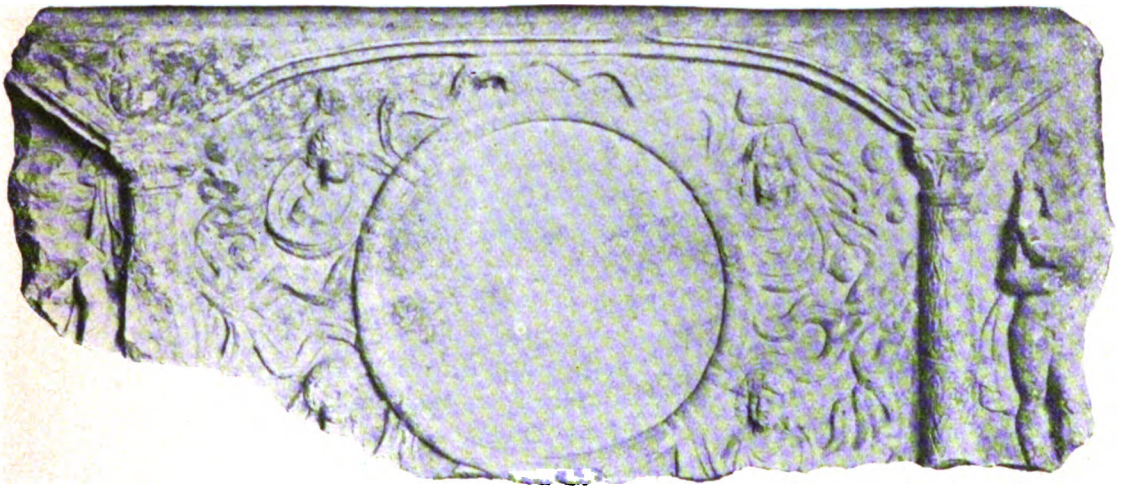

153

kazuju godišnja doba. Lijevo gore je poprsje Hore proljeća sa cvijećem u kosi, s koje dug uvojak pada na razgaljenu desnu stranu prsa; povrh lijevoga ramena chiton je okruglom kopčom prikopčan. Lijevo dole Hora ljeta (sačuvala se samo glava s vratom) sa klasjem i jednim velikim cvijetom (?) ili plodom u kosi. Desno dole dorskim chitonom odjeveno poprsje Hore jeseni sa grozdovima u kosi na svakoj strani do ušiju. Desno gore poprsje Hore zime, odjevene chitonom i koprenom (kredemnon), u koju si je glavu umotala. Na svakoj strani uza stup po jedno uvijajuće se stablo sa plodovima.

U lijevoj arkadi preostalo je još gornje neodjeveno tijelo na lijevo okrenute a napred gledajuće sjedeće muške figure sa komadom plašta na lijevom bedru. Lice i kosa na tjemenu sasma otučena. U pozadini iza figure vide se dvije ruke, koje drže nekakovo odijelo.

U desnoj arkadi: napred okrenuta uspravno stojeća mlada muška figura, odjevena chlamydom, od koje se samo uz desno bedro vidi lepršeći okrajak. Lice je sasma a kosa dijelom otučena, ali se ipak raspoznaje, da je potonja bila

Digitized by Google

bujna, da je na tjemenu bila u petlju povezana i da su se uvojci spuštali na ramena; uz ostalo sve sami takovi podaci, koji na to upućuju, da u figuri prepoznademo Apollona. Preko prsa ovoga lika pružila se desna rukavom odjevena ruka druge neke figure, koja drži šiljkom dole okrenutu strjelicu.

Dosta dobar posao.

154

154. **Godišnje doba.** Ulomak relijefa sa sarkofaga. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·39, širina 0·275, debljina 0·07 m. Bijeli mramor.

Sastavljeno od dva pristajuća ulomka; gore i dole potpuno. Površina je oštećena a od figure manjka komad desne ruke.

U izdubku između dva špiralno kanelirana polustupa sa korintskim kapitelima i atičkim bazama stoji ispod jednoga svoda napred okrenut mladić, odjeven chlamydom, kojoj okrajci niz leđa dole vise. Lijevom je nogom pristao na zemlju a desnu je postrance napred metnuo. Glava mu je k desnoj strani prignuta. U lijevoj ruci ima košaru s voćem, a podignuta desna valjda je držala dole okrenut rog obilja sa voćem. Slijedeći izdubak desno završavao je zabatom, na kojem je na donjem kraju krova kao akroterij smješten jedan hippokamp. U izdubku je preostao desni okrajak jedne chlamyde i jedno desno stopalo valjda od druge personifikacije godišnjega doba.

Dosta dobar posao.

Boissevain u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 172 br. 46.

155. **Godišnje doba.** Ulomak relijefa sa sarkofaga. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·385, širina 0·21, debljina 0·07 m. Bijeli mramor.

Gore, desno i lijevo odlomljeno. Na figuri manjka komad desne ruke.

Napred okrenut krilat mladić pristaje lijevom nogom na zemlju, a desnu je postrance metnuo. Glava, na kojoj je bujna kosa, nešto je k desnom ramenu prignuta. Na tom je ramenu prikopčana chlamyda, koja pokriva lijevu stranu prsa, te je omotana oko lijeve ruke, kojom figura drži voćem napunjen rog obilja. Desno do ove personifikacije jednoga godišnjega doba leži na zemlji jarac.

155

Dobar posao.

E. Maionica u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 172 br. 47.

156. **Kola sa volovima.** Ulomak ploče sa relijefom. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·415, duljina 0·57 m. Bijeli mramor.

Sačuvao se gornji 0·05 m. debeli rub; na ostale je tri strane ploča slomljena. Manjkaju noge i komad lijeve ruke prednje figure, pa prednja desna noga i komad gubice prednjega vola.

Digitized by Google

Dva u dvokolica upregnuta vola vuku na desno ogroman mijeh sa vinom. Lojtre na tim kolima sastoje od tri šiljata drveta, koje spaja horizontalna greda. Prednji točak, koji se vidi, ima oblik ovalne od više dijelova sastavljene ploče.

156

Volovi su upregnuti u jaram a na prednjem se raspoznaje i ham, skopčan preko njegovih prsa. Pred njima stoji prema kolima okrenut mladi gonić bez brkova i brade, odjeven eksomidom. Desnicom je valjda stražnjega vola uhvatio za rog, dok je lijevom rukom potegao rudo. U pozadini povrh goniča vidi se gornji dio eksomidom odjevena na desno stupajućega mlađega čovjeka, koji na nekakovoj preko lijevoga ramena položenoj daski nosi dvije košare sa voćem. Ispruženom desnom rukom pokazuje valjda na mijeh. Iza volova vidi se u pozadini pinija, porasla ispod jedne akroterijima urešene zgrade, na kojoj se desno raspoznaju dva pilastra.

Posao srednje ruke.

E. Maionica u Arch. epigr. Mitth. V 1881 str. 167 br. 35.

157

157. **Mula.** Ulomak ploče sa relijefom. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·225, duljina 0·245, debljina 0·095 m. Bijeli mramor.

Naokolo odlomljeno a površina ponešto otučena.

Sačuvao se veći dio na desno okrenute mule, koja je vičuć glavu podigla. Noge i stražnji dio tijela manjkaju. Na desnoj bočini ima nekakav nastavak,

Digitized by Google

valjda kraj repa, kojim je životinja napred zamahnula. U pozadini vide se ostanci raznih predmeta, kojih ne znam protumačiti.

Ukusan posao.

158. **Prizori iz dječjega života.** Relijef sa maloga sarkofaga. Iz Italije; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 0·23, duljina 0·41, debljina 0·095 m. Bijeli mramor.

Na lijevoj strani nepotpuno. Jače je otučena glava sjedeće žene na desnom kraju.

Na desnom kraju sjedi na stolici sa naslonom na lijevo okrenuta žena, odjevena jonskim chitonom i plaštem, a sa frizurom, koja upućuje na treće stoljeće poslije Krista. Pred njom stojeća dadilja dodaje joj dugim nepasanim chitonom odjevena maloga dječaka sa kratkom kovrčastom kosom, koji ručice pruža spram majke. Izmed dadilje i majke stoji na zemlji ptica, s kojom se dijete valjda katkada igra. Na lijevom kraju isti dječak stoji u stalku sa kotačima, u kojem uči hodati, a dadilja je pristupila, da ga iz njega izvadi. Na lijevoj strani drži

158

159

taj stalak djevojka sa dugom po srijedi raščešljanom raspuštenom kosom i dugim chitonom, valjda starija sestrica, koja se je s mališem dotle pozabavila. Dadilja oba puta ima na sebi pasan chiton i kapu na glavi.

Posao srednje ruke.

A. v. Domaszewski u Arch. epigr. Mitth V 1881 str. 171 br. 41.

159. **Ulomak relijefa sa sarkofaga.** Provenijencija nepoznata.

Visina 0·16, širina 0·11, debljina 0·085 m. Bijeli mramor.

Svuda naokolo odlomljeno; glava znatno oštećena.

Sačuvalo se poprsje na pola na desno okrenuta chitonom sa rukavima odjevena dječačka lika sa otvorenim ustima i kratkom na čelo počešljanom kosom. U pozadini razapeto je nekakovo nabrano odijelo ili platno.

160. **Glava sa ženskoga lika.** Ulomak ploče sa visokim relijefom. Vjerojatno iz Čakovca kod Josipdola (Metulum).

Visina 0·145, širina 0·21, deblj. 0·125 m. Crvenkast pješćenjak.

Naokolo odlomljeno. Na glavi manjka kosa povrh čela, nos je otučen a brada iskrhana.

Digitized by Google

Glava napred okrenuta ženskoga lika, sa velikim kovrčicama oko glave, koje sasma pokrivaju i oba uha. Tih je kovrčica svega bilo 12, ali se je samo pet sačuvalo. One, što su bile gore, spuštale su se na čelo, koje je možda samo poradi toga tako nisko. Lice je prilično plosnato izrađeno a ističu se na njem nespretno izražena oba oka, veoma zaobljen podbradak i tanke usnice. Uglovi usta povučeni su nešto u vis, a time se je postiglo kao neko smješkanje.

160

Vjerojatno ulomak nadgrobnoga spomenika rimskoga carskoga doba.

161. **Nastavak sa nadgrobnoga spomenika**. Sa groblja u Petrovcima (Bassiana) kod Rume. Srednji komad darovao Jos. Jur. Strossmayer, biskup dakovački a lavove je naknadno iz Petrovaca doneo muzejski ravnatelj S. Ljubić.

Duljina 1·4, visina 0·67, dubljina 0·37 m. Bijeli mramor.

Spomenik je prelomljen na tri komada; na desnom lavu veći je komad kamena sa ovnujskom glavom u novije doba prisastavljen. Manjka velik komad stupa na sredini sa nastavkom, što se je tamo nalazio. Otučene su njuške obojici lavova a iskrhana njihova tjelesa na prelomu te sprijeda ploča, na kojoj leže.

Na profilovanoj ploči dva u visokom relijefu izrađena ležeća muška lava, jedan okrenut na desnu stranu a drugi na lijevu. Glave sa poluotvorenim ra-

161

ljama napred su spram gledaoca okrenute, a po jedna je pandža metnuta na unutar okrenutu ovnujsku glavu sa velikim špiralno zavijenim rogovima. Po srijedi između lavova uspravljeno stoji debela oblongna ploča sa napred nastavljenim nažljebljenim komadom polustupa. Donji kraj potonjega zaklanja velika muška maska, koja na sebi ima mnogo satirskoga. U licu se ističu u vis povučene obrve, veoma dug tubast nos i debele naprćene usne. Bujna povrh niskoga čela nakostrušena kosa u dugim se uvojcima spušta do po srijedi raščešljane

Digitized by Google

duge brade, u kojoj su na svakoj strani po četiri uvijene debele čupe simetrijski poredane. Brci su špiralno gore zavijeni.

Spomenik je valjda stojao kao nastavak ili na kakovoj nadgrobnoj zgradi ili — ali to je kod ovih dimenzija manje vjerojatno — na uspravljeno postavljenom velikom nadgrobnom spomeniku (stele). Na gornjem kraju stupa na sredini vide se još ostanci velike udubine, gdje je čavlom i uljevenim olovom bio neki nastavak pričvršćen. Na sličnom jednom spomeniku u tu je svrhu služila pinijina češerika, ali je katkada moglo biti i što drugo n. pr. kakova figura.

Veoma obična vrsta rimskih nadgrobnih spomenika po Srijemu, kakovih se je mnogo komada našlo i po drugim podunavskim pokrajinama rimskoga carstva.

Dobar dekorativni posao.

Srednji komad (tobože »Zeus Sirmios«) objavio biskup Jos. Jur. Strossmayer u Viencu VI 1874 str. 749 i sl. i 765 i sl. (sa slikom). — J. Brunšmid i W. Kubitschek u Arch. epigr. Mitth. IV 1880 str. 101. — S. Ljubić u Viestniku hrv. arh. dr. V 1883 str. 42, 1. — Lavove spominju Brunšmid i Kubitschek n. m, str. 113, 8 i Ljubić n. m. str. 42, 4.

162

162. **Ulomak nastavka sa nadgrobnoga spomenika.** Iz Petrovaca (Bassiana) kod Rume.

Visina 0·34, duljina 0·51, debljina 0·35 m. Numulitni vapnenjak.

Manjka desna strana, te gornji dio stupa na sredini sa njegovim nastavkom.

Na profilovanom podnožju leži na lijevu stranu okrenut muški lav, koji je glavu okrenuo napred spram gledaoca. Prednje je pandže položio na jednu na desno okrenutu ovnujsku glavu. Između ovoga lava i njegova para na desno, koji se nije sačuvao, nalazio se odeblji obli stup, na kojem je sprijeda napred okrenuta muška maska sa poduljom gustom kuštravom kosom i bradom. Na gornjoj strani stupa ostatak veće oblongne udubine, u kojoj je bilo nešto pričvrščeno — bilo pinijina češerika, bilo figura, bilo nešto drugo.

Dosta dobar dekorativni posao.

163. **Ulomak lavlje glave** sa sličnoga spomenika. Iskopao S. Ljubić u Petrovcima (Bassiana) kod Rume.

Visina 0·24 m. Veoma istrošen vapnenjak.

Dimenzije bile su od prilike dva puta tolike kolike su one prediđućega spomenika.

S. Ljubić u Viestniku hrv. arh. dr. V 1883 str. 43, 5.

164. **Komadi sa velikoga nadgrobnoga spomenika.** Do godine 1883 bili su uzidani u pročelju carinarske zgrade u Mitrovici, koju je g. 1744 kao svoju palaču gradio grof M. Pejačević.

A. Visina 0·56, širina 0·46, dubljina 0·43 m. B. Visina 0·65 m. Bijeli mramor.

Digitized by Google

Srednji dio sličnoga nastavka sa veoma velikoga nadgrobnoga spomenika i prednji dio valjda k istomu spadajućega desnoga lava. Na srednjem od posebnoga komada kamena radenom dijelu prikazana je velika od šiblja spletena

164 A.

164 B.

košara, na kojoj je sprijeda unakrst povučenim vrpcama pričvršćena velika muška maska sa izbuljenim očima, naprćenim debelim usnama, nakostrušenom obilnom kosom te velikim uvijenim brcima i bradom.

Dobar dekorativan posao.

165

165. **Lavlja glava.** Nađena blizu željezničke postaje u Mitrovici. Darovao 1897. Daničić.

Visina 0·36 m. Bijeli mramor.

Velika lavlja glava, sastavljena od dva pristajuća komada. Sa sličnoga nadgrobnoga spomenika kao što su pređašnji.

166

166. **Eros.** Četverouglast stup sa relijefom. Iz Čakovca (Metulum) kod Josipdola. Dozvolom ministra za zemaljsku obranu izvađen iz zida vojarne u Ogulinu.

Visina 1·12, širina i debljina 0·55 m. Tvrd vapnenjak.

Otučena lijeva ruka i desna noga figure. Okvir na više mjesta okrhan.

Napred okrenut neodjeven krilat dječak lijevom nogom pristaje na zemlju a desnu je preko nje prebacio. Glavu sa punom rudastom kosom spavajuć je

Digitized by Google

naslonio na lijevu ruku, koja počiva na desnom ramenu. Ispod desnoga pazuha podupro se je o obrnutu dogarajuću baklju, koja je na poviše mjesto na zemlji uprta, a desnom ju rukom prihvaća na mjestu, gdje je na njoj privezana vrpca. Naokolo je profilovan okvir.

Surov posao.

Spominje S. Ljubić u Viestniku hrv. arh. dr. IV 1882 str. 13.

167

167. **Rimski bračni par.** Ploča sa relijefom iz Careva polja kod Čakovca (Metulum). Dozvolom ministra za zemaljsku obranu izvađena iz zida vojarne u Ogulinu.

Visina 1·00, širina 0·76, debljina dole 0·19 m. Crvenkast pješćenjak.

Ploča je sastavljena iz više pristajućih ulomaka; desno, gore i na lijevom gornjem uglu je nepotpuna. Otučena su oba lica i lijeva ruka muškarčeva.

Prikazano je dvoje napred okrenuta svijeta (muž i žena), koji su si pružili desne ruke (dextrarum iunctio). Desno je muškarac, odjeven nekakovim kaputom sa rukavima i plaštom, od kojega mu jedan okrajak visi s lijevoga ramena dole, dočim je drugi kraj prebačen preko lijeve ruke. U toj ruci drži nekakov svitak, na kojem je po svoj prilici bračni ugovor napisan. Na nogama ima cipele. Žena ima vještački uređenu kosu, odijelo sa dugim rukavima, koje je širokim urešenim kožnim pojasom pasano, na desnoj ruci narukvicu (lijeva se ruka ne vidi) a na nogama cipele.

Veoma surovo izvedena radnja.

Spominje S. Ljubić u Viestniku hrv. arh. dr. IV 1882 str. 13.

168. **Nadgrobni spomenik rimskoga bračnoga para.** Ploča sa relijefom iz Prhova u zemunskom kotaru. Darovao Dr. Petar Marjanović, općinski liječnik u Šimanovcima.

168

Visina 0·53, širina 0·55, debljina 0·2 m. Vapnenjak.

Odlomljen gornji rub školjke i komad na desnoj strani; otučeno lice muškarca i nos žene; površina kamena istrošena.

Prikazana su napred okrenuta poprsja muža i žene, kojima kao pozadina služi šupljina jedne školjke. Desno je odjeven bradati muškarac, kojemu je plašt na desnom ramenu okruglom kopčom prikopčan. Lijevo uz njega odjevena žena sa vještački uređenom kosom, kako se je u II. stoljeću poslije Kr. nosila.

Na donjoj strani kamena ima luknja za čavao, kojim se je ovaj spomenik

Digitized by Google

negda na nekom podstavku pričvrstio bio, na kojem se je valjda nalazio pripadajući nadgrobni napis.

Dobar pokrajinski posao.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. V str. 154 (sa slikom).

169. **Dvije glave sa nadgrobne ploče sa visokim reljefima.** Iskopane 1898 kod Treštanovaca (kotar Požega). Darovao Milan Turković, vlastelin kutjevački.

Visina: A 0·22, B 0·18 m. Vapnenjak.

Obje su glave sa rimskoga nadgrobnoga spomenika odbijene i veoma oštećene. A spada na odraslu žensku osobu sa po srijedi raščešljanom kosom, koja je u oširim preko glave natrag povučenim partijama poredana bila. Na gornjoj strani se je jedan komad kamena otkrhao, pa se je tom prilikom i nos posvema razbio. B je mlada valjda takoder ženska glava, na kojoj je lice veoma otučeno.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. III str. 204 (sa slikama).

C. Kamenje s grčkim napisima.

170. **Baza Aphroditina kipića sa napisom.** Iz Staroga grada na otoku Hvaru u Dalmaciji.

Visina 0·075, širina 0·195, dubljina 0·115 m. Bijeli mramor.

Uglovi otučeni. Na gornjem licu kamena je 0·14 m. duga oplitka ovalna udubina sa duguljastom dubljom izdubinom, u kojoj je negda bio učvršćen kipić božice Aphrodite. Blizu desnoga ruba baze nalaze se dvije male plitke okrugle udubine, u koje je možda nešto pristajalo, što je božica lijevom rukom držala.

170

Napis glasi: [Γ]ὀργιλὼ Δημάρ|χου Ἀφροδίτῃ | δεκάτην.

A. Boeckh CIG II str. 986 br. 1837 e (po Steinbüchelovu prijepisu). — S. Ljubić u Arch. f. K. öst. Gesch. Q. XI (1853) str. 112 br. 2; u Arkivu za povj. jugosl. II str. 177 br. 2; Inscr. quae Zagr. in mus. nat asserv. str. 73 br. 4. — J. Brunšmid Die Inschriften und Münzen der griech. Städte Dalmatiens str. 14 br. 1 (sa slikom).

171. **Ploča sa zavjetnim napisom namijenjenim Aphroditi.** Iz Staroga grada na otoku Hvaru u Dalmaciji.

Visina 0·31, širina 0·295, debljina 0·12 m. Vapnenjak.

Desni donji ugao je odlomljen, a tamo je i lice ploče oštećeno.

Napis glasi: Κλευνίκη | Ἑρμαγόρου | δεκάτην | ἀνέθηκε Ἀφροδ[ίτῃ].

Kaibel je prvi opazio, da je napis metrički sastavljen. Čini se, da je na ploči negda bio neki drugi napis, koji se je otklesao, da se sadanji ureže. U 3. retku na kraju još je sačuvano slovo E, koje je valjda pripadalo starijemu napisu. Boeckh je pomišljao, da su Kleunika ovoga i Gorgilo predašnjega spomenika bile hetere, koje su Aphroditi dale načiniti zavjetne darove iz dohodaka

Digitized by Google

svojega posla, ali Kaibel o tome dvoji, jer da ovakove osobe ne bi rabile imena svojih otaca.

A. Boeckh CIG II str. 986 br. 1837 d (po Steinbüchelovu prijepisu). — S. Ljubić u Arch. f. K. öst. Gesch. Q. XI (1853) str. 112 br. 3; u Arkivu za povj. jugosl. II str. 177 br. 3; Inscr. mus. Zagr. str. 73 br. 3. — G. Kaibel Epigr. gr. str. 328 br. 809. — J. Brunšmid Inschr. u. Münzen str. 15 br. 2 (sa slikom).

172. **Uspomena na neku pobjedu Pharana.** Ploča sa napisom iz Staroga grada na otoku Hvaru u Dalmaciji.

Visina 0·38, širina 0·48, debljina 0·11 m. Vapnenjak.

Kamen je sastavljen iz osam ulomaka, koji su jedan s drugim cementom slijepljeni. Okrhana su oba gornja i lijevi donji ugao. Naokolo je negda bio okvir, koji je na gornjoj strani bio veoma širok, ali se je otklesao, kada se kamen priredilo, da služi kao građevni materijal.

Napis glasi: Φαρίοι ἀπὸ Ἰαδ|ασινῶν καὶ τῶν|συμμάχων τὰ ὅπ|λα . . . .

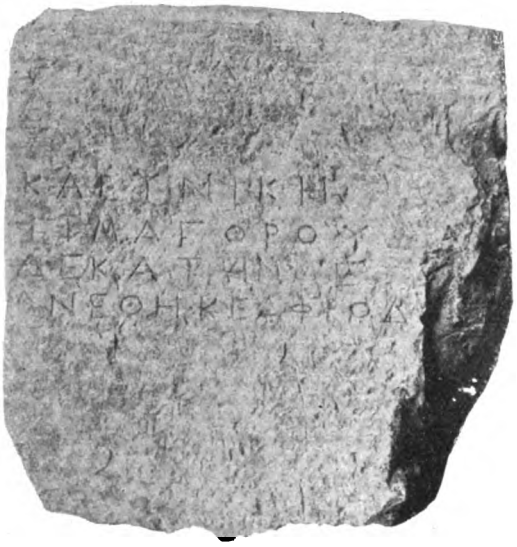

171

172

U 4. retku i dalje nešto je namjerice izbrisano a raspoznaje se, da je napis negda imao još i 5. i 6. redak; potonji je bio od prilike do polovine ispisan. Razura je tako potpuna, da se samo na trećem mjestu u 4. retku raspoznaje slovo Σ.

Kamen je valjda bio bazom tropaja, što ga Pharani podigoše na uspomenu neke pobjede nad Jadasincima i njihovim saveznicima. Jadasinoi biti će ime ilirskoga plemena, koje je prebivalo oko Jadere (d. Zadar). Sudeći po karakteru slova spada spomenik od prilike u IV. stoljeće pr. Kr.

A. Boeckh CIG II str. 986 br. 1837 c (po Steinbüchelovu prijepisu). — S. Ljubić u Arch. f. K. öst. Gesch. Q. XI 1853 str. 112 br. 4; Arkiv za povj. jugosl. II str. 177 br. 4; Inscr. mus. Zagr. str. 73 br. 2. — J. Brunšmid Inschr. u, Münzen str. 16 br. 3.

173. **Zaključci pharskoga vijeća o čašćenju poslanika nekoga grada i o izašiljanju poslanika k delphijskom Apollonu.** Ulomak stele sa napisom iz Staroga grada na otoku Hvaru u Dalmaciji.

Digitized by Google

Visina 0·46, širina 0·3, debljina 0·12 m. Vapnenjak.

Stari rub kamena sačuvao se samo na jednom dijelu lijeve strane. Kamen je rabio kao građevni materijal, pa je od njega na desnoj strani odbijen skoro isto tako širok komad, na kojem je bilo mjesta od prilike za 16 slova. I gore i dole su odlomljeni komadi nepoznate veličine; povrh toga manjka gore lijevo dosta velik komad kamena, a i dole je ponešto okrhan.

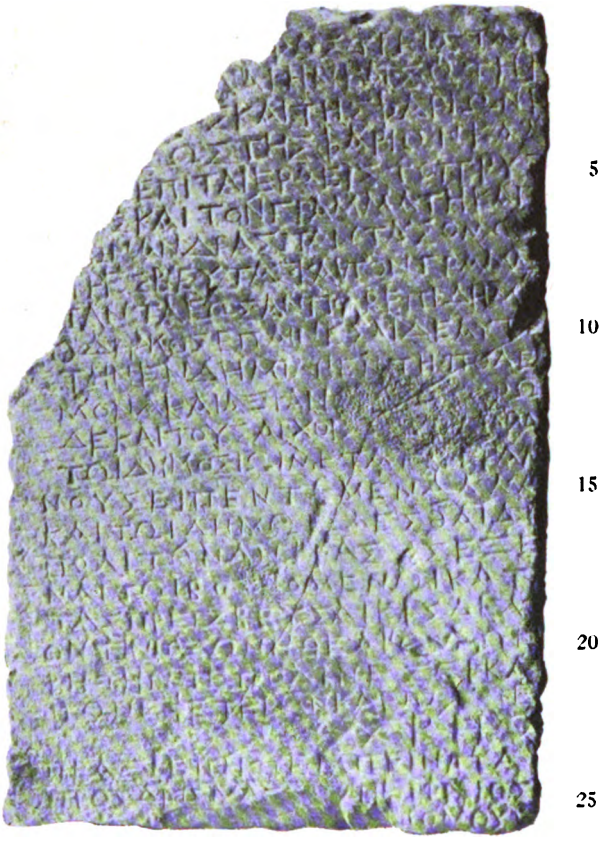

173

Napis glasi:

. . . . . .
. . . . ἄνδ]ρας τρεῖς ταῦ[τα . . . . . .
. . . φυ]λακὴν καὶ σωτηρ[ίαν τῆς τε . . . . . .
πόλεω]ς καὶ τῆς Φαρίων ἢ [τὴν συμμαχίαν? τῆς
πόλ]εως τῆς Φαρίων· καλ[έσαι δὲ τοὺς πρυτά-
5 νεις] ἐπὶ τὰ ἱερὰ εἰς τὸ πρυτ[ανεῖον τοὺς πρεσβευ-
τὰ]ς καὶ τὸν γραμματῆ καὶ [ἑστιᾶσαι μετ' αὐ-
τ]ῶν ἄνδρας πάντας· ὀμό[σαι δὲ αὐτῶν τοὺς
πρεσβευτὰς καὶ τὸν γραμμ[ατῆ διαφυλάξειν
πάντα ἕως ἂν παρεπιδημ[ῶσιν ἃ ἐψηφίσατο
10 ὁ δῆμος· ἐπαινέσαι δὲ αὐτ[οὺς ὅτι πεποίηνται

Digitized by Google

τὴν ἐνδημίαν ἐν τῆι πόλε[ι τῆι Φαρίων εὐσχή-
μονα καὶ ἀξίαν [ἀμφοτέ]ρω[ν τῶν πόλεων· θεῖναι
δὲ καὶ τοὺς ἄρχον[τας τ]ὰ γρά[μματα . . . . ἐν
τῶι δημοσίωι μετὰ [τοῦ] γραμ[ματέως . . Ἀριστό-?
15 νους εἶπεν· τ[ὰ] μὲν ἄλλα [καθάπερ τῆι βουλῆι
καὶ τῶι δήμωι, ἑλέσθαι δὲ [νῦν ἐξ ἁπάντων τῶν
πολιτῶν ἄνδρας ὡς ἕξ, ἐ[περωτήσοντας καὶ ἐξεῖ-
ναι τῶι βουλομένωι κατ[. . . . . .
τας πρεισβεῦσαι εἰς Δελ[φούς· ἐρωτᾶν δὲ τὸν θε-
20 όν, τίνι θεῶν ἢ θεᾶι θύων [ὁ Φαρίων δῆμος ἀβλα-
βῆ τήν τε πόλιν ἕξει κα[ὶ ἐνταῦθα καὶ τό-
πων ἐφ' ἑτέρων καρπε . . . . . .
Χρῆι θ[εός.
Πραξιεπῆ πέμπειν πα . . . . . .
25 πρὸς δυσμὰς? [πέμ.]πει φαιὸς . . . . . .
. . . . . νομους . . . . . .

Spomenik spada od prilike pod kraj III. stoljeća pr. Kr. U njem se ponajprije navodi zaključak pharskoga vijeća, koji se odnosi na čašćenje poslanikâ nekoga grada, kojemu se ime nije sačuvalo. Ovi su sa svojim pisarom došli u Pharos, da valjda sklope savezni ugovor, naperen možda protiv razbojničkih Illyra. Na istoj se ploči dodao kao dometak i drugi zaključak pharskoga vijeća, koji je s prvim možda u nekom savezu bio: Ima se izabrati šest poslanika, koji će da odu do Apollonova proročišta u Delphe sa upitom, kojemu bi bogu ili božici Pharani žrtvovali, da svoj grad očuvaju od svake štete a izvan njega da poluče povoljan uspjeh. Na koncu slijedi metrijski odgovor božji, ali ga se je tako malo sačuvalo, da ga nije moguće ni približno nadopuniti.

A. Boeckh CIG II str. 985 br. 1837 b (po Steinbüchelovu prijepisu). — S. Ljubić u Archiv f. K. öst. Gesch. Q. XI 1853 str. III br. 1; u Arkivu za pov. jugosl. II str. 175 br. 1; Inscr. mus. Zagr. str. 71 i 72. — J. Brunšmid Inschr. u Münzen str. 17 br. 4 (sa slikom).

174. **Ulomak stele sa nekom odredbom.** Iz Visa u Dalmaciji; negda u zbirki Fr. Lanze u Spljetu.

Visina 0·23, širina 0·45, debljina 0·105 m. Vapnenjak.

Gore i dole nepotpuno. Gornji desni ugao otkrhan.

Napis glasi:

. . . . . .
εντα μὴ ἐξε[ῖναι τοῖς ἄρχουσι το-
ῖς ἀεὶ οὖσι τὸ δόγμα το[ῦτο λῦσαι· εἰ δ-
έ τίς κα λύσῃ, ἀποτεισάτω . . . . . .
ἐμ πεντακατίδι· ἀναγράψαι δὲ [τοὺς
5 λογιστὰς τὸ δόγμα τοῦτο ἐς τ[ὸν νό-
μον τὸν λογιστικόν· οἷδε οὐ παρεγέ[νοντο
Ξενότιμος Σάλλα
. . . . . ς Εὔθρωνος

Digitized by Google

. . . . . ι[τος Ξενοκλέος
10 . . . . . λανου
. . . . . ? 'Αρισ]τάρχου
. . . . . ου

Na koncu ovoga spomenika je popis neprisutnih članova onoga kolegija, od kojega se je neki zaključak ovdje djelomice sačuvao. Logisti grada Isse spominju se još i u psefizmi njegove naselbine kod Lumbarde na Korčuli i valjda na bazi druge naselbine u Trogiru.

174

Steinbüchel Dalmatien, eine Reiseskizze, Wiener Jahrb. XII 1820 Anzeigeblatt str. 18 br. 10. — A. Boeckh CIG II str. 12 br. 1834. — S. Ljubić u Arch. f. K. ö. G. Q. XI 1853 str. 126 br. 3; Arkiv za povj. jugosl. II str. 193 br. 3; Inscr. mus. Zagr. str. 74 br. 7. — J. Brunšmid Inschr. u. Münzen str. 22 br. 9 (sa slikom).

175. **Popis imena.** Donji dio stele iz Visa u Dalmaciji; negda u zbirki V. Solitra u Spljetu.

Visina 0·365, širina 0·37, debljina 0·11 m. Mramor.

Gore i dole odlomljeno; stari se je rub na lijevoj strani sačuvao a na desnoj je skoro sasvim okrhan.

Ispod 12. retka nije bilo više ništa napisano.

Fr. Carrara kod Neugebauera Die Südslaven str. 141. — S. Ljubić u Arch. f. K. ö. G. Q. XXII str. 269 br. 8; Inscr. mus. Zagr. str. 75 br. 8. — J. Brunšmid Inschr. u. Münzen str. 23 (sa slikom).

Digitized by Google

175

Popis glasi:

. . . . . ος Ἀρτεμιδώ[ρου
Σω]σύλος Παμ[φί]λο[υ
Ζωΐλος Κλευδίκο[υ
Σώσαν[δ]ρος Νικάρ[χου
Σωσύλος Θεαγ[ένους
Σαβάθιρος Δαμάρ[χου
Ἀνδρέας Νίκωνο[ς
Σίβαλις Σωνύλου
Τειμασίων Ἀπολλωνίδ[α
Μείνατος Ἀριστίωνο[ς
Φί]λων Αἰσχίνα
? Με]νύλος Ἀρτεμιδώ[ρου

176. **Psefizma ob uređenju grčke naselbine na otoku Korčuli.** Nađen u više navrata počam od g. 1877. u zidovima razvaljene sredovječne crkvice sv. Ivana na Koludrtu kod sela Lumbarde na otoku Korčuli u Dalmaciji.

Visina glavnoga iz šest komada (A—F) sastavljena dijela 1·08, širina 0·69, debljina 0·13 m. Visina i širina ulomaka G i H, koji spadaju k istomu spomeniku, ali nigdje ne pristaju: 0·22×0·16 odnosno 0·2×0·15 m. Tvrd vapnenjak.

Na komadu A, koji je i dole okrhan, manjka na desnoj strani od prilike jedna trećina. Na komadu B, uz koji gore pristaje A, lijevo dole E i desno C, na lijevoj se je strani sačuvao dio staroga ruba; na desnom gornjem uglu bila je površina kamena oštećena, pa se je tamo bio umetnuo četverouglast komadić, koji je opet ispao, pa se izgubio. Komad C lijevo pristaje uz B, a desno ga se dotiče D. Na potonjemu, koji je četverouglastō oklesan, sačuvao se je desno stari rub. Komad E desno pristaje uz B, a na lijevoj se je strani s njega otkinula rubna krhotina F; inače je taj komad naokolo izlomljen. G i H svuda su naokolo okrhani; potonji je u građevne svrhe trouglasto priređen.

Površina kamena na lijevoj je strani mjestimice tako iskvarena, da se slova jedva ili nikako ne raspoznaju. Neka su mjesta na kamenu bila oštećena, pa ih se je kod pisanja mimoišlo; gdjegdje su se takova mjesta izgladila, ali se nije ništa zapisalo. Na nekoliko mjesta eradirala su se pogrješno zabilježena imena i pravopisne pogrješke, ali se još mogu raspoznati i prvobitno zapisane riječi. U popisu iména izvukli su se potezi na gornjoj i donjoj strani redaka, a na početku druge kolumne dapače i četverouglasti okvirići za pojedina slova.

Na abacima gornjega završetka ove stele ima plitko zarezanih slova, koja potječu od raznih ruku. Na gornjem n. pr. ΝΙΚΟΔΑΜ i kraj toga ΑΜ. Slovo A na donjem abaku ima možda brojčanu vrijednost, te u tom slučaju označuje ovaj kamen kao prvi u nekoj seriji javnih isprava. Ostala slova valjda nisu drugo nego črčkarije besposlenoga svijeta.

Digitized by Google

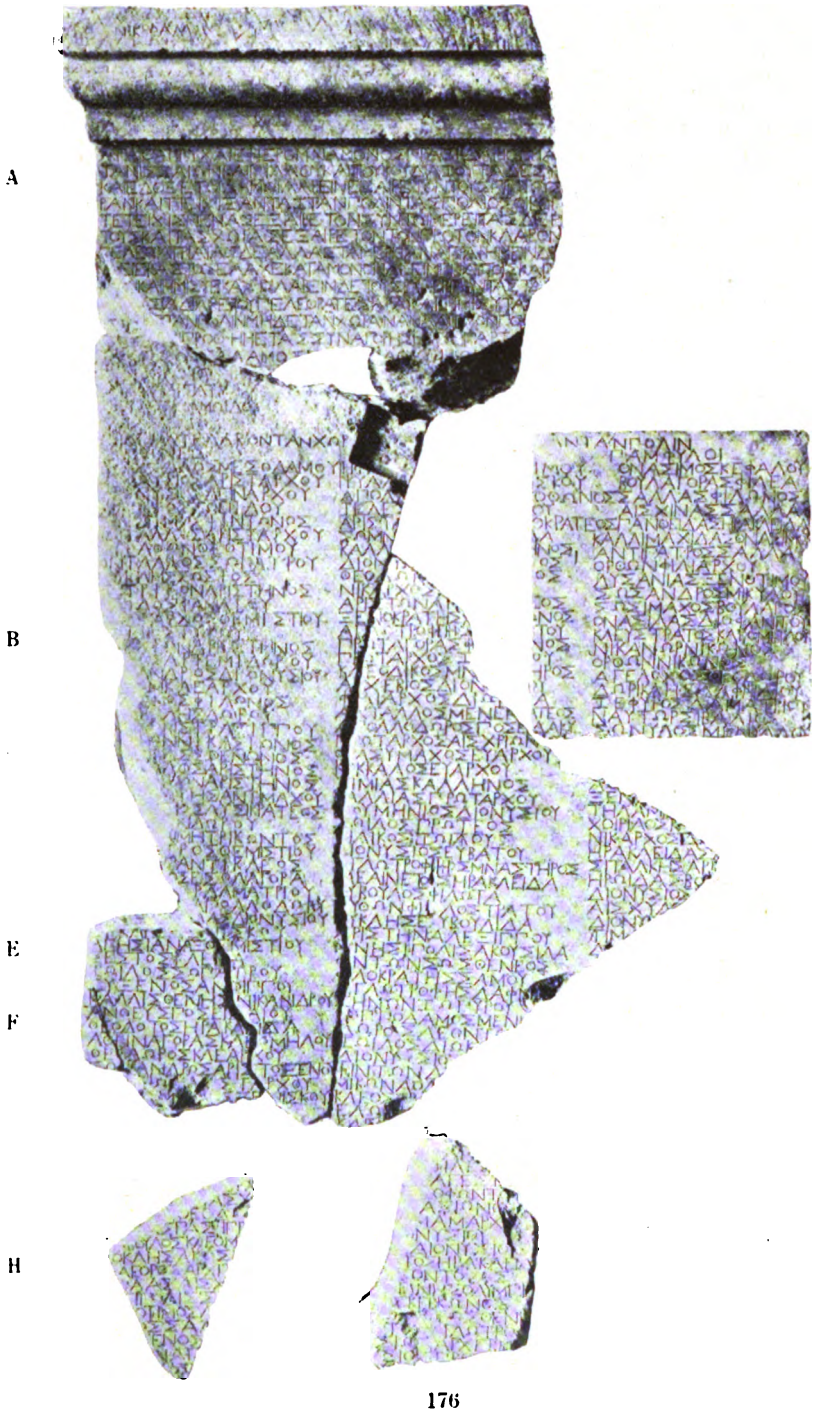

176

Digitized by Google

Napis glasi po mojem i Dittenbergerovom nadopunjenju:

Ἀγαθᾶι τύχαι. Ἐφ' ἱερομνάμονος Πραξιδάμου, Μα[χανέος· συνθήκα λογισ-]
τᾶν Ἰσσαίων καὶ Πύλλου καὶ τοῦ ὑοῦ Δάζου. τάδε συ[νέθεντο ποτ' ἀλλάλους,]
καὶ ἔδοξε τῶι δάμωι· λαβεῖν ἐξαίρετον τοὺς πρώτους [καταλαβόντας τὰν χώ-]
ραν καὶ τειχίξαντας τὰν πόλιν τᾶς πόλιος οἰκόπ[εδον ἕνα ἕκαστον τᾶς]
5 τετειχισμένας ἐξαίρετον σὺν τῶι μέρει, τᾶς δὲ ἐ[κτὸς αὐτᾶς τοὺς αὐ-]
τοὺς καὶ τᾶς χώρας ἐξαίρετον τὸν πρῶτον κλᾶρον [καταλαβεῖν ἕκαστον]
πέλεθρα τρία, τᾶς δὲ ἄλλας τὰ μέρη· ἀναγραφῆμεν δὲ[καὶ τᾶς χώρας ὅσον τε
καὶ] εἰ ἕκαστος ἔλαχε· κατάμονον δὲ εἶμεν αὐτοῖς καὶ τ[οῖς ἐγγόνοις πέλε-
θρο]ν καὶ ἥμισυ ἑκάστωι. λαβεῖν δὲ τοὺς ἐφέροντας τᾶ[ς ἔτι καταλειφθείσας
10 χώρ]ας ἀδιαιρέτου πέλεθρα τέσαρα καὶ ἥμισυ. τὰ[ς δὲ ἀρχὰς ὀμνύναι μηδ-
έποτ]ε τὰν πόλιν μηδὲ τὰν χώραν ἄνδαιτον ποή[σεσθαι μηδαμῶς. εἰ δέ τί
κα ἄρχων] προθῇ ἢ ἔτας συναγορήσῃ πὰρ τ[ὰ ἐψαφισμένα, αὐτὸς ἄτιμος καὶ]
τὰ ὑπάρχ]οντα δαμό[σια ἔστ]ω, ἀθῷο[ς δὲ ὁ ἀποκτείνας αὐτὸν . . . . . .
. . . . . του . . . . . .
15 . . . . . πατι . . . . . .
. . . . . δ]άμωι δό[ξηι . . . . . .

[Οἶδε] κατέλαβον τὰν χώρ[αν καὶ ἐτείχιξ]αν τὰν πόλιν.

	[Δυμᾶ]νες	[Ὑλλεῖς]	Πάμφυλοι	
	[Ἀρ]χ[έ]λαος Μεσοδάμου	Ἱρα[κλείδας Θεοτ]ίμου	Ὀνάσιμος Κεφάλου	
20	[Δα]μάτριος Ἀριστάρχου	Ὑλλ[.....? Ξ]ενίσκου	Βουλαγόρας Φιλέα	20
	[Δι]ονύσιος Δεινάρχου	Ἀπολλ[όδωρος Κ]όθωνος	Σάλλας Φίλωνος	
	[? Φαν]ῖος Ζωΐλου	Τελεσ[.....]ου	Αἰσχίνας Σάλλα	
	[? Θεό]τιμος Φίντωνος	Ἀρίστ[αρχος Φιλ]οκράτεος	Πανθείδας Ἡρακλείδα	
	[Ἄν]ταλλος Ἀριστάρχου	Σωμν[.....? Ἡρακλεί]δα	Καλλιμαχίδας Ὀνασίμου	
25	. . . ὀλθων Θεοτίμου	Καλλ[ίμαχος Ἀριστῆ]νος	Ἀντίπατρος Σάλλα	25
	Ἄνταλλος Σωπάτρου	Διονύ[σιος Ἀριστῆ]νος	Ὄρθων Φιλιάρχου	
	[Ε]ὐκλῆς Σώσιος	Θεόδωρ[ος.....]ος	Λυσανίας Ξενοτίμου	
	[Μη]τρίκων Ἀριστῆνος	Νίκαρχος	Σώσανδρος Μικύλου	
	[Ζω]ΐλος [Φ]αναίου	Ἀρίστων Ἀρ[ιστοκλ]έος	Σωσίμαχος Βουλαγόρα	
30	[? Ἀρίστ]αρχος Θεμιστίου	Ξενοκράτης Α[ἰσχρί]ωνος	Ὀνασίλας Διοφάντου	30
	. . . τ . ιος Τύρου	Ἀγλοτροφῆς . . . . . ότου	Κλεύστρατος Κλεομήλου	
	. . . . χρων Ἀριστῆνος	Πρωταγόρας Φ[ίλω]νος	Νικάνωρ Νίκωνος	
	. . . . . ς Ἀρτεμιδώρου	Πρώταρχος Ζ[ωΐλ]ου	Ὄρθων Νίκωνος	
	[Νίκ]ανδρος Διονυσίου	Κλεόδικος Μν[αστ]ῆρος	Ἀγέλοχος Θεοδώρου	
35	[Ὄρθ]ων Κλεάρχου	Ἀ[ρ]χέβιος Διον[υσί]ου	Δωρικλῆς Δαφναίου	35
	[Εὔξ]ενος Φίλωνος	Φ[ι]λίαρχος Διω[κλέ]α?	Ζέφυρος Δαματρίου	
	. . . . . λῆς Δώρου	Ἄνταλλος Μενε[κρ]άτεος	Ναύτωρ Σιβάλιος	
	. . . . . ν Στρατίππου	Ἀπολλόδωρος Ποσε[ι]δαίου	Σώνυλος Μενύλλου	
	. . . . . ν Νικασίωνος	Πρώταρχος Αἰσχρίων[ο]ς	. . . . .	
40	. . . . . ς Σθένωνος	Θ[ρ]ασύμαχος Εὐάρχου	. . . . .	40
	[? Ἄντα]λλος Ἀριστῆνος	Κόκκαλος Εὐάρχου	. . . . .	
	. . . . . ων Ἀριστῆνος	Σιμίας Καλλῆνος	Ἀθ	

Digitized by Google

	.....ης Ἀντιμάχου	Καλλίας Πρωτάρχου	Ξεν[α .....
	.....ιος Λυσικράτεος	[Ν]ουμήνιος Διονυσίου	Τηλαμί[δας? .....
45	.....ν Δώρου	[Ζ]ωΐλος Πρωτέος	Χοίριλος Κ[λ..... 45
	.....ν] Μητρίκωντος	[Φ]ίλικος Ζωΐλου	Νίκαρχος Δ[αματρίου?]
	.....τρος Θεμιστίου	Διονύσιος Εὐβάτου	Ἡρακλείδας Δ.....
	..... Παντικλέος	Ἀγλωτρωφῆς Μναστῆρος	Σιτάλκης Ἀρι[στῆνος?]
	.....ος Ἐσθλαγόρα	[Κ]λεαίνετος Ἡρακλείδα	Ἡρώιδας Βου[λαγόρα]
50	[Μναστή]ρ Δαματρίου	[Ε]ὔβουλος Φιλώτα	Διονύσιος Μ..... 50
	..... Ἀπολλοδώρου	[Π]ύθων Φιλοστράτου	Αἴσχυλ[ος .....
	[Ἡρακλεί]δας Διονυσίου	[Ε]ὐκλῆς Εὐβουλίδα	Διονύ[σιος .....
	[Εὐ]κλῆ[ς Ξεν]ίσκου	[Ἀ]ριστὴν Ἀλεξίππου	Τιμ[α .....
	Ἀγησιάναξ Θ[ε]μιστίου	[Μ]νησίπολις Ἀκουσίλα	Δ[ω .....
55	Σέστος Ἰλέα	[Φί]ντων Σωσθένεος	 55
	Ζωΐλος Σωπάτρου	[Φι]λοκράτης Σάμου	.....
	Εὔξενος Ἀνθίππου	[Ἀ]γλωτροφῆς Δαφν[αίου]	.....
	Καλλισθένης Νικάνδρου	[Ζ]ήνων Ζωπύρου	.....
	Ἀνθεὺς Ποσει[δ]αίου	[Π]ππόδαμος Μενη[τίδα]	.....
60	Θεόδοτος Ἡρακλείδα	Δῶρος Λέοντο[ς]	 60
	Ἀθηναγόρας Κλεομήλου	Ζωΐλος Διωκ[λέα]?	.....
	Θεόδωρος Κλεάρχου	Διονύσιος	.....
	Σώ[σ]ανδρος Ἀριστοξένου	Φίντων Δ.....	.....
	[?Ἀρισ]τίω[ν] Ἀ[ρι]στάρχου	Μίκων Ἀθα.....	.....
65	[Ἀριστό]μα[χος] Ξενίσκου	Κλεόστρ[ατος	 65
	.....	Ἕλω[ρις	.....
	.....	Κλε.....	.....

Ulomak *H*

	.....θρα....
	.....Θρ]ασυ[μάχου]
	....Θεοδώ[ρου]
	.....ας Πασίππ[ου]
5	[Κλε]όβουλος Κλεομ[ήλου]
	[? Δι]οκλῆς Ἀκοσί[λα]
	....αγορος Ἀρχιτ...
	[? Σάλ]λας Αἰσχ[ρίωνος?]
	[Μνησ]ίπολις Σ.....
10	[? Ἀγλα]ότιμος Λ.....
	.....ος Σάλ[λα]
	[Ἀριστόξ]ενος .....
	.....ν Ἀπ[ολλοδώρου?]
	ili Ἀγ[λωτροφέος?]
	?.....ος .....

Ulomak *G*

	.....αι.....
	.....Φιλέ[α]
	.....Ἀγεσί[λα]
	.... ..εοφῶντος
5	.....Νικ]ασίωνο[ς]
	.....Μαμάρχ[ου]
	.....Διο]νυσίου
	.....ς Διονυσίου
	[? Κλεαίνε]τος Ἡρακλείδ[α]
10	.....Λ]έοντος
	[Καλλισθ]ένης Ὀλυμπί[ου]
	.....,ο]ς Κερκῶνος
	.....ο]τας Σωσθένε[ος]
	.....οτ[ας] Ἀγλωτρο[φέος]
15	[Νικα]σίων Ἀρχεβίο[υ]
	[Διονύ]σιο[ς] Πρω[τάρχου?]

*

Digitized by Google

U 22. retku bilo je u prvoj kolumni zapisano ΙΩΕΙΛΟΥ mjesto ΙΩΙΛΟΥ, ali su se pogrješno zabilježena slova izbrisala i napisalo ispravno. U 31. i 48. retku u drugoj se je kolumni ispravilo ΑΓΛΩΤΡΟΦΕΙΟΣ u ΑΓΛΩΤΡΟΦΗΣ. U 46. retku eradiralo se u drugoj kolumni pogrješno iz prediđućega retka opetovano ΗΡΩΤΕΟΣ i mjesto istoga zarezalo ispravno ΙΩΙΛΟΥ. U 64. retku u drugoj je kolumni na kamenu zabilježeno ΑΟΛ mjesto ΑΘΑ . . .; u 7. retku ulomka *Η* . . . ΑΕΟΡΟΣ, ali se čini, da se je već prije pogrješno Ε bilo ispravilo u Γ.

Sudeći po karakteru slova spomenik spada u IV. stoljeće pr. Kr., te je prema tomu najstariji poznati pisani spomenik ne samo iz Dalmacije, nego i iz cijele austro-ugarske monarhije.

Napis iz Lumbarde sastoji od dva dijela: 1. od psefizme, kojim se uređuju imovinske prilike grčkih naseljenika iz Isse (Visa), koji su u IV. stoljeću pr. Is. na Korčuli osnovali naselbinu; 2. od popisa svih naseljenika, koji su po jedan udjel (κλᾶρος) dobili.

Iza običajne formule, kojom se kod poduzimanja poželila dobra sreća, slijedi datum po jednom hieromnamonu, koji se u ovom slučaju zove Praxidamos. Eponymni ovaj svećenički čin spominje se na još tri spomenika iz predjelâ, što su spadali na područje grada Isse, pa prema tomu ne će biti sumnje, da je hieromnamon bio vrhovni svećenik u Issi. Mjesec Μαχανεύς, kojim se vrijeme pobliže ustanovljuje, spominje se i u obližnjoj Kerkyri (Krfu).

U samoj psefizmi kaže se od prilike slijedeće:

Ugovor issejskih logista,[1] te Pylla i njegova sina Daza.[2] Ovo ugovoriše među sobom a narodna skupština[3] je zaključila: Neka uzmu, što je određeno oni, koji su prvi zauzeli zemlju i grad sagradili, svaki po jedno kućište već obgrađena grada, po redu, kako je to određeno. Od onoga, što je izvan grada, neka svaki uzme kao žrijebom odredeni prvi udjel zemlje po tri pelethra,[4] a od preostale koliko na njega došlo bude. Neka se zapiše, koliko je svaki zemlje dobio i gdje. Na uvijek neka im bude i njihovim potomcima svakomu po $1^1/_2$ pelethra. Oni, koji kasnije dođu, neka uzmu od još preostale nerazdijeljene zemlje po $4^1/_2$ pelethra. Oblasti imaju prisegnuti, da nikada i na nikoji način ne će dopustiti, da se grad ili zemlja iznova porazdijele. Ako bi pako oblasnik štogod predložio ili građanin uza nj pristao, što bi bilo protiv ovoga, što je zaključeno, to neka taj bude bez poštenja a njegov imetak neka pripadne općini; bez kazne da bude onaj, koji bi ga ubio . . .

Iza nekojih daljnih ustanova, od kojih se je samo par slova sačuvalo, slijedi naslov popisu imena svih naseljenika: »Ovi pako zauzeše zemlju i sagradiše grad.« Imena su zapisana u tri kolumne, od kojih je svakoj na početku

[1] Ovi računarski oblasnici grada Isse spominju se i u jednoj psefizmi iz Isse i na jednom napisu iz issejske naselbine Tragurija.

[2] Pyllos i njegov sin Dazos valjda su bili illyrskoga porijetla a po svoj prilici vlasnici zemljišta, koje se je za zasnovanu naselbinu nabavilo.

[3] Narodna skupština issejska.

[4] Jedan pelethron (plethron) = 10.000 četvornih stopa = 0·095 hektara.

Digitized by Google

ubilježeno ime po jedne od trijuh dorskih phyla: Dymanes, Hylleis i Pamphyloi. Koliko je naseljenika bilo, ne može se kazati, ali svakako više od 200. U drugoj (hyllejskoj) kolumni bilo je najmanje 49 imena, a toliko ih je valjda bilo i u ostale dvije. Potrostruči li se dakle taj broj i ono 16 imena na ulomku G, to se već na taj način dobiva broj 195. Faktično se je sačuvalo koje potpunih imena koje dijelova imena od 158 osoba.

Samo ulomke B C D G i H priopćio je V. Vuletić Vukasović u Viestniku hrv. arh. dr. V 1883 str. 97—99 sa tri table, na kojima su sasma nedostatni prijepisi, učinjeni od njegova druga Slavoljuba Sinčića. — Ulomak E F objelodanio je F. Radić u istom Viestniku XIII 1891 str. 42—43 (sa slikom). — Cijeli spomenik priopćio i jedan dio psefizme nadopunio je J. Brunšmid Die Inschr. u. Münzen der griech. Städte Dalm. str. 2—14. — Samo psefizmu nadopunio i izdao je W. Dittenberger Sylloge inscr. graec. II. izdanje. Sv. II 1900 str 792 br. 933.

177. **Popis imena.** Ulomak kamena sa napisom, naden 1900 na brežuljku Koludrtu kod Lumbarde na otoku Korčuli.

Visina i širina 0·125, debljina 0·02. Tvrd vapnenjak.

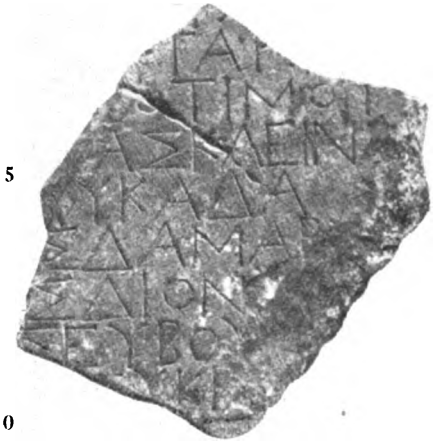

177

Napis se čita ovako:

. . . . . χ[ου]
. . . . . Ἀρι]στάρχ[ου]
. . . . . (·)]εοτίμ.ου
[? Ἡρακλείδ]ας Κλείνα
. . . . . Λυκάδα
. . . . . ς Δαμάρχ[ου]
. . . . . ς Διονυ[σίου]
. . . . . ς Ευβούλ[ου ?]
. . . . . Λυ]σικρά[τεος ?]
. . . . . κτ[?] . . .

Na dva komada slomljena krhotina sa većega spomenika, na kojoj se je na desnoj strani sačuvalo nešto od staroga ruba. Prvobitna debljina stele ne da se više ustanoviti.

Karakter slova upućuje na IV. stoljeće pr. Kr., pa je dosta vjerojatno, da i ovaj ulomak spada na prediduči spomenik i to tim više, što se je na istom mjestu našao.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. V 1901 str. 19 -20 (sa slikom).

178. **Kamen međaš sa napisom.** Iz Staroga grada na otoku Hvaru u Dalmaciji.

Visina 0·715, širina 0·43, debljina 0·065 m. Škriljast vapnenjak.

Dole zašiljena ploča nepravilna oblika, s koje se je na površini par tankih slojeva odlupilo.

Napis, koji je ponešto ispran, glasi:

Ὅρος | Μάθιος | Πυθέο(υ).

Digitized by Google

Oblik slova Π (sa kraćim drugim vertikalnim potezom) i oblik genetiva Πυθέο upućuje na starije vrijeme. Spomenik spada možda još u IV. stoljeće pr. Kr.

Kamen je služio negdje na medi nekoga posjeda Mathija, Pythejeva sina.

S. Ljubić Inscr. mus. Zagr. str. 73 br. 5. — J. Brunšmid Inschr. u. Münzen str. 20 br. 5 (sa slikom na str. 19).

179. **Ulomak nadgrobne stele Demodoka i njegova sina Kleudama.** Iz Staroga grada na otoku Hvaru u Dalmaciji.

Visina 0·45, širina 0·42, debljina 0·07 m. Sivkasto bijeli mramor.

Od antiknoga ruba sačuvalo se samo nešto na desnoj strani i desno gore, gdje je oblongna ploča imala trouglast zabatu naličan završetak. Ispod napisa površina je čekićem izbijena.

178

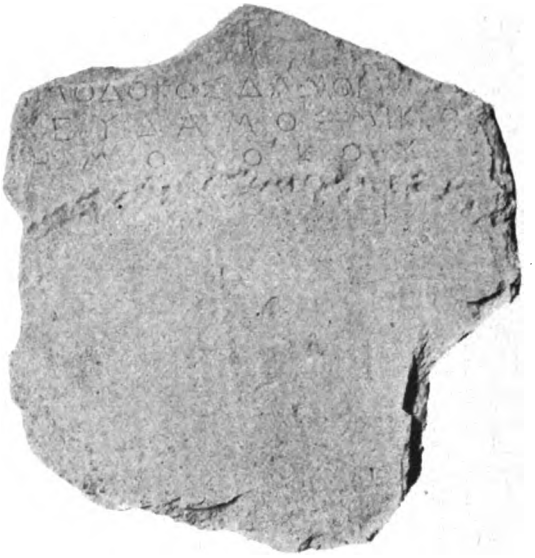

179

Napis glasi:

[Δη]μόδοκος Δαμομά[χου?]
[Κ]λεύδαμος μικρὸς
[Δ]ημοδόκου

Čini se, da je najprije bilo zapisano samo Κλεύδαμος Δημοδόκου, a prvi redak i μικρός u drugom, da se je naknadno zabilježilo, kada je i otac pokojnoga djeteta umro. — Slova su veoma plitko urezana. Upada u oči miješanje dorskih i jonskih imena u inače jonskom Pharu.

S. Ljubić u Arch. f. öst. Gesch-Forsch. XXII str. 271 i Inscr. mus. Zagr. str. 73 br. 5. — J. Brunšmid Inschr. u. Münzen str. 20 br. 6 (sa slikom).

180. **Nadgrobni spomenik Epepodija,** postavljen od njegova brata Aurelija Zoila. Iz Solina; negda u zbirki Vinka Solitra.

Visina 0·55, širina 0·36, debljina 0·095 m. Mramor.

Na lijevom gornjem uglu okrhano. Dole ima 0·07 visok i 0·12 m. širok nastavak, kojim se je kamen utaknuo u odgovarajuću izdubinu svoga podnožja.

Digitized by Google

Napis je zapisan unutar gore trouglasto završujućega dvostrukoga okvira. U gornjem desnom uglu urezan je lik bradve (ascia).

Αὐρή|λιος Ζωΐ|λος Ἐπηποδί|ῳ ἀδελφῷ | μνήμνη|ς χάριν. | D(iis) M(anibus)

Upada u oči uporaba latinske formule Diis Manibus na grčki pisanom spomeniku.

Rimsko carsko doba.

F. Carrara u Archiv f. Kunde österr. Gesch. Q. 6, 266 i Acta Pragens. ser. 5 vol. 7 str. 8. — Neugebaur Die Südslaven str. 139 br. 5. — CIL III 2227. — S. Ljubić Inscr. mus. Zagr. str. 79 br. 9.

180

181. **Nadgrobni spomenik Aurelija Kleta iz Sigâ kod Dolichâ.** Ploča sa napisima na tri strane. Valjda iz Solina u Dalmaciji.

Visina 0·435, širina 0·36, debljina 0·14 m. Pješćenjak.

181

Kamen je na lijevoj strani i dole okrhan; znatno mu je oštećena i površina

Napis počima na gornjoj užo. strani, gdje je veoma velikim slovima napisano:

Ἐνθάθε κ-

zatim se nastavlja:

|ῖτ|ε Αὐρ(ήλιος) Κλέ-
|το|ς Μόκιμο-
[ς κ]ώ(μης) Σιγῶν ὅρ[ω-
ν Δ]ολιχέων ἔζ-
[ῆ]σεν ἔτη εκ
μῆνες ·

Konac na desnoj užoj strani glasi:

Αὐρ(ήλιος) Ἀλέξανδρο[ς]
ἐποίησεν τὸ μῖον
τοῦτο κοντ(? . . . . . .)

Ispod 2. 3. 4. te 8. i 9. retka urezani su potezi. U prvom i zadnjem retku su slova mnogo veća, a u 8. i 9. mnogo manja nego u ostalim recima. U desnom gornjem uglu urezana su ili spojena slova ΙΙΟ ili Τ i preokrenuto Є, kojima u ovom napisu nema mjesta, osim ako će se shvatiti kao konac prvoga retka naime κ[ῖ]τε. Iza broja godina, koje je pokojnik doživio (25), urezano je još slovo Ι (10), koje se možda mora protegnuti na μῆνες u slije-

Digitized by Google

dećem retku, gdje se broj nije sačuvao, bilo stoga što ni nije zapisan bio, bilo opet što je možda uništen uslijed oštećenja kamena. U 9. retku μιον mjesto μνημεῖον. Na koncu 10. retka bila je latinska riječ, bilo κοντ(σρι) ili κοντ(ουβερναλι).

Rimsko carsko doba.

182

182. **Tri mala ulomka ploče sa nadgrobnim spomenikom.** Valjda iz Solina u Dalmaciji.

AB. Visina 0·148, širina 0·078, debljina 0·016 m. C. Visina 0·043, širina 0·065 m. Bijeli mramor.

Komadi A i B, koji pristaju jedan uz drugi, jesu sa lijevoga gornjega ugla ploče. Komad C je s jednoga od ostala tri ugla, valjda desnoga dole.

Μ . . . . . | ρα . . . . . | κει . . . . . | ω . . . . . .

Rimsko carsko doba.

183. **Nadgrobni spomenik mladića Marka Klaudija Markijana iz Nikomedije.** Ploča sa napisom, nađena u senjskoj dragi između Senja i Sv. Križa. Darovao Ivan Krajač, pravnik.

Visina 0·3, širina 0·235, debljina 0·14 m. (ali je kamen ostrag obijen). Vapnenjak.

Površina kamena mjestimice oštećena.

Δ(iis) M(anibus). | Μά(ρκος) Κλαύδιος | Μαρκειανὸς, | Μά(ρκου) Κλαυδείου Στρα|τονείκου υἱὸς, Νεικομηδεὺς | ζήσας ἔτη ις(= 16) ἐνθά[δ]ε κεῖμαι.

183

Klesar je poznavao grčka slova, ali kao da je slabo znao grčki. Tako je n. pr. u 1. retku mjesto grčke formule metnuo latinsku Diis Manibus ali ju napisao grčkim slovima. Gentilno ime jedan put je zapisano više u latinskom obliku (Κλαύδιος) a drugi put u grčkom (Κλαυδείου). U 7. retku stoji u ἐνθάδε pogrješno Λ mjesto Δ, a u 4. retku manjka horizontalni potez u slovu Є.

Rimsko carsko doba.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. III str. 173 (sa slikom 77). — K. Patsch Die Lika in röm. Zeit Col. 101 (sa slikom 45). — CIL III 15094.

184. **Ulomak kamena sa napisom.** Iz Baške na otoku Krku. Darovao J. Bonifačić 1883.

Visina 0·085, širina 0·13, debljina 0·035 m. Bijeli mramor.

Digitized by Google

Sastavljeno iz dva pristajuća mala ulomka, koji imaju gore stari rub. Na otučenoj stražnjoj strani kamena vidi se ugladen stari žljeb.

+ ZΩ
(-)

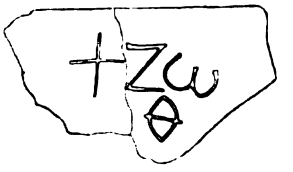

184

185. **Nadgrobna ploča djevojčice Kallipone.** Iskopana 21. prosinca 1893 u dvorištu Joce Vinkovića u Mitrovici, Krajiška ulica broj 88. Darovao opat Pajo Miler.

Visina 0·3, širina 0·22, debljina 0·1 m. Bijeli mramor.

Ploča je gore i dole odlomljena; gornji lijevi ugao je okrhan.

185

Metrički sastavljeni napis sastoji od dva heksametra te glasi:

[σῆμ.]α Ἡρακλεί[ας | τέ]κνων
[δ]ίχα | [Κ]αλλιπόνη | φῶς
Ἐννέα | σὺν φιλίῳ τε|λεσάσα
χρόνου | λυκαβάντων.

U 2. retku pogrješno je urezano λίχα mjesto pravilnoga δίχα.

Rimsko carsko doba.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh dr. N. s. I str. 163 br. 1 (sa slikom III na str. 163).

186. **Ulomak ploče sa nadgrobnim napisom.** Iz Mitrovice; darovao opat Pajo Miler 1882.

Visina 0·27, širina 0·125, debljina 0·052 m. Bijeli mramor.

Gore i lijevo sačuvao se stari rub.

= Πατ . . . . . | ουνο .
. . . . . | κοντ . . . . . | μα . . . . .
| τον . . . . . |
ωδε . . . . . | ζαν
. . . . . | . . . . . .

186

U pojedinim recima su gore i dole zaparane crte. — Na koncu prvoga retka nalazi se potez slova, koje može samo H, I ili P biti. U 8. retku ima ostatak vertikalnoga poteza od nekoga slova.

Rimsko carsko doba.

S. Ljubić u Viestniku hrv. arh. dr. V 1883 str. 70 br. 3.

Digitized by Google

187

187. **Ulomak ploče sa nadgrobnim napisom.** Iskopan g. 1893 u vrtu Paje Götzingera u Mitrovici, Srijemska ulica br. 95 (negda ulica Palanka br. 4). Dar istoga.

Visina 0·14, širina 0·15, debljina 0·03 m. Bijeli mramor.

Naokolo izlomljeno. U 4. retku je na lijevoj strani neka stara uglasta udubina.

. . . . . α . . . . . | . . . . . στο . . . . . | . . . . . υμα . . . . | . . . . . αν . . . .

Kasnije carsko doba rimsko.

J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I str. 164 br. 2 (sa sl. 112).

188. **Ulomak ploče sa nadgrobnim napisom.** Iskopan g. 1903 prigodom rigolovanja u vrtu Paje Götzingera u Mitrovici, Srijemska ulica br. 95. Poslao Ignjat Jung.

Visina 0·122, širina 0·14, debljina 0·026 a na rubu 0·043 m. Bijeli mramor.

Samo se je dole sačuvao profilovan stari rub, koji je na vanjskoj strani urešen urezanom lozom.

. . . . . τλ . . . . . | . . . . . ον τ(?)ε . . . . . | . . . . ωαννα . . . .

Slova ο i ω su uglasta. — U 2. retku ima na početku vertikalan potez, možda od M ili N; treće slovo izgleda više kao γ ali može biti i τ.

Kasnije carsko doba rimsko.

188

189

189. **Ulomak ploče sa nadgrobnim napisom.** Iskopan g. 1903 u vrtu Josipa Biondića u Mitrovici; Srijemska ulica br. 72. Poslao Ignjat Jung.

Visina 0·204, širina 0·125, debljina 0·036 m. Bijeli mramor, koji je u vatri potamnio.

Ploča je svuda naokolo izlomljena.

. . . .νδι . . . . | . . . . ουκλ . . . . | . . . . νπ . . . . . | . . . . . κ . . . .

U pojedinim su recima gore i dole zaparani potezi. Na kraju 3. retka ima trag od slova A ili Λ. U 4. retku je ispred slova K ostatak vertikalnoga poteza od nekoga slova.

Rimsko carsko doba.

Digitized by Google

O KRUNISANJU UGARSKIH ARPADOVIĆA ZA KRALJEVE DALMACIJE I HRVATSKE.

(1091—1207).

Prvih dana listopada 1076. bio je dotadanji knez ili herceg Dimitrija Zvonimir okrunjen za kralja Hrvatske i Dalmacije. Krunio ga je papinski poslanik Gebizon u bazilici sv. Petra u Solinu. O tom događaju sačuvana je posve vjerodostojna isprava od samoga Dimitrije Zvonimira, u kojoj doslovce čitamo: »Ja Dimitrija, koji se i Zvonimir zovem, s pomoću Božjom knez Hrvatske i Dalmacije, koji sam od tebe Gebizona, ovlaštenoga poslanstvom apostolske stolice gospodina pape našega Gregorija (VII.), u solinskoj bazilici sv. Petra — uslijed zbornog i složnog izbora čitavog klera i naroda za vladanje kraljevstva Hrvata i Dalmatinaca — zastavom, mačem, žezlom i krunom snabdjeven i učinjen kraljem . . .« (Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, dei gratia Croatie Dalmatieque dux, a te domino Gebizo, ex apostolice sedis legatione domini nostri pape Gregorii potestatem obtinente, in salonitana basilica sancti Petr synodali et concordi totius cleri et populi electione de Chroatorum Dalmatinorumque regni regimine per uexillum, ensem, sceptrum et coronam investitus atque constitutus rex . . .)[1]

Iz ovoga nesumnjivoga spomenika doznajemo, da je hrvatsko kraljevstvo još god. 1076. imalo svoja krunidbena insignija, i to krunu (corona), žezlo (sceptrum), mač (ensis) i zastavu (vexillum), dakle četiri komada. Neki misle, da je ta insignija papa Gregorije VII. darovao, ali za tu predmnjevu nema nikakvoga dokaza. Vjerojatnije je mnijenje, da su ti znakovi kraljevske vlasti kud i kamo stariji, možda još od kralja Tomislava (925). Svakako se je njima krunio već kralj Držislav (970—1000), jer Toma arcidjakon izrijekom piše: »Od toga Držislava počevši njegovi su se nasljednici zvali kralji Dalmacije i Hrvatske. Primili su bo znakove kraljevskoga dostojanstva od konstantinopolskih careva, te su bili nazivani njihovi eparhi ili patriciji.« (Ab isto Dirscisclauo ceteri successores eius reges Dalmatie et Chroatie appellati sunt. Recipiebant enim regie dignitatis insignia ab imperatoribus Constantinopolitanis, et dicebantur eorum eparchi siue patricii).[2]

---

[1] Rački Fr., Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877 p. 103.

[2] Historia Salonitana, ed. Rački, p. 38.

Digitized by Google

Hrvatski kraljevi dakle krunili su se i prije Dimitrija Zvonimira; s toga nije nimalo vjerojatno, da je tek on primio insignija od papinske stolice. Čemu ih tražiti i primati, kad ih već imade? Nesumnjivo je međutim, da je Zvonimir bio posljednji veliki kralj iz narodne dinastije hrvatske, za kojega se znade, da je faktično bio krunisan, pak stoga je posve opravdano, da tu staru hrvatsku krunu zovemo Zvonimirovom krunom.

Ne možemo ni nagađati, gdje su se stara kraljevska insignija hrvatska čuvala. U kojemu gradu primorske Dalmacije po svoj prilici nijesu, jer su ti gradovi bili nepouzdani, a uza to su i mijenjali svoje gospodare. Možda u hrvatskom gradu Belgradu na moru, koji se i u potonje vrijeme zove »kraljevskim gradom« (urbs regia)? Vrlo je značajno, da su se i ugarski kraljevi poslije sv. Stjepana krunili u jednom Belgradu, naime u ugarskom Stolnom Biogradu (Stuhlweissenburg, Székesfejérvár), gdje su također bila pohranjena ugarska krunska insignija. Sam sv. Stjepan krunio se je u Ostrogonu; za svoje nasljednike podigao je krunidbenu crkvu u Stolnom Biogradu.

Još godine 1089. spominje se Stjepan II, posljednji vladar hrvatske krvi, koji se u izpravama zove »po Božjoj milosti kralj Hrvata i Dalmatinaca« (dei gracia rex Chroatorum et Dalmatinorum).[1] Nema sumnje, da je i on bio krunjen krunom Zvonimirovom, jer se inače ne bi služio rečenim naslovom. Namah zatim planule su smutnje u Hrvatskoj, koje je upotrebio ugarski kralj Ladislav, brat hrvatske kraljice Jelene i šurjak kralja Dimitrije Zvonimira. Godine 1091. izdaje zadarski prior (načelnik) Drago neku sudbenu ispravu, kojom dosuduje Večenegi, rodakinji hrvatskoga kralja Petra Krešimira, dio njezine baštine. U toj se ispravi kaže, da je izdana: »za carevanja Kir Aleksija u Konstantinopolu, a u ono vrijeme, kad je Vladislav, kralj Panonaca, provalivši u kraljevstvo Hrvatsko, namjestio u njemu za kralja gospodina Alma, svoga sinovca (tempore quo Uladislaus Pannoniorum rex, Chroacie invadens regnum domnum Almum, suum nepotem, in illo statuit regem...)[2]. Ovo je vrlo znamenita bilježka. Prvo doznajemo, da su tada u Zadru kralja Ladislava zvali slavenskim imenom Vladislav, a ne latinskim Ladislaus ili madžarskim László[3]; drugo doznajemo, da je Ladislav bio Zadranima kralj »Pannoniorum«, a ne »Ungarorum« ili »Ungariae«. No osobito je zanimljivo, kad se kaže, da je Ladislav namjestio u Hrvatskoj svoga sinovca Alma za kralja (regem), a ne za hercega (dux) ili bana. Ako je pak Almo bio kralj hrvatski, nema gotovo sumnje, da je i krunjen bio, svakako onim insignijama, kojima nekad Dimitrija Zvonimir.

Sinovac i nasljednik kralja Ladislava, po imenu Koloman, radi i nastoji kroz čitav decenij (1096—1105), da oblada Hrvatskom i Dalmacijom. Tek god. 1105. ulazi on slavodobitno u grad Zadar, ne kao osvajač, nego po nekoj pogodbi, jer inače ne bi toga sami Zadrani radosno zabilježili na brojnim spomenicima i u svojim ispravama. Zadrani su pače u stolnoj crkvi svojoj stali slavospjeve (laudes) pjevati Kolomanu, »kralju Ugarske, Dalmacije i Hrvatske«.

[1] Rački, Doc. p. 149.
[2] Rački Doc. p. 154.
[3] I Toma arcidjakon zove Ladislava »Vladisclavus rex«. Hist. salon. p. 56 i 58.

Digitized by Google

Neki suvremenik zabilježio je u starom evanđelistaru crkve sv. Simeona u Zadru doslovce taj hvalospjev, kako se je pjevao poslije evanđelja na Uzkrs i Božić, a valjda i na druge velike praznike. Te Laudes glase:

»Exaudi Christe. III. Christus vincit. Christus regnat. Christus imperat. Paschali summo Pontifici et universali Papae salus et vita perpetua. III. Colomanno Ungariae, Dalmatiae et Chroatiae almifico Regi vita et victoria. Stephano clarissimo regi nostro vita et victoria. Gregorio venerabili Jaderae Praesuli salus et vita. Cledin inclyto nostro comiti vita et victoria. Cunctis inclytis vita«[1].

Godine 1105. i nešto poslije pjevale su se dakle u gradu Zadru »laudes« u slavu dvajuh kraljeva: Kolomana, kralja Ugarske, Dalmacije i Hrvatske — i onda nekoga Stjepana, kojega Zadrani zovu »našim kraljem« (regi nostro). Tu se dakle razlikuje kralj čitave Ugarske, Dalmacije i Hrvatske, a onda poseban neki kralj za Dalmaciju i Hrvatsku. Budući da se spominju jedan uz drugi, nema sumnje, da su u isto vrijeme vladali. Taj drugi, zasebni kralj Dalmacije i Hrvatske ne može nitko drugi biti, nego rodeni sin Kolomanov, mladi Stjepan (od sicilijanske kneginje Busille), kojemu je tada moglo biti tek sedam godina. Hrvatska je dakle god. 1105. imala u jedan mah dva krunjena kralja; starijega Kolomana, koji se je smatrao vladarom Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, i onda sina Kolomanova ili mladega kralja (rex iunior), koji je bio zasebni vladar hrvatskoga kraljevstva. Budući da je taj mladi kralj bio malodoban, bio je uza nj još pouzdanik kralja Kolomana, naime župan Cledin, koji je podjedno bio prvi knez (comes) zadarski. Razlogom, zašto se je Koloman požurio, da svoga sina Stjepana dade što prije okruniti za kralja Hrvatske i Dalmacije, lako se domišljamo, ako se sjetimo, da je tada još živio Kolomanov brat Almo, kojega bijaše još Ladislav namjestio za hrvatskoga kralja.

Baš rečeni hvalospjev kralju Kolomanu i sinu mu Stjepanu objašnjuje i utvrđuje druge podatke o krunisanju obajuh vladara.

Još godine 1102., kad je Koloman zavladao samo Hrvatskom, a ne Zadrom i drugim gradovima Dalmacije (Spljetom, Trogirom), izdao je on samostanu kaluđerica sv. Marije u Zadru znamenitu povelju, kojom je rečenomu manastiru zajamčio »vječiti mir i kraljevsku slobodu« (perpetuam et regiam libertatem), te ujedno odredio, »da se nitko od njegova kraljevstva ne usudi onomu manastiru išta razasuti ili oteti, bilo to pokretno ili nepokretno« (ut nullus regni mei audeat quicquam distrahere vel auferre illi monasterio, tam in mobilibus, quam et in immobilibus). U uvodu te znamenite povelje kaže Koloman, da je on ovaj slobodni list izdao »nakon držana sabora, pošto bi krunisan u Belgradu pri moru, u kraljevskom gradu, a na molbu potpisanih svojih župana« (saluo abito consilio, postquam coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia, rogatu subscriptorum meorum comitum)[2]. Ova povelja dokazuje jasno, da je Koloman god. 1102. ili malo prije

[1] Bianchi C. F. Zara christiana, I., p. 538—540. Vidi još Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. arkiva III. p. 1—5.

[2] Smičiklas T., Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, vol. II., p. 9.

Digitized by Google

bio u hrvatskom gradu Belgradu okrunjen za kralja, i to jamačno za kralja Hrvatske i Dalmacije, a svakako s onom krunom, kojom bi ovjenčan Dimitrija Zvonimir u listopadu 1076. Nakon krunisanja držao je Koloman sabor u nazočnosti ugarskih župana, koji bijahu s njime došli, i tom je prigodom također samostanu sv. Marije u Zadru podijelio gore spomenuti slobodni list. Nepobitno dakle stoji, da je Koloman bio krunjen za kralja Hrvatske i Dalmacije (Croatie atque Dalmatie), a ne obratno (Dalmacije i Hrvatske).

Madžarskim povjesničarima, koji bi htjeli zanijekati krunisanje Kolomanovo, smeta taj slobodni list kraljev, — te ga naprosto proglašuju podmetnutim. To je vrlo lak posao. Ali razlozi, kojima hoće dokazati svoju tvrdnju, ne stoje Najprije kažu, da povelja nije sačuvana u izvorniku, nego tek u jednome registru XII. stoljeća, u kojemu po priznanju samoga dra. Račkoga imade i patvorina. No ako imade patvorina, ne slijedi ni malo, da je i ta povelja podmetnuta, buduć da u registru pretežu kud i kamo autentični dokumenti. A što nije izvornik sačuvan ili dosad nađen, smeta još manje — jer inače bi ogromni postotak starih isprava, od kojih nema više originala, morali naprosto zabaciti. Drugi, nutarnji razlog čini se na prvi mah zamašniji. Koloman je obladao Zadrom tek 1105., pa kako da on već 1102. podjeljuje slobodni list manastiru sv. Marije u tome gradu, kojega još ni nema. No baš taj tobožnji razlog za fazifikat dokazuje autenciju povelje. Samostan koludrica sv. Marije u Zadru utemeljila je Cicca (Cicha), rođakinja (soror) hrvatskoga kralja Petra Krešimira, i baš taj kralj podijelio je prvi rečenomu manastiru god. 1066. slobodno pismo. Poslije toga primao, dobivao i kupovao je samostan redom zemlje i posjede na teritoriju kraljevine Hrvatske. Čim je dakle Koloman postao kraljem Hrvatske, sasvim je prirodno, da su priori samostana u dalmatinskim gradovima pohitali pred njega u Belgrad, te ga molili, da potvrdi starije slobodne listove prijašnjih hrvatskih vladara, jer su samo tim načinom mogli održati svoje nepokretnine, koje su pretežito bile izvan kotara gradova dalmatinskih. Ako dakle krunjeni kralj Koloman god. 1102. potvrđuje manastiru sv. Marije u Zadru njegova posjedovanja u Hrvatskoj, te ga uzima u svoju kraljevsku zaštitu, čini on to kao faktični i pravni gospodar Hrvatske, a nimalo kao gospodar dalmatinskoga grada Zadra.

God. 1102—1105., nakon krunisanja u Belgradu, nastoji Koloman, da zagospoduje zaista i dalmatinskim gradovima, naročito Spljetom, Trogirom i Zadrom. Sa Spljetom pogodio se je već 1103.; Zadrom obladao je konačno tek 1105., naravno također na temelju nagode. Toma arcidjakon kaže izrijekom, da je svakomu od tih trijuh gradova izdao »libertatis privilegium«, ali ti su slobodni listovi izgubljeni ili zametnuti. Sačuvana nam je samo povelja, izdana god. 1108. gradu Trogiru, u kojoj su izbrojena i potvrđena prava i povlastice toga grada. Nema sumnje, da su slične bile povelje tako za Spljet, kao i za Zadar.

U povelji za grad Trogir god. 1108. (bit će to valjda druga povelja, jer prva je izdana prije) zanimaju nas naročito dvije stavke, kojima se objašnjuje i potvrduje sve, što je dosad izloženo. Kralj prisiže na sveti krst vjernim Trogiranima tvrdi mir, te kaže:

Digitized by Google

1. »meni i sinu mojemu ili nasljednicima mojima ne ćete daće davati« (mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii ne sitis);

2. »kad pak k vama dodem na krunisanje ili da s vama raspravljam o poslovima kraljevstva, ne će se sila nanijeti nikomu od građana u njihovim kućama, nego ako koga ljubav vaša primi« (cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus aduenero, nemini ciuium vis inferetur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit)[1].

Koloman prisiže, da Trogirani ne će biti tributarni ni njemu ni sinu njegovu; ova stavka postaje nam tek razumljiva, kad se sjetimo, da je prema hvalospjevu zadarskomu zaista već oko god. 1105. sin njegov Stjepan bio okrunjeni kralj Hrvatske i Dalmacije. Druga stavka, koja započinje riječima »kad pak k vama dodem na krunisanje«, dokazuje bjelodano, da se je već Koloman krunio za kralja, i da je dolazio u hrvatsko kraljestvo raspravljati o državnim poslovima. Tu se spominju dva eventualiteta (krunisanje, saborovanje), poradi kojih bi kralj mogao s većom družinom doći u Trogir ili drugi grad, pak se onda za oba slučaja već unapred građani rješavaju dužnosti, da kralja i njegovu družinu u svojim kućama ukonače. O krunisanju se tu samo nuzgredno govori, pak baš ta okolnost dokazuje, da se je sam Koloman krunio, i da je u privilegiji mislio i na krunisanje svojih nasljednika. Pak zaista su i svi nasljednici njegovi sve do uključivo god. 1207 pridržali tu stavku u svojim privilegijama za dalmatinske gradove Spljet, Trogir i Zadar; pače su tu stavku poslije uvršćivali u privilegija za prvobitno hrvatske gradove, kao što su Šibenik (1167)[2], i Omiš (1207)[3].

Buduć da se u privilegijama za dalmatinske gradove Spljet, Trogir, Šibenik i Omiš kroz čitavo stoljeće (1108—1207) neprestano opetuje stalna formula »Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus aduenero«, to su se Arpadovići jamačno i krunili za kralje Hrvatske i Dalmacije, jer inače ta formula ne bi imala nikakva smisla. Posljednji put nalazimo ju u privilegijama kralja Andrije II. od god. 1207. za grad Spljet[4] i za grad Omiš; prema tomu mogli bi zaključiti, da se je i kralj Andrija II. posljednji od Arpadovića posebice krunio za kralja Hrvatske i Dalmacije.

Neki madžarski povjesničari prigovaraju, da su riječi »cum autem ad vos coronandus ... aduenero« tijekom stoljeća postale pukom formulom, i da nemaju nikakvoga značenja; dosljedno da se nijedan Arpadović poslije Kolomana nije više vjenčavao hrvatskom krunom. Ali imade dokaza, da pomenute riječi sve do god. 1207. nijesu bile puka formula, već da su imale pravu vrijednost. To svjedoči sam Andrija II.

Poznato je, da je Andrija za života svoga brata Emerika bio kroz više godina (1198—1203) hercegom Dalmacije, Hrvatske i Huma. Kao herceg (dux) izdao je on gradu Spljetu god. 1199. privilegij, u kojemu su kao u kraljevskim

[1] Smičiklas T., Cod. II. p. 19.
[2] Smičiklas T., Codex II. p. 115. Sravni još potvrde kralja Gejze II. za Spljet i Trogir godine 1142. na strani 49—50 i 53—54.
[3] Kukuljević I., Jura, I. p. 39.
[4] Kukuljević Iv., Jura, I. p. 40.

Digitized by Google

privilegijama redom izbrojena sva prava i preimućtva Spljećana, jedino stavke »cum ad vos coronandus . . . aduenero« nema [1] Kad se je pak poslije Andrija zakraljio, obnovio je god. 1207. privilegij za grad Spljet, a u njemu se opet nalazi rečena formula. To je sasvim prirodno. Andrija kao herceg (dux) nije se u opće krunio, pak stoga u privilegiju od god. 1199. nije pomenuta stavka imala smisla, te ju je njegov kancelar naprosto ispustio; no čim se je Andrija zakraljio i okrunio, opet je čitava stavka unesena u povelju.

No osim same formule »cum ad vos coronandus« imade i drugih indicija, po kojima možemo zaključiti, da su se Arpadovići 1108—1207 zaista posebice krunili za kralje hrvatske.

Od god. 1180. vladao je Ugarskom i Hrvatskom kralj Bela III., otac potonjih kraljeva Emerika i Andrije. U spisima spljetskoga crkvenoga sabora od god. 1185. čitamo:

— Anno ab incarnacione domini MCLXXXV, . . . domino Bela III. Hungarie regnum gubernante, ac domino Henrico (Emerico) filio eius eo vivente coronato«.[2] Iz ovoga podatka doznajemo, da je prvorođeni sin kralja Bele III., po imenu Emerik, još za živa otca bio okrunjen za kralja. Ali za kakvoga? Da li za kralja ugarskoga ili hrvatskoga? Da je bio okrunjen za ugarskoga, koji bi razlog imali baš dalmatinski biskupi, da to u svojim koncilskim spisima od god. 1185. osobitim načinom istaknu? Nije li kralj Bela III., koji je nedavno, namah iza smrti bizantskoga cara Emanuela Komnena (1180.) kraljestvo hrvatsko opet pridružio svojoj vlasti, imao posebnih razloga, da svoga sina dade okruniti za kralja Hrvatske i Dalmacije, da tim svoje pravo na to kraljestvo što očitije prikaže? To mišljenje naše kao da potvrđuju još drugi podaci:

— 1194., 5. srpnja. U jednoj Zadarskoj listini, kojom neki Crescenus Braia manastiru sv. Krševana dariva svoj posjed Kamenjani, čitamo, da je listina izdana »regnante domino nostro Bela inuictissimo Hungarie, Dalmacie, Rameque rege, et Henrico (Emerico) filio eius bis coronato Dalmatiam et Croaciam feliciter gubernante... et Damiano inclito comite eidem ciuitati principante . . .«[3]

— 1194, 9. srpnja. U drugoj Zadarskoj listini, izdanoj u Tinju kod Zadra malo dana iza prve, — kojom se čini razvod između posjedovanja Templara i samostana sv. Kuzme i Damjana, — čita se opet: »regnante domino nostro Bela serenissimo rege Hungarie, Dalmatie, Chroatiae atque Rame, et Almerico (Emerico) filio eius super Dalmatiam et Chroatiam...«[4]

Obje te isprave sastavio je djakon sv. Stošije i notar grada Zadra, po imenu Blaž, koji je jamačno mogao znati, šta se je u njegovom zavičaju zgadalo. Kad on piše, da je Emerik do god. 1194. dva put bio krunjen, bit će jamačno, da je istinito bilo. Da je pak bio dva put okrunjen za kralja ugarskoga, ne bi imalo baš nikakvoga smisla. Vjerojatnije je, da je prvi put (prije 1185.) bio krunisan za kralja Hrvatske i Dalmacije, a drugi put (prije 1194.) za kralja Ugarske,

[1] Smičiklas T., Codex, II. p. 338.
[2] Smičiklas T., Codex, II. p. 192.
[3] Smičiklas Tade, Codex, II. p. 267.
[4] Ibid. p. 268—270.

Digitized by Google

pa da mu je onda otac povjerio kao mlađemu kralju (rex iunior) upravu Hrvatske i Dalmacije.

God. 1196. — nakon smrti očeve — postao je kraljem ugarskoga i hrvatskoga kraljestva sam Emerik, protiv kojega se je neprestano dizao mlađi Andrija, koji nije bio zadovoljan čašću hercega u hrvatskom kraljestvu. Kralj Emerik, da osigura svomu sinu Ladislavu prijestolje protiv brata Andrije, dao je nedorasloga sina svoga Ladislava još za života svoga kruniti. O tom krunisanju javlja Toma, arcidjakon spljetski, ovo: »Cum autem rex Henricus (Emericus) haberet filium paruulum (Ladislaum), cuperetque eum regni successorem habere, uoluit eum se uiuente in regem inungi. Inuitatus autem Bernardus (archiepiscopus spalatensis) a rege, in Hungariam est profectus; ibique cum aliis prelatis ecclesiarum regni Hungarie, qui ad solempnitatem iocunditatis regie confluxerant, regis filium coronauit, multisque a rege honoratus muneribus ad ecclesiam suam reuersus est« [1].

Kralj Emerik daje svoga sina Ladislava, koji je rođen god. 1199., kruniti, te poziva spljetskoga nadbiskupa Bernarda u Ugarsku. Bernard se odazivlje kralju, dolazi u Ugarsku, pak onda zajedno s drugima prelatima ugarskima kruni (coronavit) dijete za kralja. Da li za kralja ugarskoga ili za hrvatskoga? Da li je nadbiskup Bernard zaista baš krunio, ili krunisanju samo pribivao? Za ugarskoga kralja krunio je ostrogonski nadbiskup, a ne spljetski. Nije li možda tako bilo, da su se tada po nekom redu obavljala dva krunisanja: jedno je vršio nadbiskup ostrogonski, a drugo spljetski? Možda se je kod mladoga Ladislava obavljalo u jedan mah i na jednom mjestu, što se je kod oca njegova Emerika činilo u razmaku od više godina (bis coronato)? Svakako, da je nadbiskup Bernard bio naprosto svjedok krunisanja, ne bi Toma upotrebio izraz »coronavit«.

Prema svemu, što smo dosad izložili, usudio bih se iznijeti ovu hipotezu:

Ugarski Arpadovići počevši od Alma i Kolomana pak sve do Andrije (II.) krunili su se posebice za kralje Ugarske, a posebice za kralje Hrvatske i Dalmacije. Koloman, a valjda i sin njegov Stjepan (II.) krunjeni su nesumljivo u hrvatskom krunidbenom gradu Belgradu na moru (in urbe regia). No god. 1124. razvaljen bi od Mlečana hrvatski krunidbeni grad Belgrad, pa stoga nema sumnje, da se je poslije svečanost obavljala u kojem drugom gradu Hrvatske ili Dalmacije. No u kojem? Sin kralja Emerika, nedorasli Ladislav, krunisan bi po svoj prilici u ugarskom Stolnom Biogradu najprije za kralja ugarskoga, a onda za kralja hrvatskoga. Vjerojatno je, da se je ovako dvogubim vijencem dao kruniti i kralj Andrija (II.). Što je poslije 1207. bivalo, ne znamo; no čini se, da je posebno krunisanje za hrvatskoga kralja nakon zlatne bulle od god. 1222. prestalo, jer se ni formula »cum autem ad vos coronandus ... aduenero« u poveljama za dalmatinske gradove više ne spominje. Moguće, da su krunidbena insignija hrvatska po nedaći propala; moguće, da su i Hrvati sami s nemara zapustili posebno krunisanje Zvonimirovom krunom. Posljednje mogli bi nagađati po nekoj izjavi Čehâ u doba kralja Ljudevita II. Jagelovića (1516—1526).

[1] Thomas arch., Historia salonitana, edit. Rački, p. 81.

Digitized by Google

Poznato je, kako je češki kralj Vladislav (1471—1516), koji je od godine 1490.) bio također kraljem ugarskim i hrvatskim, još za života svoga dao nedorasloga sina svoga Ljudevita II. okruniti najprije 4. lipnja 1508. za kralja ugarskoga i hrvatskoga, a onda 11. ožujka 1509. u Pragu za kralja češkoga. No malodobni Ljudevit boravio je poslije krunisanja neprestano u Ugarskoj, pače i nakon smrti očeve, kad je njega zapalo vladanje. Tako se je zgodilo, da su češki staleži god. 1518. stali zahtijevati, da bi mladi kralj Ljudevit došao ipak jednom u njihovu zemlju, pak da bi ondje položio zakletvu na ustav češkoga kraljevstva. Neki ugarski savjetnici predlagali su, da bi kralj položio rečenu prisegu u Budimu; ali većina čeških staleža usprotivila se je tomu, jer bi onda možda isto htjeli činiti i nasljednici njegovi, pak bi se onda moglo dogoditi kraljevini Češkoj, te bi ju kao nekad kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i druge počeli smatrati za vazalnu, pak bi tim lošim običajem nastalo zlo, da ne bi nikad gore biti moglo (a přišlo by tomuto králowstwi jako někdy Dalmatskému, Charwatskému a jinym, žeby potom kralowstwi bylo manstwi)[1].

Češki dakle staleži kao da tom zgodom objašnjuju, kako se je po nehajnosti samih Hrvata zanemarilo posebno krunisanje za kralja Hrvatske i Dalmacije, i kako je po tom hrvatsko kraljestvo postalo donekle zavisno od ugarske krune sv. Stjepana.

Neki ugarski povjesničari i državoslovci, pobijajući zasebno krunisanje ugarskih Arpadovića za kralje Hrvatske i Dalmacije, ističu, kao da se ovakovo krunisanje ne bi podudaralo s ugarskim državnim pravom. Tako piše Timon: »Hinsichtlich dieser Länder (Dalmatia, Croatia, Rama, Servia, Galitia et Lodomeria, Cumania, Bulgaria) fand keine besondere Krönung statt: die Krönung gieng für sämmtliche zum ungarischen Staate gehörigen Länder mittels eines Actes vor sich, indem dem Könige die Krone Stefans des Heiligen aufs Haupt gesetzt wurde. Bloss von König Kálmán berichten uns wenig zuverlässige Quellen, dass er nach der Eroberung Dalmatiens sich besonders zum Könige dieses Landes habe krönen lassen; sonst ist nicht die geringste Spur einer solchen besonderen Krönung bekannt«[2].

Da ta tvrdnja, što se tiče Hrvatske i Dalmacije, za god. 1091—1207. nikako ne stoji, već je gornjim navodima jasno dokazano. Za ostale kraljevine i zemlje navodimo nekoliko podataka, po kojima se vidi, da krunisanje krunom sv. Stjepana nije vrijedilo za sve kraljevine i zemlje, kojima su Arpadovići i potonji kraljevi ugarski vladali.

Već smo spomenuli, da je kralj Andrija II. (1205.—1235.) bio ovjenčan dvogubom krunom: ugarskom sv. Stjepanovom i hrvatskom Zvonimirovom. Stariji sin Andrijin, po imenu Bela, spominje se poslije kao »rex iunior« i podjedno herceg (dux) Hrvatske i Dalmacije ili čitave Slavonije, po čemu sudimo, da je valjda i taj kraljević Bela bio još za živa oca krunjen za kralja Hrvatske

[1] Mesić M. u Radu jugosl. akademije III. p. 36, Nota 1.

[2] Timon A. von, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte. Berlin 1904. p. 119.

Digitized by Google

i Dalmacije. No Andrija imao je i mladega sina Kolomana, kojega je oko godine 1213. namjestio za kralja Haliča (Galicije), te ga onda i za kralja te zemlje dao okruniti. Sam Koloman javlja u jednoj ispravi od god. 1240., kako ga je otac Andrija »obtento ex indulgentia sedis apostolicae diademate, in regem Galiciae fecisset coronari«[1] Andrija dakle, zavladavši Haličem ili Galicijom, traži od pape Inocentija III. posebnu krunu, kojom onda daje vjenčati svoga sina za kralja novo stečene zemlje. Jednako po prilici učinio je negdje kralj Ladislav god. 1091. sa sinovcem Almom, pošto mu je pošlo za rukom steći hrvatsko kraljevstvo; samo nije Ladislavu trebalo tražiti zasebne krune od rimske stolice, jer je Hrvatska s Dalmacijom imala već svoju staru krunu, stariju jamačno od krune sv. Stjepana. Ali baš ta okolnost, što je Andrija sina svoga dao vjenčati posebnom krunom za kralja Haliča ili Galicije, najbolje dokazuje, da ne stoji tvrdnja ugarskih državoslovaca.

Još su u tom pogledu zanimljiviji odnosi ugarskih kraljeva prema Bosni, odkad su se bani bosanski počev od Tvrtka (1377.) pak do Stjepana Tomaševića († 1463.) krunili »sugubim vijencem«, srpskim i bosanskim. Pače i nakon propasti bosanskoga kraljestva (1463.) baš se je s ugarske strane izticala zasebna kruna bosanska. Kralj Matijaš Korvin, koji je jamačno budno pazio na svoja kraljevska prava kao i na prava krune sv. Stjepana, nije se kratio, da hercega Nikolu Iločkoga za onaj dio kraljestva bosanskoga, koji je njemu pripadao, dade okruniti za kralja. Dne 10. studenoga 1471. javljaju Dubrovčani napuljskomu kralju Ferdinandu, »kako je njegovo veličanstvo, kralj ugarski, s privolom svijuh prelata i baruna imenovao bosanskim kraljem presvijetloga gospodina hercega Nikolu Iločkoga, te kako se očekuje, da će taj doći u Jajce na krunisanje«[2]. Čini se međutim, da se Nikola Iločki nije umah krunio, jer u polovici godine 1472. piše neki pouzdanik biskupa Ivana Beckenslahera, da će se krunisanje hercega Nikole Iločkoga za kralja bosanskoga obaviti »dojduće nedelje« (seine königliche Gnaden hat einen hungrischen Herrn Niclas weyda das Kunigreich zwu Bosn verlihen und wirt den auf den nechsten Sontag kronen)[3]. Bilo kako mu drago, Nikola je Iločki zaista postao kraljem bosanskim, te je tu čast vršio sve do svoje smrti (1477.). Tako je uz ugarskoga kralja, koji je bio krunjen krunom sv. Stjepana, kroz više godina (1472—1477) stajao posebni bosanski kralj, koji je jamačno bio vjenčan drugom krunom, valjda krunom Stjepana Tvrtka i Stjepana Tomaševića. Prema tomu ne bi se nikako moglo ustvrditi, da je krunisanje kralja Matijaša krunom sv. Stjepana vrijedilo i za Bosnu,

[1] Kukuljević Ivan, Regesta XIII. saeculi, p. 112.

[2] »come la maiesta del re de Hungaria con consenso de tutti prelati et baroni ha creato re di Bossina lo illustrissimo signor voyvoda Nicolo de Illoch, el quale se expecta, che venga ad Jaicza ad coronarse.« Makušev, Monumenta historica Slavorum meridionalium, II. p. 95.

[3] Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen, VII. p. 77. Već 7. svibnja 1472. izdaje kralj Nikola Iločki u Budimu povelju, koju potkrjepljuje »sigillo nostro, quo ut rex Bozne utimur«. Teleki, Hunyadiak kora, XI. p. 469—471. Nikola se zove »Dei gracia rex Bozne«.

Digitized by Google

jer čemu onda zasebni kralj za Bosnu i zasebno krunisanje njegovo zasebnom krunom?

Da je uz krunu sv. Stjepana mogla obstojati još jedna kruna, kao primjerice bosanska, imademo još dva dokaza.

Kad se je po smrti Matijaša Korvina († 1490.) njegov naravni sin Ivan Korvin natjecao za ugarsku krunu sv. Stjepana, utanačili su u oči izbornoga sabora s njime mnogi ugarski prelati i baruni, većinom privrženici kralja Vladislava Jagelovića, neki ugovor, kojim osiguraše njemu neke časti, imanja i prihode za onaj slučaj, ako ga ne bi izabrali za kralja ugarskoga. U tom je ugovoru prva i najznamenitija točka ova: »Imprimis conclusum est, quod, si in praesente congregatione generali regnicolarum, quae pro novi regis et principis electione constituta est, contingeret, quod praefatus illustrissimus dominus Joannes dux, sive ex divina voluntate, a cuius providentia regum et principum electio dependet, et per quem illi regnant et dominantur, sive ex humano consilio in regem Hungariae non eligeretur, nihilominus, ne regii nominis honore et titulo careat, in regem Boznae eligatur, et, quamprimum alius quicunque in regem Hungariae eligetur et pronanciabitur, statim et in continenti, atque in eodem loco etiam idem dominus dux in regem Boznae eligi, nominari et pronunciari, atque post illius futuri regis coronationem, tertio aut quarto die, immediate sequente, infallibiliter et ipse honorifice ac solemniter, per eundem futurum regem, ut moris est, coronari debeat«[1].

Herceg dakle Ivan Korvin, ako ga ne zapane kruna sv. Stjepana, postat će kraljem bosanskim, te će tri ili četiri dana nakon krunisanja novoga kralja biti od njega krunisan za kralja Bosne. Izvor naš dodaje riječi »ut moris est«, po čemu sudimo, da se je tako već više puta događalo. Jamačno nije Ivan Korvin imao biti vjenčan krunom sv. Stjepana, nego nekom drugom, po svoj prilici onom, koja je bila namijenjena Nikoli Iločkomu. Ako je pak za Bosnu vrijedila domaća kruna bosanska, nije ona u isti mah mogla potpadati pod krunu sv. Stjepana.

Vrlo je zanimljiv još jedan slučaj. U siječnju i veljači 1526. mnogo se je govorilo o tome, kako se Hrvati, ozlojeđeni na kralja Ljudevita II. Jagelovića, što ih nije dovoljno zakriljivao od turske sile, kane podati njegovu šurjaku, austrijskomu nadvojvodi Ferdinandu. Papinski nuncij Burgio piše u jednom svom izvještaju od 18. veljače o tom u Rim ovako: »U listu od 15. pisao sam, kako su Hrvati namjerili podati se principu Ferdinandu, i kako je knez Krsto (Frankapan) snovao postati gospodarom Bosne. Poslije sam točno doznao za tu stvar. Neka pamti prečastno gospodstvo vaše, da je ugovor istinit; i govore, kako princip Ferdinand drage volje očekuje, da se mogao proglasti kraljem Bosne, budući da Bosna pripada Hrvatskoj« (appartenendo la Bossina a la Croatia)[2]. Godine 1526. radilo se je dakle o tom, da se nadvojvoda Ferdinand proglasi dotično i okruni za kralja bosanskoga, jamačno ni taj put krunom sv. Stjepana.

[1] Pray G., Epistolae procerum regni Hungariae, I. p. 380—381.

[2] Klaić, Povjest Hrvata, IV. p. 347.

Digitized by Google

Baš navedeni primjeri dokazuju očito, da se krunisanje ugarskih kraljeva krunom sv. Stjepana sve do boja na Muhačkom polju 1526. nije protezalo na tako zvane »nuzzemlje« ili »regna socia«, kadikad i »partes adnexae« zvane, — i da madžarski povjesničari i državoslovci posve krivo rade, kadno shvaćanje i uredbe XVI. i potonjih stoljeća naprosto prenose na starije vrijeme. Kako su Hrvati sami shvaćali svoj odnos prema kruni sv. Stjepana do god. 1526., najbolje pokazuju vlastite riječi njihove u poruci kralju Ferdinandu iz Cetina 27. travnja 1527.: »... post discessum regis nostri ultimi Zvonymer dicti, felicis recordacionis, libero arbitrio se coadiunximus **circa** sacram coronam regni Hungarie, et post hoc nunc erga Majestatem vestram«[1]. Taj „**circa**" (a ne »sub«) objašnjuje nam sve, što se je zgadalo od kralja Ladislava do Muhača. Taj »circa« vrijedio bi i za poljsko kraljestvo, da je iza krunisanja kralja Ljudevita I. Velikoga za kralja poljskoga (17. studenoga 1370.) rečeno kraljestvo ostalo u trajnoj personalnoj uniji s Ugarskom. Međutim Poljska se je već 1386. opet posve odvojila od Ugarske.

V. Klaić.

[1] Kukuljević Ivan, Jura regni Dalm., Croat. et Sclav. II. p. 28.

Digitized by Google

OLOVNA PLOČICA SA ZAVJETNIM RELIJEFOM IZ SRPSKE MITROVICE.

Narodni muzej nabavio je nedavno zanimivu olovnu pločicu prikazanu na sl. 1. Pločica se je našla u srpskoj Mitrovici, te je dospjela u ruke trgovcu, koji ju je prodao muzeju. Danas ova pločica više nije cijela, nego je još u staro vrijeme na više strana otkrhana; osim toga je i površina mnogo trpjela najviše kroz to, što ju je netko još u staro vrijeme nekim oštrim oruđem više puta zasjekao. Sada joj je visina 81, a širina 74 mm.; težina joj je 98 grama. Sačuvani dio sačinjava u glavnom kvadrat, koji je omeđen piknjama. U taj je kvadrat upisan krug, koji također sastoji iz pikanja. Četiri ugla, koja leže izvan kruga, bila su ispunjena s figuralnim ukrasom. U lijevom donjem uglu prikazano je poprsje starijega bradatoga muškarca, kako se čini, s vrpcom u kosi na desno. U lijevom gornjem uglu načinjeno je poprsje golobrada muškarca s punom kosom na lijevo (Apollo?). Slična poprsja imali bismo očekivati u ostala dva ugla, koji su otkrhani. Unutar kruga prikazani su u tri reda razni prizori. U gornjem redu prikazana je u sredini ženska figura en face odjevena u dugu odjeću. Glavu je okrenula na desno, lijevu je ruku podbočila na bedru, a desnu je primaknula k ustima. Lijevo do nje nalazimo u nešto većem mjerilu prema njoj okrenuto poprsje Solovo ovjenčano sunčanim zrakama, a desno također prema njoj okrenuto poprsje Lunino sa polumjesecom na glavi. Lijevo do Solova poprsja načinjen je stol na tri noge, na kom su neki predmeti (posude?), a desno do Lune stoji prema sceni okrenut lav prednjim nogama na trbušastoj posudi, koja nema ručke (krater).

Sl. 1. Olovna pločica sa relijefom iz Srpske Mitrovice. Nar. vel.

U srednjem redu vidimo u sredini opet žensku figuru en face u prepasanoj dugoj haljini. Prema njoj jaše s lijeve i desne strane po jedan mladić Obadva su odjevena u kratko odijelo, a na glavi imaju šiljatu kapu. U jednoj ruci drži svaki od njih koplje, a drugu je ruku uzdigao kao da adorira. Tlo, na

Digitized by Google

kom se ovaj prizor događa, izraženo je horizontalnom crtom. Ali jahači ne jašu na tlu, nego po muškim tjelesima, koja leže na zemlji. Po tom, kako su ova tjelesa prikazana, čini se da su to mrtvaci. Lijevo do ovoga prizora ide prema sredini muška figura, kojoj glava nije jasna, jer je ploča na tom mjestu oštećena. Čini se, da figura ima na sebi oklop, a pod desnim pazuhom vidi se mač. Lijevu ruku pruža prema sceni. Desno je u sredini prikazani prizor omeđen sa dvije ptice; gore je pijetao, a pod njim gavran.

Donji je red manje jasan, nego ostala dva. U sredini je prikazano drvo, na koje je stražnjim nogama obješena ovca. S desne strane dolazi mladi muškarac u prepasanoj kratkoj haljini i para obješenoj životinji trbuh. Desno kraj ove figure vide se tri karike, a lijevo kraj drveta četiri razna predmeta. Jasan je kandelabar sa svjetiljkom i amfora. Treći predmet, čini se, da je puž, a četvrti je nejasan.

Sl. 2. Olovna pločica sa relijefom iz rumskih Petrovaca. $^2/_3$ nar. vel.

Gornji dio ploče nije sačuvan, ali je sigurno, da manjka samo veoma malo. Po analognim relijefima se može reći, da je taj gornji dio imao donekle oblik zabata. Od relijefa, kojima je bio urešen, nešto se je sačuvalo. U sredini je prikazana riba na desno, a pod njom su sa svake strane po dvije zvijezde. Vjerojatno je, da je i u uglovima bio kakav relijefni ukras, ali se ne može reći kakav; moglo bi se naslućivati, da je u svakom uglu bila po jedna zmija.

Opisana olovna pločica spada u grupu zanimivih spomenika iz kasnijega rimskoga vremena, koji se nalaze u zemljama, koje leže uz srednji i donji Dunav. Olovne pločice, koje se tu nalaze, pokazuju doduše razne oblike, ali su pojedini oblici zastupani u više sasvim sličnih primjeraka, a na prvi se pogled vidi, da se svi spomenici odnose na jedan te isti predmet. I na teritoriju Hrvatske i Slavonije našlo se je više komada, a od tih je pet došlo u naš narodni muzej, dočim ih je nekoliko kupio narodni muzej madžarski. Koliko je komada otišlo u inozemstvo, nije nam poznato.

Oblik zastupan u više primjeraka reprezentira četverouglata pločica prikazana na slici 2. Nađena je u rumskim Petrovcima, a kupljena je za naš muzej od Šime Milutinovića u Rumi g. 1882. Visoka je 95, široka 80 mm, a teška je 160 gr. Na površini je ploča veoma istrošena, te se zato neki detalji ne raspoznaju dobro. Mjesto, na kom se događa ono, što je u relijefu prikazano, izraženo je ovdje kao edikula, koja ima dva stupa, na kojima se nalazi svod u obliku polukruga. Stupovi su poput vijka kanelirani, počivaju na debelim jastucima, a završuju kapitelima, koji su urešeni duguljastim lišćem. Svod je s prednje strane urešen jajastim nizom. U gornjim uglovima pločice iznad svoda prikazana je po jedna zmija, a kraj svake po jedna zvijezda.

Digitized by Google

Cijeli prostor ispod svoda ispunjen je prikazom Sola. Sol stoji en face na četveropregu. Vidi se samo gornji dio tijela, jer je donji sakriven za kolima. Odjeven je u hiton, koji ima rukave, a prepasan je u sredini širokim pasom. Preko toga je prebacio kabanicu, koja je na desnom ramenu skopčana, te krajevi za njim u zraku lepršaju. Glava mu je ovjenčana sunčanim zrakama, a kraj svake strane glave nalazi se po jedna zvijezda U lijevoj ruci drži bog kruglju, a desnu je tako ispružio na stranu, da se vidi dlan. Četveropreg juri naprijed, t. j. prema gledaocu, a to je prikazano tako, da jedan par konja bježi na lijevo, a drugi na desno. Nutarnji konji vide se uslijed toga sasvim, a od vanjskih samo prednja polovica. Između konja vidi se prednji dio kola.

Ispod prikaze Solove prikazani su opet u tri reda razni prizori. U prvom redu nalazimo poznat prizor. U sredini stoji ženska figura u dugoj prepasanoj odjeći. Drži u obim rukama krajeve nekakve marame, koja je nečim opterećena. S lijeve i desne strane dolazi k njoj po jedan jahač, koji je pozdravlja. Lijevi jahač ima na glavi šiljatu kapu, a desni je gologlav. I ovdje ne stupaju konji po zemlji, nego desni stoji na čovječjem truplu, a lijevi na ribi. Ova je scena lijevo i desno omeđena po jednom čovječjom figurom. Lijeva je figura vojnik u potpunoj vojničkoj odori. Na tijelu mu je oklop, na glavi šljem, u ljevici štit, a u desnici dugo koplje. On je okrenut prema sceni, koju promatra. Desna je figura ženska. Odjevena je u dug prepasan hiton, a okrenuta je prema sredini. Desnu je ruku digla u vis.

Sl. 3. Olovna pločica sa relijefom iz Siska. $^2/_3$ nar. vel.

U drugom redu nalazimo u sredini prikazan prizor, koji nam još nije poznat s prijašnje pločice. Prikazan je stol pokriven sa stolnjakom, koji je urešen dugim resama. Oko stola sjede tri figure odjevene u odijelo s rukavima. Srednja figura čini se da je ženska, a lijeva i desna su muške. Pred njima leži na stolu riba, za kojom, kako se čini, hvataju oba muškarca. Lijevo kraj stola stoji drvo, a na nj je stražnjim nogama obješena jedna životinja, kojoj je odsječena glava. S lijeva pristupa mlad muškarac u kratkom prepasanom hitonu sa rukavima, te joj vadi utrobu. Lijevo s kraja stoji i promatra prizor muška figura u kratkom prepasanom odijelu bez rukava. Ova figura ima ovču glavu. Desno do stola idu prema sredini dva naga muškarca, koji se drže za ruke.

Donji je red najuži, a u njem više ne nalazimo čovječjih likova. U sredini stoji široka posuda s dvije ručke, a do nje je lijevo lav, a desno zmija. Lijevo s kraja stoji tronožan stol, na kom je, kako se čini, riba, a desno je prema sceni okrenut pijetao.

Digitized by Google

Sasvim sličnih komada se u Hrvatskoj i Slavoniji više nije našlo, ali ih se našlo u Madžarskoj i to u mjestima Duna-Pentele i Magyar-Egres.[1]

Veoma srodan oblik reprezentira u našem muzeju jedan komad iz Siska (sl. 3). Poklonio ga je muzeju odvjetnik Slavoljub Vrbančić g. 1847.[2] I tu je prikazana edikula, ali su stupovi ovdje glatki, počivaju na dvostrukom jastuku, a završuju kapitelima. koji su također urešeni duguljastim lišćem. Svod je i ovdje urešen jajastim nizom, a nad njim i pod njim vidi se niz pikanja. U uglovima prikazane su zmije, ali kraj njih nema zvijezda. Pod svodom prikazan je sasvim slično Sol na četveropregu, tek se u izradbi opaža nekoliko stilističkih razlika. Jahači u drugom redu i ženska figura između njih identični su sa odgovarajućim figurama na prijašnjem obliku, a i figure do njih (muškarac u vojničkoj odori i ženska) sasvim su slične. Oko stola prikazan je u drugom redu naslonjač, na kom sjede iste tri figure, koje smo našli i na prije opisanoj ploči. Na stolu se na ovom obliku jasno razabire zdjela, na kojoj leži riba. U izradbi ostalih figura u ovom redu opaža se također samo neznatna razlika. U donjem redu nalazimo iste predmete, koji su prikazani na prijašnjoj pločici. Posuda u sredini izražena je kao amfora sa rebrastim uresom. I veličina je ovih pločica ista. Sisački je komad 95 mm visok, 81 širok, a težak je 169 grama.

Sl. 4. Ulomak olovne pločice sa relijefom iz rumskih Petrovaca. Nar. vel.

Od sasvim istoga oblika ima naš muzej još jedan fragmenat iz rumskih Petrovaca (sl. 4). Sačuvan je lijevi dolnji dio pločice, koji je sada visok 61, širok 49 mm, a težak 49 gr.[3]

Jedan se je sasvim sličan komad našao u Vukovaru, te ga je madžarski narodni muzej kupio god. 1819,[4] a drugi je naden u Osijeku, te se sada nalazi u tamošnjem gradskom muzeju.[5] Osim toga su od ovoga oblika publicirana tri komada iz Srbije (jedan u madžarskom, dva u srpskom nar. muzeju),[6] a jedan iz Madžarske.[7]

Veoma srodan oblik ima jedna pločica iz Mitrovice. Našli su je tamo godine 1809., a danas je u madžarskom narodnom muzeju. Ova je pločica nešto manja od prijašnjih, zato je jedan dio relijefa skraćen. Edikula je sasvim slična prijašnjoj, a u gornjim uglovima opet su prikazane sasvim slične zmije. Prikaza

[1] Hampel Arch. Értesitö XXIII (1903) str. 343 i d. br. 43 i 44. Naš petrovački komad spomenut je pod brojem 45.

[2] Arkiv za povj. jugoslav. III (1854) str. 347 sa slikom. Kubitschek i Löwy Archeol. epigr. Mitth. III. (879) str. 171. br. 7. Bojničić Kroatische Revue III. (1886). str. 145 sa slikom. Hampel Arch. Értesitö XXIII (1903) str. 348 br. 49.

[3] Bojničić nav. mj. str. 148 br. 4. Hampel nav. mj. br. 50.

[4] Hampel nav. mj. str. 347 br. 47.

[5] Hampel nav. dj. XXV (1905) str. 13 br. 73.

[6] Hampel nav. dj. XXIII. (1903). str. 346 br. 46 i str. 348 str. 48. XXV (1905). str. 13 br. 74.

[7] Hampel nav. dj. XXIII (1903). str. 349 br. 51.

Digitized by Google

Solova na četveropregu pod svodom zauzima ovdje mnogo manji prostor. Od konja se ne vidi više nego glava, vrat i prednje noge. Kraj glave Solove nema zvijezda. Ove se sada nalaze niže dolje kraj glave ženske figure, koja stoji između dva jahača. Ova figura kao i ostale u ovom redu, ostala je nepromijenjena. Jedna se veća razlika mora konstatovati, ta naime, da ovdje lijevi konj stoji na nejasno izraženom čovječjem truplu, a desni na ribi. Neke se razlike opažaju u slijedećem redu. Stol u sredini pokriven je s nešto drugačijim stolnjakom, koji ima mnogo kraće rese. Naslonjač, na kom sjede poznate tri figure, mnogo je jasnije izražen. Stablo, na kom visi životinja, stoji između čovjeka sa ovčom glavom i mladića, koji životinju para, dočim su prije obadvije figure stajale lijevo od drveta. Dva mladića s desne strane ovdje su mnogo bolje izražena, te je sasvim jasno prikazano, kako prednji vuče drugoga za ruku i pokazuje na stol, kojemu se približuju. U zadnjem je redu poredak nešto drugačiji: stol sa ribom, zmija, amfora, lav, pijetao. Lijevo između stola i zmije i desno između lava i pijevca umetnuti su neki manji predmeti, koji su nejasni.[1]

Sl. 5. Olovna pločica sa relijefom iz Mitrovice. Nar. vel. (Iz »Archaeolog. Értesitő« XXIII 1903 str. 349).

Ovakav je jedan komad naden na gradini Halapiću kod Glamoča u Bosni, te je sada u bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju,[2] a jedan fragmenat posjeduje madžarski narodni muzej, ali mu se ne zna za provenijenciju.[3]

Poradi sravnjivanja mora se ovdje spomenuti još jedan fragmenat, koji se je našao u mjestu Öcsény u županiji Tolna, a sada je u muzeju u Szegszárdu. Opisao ga je Hampel, te je opisu dodao veoma dobru sliku,[4] na kojoj se osniva slijedeći opis. Sačuvana su skoro cijela dva dolnja reda. U prvom se redu vidi u sredini prostrt stol, na kom stoji plitka zdjela sa tri ručke. Na zdjeli je pečena ptica, a oko nje vijenac od lišća. Oko stola sjede tri figure. Lijeva je gol muškarac, koji u jednoj ruci drži posudu, a drugom pokazuje na zdjelu pred

[1] Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 348 i d. br. 52 (tamo je navedena prijašnja literatura). Budapest régiségei VIII. (1904) str. 27 sl. 7.

[2] Truhelka Bos. Glasnik 1890 str. 98 sl. 5. Nowotny Bos. Glanik 1894 str. 201 i d. Wiss. Mitth. aus Bosnien und d. Herceg. IV 296 i d. Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 350 br. 53.

[3] Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 350 br. 54.

[4] Hampel Arch. Ért. 1902 str. 366 sl. 2. 1903 str. 35, br. 53. Bud. régiségei VIII (1904) str. 44 sl. 14.

Digitized by Google

sobom. Srednja je figura ženska. I ona drži u ljevici čašu, a desnicom ručku od zdjele. I desna figura čini se da je ženska. Lijevo do ovoga prizora vidi se i ovdje drvo, a na njegovoj je grani obješena stražnjim nogama životinja, kojoj je odsječena glava. Pod životinjom prikazana je na ovom primjerku posuda sa širokim otvorom, u koju valjda curi krv. S lijeva su dvije muške figure, od kojih jedna (mladić) životinji para trbuh, a druga sa ovčom glavom taj prizor promatra. Desno se vide tri gola mladića, koji idu prema sceni. Vode se za ruke, a prvi diže ljevicu kao na pozdrav. U donjem redu vidi se lijevo tronožan stol, na njemu pečenje (Hampel misli, da je možda veprova glava), a zatim stup, a na njemu svjetiljka. U sredini je široka posuda sa dvije ručice, a kraj nje je lijevo lav, a desno zmija. Kraj zmijine glave je neki nejasan predmet, koji je bio prikazan i na prije opisanim pločicama, a može se tumačiti kao školjka, cvijet, plod, škorpijon, kornjaš ili češerika Desno stoji pijetao okrenut prema sceni, a za njim je i opet stup sa svjetiljkom. Lijevo se je sačuvao stup, koji je valjda nosio svod, a desno dolje vidi se još nešto od baze drugoga stupa. Raspored je, kako se vidi, bio i na ovoj ploči isti, kao i na prijašnjim relijefima, samo je mnogo toga jasnije izraženo, a osim toga je broj figura i predmeta povećan. Sve je prikazano u razmjerno većem mjerilu, a za to je i pločica morala biti veća. Širina sačuvanoga komada je sada 105 mm, a pošto je lijevo sve, a desno skoro sve sačuvano, to se širina cijeloga komada može fiksirati na jedno 110 mm; dakle je bila za 30 mm šira od prije opisanih komada.

Sl. 6. Olovna pločica sa relijefom iz Čalme. Nar. vel. (Iz »Archaelog. Értesitö« XXIII (1903) str. 352.

Dosele opisani komadi ako i pokazuju neke razlike, ipak prikazuju u glavnom jedno te isto. Gore Sol na četveropregu, a ispod njega u tri reda razni prizori, koji se uvijek opetuju. Drugačiji je oblik, što ga prikazuje sl. 6, a zastupan je u dva primjerka, što su se našla na teritoriju Hrvatske i Slavonije. Jedan se je našao u Vinkovcima,[1] te je danas u hrvatskom narodnom muzeju, a drugi se je pred nekoliko godina našao u Čalmi, a kupio ga je g. 1901. madžarski

[1] Kubitschek i Löwy Arch. epigr. Mitth. III (1879) str. 172 br. 8. Brunšmid Vjesnik n. s. VI. str. 148 br. 4 sl. 76. Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 353 br. 58.

Digitized by Google

narodni muzej.[1] Jednom trećem primjerku u madžarskom narodnom muzeju je nalazište nepoznato.[2] Ove pločice imaju četverouglasto polje, koje je zaokvireno, a nad tim je poljem nastavak u obliku zabata. Na zabatu prikazana je u sredini riba na desno, a u lijevom i desnom uglu po jedna četverotračna zvijezda. U zaokvirenom prostoru prikazano je u tri reda ovo: U gornjem redu stoji u sredini pokrivena amfora. S lijeve i desne strane nadvila se nad amforu po jedna zmija. U lijevom uglu je prikazano en face poprsje Lunino, kojoj se nad ramenima vide šiljci od polumjeseca, a u desnom je uglu poprsje Solovo ovjenčano sunčanim zrakama. U srednjem redu stoji u sredini kao na postamentu en face ženska figura u dugoj odjeći i pruža ruke prema jednomu i drugomu jahaču, koji dolaze s lijeve i desne strane. Možda ima da drži uzde konja, koje na relijefu nijesu prikazane. Oba konja stoje na ispruženim čovječjim truplima. Od figura, što smo ih na prijašnjim pločama vidjeli s lijeve i desne strane ove scene (oružan muškarac i ženska sa uzdignutom desnicom), prikazane su ovdje samo gornje polovice tijela. U donjem redu prikazano je u sredini drvo i na njem za stražnje noge obješena životinja bez glave, kojoj mlad čovjek vadi utrobu. Lijevo kraj drveta je kandelabar sa svjetiljkom i tronožan stol, na kom stoje dvije čaše, a među njima nekakav okrugao predmet. S desne strane prikazana je amfora, a nad njom tri krugljice, koje čine dojam cvijeća, koje je u vazu postavljeno; kraj amfore stoji na lijevo okrenut pijetao. Ove pločice su visoke 87, a široke 75 mm.; težina vinkovačkoga komada je 130 grama.

Sl. 7. Olovna pločica sa relijefom iz Siska. Nar. vel. (Iz »Archaelog. Értesitő« XXIII (1903) str. 355).

Osim ovih četverouglastih olovnih pločica našlo se je i drugih, koje imaju okrugao oblik. Ovakva se ploča našla u Kupi kod Siska, te je kupljena za naš narodni muzej g. 1896. Promjer joj je 75 mm, a teška je 106 grama (sl. 7.).[3] Gore je nešto otkrhana, te je na tom mjestu sve veoma nejasno. Okolni rub sastoji iz jednoga reda većih pikanja srcolikoga oblika, a unutar toga ruba nalazi se niz manjih piknjica. Sasvim gore vidi se riba na desno, a lijevo od nje dvije karičice i kako se čini jedan puž. Desno od ribe su tri zvijezde, a do

[1] Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 352 br. 56. Budapest régiségei VIII (1904) str. 24 sl. 6.

[2] Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 353 br. 57.

[3] Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 355 br. 60 i Budap. régiségei VIII (1904) str. 13 sl. 2.

Digitized by Google

njih još jedna karičica. Ispod toga nalazimo u tri reda prikazano ovo: U prvom redu stoji u sredini ženska figura u dugom prepasanom odijelu sa uzdignutom desnicom na desno. Lijevo do nje je u većem mjerilu izrađeno prema njoj okrenuto poprsje Solovo ovjenčano sunčanim zrakama, a desno također prema njoj okrenuto poprsje Lunino sa polumjesecom na glavi. Lijevo do glave Solove stoji tronožan stol, a na njem neki predmeti (valjda pehari); desno kraj Lune stoji ptica na desno (pijetao?). U drugom redu stoji u sredini ženska figura u dugom hitonu i drži obim rukama rubac, u kojem se nalazi nešto teškoga. S lijeve i desne strane dolazi po jedan jahač. Kako se čini, ima svaki od njih šiljatu kapu. Oba konja stoje na čovječjim truplima. Lijevo od ove scene stoji pijetao na desno, a desno muška figura sa ispruženom desnicom na lijevo. U donjem redu stoji u sredini drvo na njem je obješena za stražnje noge životinja, a sa lijeve strane pristupa mladić i vadi joj utrobu. Lijevo od ovoga prizora vidi se kandelabar sa svjetiljkom, amfora i nejasan predmet, a desno stoji na lijevo okrenut lav.

Ova je pločica dosta slabo sačuvana, ali i na izradbu nije se žrtvovalo mnogo truda. Uslijed toga su izostali mnogi detalji, a mnogi su izlizani tako da se mnogo toga ne može sigurno reći. Zato je u gornjem opisu rečeno samo ono, što se sigurno vidi, dok je Hampelov opis, koji je načinjen po sadrenom otisku, nešto opširniji, ali, kako sam veli,. nesiguran. U glavnom ova okrugla pločica sjeća na četverouglatu pločicu iz Srpske Mitrovice, koja je na prvom mjestu opisana. Sličnost ipak nije tako velika, da ne bi bili sigurni, da su i jedna i druga pločica imale razne uzorke.

Sl. 8. Ulomak olovne pločice sa relijefom nađen između Putinaca i Indije. Nar. vel. (Iz »Archaeolog. Értesitő« XXIII (1903) str. 359).

Napokon se mora spomenuti još jedan fragmenat od jedne okrugle pločice, koja se je našla između Putinaca i Inđije, a nabavio ju je madžarski narodni muzej. Promjer joj je bio po prilici 75 mm (sl. 8.). Slijedeći opis temelji se na slici i na opisu, što ga je dao Hampel.[1] Pločica je obrubljena sa jajastim nizom, a unutar toga niza je niz sitnih pikanja. U gornjoj polovini vidi se u sredini ženska figura, od koje je prikazan samo gornji dio do ispod trbuha. Ima na sebi hiton složen u nabore i u sredini prepasan. Lijevo kraj njezine glave je zvijezda. U mnogo manjem mjerilu izražena su kraj nje dva poprsja i to lijevo Lunino sa šiljcima polumjeseca nad ramenima, a desno Solovo ovjenčano sunčanim zrakama. Ova je ženska figura pomišljena, da stoji između dva

[1] Hampel Arch. Ért. XXIII (1903) str. 159 br. 63. Budap. régisegéi VIII (1904) str. 19 sl. 5.

Digitized by Google

jahača, od kojih je lijevi sačuvan, ali se o njemu ne da mnogo reći, jer se slabo vidi. Bolje se vidi čovječje truplo, na kom konj stoji. Ovo je odjeveno u hiton, koji siže do koljena i koji je u sredini prepasan. Točno ispod ženske figure prikazan je također u većem mjerilu tronožan stol, a na njemu leži na desno okrenuta riba. Ispod svega toga bio je još jedan veoma uzan red relijefa. Od toga je reda ostao samo pijetao, koji ide na desno.

Jedna se je olovna pločica sa ovakovim relijefima našla navodno u Hrtkovcima, ali je ta ploča uništena prije, nego se je mogla kupiti i pohraniti. Kakav je oblik imala, nije poznato.

* * *

Da se svi ovi spomenici odnose na jedan te isti predmet, već je iz njihovoga opisa jasno. Do pred kratko vrijeme bili su od ove vrsti spomenika poznati samo pojedini komadi. Ti su na raznim mjestima publikovani, a ako ih je tko pokušao tumačiti, uvijek je morao konstatovati, da stoji pred problemom, koji ne će moći riješiti. Opširnije tumačenje nalazimo prvi puta kod Nowotnyja na navedenom mjestu. On je u opće sve rekao, što se je u ono vrijeme dalo reći. Svoje obećanje, da će sakupiti sve poznate spomenike ove vrsti, nije mogao ispuniti. To je tek pred malo godina pokušao Hampel, koji je »o spomenicima, koji se nahode u podunavskim krajevima, a prikazuju božanstva na konjima« napisao do sada više članaka,[1] a sakupio ih je 75 komada. Među tim spomenicima ne nalazimo samo poznate primjerke olovnih pločica, nego i kamene relijefe, bronsane i bakrene pločice te rezano kamenje sa sličnim prikazama. Samo što na ovim spomenicima ne nalazimo sve ono prikazano, što na olovnim pločicama, nego samo pojedine scene. To se može lako shvatiti, ako se promisli, da je to sve tvrđi materijal, koji se dade mnogo teže obradivati. Prema tome su olovne pločice za tumačenje najprikladnije, jer su najopširnije. S druge strane su ostali spomenici katkada jasniji, jer su se manje istrošili, a katkada su i bolje izrađeni.

Velik dio onoga, što je na tim pločama prikazano, sjeća nas na spomenike, koji se odnose na kult Mithrasov. Sjeća nas na to prije svega lik boga sunca na četveropregu. Na okruglim pločicama su mjesto toga prikazana poprsja Sola i Lune, a ta poprsja nalazimo redovito i na relijefima, koji se odnose na Mithrasa. Ženska figura, koja stoji med tim poprsjima, ne može se rastumačiti. Ona je izrađena u mnogo manjem mjerilu, te je okrenuta ili prema jednomu ili prema drugomu poprsju. Desnom rukom čini gestu adoracije, a možda i nije više nego osoba, koja adorira. Od životinja, što ih na ovim pločicama nalazimo, naći ćemo nekoje i na Mithrasovim spomenicima. Gavran je na većini Mithrasovih spomenika prikazan. Na nekim je od ovih spomenika sasvim slično prikazana posuda, a do nje s jedne strane zmija, a s druge lav, kako smo to vidjeli na opisanim olovnim pločicama. Najljepše je to izraženo na krasnim relijefima iz Osterburkena[2] i Heddernheima.[3]

[1] Archaeologiai Értesitő 1902 str. 365 i d., 1903 str. 305—365 i 1905 str. 1—16. Budapest régiségei VIII (1904) str. 1 47.

[2] Cumont Mystères de Mithra II. str. 348 br. 246, tabla V. Schumacher Der obergermanisch raetische Limes II str. 21 i d.; tabla II.

[3] Cumont nav. dj. II. tabla VII. i VIII.

Digitized by Google

Važne su figure na ovim spomenicima jahači, koji nas sjećaju na Dioskure. Mrtvaci pod njihovim konjima, a napose riba, koja obično zamjenjuje jednoga mrtvaca, pokazuju, da imamo pomisliti na kult, koji je bio spojen sa mysterijima. Takav su kult uživali fenički Kabiri, za koje znamo, da su na više mjesta imali svoja svetišta. Takvo je svetište bilo na otoku Samotkrake, a spomenici, koje poznajemo sa toga otoka, svjedoče nam, da je ovo svetište bilo u grčkom svijetu dobro poznato i dobro posjećeno sve do rimskoga vremena. Svake bi godine tu bila velika svečanost, koja je bila skopčana sa mysterijima. U kultu tih božanstva dolazi i riba »pompilos« zvana, ali o njoj ne znamo mnogo. Ova fenička božanstva spojila su se naskoro sa helenskim Dioskurima, jer su s njima imala neka jednaka svojstva.

Ženska figura među njima do danas još nije rastumačena. Svakako je to matronalna božica, koja prema jahačima stoji u takvom odnošaju, da ju ovi moraju štovati. Njezin atribut, marama puna valjda plodina, daje joj htonički karakter. Grci su ovu božicu identifikovali sa nekim svojim božicama, nu najviše i sa najvećim pravom sa Demetrom. Na nekim spomenicima iz Macedonije ima ova božica, koja stoji među jahačima, i atribute Demetrine. Kao adoranti prikazani su kod ovoga prizora jedan vojnik i jedna ženska. Čudno je doduše na prvi pogled, da je baš prikazan vojnik, ali se to dade rastumačiti tim, što ovi spomenici potječu iz kasnijega vremena rimskoga carstva, a u to je doba rimska vojska, koja je bila sastavljena iz pripadnika raznih narodnosti, imala svoju, može se reći, posebnu religiju, u kojoj su bili zastupani razni kulti.

Mladić, koji vadi utrobu ovci i čovjek sa ovčom glavom, koji kraj njega stoji, sjećaju nas na jedan obred, koji se je obavljao, kada se je netko imao od kakve krivnje očistiti. Ovče krzno činilo se osobito prikladnim, da očisti sve ljage, što ih je tkogod na sebi imao. I okaljana mjesta znala su se čistiti ovčim žrtvama. Na spomenutom fragmentu u szegszárdskome muzeju vidi se pod životinjom široka posuda, u koju se je po svoj prilici hvatala krv, koja se je takoder upotrebljavala za čišćenje okaljanih osoba ili mjesta.[1]

Prizor kod stola najjasnije je prikazan na szegszárdskom ulomku. Tu je riba, koja se redovito na stolu nalazi, zamijenjena drugom pečenkom. Osobe, koje sjede oko stola i kojih je kao obično tri, imaju u ruci pehare. Zdjela, na kojoj je pečenje, urešena je, te se je tim sigurno htjelo izraziti, da je ta gozba priredena osobitim povodom. Mjesto dvaju golih muškaraca, koji idu prema stolu, prikazana su na szegszárdskom komadu tri. I tu se oni drže za ruke, a prvi pokazuje prema stolu. Čini se, da je prvi u opće vodić, a drugi da idu samo onamo, kuda ih on vodi. Ispravno će biti tumačenje, da će ovdje biti prikazana gozba poslije očišćenja, ali u muškarcima, koji idu k stolu, ne ćemo imati raspoznati ista božanstva, koja su u drugom redu prikazana na konju. Možda će se to moći reći o prvom, ali o ostalim figurama ne. Ovo će biti oni, koji su čišćenjem postigli pravo da prisustvuju gozbi, kod koje se dakako pomišlja, da su nazočni i bogovi.

Jasno je, da mysterija, na koja se ovi spomenici odnose, moraju biti u

[1] Stengel Die griech. Kultusaltertümer str. 146 (tamo literatura).

Digitized by Google

svezi sa dva kulta: sa kultom Mithrasa i sa kultom Kabirâ-Dioskurâ. Mnogo više se o tim pločicama nije dalo reći. Hampel je zato u opće počeo sabirati spomenike, koji se odnose na kult božanstva na konju, koja su se štovala u podunavskim krajevima. Tim je Hampel učinio u tumačenju ovih relijefa korak naprijed, jer je sigurno, da se je kult Mithrasa mogao sliti sa kultom božanstva na konju samo ondje, gdje su se ovakva božanstva štovala. Naravno je, da će se tu pomisliti u prvom redu na narod thrački, koji je ovakvo božanstvo bez sumnje imao. O t. zv. »thračkom konjaniku« već se je o ovom časopisu opširno govorilo.[1] Od onoga vremena, kada je zadnji materijal iz Bugarske i Rumunjske publikovan, čini se, da se je opet mnogo novih spomenika ovoga božanstva našlo, a gotovo svaki novi spomenik unaša u ovo pitanje po nešto svjetla.

Spomenika, na kojima bi »thrački konjanik« bio prikazan uz Mithrasa, ne poznajemo. Spominje se doduše jedan veoma loše sačuvani relijef iz Tatarpazardžika, na kom se veli, da je prikazan Mithras kako ubija bika, a uz njega »obični thrački konjanik«.[2] Međutim je ovaj spomenik poznat samo po tom nesigurnom opisu, te je vjerojatno, da tu nije bio prikazan konjanik, nego Mithras na biku.[3]

Zanimivo je pitanje, kako to, da su se sasvim slične pločice našle na raznim mjestima. Najjednostavnije je tumačenje to, da je na nekim stalnim mjestima bilo svetišta, kod kojih su se obavljale svečanosti, koje su bile spojene s ovakvim mvsterijama. Ta bi mjesta posjećivali pobožni ljudi iz raznih krajeva, te bi si ponijeli ovakve relijefe. Tako su ovi relijefi, koji su pravljeni na jednom mjestu, a često i po istom kalupu, mogli dospjeti u razne krajeve.

Ovim stranama nije bila svrha, da doprinesu novih momenata za tumačenje ovih spomenika. Za to je materijal, koji je stajao na raspolaganje, bio premalen. Ipak je bilo nužno, da se i u »Vjesniku« progovori o jednoj vrsti spomenika, koja je u našem narodnom muzeju u više primjeraka zastupana. Nema dvojbe, da će se jednom naći i opširnijih relijefa (kao što je n. pr. szegszárdski, koji žalibože nije cio), koji će mnogo doprinijeti riješenju ovoga problema. Svakako će trebati u tu svrhu dobro proučiti spomenike u zemljama, u kojima su stanovali nekada thrački narodi. Čini se, da se tu nalazi još po gdjekoji nepoznati a važni komad.

Dr. V. Hoffiller.

[1] N. s. sv. VI str. 192 i d.

[2] Dumont-Homolle Mélanges d'archéologie str. 325 br. 11.

[3] Sr. Cumont Mystères de Mithra II str. 271 br. 122 i 123.

Digitized by Google

HRVATSKO KRALJEVSTVO U XV. STOLJEĆU I PRVOJ ČETVRTI XVI. STOLJEĆA.

(1409—1526.)

I. Teritorijalne promjene.

Neprestane borbe, koje su iza smrti Ljudevita I. Velikoga († 1382) bjesnile u svim oblastima hrvatskoga kraljevstva, završene biše tim, da je kralj Ladislav Napuljski 9. srpnja 1409. Mlecima za 100.000 dukata prodao ne samo svu svoju tadanju državinu u Dalmaciji, nego i sva svoja prava na tu kraljevinu. Time postadoše Mleci nakon pol stoljeća opet gospodari na istočnoj obali Jadranskoga mora.

Već u kolovozu 1409. preuzeli su Mleci ono, što je kralj Ladislav dosad držao u Dalmaciji i Hrvatskoj, poimence grad Zadar s tvrđom i kotarom, otok Pag, kao i hrvatske gradove Novigrad i Vranu. Malo zatim, u rujnu iste godine, pokorili su se njima otok Rab i grad Nin, a iza ovih do konca godine otoci Cres i Osor (Lošinj).

Opirući se o ugovor s kraljem Ladislavom nijesu Mleci odsad propuštali ni jedne prilike, da obladaju preostalom Dalmacijom i Hrvatskom. Za prvoga rata s kraljem Sigismundom kupili su od bosanskoga velikoga vojvode Sandalja Hranića znamenite hrvatske gradove Ostrovicu i Skradin (13. travnja 1411), koje su im međutim Hrvati poslije oteli; no zato im je pošlo za rukom, te su nakon dvogodišnje podsade prinudili grad Šibenik, da im se predade (30. listopada 1412). Kad je nakon pet godina planuo drugi rat s kraljem Sigismundom, pokorili su se Mlecima u travnju 1420 otoci Brač, Hvar i Korčula sa susjednim manjim otocima; dne 21. lipnja iste godine osvojili su Trogir, a 28. lipnja 1420. predao se je njima grad Spljet.

No ni time nijesu Mleci bili zadovoljni. U siječnju 1444. predobiše plemićku općinu Poljica i grad Omiš na ušću Cetine, koje je od god. 1440. držao veliki vojvoda Stjepan Vukčić; iza nekoliko godina (1452) napokon oteše rečenomu hercegu još i Krajinu (Neretvu, danas Makarsko Primorje), te se tako prikučiše kotaru grada Dubrovnika. Hrvatsko kraljevstvo izgubilo je ovako čitavo primorje (dalmatinsko i hrvatsko) i otočje od Dubrovnika do podnožja Velebita i ušća rijeke Zrmanje. Pače i sjeverni otoci u Kvarneru bili su u mletačkoj vlasti, izuzevši jedini Krk, koji su zajedno s knežijom Vinodolom i gradom Senjem držali hrvatski knezovi Frankopani, dok su pretežiti dio Podgorja s gradovima Bagom i Obrovcem zadržali krbavski knezovi Kurjakovići.

Digitized by Google

Ali i tu su Mleci neprestano snovali, da se ugnjezde u tom ostatku hrvatskoga primorja. Nastojanje njihovo, da ugrabe Senj, osujetio je kralj Matijaš Korvin; ali za to pošlo im je za rukom, te su 22. veljače 1480. prevarom zauzeli otok Krk. Hrvatskomu kraljevstvu ostalo je doduše kršno primorje od Obrovca do Senja i dalje pitomi Vinodol do Trsata; ali kako su Mleci držali sve otoke pred tim primorjem, bilo je rečeno kraljevstvo posve potisnuto od mora. Mleci su se napokon pomamili i za Rijekom i istočnom Istrom, koje su tada bile u vlasti austrijskih Habsburgovaca; ali premda su Rijeku dva puta (1508 i 1509) osvojili, a drugi put i spalili, ipak je nijesu mogli stalno zadržati.

God. 1510—1512, za kralja Vladislava II. Jagelovića, mnogo se je snovalo, kako da se mletačkoj općini otme ugrabljena Dalmacija; ali do rata ipak nije došlo. I tako je Mlecima ostalo i dalje sve, što bijahu kroz godine 1409-1480 od hrvatskoga kraljevstva otkinuli. U toj svojoj pokrajini Dalmaciji urediše oni vladanje na svoj način, namjestivši u pojedine gradove svoje knezove (comites) i imenovávši za čitavu oblast zasebnoga providura (proveditor). Jake posade u gradovima imale su braniti posjed Dalmacije, a brojno brodovlje imalo je osigurati njihovu neograničenu prevlast na Jadranskom moru, koje se je počelo nazivati »mletačkim zatonom« (culphus Veneticus). Što su god Mleci poslije oteli hrvatskome kraljevstvu, sve su pridavali svojoj pokrajini Dalmaciji. Međutim su i oni izgubili Krajinu na jugu Cetine prema Neretvi, koju su im Turci god. 1499. ugrabili, i tako odijelili mletačku državinu u Dalmaciji od kotara općine Dubrovačke.

Dok su Mlečani otkidali mjesta i kotare u primorju, nastojali su u prvoj polovici XV. stoljeća bosanski kralji i vojvode, da obladaju budi čitavom zagorskom Hrvatskom, budi znatnijim mjestima u njoj. Gradovi Knin i Ostrovica, zatim Sinj i Klis, napokon Omiš, Poljica i Krajina bijahu vazda izloženi njihovim napastima. Stoga su bani Talovci (1438—1453) i onda ban Pavao Spirančić (1459—1463) imali pune ruke posla, da obrane svoju banovinu na međama bosanskoga kraljevstva.

Padom rečenoga kraljevstva (1463) činilo se je, da će se hrvatsko kraljevstvo na istoku proširiti. To se doduše nije zgodilo[1]; ali je kralj Matijaš Korvin od onih oblasti bosanskih, koje je u zimi 1463 na 1464 oteo Turcima, stvorio dvije nove banovine, naime Jajačku (Bosansku) i Srebreničku, kojima je poslije pridodao još i Šabačku (1476), tako da je veći dio hrvatskoga kraljevstva bio na istoku i jugu opasan zasebnim banovinama. Jajačka ili bosanska banovina obuhvatala je poglavito područje rijeke Vrbasa, Srebrenička nekadanju bosansku oblast Usoru, a Šabačka bivšu banovinu Mačvu. Do Šabačke prostirala se je banovina Beogradska, a ovoj na istoku banovina Severinska. Tima banovinama, koje su bile na vojničku uređene, mislio je kralj Matijaš odoljeti najezdi turskoj, te obraniti južne međe svoje državine.

[1] Neko vrijeme poslije slavodobitne vojne kralja Matijaša u Bosni god. 1463. smatrala se je stara Neretva, u koliko nije bila u mletačkoj vlasti, sastavnim dijelom Hrvatske. Još god. 1468 piše kralj Matijaš, da je grad Počitelj na Neretvi u kraljevini Hrvatskoj i „castri nostri Pochitel vocati in regno nostro Croacie predicto". Thallózy i Gelchich, Diplomatarium Ragusanum, str. 628. No već 1471. pao je Počitelj u turske ruke.

Digitized by Google

Međutim Jajačka banovina nije bila od velike koristi za obranu hrvatskoga kraljevstva, premda je više puta jedan ban upravljao i hrvatskim zemljama i rečenom banovinom. Turci su naime još od pada bosanskoga kraljevstva zadržali područje rijeke Sane s tvrdim gradovima Ključem i Kamengradom, pak su odanle, kao i sa Hlivanjskoga i Duvanjskoga polja mogli svaki čas u većim ili manjim četama provaljivati u hrvatsko kraljevstvo, ostavljajući na strani utvrđene gradove Jajačke banovine. Samo tako mogu se razumjeti nebrojene turske navale na hrvatske zemlje počev od 1463. do sedmogodišnjega primirja, utanačena 20. kolovoza 1503.[1] Za to čitavo vrijeme ipak nijesu Turci osvojili nijednoga hrvatskoga grada ni oblasti, već su njihove provale bile ograničene naprosto na haranje otvorenoga polja i hvatanje roblja.

Padom Srebreničke banovine (1512) stala je prijetiti gotova propast hrvatskomu kraljevstvu. Već u siječnju 1513. udaraju Turci na Sinj u župi Cetini; taj se je grad doduše tada spasao, ali zato osvojiše oni bliže manje gradove, kao Čačvinu u Posušju, Nutjak na Cetini, i Vir kod Imotskoga. Slijedeće godine 1514. uzeše Turci gradove Karin i Korlat između mletačkoga Zadra i hrvatske Ostrovice. Ali još veća nevolja stigla je hrvatsko kraljevstvo nakon pada gradova Šapca i Beograda (1521). Dne 28. svibnja 1522. osvojili su Turci slavni grad Knin, nekadanju stolicu hrvatskih kraljeva i poslije banova; malo dana zatim udoše i u Skradin, te se tako primakoše moru. Na koncu godine 1523. predobiše izdajom znamenitu Ostrovicu, nekadanju djedovinu knezova Bribirskih od plemena Šubića. Čini se, da su god. 1524 osvojili napokon i tvrdi grad Sinj, valjda u isto vrijeme, kad su obladali i Severinskom banovinom na istoku Ugarske.

U oči bòja na Muhačkom polju (1526) bila je već čitava Hrvatska na jugu Velebita u mletačkim i turskim rukama; u vlasti hrvatskoga kralja ostala su samo još dva grada: gotovo nedobitni Klis blizu mletačkoga Spljeta, i onda Obrovac na južnom podnožju Velebita uz rijeku Zrmanju. Na sjeveru Velebita držali su Turci grad Unac na istoimenoj rijeci, a jamačno i Rmanj na sutoku Une i Unca, odakle su se zalijetali u Krbavu, Liku i Gacku. Gradovi uz Unu (od Ripča do Dubice) ostali su doduše u vlasti hrvatskoga kralja i bana, no

[1] Po tom primirju ostale su u turskoj vlasti ove oblasti i gradovi: „terra Ducis (Hercegovina) cum eiusdem potestate, et penes terram Ducis; cum castris Prolosacz, Ymoczky, Bog, Jerogwcza, Lywbesna, Mozthar, Pochycel, Blagay, Nowy, Ryzna, Klywch, Zamobor, Mileresowa, ac cum oppidis et civitatibus eorum; — et ultra hoc terra Bozne et quod ad eam pertinet in eiusdem Bozne confinibus, cum castris Kamengrad, Klywch, Hlewna, Belgrad, Wenchaz, Komothyn, Wrathnyk, Jerbelycza, Thrawnyk, Dobowy, Maglay et aliud Belgrad, Zwled (Zuzed, Zvied), Thorychan, Fewarlak, Prozor, Bobowacz, Dwbrownyk, una cum civitatibus et oppidis, et item cum castro Zwonyk et eorumdem pertinentiis; et item penes Danubium pro terra Rascie et castro Zmederew cum castro Haval, Kwylych, Hram, Golubacz et cum ipsorum oppidis et civitatibus; et pro terra Branychewa...«

Ugarsko-hrvatski kralj držao je tada »partes Transylvanie et regnum Bozne cum castro Jaycza et aliis castris partibusque et pertinentiis ad ipsum spectantibus«... nadalje »castrum gloriosum Belgrad sive Nandoralba«, zatim »castrum Zeweryn et Zrebernyk, castrum Sabacz cum pertinentiis ac metis eorundem«. Magyar történelmi tár XXIV. 1877. str. 83—85.

Digitized by Google

zato je Blagaj na Sani, djedovina knezova Blagaja, još oko god. 1512. pao u turske ruke. Tim je načinom Bosanska ili Jajačka banovina bila gotovo posve odijeljena od hrvatskoga kraljevstva; samo na sjeveru hvatala se je na Savi kraljevine Slavonije, iz koje se je kod Gradiške (»brod kod Gradišća«, »in vado Gradische«, »in Gradischi brod«, »na brodu savskom na Gradišćih«) prelazilo na jug u dolinu Vrbasa. Istočni dio Slavonije, naročito velik dio Srijemske županije (s gradovima Mitrovica, Kupinik, Barić, Brkasovo, Karlovci, Slankamen i Zemun) bio je još od god. 1521 u turskoj vlasti; u oči boja kod Muhača osvojili su Turci tvrdi Petrovaradin (28. srpnja 1526), zatim Ilok, slabo utvrđeni Osijek (14. kolovoza), a uz ove i druge gradove i kaštele u Vukovskoj županiji (kao stolicu bosanskoga biskupa Đakovo). Tako je i u istočnoj Slavoniji doprla turska vlast do Valpova, Gorjana i gradova u Požeškoj županiji.

Dok je hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i u prvoj četvrti XVI. sve više gubilo i opadalo, općina je grada Dubrovnika, priznavajući vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva i poslije turskih sultana, razmakla svoju državinu duž primorja na sjever gotovo do Neretve, a na jug do Boke Kotorske Kako je Ston i Stonski Rat (Pelješac) držala još od god. 1333., dobila je 1399 od bosanskoga kralja Stjepana Ostoje primorje od Zatona do Stona (Terre nove), a god. 1419 i 1427 od vojvoda Sandalja Hranića i Radoslava Pavlovića župu Konavlje sa starim gradom Cavtatom. Napokon je 1451 primila Vrsinje (Mrcine) iznad Konavala, i tim je zaokružila svoj kotar onako, kako ga je održala do svoje propasti (1808).

Hrvatski narod, gledeći kako mu Mleci i Turci neprestano grabe djedovinu njegovu,. bolno je osjećao veliku nevolju svoju. Već 1494 — iza boja na Krbavskom polju — zovu se hrvatska gospoda na saboru u Bihaću »prelati et magnates potioresque nobiles et proceres universi, totum infelix regnum Croatie representantes«[1]. To »nesrećno kraljevstvo« stalo se je smatrati tek »ostacima« nekadanje države, pak tako je i taj naziv ušao u diplomatske spise. Dne 15. prosinca 1525. pisao je kralj Ljudevit II. banu Franji Baćanu: »Knezovi i ostaci plemića kraljevine naše Hrvatske (comites et reliquiae nobilium Regni nostri Croatiae) poslali su ovih dana k nama svoje oratore, od kojih smo doznali, da se kane s Turcima nagoditi, ako mi njima ne pomognemo u skrajnjoj nevolji njihovoj (extremis et afflictis eorum rebus).«[2]

Ali knezovi i plemići nijesu samo jadikovali, nego su također odlučno branili »ostatke ili relikvija« svoga kraljevstva. Naročito su se u tom pogledu isticali oni, kojih su posjedovanja međašila s turskim zemljama. Tako je za te njihove gradove i posjede uz tursku među postalo ime krajina ili granica (latinski confinia, njemački »die Grenitzen« = Grenzen). Za obranu krajine ili granice brinuli su se ne samo neposredni gospodari onih predjela, nego i hrvatski bani, pače i ugarsko-hrvatski kraljevi, kao i ugarski sabori. Napokon od god. 1522 stao se je za obranu hrvatske krajine zanimati i habsburžki nadvojvoda Ferdinand I., jer je tim načinom mislio osigurati svoje nasljedne zemlje

[1] Thallóczy i Barabas, Codex com. de Blagay, str. CXCVI.

[2] Kukuljević, Jura regni D. C. S. I. str. 276.

Digitized by Google

(Kranjsku, Korušku i Štajersku) od turskih provala. Već u lipnju 1522. imenovao je on grofa Nikolu Salma vrhovnim kapetanom (generalis capitanens) svojih četa, te je taj kapetan imao pomagati hrvatskoga bana kod obrane gradova i kotara na krajini hrvatskoj, naročito uz rijeku Unu[1].

Sve to veći gubici hrvatskoga kraljevstva na jugu Velebita dali su povoda, da se je hrvatsko ime stalo širiti na sjeveru Gvozda prema Kupi, Savi i donjoj Uni. Dok su se u XIV. stoljeću pribrajale Hrvatskoj na sjeveroistoku Gvozda tek Modruše, Plasi i Drežnik (sa Slunjem), u drugoj su polovici XV. stoljeća i na početku XVI. stali nazivati Hrvatskom i onaj dio Zagrebačke županije, koji se prostire na jugu Kupe i Save, a koji su nekad obuhvatale župe Gorička i Gorska. Ovamo se je ispred turske najezde sklanjalo toliko hrvatskoga plemstva i puka iz južnih krajeva, da se je čitav kraj od Gvozda do Kupe i Save (između Siska i Dubice) na sjeveru, a Une na istoku sve više smatrao hrvatskom zemljom u užem smislu. Gradovi Bihać, Krupa, Kostajnica, Zrinj, Toplica ili Topusko, Steničnjak i Dubovac, koji su prije bili u Slavoniji, jesu na koncu XV. stoljeća već u Hrvatskoj[2]. Prema jednomu spomeniku od god. 1469. dijelila se kraljevina Hrvatska u ono doba na gornju i donju (Croatiam inferiorem sue maiestatis et Croatiam superiorem serenissimi imperatoris)[3]. Gornja Hrvatska zapremala je župe i oblasti od Radobilja na Cetini do Otočca i Vrhovina pod Gvozdom; donja Hrvatska dopirala je od Brinja, Modruša i Drežnika do Kupe i Une.[4]

Kraljevina Slavonija ostala je po tome ograničena na zemlju između Drave i Save (dotično Kupe), te je obuhvatala poglavito četiri županije: Zagre-

[1] U zborniku »Corpus iuris Hungarici« spominju se već od god. 1490. neprestano »loca et castra finitima«, »castra et fortalitia in confinibus regni« (Corp. iuris Hung. mil. izdanje I. str. 476. 582, 618) God. 1518 stvorio je ugarski sabor ovaj zaključak: „Bani castrorum finitimorum semper in eisdem castris finitimis maneant. (Corp. iur. Hung. I. art. 21. str. 762) Dne 5. studenoga 1517 piše kralj Ljudevit II. Bodroškoj županiji, kako su „confiniorum pericula augmentata", i kako im treba pomoći, „nam sine vestro subsidio confinia ipsa, que sunt clipei vestri, non possunt nec deffendi nec conservari" (Rad jugosl. akad. III. p. 61—62). Hrvatski ban Ivan Karlović zahvaljuje se 15. ožujka 1522 iz svoga grada Udvine austrijskomu nadvojvodi Ferdinandu, što je dao 300 dukata »pro tenendis exploratoribus«, nadalje što se je pokazao zabrinut »erga nos et confinia nostra«. Napokon javlja ban, kako bosanski paša „ad nos et confinia nostra intendit venire", da osvoji Krupu ili Bihać (Thallóczy i Hodinka, Codex diplom. partium regno Hungariae adnexarum, I. str. 47.) Namah zatim, 28. ožujka 1522. javlja Ferdinand, da je sve udesio za »versicherung der slosser und ortflegken an den grenitzen« (Ibid. str. 50). God. 1524 utanačio je Ferdinand ugovor s hrvatskim plemićem Ivanom Kobasićem od Brikovice (kod Une), da drži »custodias seu zthrasas in hiis confinibus« (Ib. str. 294—295). Te su straže na krajini imale krijesovima (kreidschuss) dojavljivati dolazak turskih četa. Počeci potonje vojničke krajine sežu dakle u doba prije boja kod Muhača.

[2] Kad se je na saboru god. 1537 predlagalo koji bi se gradovi na krajini morali obskrbiti vojskom i zairom, izbrajaju se »nomina arcium in Croacia existentium: »Byhegh, Repach, Kruppa, Wywar, Othrok, Bwssowyth, Cethyn, Zlwn, Isachych, Thersacz, Dresnyk, Kobazyth (Brekovica), Gradecz, Hraszthowycza, Koztanycza, Dwbycze«. Fraknói V., Monum. comitialia regni Hungariae, II. str. 233—234.

[3] Ljubić S., Listine, X. str. 458.

[4] Vidi člančić »Croatia superior et inferior« u Viestniku hrv. arh. društva, I. str. 137—138.

Digitized by Google

bačku, Varaždinsku, Križevačku i Virovitičku. U XV. stoljeću protegla se je osobito Križevačka županija, koja je zapremala velik dio Podravine, gotovo do Valpova i Osijeka.[1] Požeška, Vukovska i Srijemska županija smatrale se i tada kao česti Slavonije; ali nijesu bile izravno pod upravom hrvatskih i slavonskih banova, nego su Požegom često upravljali vojvode Usore, a Vukovskom i Srijemskom najprije bani Mačve, a poslije Šabački i Beogradski bani i kapetani.[2] Sve to događalo se je poradi lakše obrane od Turaka.

II. Način vladanja.

Bani i banovci. Sabori. Poslije god. 1409. nema spomena, da bi se koji kralj krunio na tlu hrvatskoga kraljevstva. Međutim, kako se kraljevske porodice mijenjaju, događa se više puta, da Hrvati pristaju uz jednoga protukralja, a Ugri uz drugoga. Tako je Habsburgovac Fridrik III. kao takmac Matijaša Korvina god. 1458—1462 imao najviše privrženika baš u hrvatskom kraljevstvu. Jednako se je desilo, kad se je god. 1490—1491 Habsburgovac Maksimilijan borio s kraljem Vladislavom II. Jagelovićem za ugarsko-hrvatsko prijestolje. U opće se opaža, da u vrijeme 1409—1526 Hrvati mnogo naginju habsburškim vladarima u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj; biva to i poradi susjedstva i poradi pogibli od Turaka.

Kraljevi Sigismund (1409—1437), Albrecht Austrijski (1437—1439), Vladislav I. Varnenčik (1440—1444), Ladislav Postumus (1444—1457), Vladislav II. Jagelović (1490—1516) i Ljudevit II. (1516—1526) držali su osim ugarskoga i hrvatskoga kraljevstva također druge kraljevine i zemlje, kao Češku, Poljsku i Njemačku (naročito zemlje austrijske). Tako se je zgađalo, da su mnogo boravili izvan Ugarske, dok su u hrvatsko kraljevstvo malo ili nikako dolazili. Jedini Matijaš Korvin (1458—1490) boravio je poradi ratova s Turcima više puta u zemljama hrvatskoga kraljevstva.

Kralj Sigismund boravio je u dva maha (1412—1419 i 1430—1434) po više godina u tuđini; za njegova izbivanja zastupao ga je ostrogonski nadbiskup kao »kraljevine Ugarske, Dalmacije i Hrvatske upravitelj i vrhovni zamjenik«[3]. Ako

[1] Vidi djelo: Csánki Dezső dr., Körös-megye a XVik században. Budapest 1893. Po karti, priloženoj djelu, pripadali su u XV. stoljeću Osijek, Valpovo, Podgorač, Našice i Feričanci Baranjskoj žnpaniji, dok su Orahovica, Drenovac, Viljevo, Mikloš i Miholjac bili u Križevačkoj županiji.

[2] Noviji madžarski povjesničari htjeli bi po pomadžarenim mjesnim i porodičnim imenima dokazati, da je tada u Slavoniji bilo pretežito madžarsko žiteljstvo. Međutim to nikako ne stoji. Pomadžarena imena nalazimo samo u službenim spisima. Pomadžareni Ujlak zove se u dubrovačkim spomenicima pravim imenom Ilok (pače i »voivoda Illozchi«) — pomadžareni Maroth narodnim imenom Morović, i t. d. Dubrovčanin Ludovik Crijević Tubero piše pred god. 1522. ovako: „A littore Dalmatio, quod mari Adriatico abluitur, ad Drauum amnem, gentes Illyricae sunt, quas Hungari partim Crouatos, partim Sclauenos ac Rascianos dicunt. A Drauo Hungaricus incipit sermo.“ Commentariorum lib. I. cap. VI. (Schwandtner, Script. rer. Hung. II. str. 119).

[3] Već 1413 pišu Dubrovčani ostrogonskome nadbiskupu kao kraljevu zamjeniku (in regno Hungariae vices gerenti). Dne 6. siečnja 1414 pridao je kralj Sigismund ostrogonskomu nadbiskupu druga, naime svoga pašanca i palatina Nikolu Gorjanskoga, da zajednički (coniunctim) upravljaju. U dotičnoj ispravi zove

Digitized by Google

je bio potrebit upravitelj za izbivanja kraljeva, kako je tek bio nuždan, kad je kralj bio još nedorasao. Tako je za Ladislava Postuma postao upraviteljem ili gubernatorom ugarskoga kraljevstva glasoviti junak Ivan Hunjad ili Sibinjanin Janko (1446—1452). Za hrvatsko kraljevstvo namjestio je Ivan Hunjad zasebnoga podupravitelja ili vicegubernatora.[1] I za malodobnosti kralja Ljudevita II. zahtijevalo je ugarsko niže plemstvo, da se imenuje gubernator, a taj da bi bio Ivan Zapolja, ali dvorska stranka umjela je vazda to zapriječiti.

Vladari u XV. i prvoj četvrtini XVI. stoljeća nijesu više u hrvatsko kraljevstvo šiljali zasebne hercege (duces), kako su to nekad činili Arpadovići i Anžuvinci. Poglaviti razlog tome bit će ta okolnost, što gotovo svi vladari onoga doba nijesu imali kome da povjere rečenu čast. Jedini herceg u toj perijodi bio je Ivaniš Korvin, nezakoniti sin kralja Matijaša; no ni taj nije bio hercegom hrvatskim za očeva života, nego tek poslije smrti njegove, kad su ga staleži htjeli odštetiti za to, što ga nijesu smijerali birati za kralja.[2] Međutim Ivan Korvin ostao je hrvatskim hercegom posve kratko vrijeme (1490—1493); k tome nije njegova vlast vrijedila toliko, kao nekad, kad su hercezi bili ili braća ili sinovi vladajućih kraljeva.

Kako kraljevi ovoga doba (osim Matijaša Korvina) nijesu zalazili u hrvatsko kraljevstvo, a nijesu šiljali u nj niti hercega od svojega roda: to se je sada više nego ikad prije podigla vlast i čast banska.

Bani hrvatski XV. stoljeća i u prvoj četvrti XVI. ne samo da su vršili prava i dužnosti banova za prošlih stoljeća, nego su također u mnogim stvarima preuzeli povlasti i posluve nekadanjih hercega, pače i samih kraljeva. Sve to većoj vlasti banskoj doprinijelo je još i to, što su zaredali na banskoj stolici mnogi znameniti ljudi, koji su budi po svom srodstvu s kraljevskom kućom (celjski knezovi Herman, Fridrik i Ulrik) budi svojim ličnim vrlinama (Matko Talovac, Petar Berislavić, Ivan Karlović) povjerenu im čast podigli do velikoga ugleda. Najznamenitiji ban ovoga doba bio je baš vesprimski biskup Petar Berislavić (1513—1520), kojega je papa Leo X. u svojim poslanicama nazivao pot-

kralj oba »praedictorum Dalmatiae Croatiae et Hungariae regnorum nostrorum gubernatores et vicarios nostros generales«. U povelji jednoj od god. 1415 čitamo: »Johannes archiepiscopus Strigoniensis regni Hungarie, Dalmacie et Croacie gubernator et vicarius generalis«. Fejer G., Codex diplom. reg. Hung. X. 5. str. 634, 748.

[1] U jednom pismu od 30. rujna 1448., upravljenom na gubernatora Ivana Hunjada, čitamo: »egregio Johanni literato de Themeskwz vicegubernatore vestro per vos (Johannem de Hunyad) in regno Sclavonie constituto«. Codex com. de Zala, II. str. 544.

[2] U ugovoru, što ga je Ivaniš Korvin 17. lipnja 1490 utanačio sa 8 biskupa i 25 baruna, i koji je ugovor kralj Vladislav II. poslije (31. srpnja) potvrdio, određeno bi, da Ivaniša imade zapasti »etiam Ducatus regni Sclavoniae... praeterea etiam Banatus regnorum Dalmatiae et Croatiae...«, a onda se dodaje: »ita videlicet quod Ducatum praedictum, et ipsum etiam regnum Sclavoniae infra vitam iure perpetuo, tanquam dominus haereditarius; Banatum vero praefatorum regnorum Dalmatiae et Croatiae, similiter infra vitam, id tamen tamquam Banus, et officialis pro officiolatu teneat, et possideat«. Pray G., Epistolae procerum, I. str. 381—382. Herceg dakle bio je po tadanjem shvaćanju »dominus haereditarius«, a ban samo »officialis«.

Digitized by Google

kraljem (prorex ili vicerex).[1] Čini se, da se je u opće tada počelo hrvatske bane smatrati potkraljima, jer i mletački poslanik Vincenzo Guidoto piše u kolovozu 1525 ovako: »Druga čast među svjetovnjacima (u državi kralja Ljudevita II.) jest ban ili kapetan Hrvatske, koji je kao potkralj toga kraljevstva, te ga je dužan braniti (la secunda dignita neli laici e il banno ouer capitano di croatia, el quale e quasi vicere de quello regno, quale e obligato ad deffender . . .).

Budući da je banima u to doba bila poglavita zadaća, da brane kraljevstvo, primali su uz ostale prihode još i zasebnu plaću za uzdržavanje svoje banske čete. Ban Ladislav od Egervara dobivao je godimice po 10.000 zlatnih forinti; god. 1491. zalaže kralj Vladislav II. rečenomu banu neke gradove (Bihać, Krupu) za 20.000 zlatnih forinti, budući da je ban tvrdio, da posljednje dvije godine nije nikakve plaće primio.[2] Jednako se u proračunu za god. 1504. određuje banu kraljevina Slavonije i Hrvatske za plaću kroz godinu 10.000 forinti u gotovom novcu i za 1000 forinti soli«.[3] Bane je kao i prije namještao i skidao sam kralj; ali je pri tom morao paziti, da ta čast zapane ili domaće ljude ili bar takove, koji imadu posjedovanja u opsegu hrvatskoga kraljevstva. Mimo to trebalo je gledati, da novi ban bude poćudan hrvatskomu plemstvu, jer se je inače njemu opiralo. Tako su se hrvatski i slavonski staleži god. 1505 svom snagom oprli banu Franji Balaši od Gjarmata, jer nije imao posjeda u zemlji, i jer je bio na zlu glasu kao okrutnik i smutljivac; napokon je morao kralj Vladislav II. popustiti, te je na početku god. 1506 mjesto Balaše imenovao za bana Marka Mišljenovića (Horvata) iz Kamičca. No još žešći bio je otpor protiv bana Ivana Taha (1524—1525), dok nijesu kralja Ljudevita II. prinudili, da ga napusti.

Od 1409 do 1463 upravljala su hrvatskim kraljevstvom odijeljeno po dva bana: jedan kao ban čitave Slavonije (banus totius Sclavoniae), a drugi kao ban Dalmacije i Hrvatske (banus Dalmatiae et Croatiae). Jedini Matko Talovac bio je neko vrijeme (1436—1444) ban Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije, dok su braća njegova (Perko i Franko) u isto vrijeme vršili bansku čast u samoj Dalmaciji i Hrvatskoj.[4]

---

[1] U jednom pismu pape Leona X. od 5. svibnja 1516 na francuskoga kralja Franju I čitamo: »quum . . . per litteras episcopi Vesprimiensis, praefecti Croatiae Pannoniaeque proregis, optimi et fortissimi viri, certiores facti simus . . .«. U drugom papinom pismu godine 1516 poljskomu kralju Sigismundu nalazi se ovo mjesto: »dilectus filius Thomas Nigro, notarius noster ac venerabilis fratris nostri Petri, episcopi Vesprimiensis, Dalmatiae et Croatiae bani seu viceregis . . .« Katona Steph., Historia critica regni Hungariae, XIX. str. 17 i 19. Medutim već ban Matko Talovac kaže u jednoj povelji god. 1439: „nobis tanquam personam serenissimi principis . . . Alberti . . . Hungarie, Bohemíe, Dalmacie, Croacie etc. Regis domini nostri naturalis representantem . . .« Kukuljević, Jura regni C. D. S., I. str. 200.

[2] „Sallarium suum per hos duos annos sibi minime fuisse persolutum.“ Transsumptum documentorum mixtorum u zemaljskom arkivu u Zagrebu.

[3] Kovachich M. G., Supplementum ad vestigia Comitiorum, II. str. 305 i 311.

[4] Od 1409 do 1463 bili su bani u hrvatskom kraljevstvu: bani čitave Slavonije: ispražnjeno (1408—1411), Pavao Čupor od Moslavine (1412—1415), David Lacković de Szanto (1416—1418), Dionizije de Marchaly

Digitized by Google

Kad je u zimi 1463—1464 kralj Matijaš Korvin Turcima oteo jedan dio zapadne Bosne s gradom Jajcem i drugim gradovima u dolini Vrbasa, povjerio je on tu novu banovinu Bosansku ili Jajačku vrsnomu Emeriku Zapolji, kojega je podjedno imenovao banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a uz to mu podijelio Topusku opatiju. God. 1464—1465 zove se Emerik Zapolja u službenim ispravama »regni Boznensis gubernator, Dalmatiae, Croatiae nec non Sclavoniae banus«. Uz toga vrhovnoga bana spominju se zagorski grof Ivan Vitovec kao ban Slavonije, a Nikola Iločki kao ban Slavonije i Mačve. Emerika Zapolju zamijenio je Ivan Tuz od Laka (Johannes Twz de Lak), kojega u ispravama 1466—1467 pišu »regnorum Bozne, Dalmacie, Croacie, ac tocius Sclavonie banus et capitaneus generalis«. Slijedećih godina 1468—1469 spominje se Ivan Tuz tek kao ban čitave Slavonije (god. 1469—1470 drug mu je u baniji pečuvski biskup Ivan Česmički); dok u Dalmaciji i Hrvatskoj nema bana (vacat), nego njima upravljaju banovci Ladislav Markus i Pavao Tar Od 12. kolovoza 1470 do 28. siječnja 1471 nalazimo kao jedinoga bana Blaža Podmanickoga ili Magjara, koji se u službenim ispravama zove »regnorum Bozne, Dalmatie, Croatie et Sclavonie banus« (ili »regnorum Dalmacie, Croacie nec non Bosne ac Sclavonie banus). Međutim u drugoj polovici 1471. odijelio je kralj Matijaš Bosnu od hrvatskoga kraljevstva i povjerio ju knezu Nikoli Iločkomu kao kralju; dok su Slavonija i uz nju Dalmacija s Hrvatskom ostale Blažu Magjaru (Podmanickomu) i njegovu drugu Damjanu Horvatu od Litve (Damianus Horwath de Lythwa). Nakon nevjere Blaža Magjara ostao je god. 1472. Damjan Horvat jedini ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sve do 20. studenoga 1473. Toga dana povjerio je kralj baniju u Slavoniji zvolenskomu županu Ivanu Ernuštu, koji je tu čast obnašao do smrti svoje 1476; u isto vrijeme vršio je bansku vlast u Dalmaciji i Hrvatskoj gore rečeni Damjan Horvat (Chervat).

Od kolovoza 1476. nastaje zamašna promjena, jer su otsad i Slavonija i Dalmacija s Hrvatskom sjedinjene pod upravom jednoga bana,

(1419—1421), ispražnjeno (1422), celjski i zagorski knez Herman II. (1423—1435), Matko Talovac (1435—1444), celjski i zagorski knezovi Fridrik i Ulrik zajedno (1445—1454), celjski i zagorski knez Ulrik sam (1454 do 1456), Ivan de Marchaly (21./III. 1457), zagorski grof Jan ili Ivan Vitovec od Grebengrada i Nikola Iločki (de Wylak, 1457—1463); bani Dalmacije i Hrvatske: ispražnjeno (1409), knezovi krbavski Ivan i Pavao Kurjakovići (1410—1411). Petar ili Petermannus od Medvedgrada (de Alben, 1412—1413), Ivan od Medvedgrada (de Alben, 1414—1419), vranski prior Albert de Ungh (1419 - 1426), knez Nikola ili Mikula Frankopan (1426 —1432), knezovi Ivan (Anž) i Stjepan Frankopani (1434—1436), knez Stjepan Frankopan sam (1437), Perko Talovac (de Thallowch, 1438 do 1453) i uza nj brat Franko Talovac (1444 do 1448), Ladislav Hunjad (30/III. 1453), ispražnjeno god. 1454—1457, Pavao Špirančić (Paulus Horvath de Speranchich 1459—1463), knez Stjepan Frankopan drugi put (12./IX. 1463). Napokon spominje se kroz neko vrijeme (1416—1434) knez cetinski, kliški, ramski i omiški Ivaniš Ivanović Nelipić kao ban Dalmacije i Hrvatske; ali se ne može ustanoviti, da li je to bio puki naslov, ili je zaista vršio kakovu vlast. Značajno je, da se nikad njegovo ime ne nalazi medu dostojanstvenicima u poveljama ugarsko-hrvatskih vladara. Možda mu je bansku čast podijelio njegov šurjak, bosanski kralj Stjepan Ostoja?

Digitized by Google

koji se zove »regnorum Dalmacie, Croacie et tocius Sclavonie banus«. Čitavo hrvatsko kraljevstvo stoji otsad pod skupnom upravom. Taj zajednički ban dobiva koji put iznimice druga, ali tada ne dijele među se kraljevstva, nego sporazumno upravljaju čitavom državinom svojom.

U vrijeme od 1476 do boja kod Muhača (1526) stoluju u hrvatskom kraljevstvu kao bani Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije: Andrija Banić (Banfy, 30./VIII. 1476), Ladislav od Egervara (Vladislav iz Egervara, rusagov kraljevstva ugarskoga Dalmacije i Hrvat i Slovinskoga dostojni ban, 1477—1481), Blaž Podmanicki ili Magjar po drugi put (1482), Matijaš Gereb (de Wyngarth, 1483—1489), Ladislav od Egervara po drugi put (1489—1493), Emerik Derenčin i drug mu Ivan Bot od Bajne (1493), Ladislav Kanižaj (1493—1495), opavski i liptovski herceg Ivaniš Korvin (1495—1498), Juraj Kanižaj (1498—1499) opavski i liptovski herceg Ivaniš Korvin po drugi put (1499—1504), Andrija Bot od Bajne (1505 do 1507) i drugovi mu Franjo Balaša od Gjarmata (1505) i Marko (Horvat) Mišljenović od Kamičca (1506—1507), Juraj Kanižaj i Ivan Ernušt od Čakovca (1508—1509), Andrija Bot od Bajne po drugi put (1510 do 1511), palatin i senjski kapitan Emerik Perenj (1512—1513), vesprimski biskup Petar Berislavić (1513—1520), krbavski knez Ivan Torkvat Karlović (1521—1524) i drug njegov Ivan Tah (1524 1525), napokon Franjo Baćan (de Batthyan, 1525—1526).

Ako su staleži hrvatskoga kraljevstva budno bdili, da im se ne nametnu nepoćudni bani, još su više pazili, da banovci (podbani, vicebani) budu vazda domaći ljudi. Banovce (za Slavoniju obično dva, za Dalmaciju i Hrvatsku redovito jedan) imenovali su sami bani.[1] Kad je ban Ivaniš Korvin god. 1495. ime-

[1] Poznati banovci jesu: u Slavoniji: Paulus de Fizezd (1417), Petrus Ade de Zenthlelek et Hermannus de Greben (1439), Georgius de Bykzad et Thomas de Zyrak (1450), Ian Bythowecz de Greben (1453), Ladislaus de Greben (1467), Johannes de Mendszenth et Ladislaus Hermanni de Greben (1469), Nicolaus de Posega (1475), Petrus Bochkay de Razinakerezthur et Andreas Capitan de Desnicze (1480), Petrus Bochkay et Ladislaus Rohfy de Deethe (1483), Petrus Bochkay de Razina et Michael Kerhen de Bellossowez (1485—1488), Bernardus de Thurocz et Ludovicus de Peker (1494), Johannes Gywlay et Bernardus de Thwrocz (1495), Johannes de Gywla et Stephanus Bradach (1496), Balthasar de Alap et Marchynko (1497), Petrus Bochkay de Razynakerezthur et Balthasar de Alap (1500 - 1501), Bernardus de Thwrocz de Ludbregh et Balthasar de Alap (1503), Paulus Chaulowych de Gywrkowecz (1510), Balthasar de Bathyan (1512), Balthasar de Bathyan et Balthasar de Alap (1513—1517), Nicolaus Dersfy de Zerdahel et Emericus Bradach de Lodomercz (1518—1519), Paulus Kerecheny de Kanyafelwde (1521—1524); — u Dalmaciji i Hrvatskoj: Jakov, sin Pavlov iz Bribira od plemena Šubić (oko 1428), Domša 'z Vladihović (Domsa de Vladichovichi, 1430—1432), Ivan Vlatkov Milinić (1435), Tomaš Tvrtković iz Bilaja (1446—1451), Tomaš Bojničić iz Plavna (1451 do 1453), Mihovil Živković od Prozora (Sifkovich de Prozor, 1459), Paulus Bosychcovich (1466), Ladislaus Marcus de Theryen (1467), Ladislaus Marcus et Tar Paulus (1469), Tar Paulus (1470—1472), Gašpar Perušić (1484, 1493), knez Mihovil Blagajski (comes Michael de Blagay, 1498), Conte Paolo Starbaz et voyuoda Coxule (1500—1501), Martinus Simonis et Ladislaus Vrdugi (1503), krbavski knez Ivan Torkvat Karlović (1512—1513).

Digitized by Google

novao slavonskim banovcem svoga pouzdanika Ivana Gjulaja (de Gywla, Gyulay), koji nije bio rođen u zemlji niti je u njoj imao posjedovanja, slavonski su se staleži tomu usprotivili, iznoseći, »kako se je u Slavoniji vazda i od starine po banima vršio običaj, da čast banovca nijesu mogli dati ni podijeliti drugim osobama, nego možnijim plemićima, naime svojim službenicima, koji u istoj kraljevini Slavoniji imadu posjeda i imanja«.[1] Ban Ivaniš nastojao je staleže umiriti, obrekavši im pismom od 26. travnja 1495., da će i on u buduće jednako postupati. Ali staleži kao da nijesu banu Ivanišu Korvinu vjerovali, pak su se obratili na kralja Vladislava II,, koji je 5. prosinca 1496. u pismu na bana staro pravo potvrdio, te zapovjedio, da ga on i njegovi nasljednici savjesno vrše.[2] Načelo, da svagdje služe samo domaći urođenici, provodilo se je do kraja, tako te je napokon kralj Vladislav II. na zahtjev slavonskih staleža pismom od 15. lipnja 1503 naložio banu Ivanišu Korvinu, da prema starom i hvale vrijednom običaju kraljevine u pojedinim županijama namješta za podžupane (vicecomites) i plemićke suce (iudices nobilium) samo takove plemenite muževe, koji pripadaju onoj županiji, gdje treba rečenih časnika.[3]

Bani su i u XV. stoljeću i u prvoj četvrti XVI. vrhovni upravitelji kraljevstva, vrhovni suci i vrhovni vojvode hrvatske vojske. Kao vrhovni upravitelji rade bani sporazumno sa saborima.

Sabori se u ovo vrijeme zovu u latinskom jeziku congregatio generalis, zatim diaeta ili diaeta generalis, pače i conventus generalis; u njemačkom Landtag ili Versammlung, a u hrvatskom stanak ili spravišće. Redovito se sastaje sabor Slavonije posebice (većinom u Križevcima, rjeđe u Zagrebu, Čazmi, Donjim Zdencima), a sabor Dalmacije i Hrvatske opet zasebice (u Otočcu, Bihaću, Topuskom i Ripču); samo u osobito osudnim časovima vijećaju staleži svih triju kraljevina zajedno. Saborima predsjedaju obično bani; ali ima sabora, kojima je na čelu sam kralj Takovi su sabori bili: u Križevcima god. 1466. i u Zagrebu 1481., kojima je predsjedao kralj Matijaš Korvin; zatim sabor u Virovitici 1495. pod kraljem Vladislavom II. Na one sabore, kojima su predsjedali bani, šiljao je kralj po jednoga ili dva poslanika svoja, zvana oratores, koji su staležima saopćivali kraljevske predloge ili propozicije, a i želje. God. 1525 spominju se kao kraljevski oratori najprije dvorjanik Stjepan Deshazy, a poslije budimski prepošt Ivan Statileo. Za potonjega izdao je kralj i vjerovno pismo, upravljeno na bana Franja Baćana.

[1] »quod... in predicto regno Sclauonie semper et ab antiquo consuetudo per banos pro tempore constitutos obseruata fuisset: quod bani eorum officium vicebanatus aliis personis dare et conferre non potuissent nisi pocioribus nobilibus, familiaribus scilicet eorum, in eodem regno Sclauonie possessiones et bona habentibus...« Kukulj., Jura, I. str. 230.

[2] »Ideo fidelitati vestre harum serie mandamus firmiter, ut a modo deinceps dictam universitatem nobilium (regni Sclauonie) in eorum predictis antiquis consuetudinibus et iuribus conservetis, vicebanos tales in medio eorundem, qui sint modo premisso de pocioribus nobilibus et antiquiori familia in ipso regno nostro Sclauonie eligendo. Et hoc volumus etiam per futuros banos eiusdem regni nostri suo modo obseruari.« Kukulj., Jura I. str. 232.

[3] »non alienigenas, nec forenses, sed nobiles illius comitatus, in quo talis vicecomes eligi debebit«. Kukulj., Jura I. str. 252.

Digitized by Google

Kralj piše banu ovako: »Velemožni vjerni naš ljubljeni. Šaljemo na taj sabor (diaetam) kraljevine naše Slavonije vjernoga našega i častnoga Ivana Statilea, prepošta budimskoga, tajnika i savjetnika našega, kojemu smo povjerili, da tvojoj vjernosti u naše ime neke stvari priopći. Nalažemo stoga, da svemu, što će rečeni naš orator kazati, bez ikoje sumnje povjeruješ. Dato u Budimu 8. listopada 1525.«[1]

Tako sabori kraljevine Slavonije, kao i sabori Dalmacije i Hrvatske bavili su se u ovo doba poglavito time, kako da se kraljevstvo obrani od vanjskih neprijatelja, naročito od Turaka. No pored toga izdavali su odredbe za osiguranje mira i reda u samoj zemlji, dozvoljavali su redovite i vanredne daće, birali protonotare kraljevstva i kapetana vojske, vijećali glede crkvene desetine i t. d. Na saborima napokon rješavao je ban parnice između prućih se stranaka.[2]

Za XV. stoljeće i za prvu četvrt XVI. sačuvani su nam brojniji podaci za sabore kraljevine Slavonije, nego li za Dalmaciju i Hrvatsku. Da ogledamo neke slavonske sabore.

God. 1432. dne 1. svibnja sastao se je slavonski sabor (prelati, baruni, velikaši i plemići županije križevačke, zagrebačke, varaždinske i virovitičke) pod banom i grofom Hermanom Celjskim, tastom kralja Sigismunda. Od nazočnih prelata i velikaša spominju se izrijekom kninski biskup Ivan, vranski prior Albert de Ungh, napokon virovitički župani Emerik i Ivan de Marchaly. Na tom saboru biše izdane odredbe, kojima bi se stalo na put bezakonju i metežu, koji bijaše mah preoteo za boravka kralja Sigismunda u tuđini. Zaključke sabora potvrdio je ban Herman Celjski.[3] Znameniti su nadalje zaključci slavonskoga sabora, držana u Križevcima 9—11. ožujka 1439. pod banom Matkom Talovcem. Tomu saboru pribivala su također braća Matkova: hrvatsko-dalmatinski ban Perko i vranski prior Ivan Talovac, nadalje kninski biskup Demetrije Čupor i brojno plemstvo. Najprije biše stvorene uredbe, da se osigura mir i red u kraljevini; a zatim je ban potvrdio staležima staro pravo, da si sami biraju protonotara ili čuvara banskih pečata.[4] Znamenit je nadalje sabor, što ga je na poziv kralja Matijaša Korvina od 18. listopada 1477. obrdržavao 20 siječnja 1478. u varoši Zdencima ban Ladislav od Egervara. Tomu je saboru bilo odrediti shodna za obranu Slavonije od Turaka i podjedno izabrati zasebnoga kapetana, koji će rukovoditi tu obranu.[5] Još je spomena vrijedan sabor slavonski, držan 1. do 12. svibnja 1481. u Križevcima pod istim banom Ladislavom od Egervara, kojom bi prigodom sastavljen točan cjenik za mitnice na posjedima velikaša i plemića,

[1] Kukuljević, Jura I. str, 272 273, 274—275.

[2] Knez Krsto Frankopan, tada ban, izvješćuje 29. svibnja 1527 biskupa Jožefića o zaključcima slavonskoga sabora u Križevcima ovako: »Zato ja hvalju gospodina Boga i njega svete milosti pomoći opravih vse, ča pred orsag postavih: najprvo da z nova obećaše, da se tudie istira ova riz po pol dukata; drugo obećaše i deseto; treto pristaše, da se pravde pitaju. I ovo je treti dan, da se jure počele pitati pravde . . . .«. Kukuljević, Acta croatica str. 223.

[3] Kukuljević I., Jura I. str. 179—184., gdje je isprava krivo datirana: circa annum 1416—1418. Vidi još Klaić V., Povjest Hrvata, III. str. 123—124.

[4] Kukuljević I, Jura I. p. 199 - 200; II. str. 17—20. Klaić V., Povjest Hrvata III. str. 163—164.

[5] Kukulj., Jura I. str. 208—209, 213—214, 215 - 217. Klaić, Povjest Hrvata IV. str. 104—107.

Digitized by Google

te određena kazan za onu vlastelu, koja bi od trgovaca tražila veću daću na svojim mitnicama.[1] Napokon je znamenit još slavonski sabor, držan 6. travnja 1522. u Križevcima, koji je imao za kraljevinu Slavoniju prihvatiti sve one vanredne daće i žrtve, što ih je ugarski sabor u studenom 1521. dozvolio u samoj Ugarskoj. Ugarski je sabor onom prigodom člankom 27. odredio: »Item quod regna Sclavoniae et Transylvaniae singulas illas solutiones et contributiones, que superius declaratae sunt, aeque ac in Hungaria pro hac vice subire facereque debeant, et superinde maiestas regia quamprimum oratores suos ad ipsa regna transmittere dignetur«.[2]

O djelovanju hrvatsko-dalmatinskih sabora u XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. ostalo je posve malo pisanih spomenika. Sačuvano nam je znamenito pismo hrvatskih staleža na rimskoga papu Aleksandra VI., kojim su iz svoga sabora u Bihaću 10. travnja 1494. zatražili pomoć za obranu svoje tužne domovine od Turaka.[3] Jednako se je sačuvalo pismo, koje je »fidelis uniuersitas nobilium regni Croacie« 18. srpnja 1526 upravila na austrijskoga nadvojvodu Ferdinanda; to je vjerovno pismo za Bernarda Tumpića, poslanika hrvatskih plemića, sabranih tada na saboru u Bihaću.[4]

Treba osobito istaknuti, da je kraljevina Slavonija — a ne Hrvatska s Dalmacijom — počela u XV. stoljeću redovito šiljati svoje zastupnike ili pouzdanike na ugarske sabore. Ovakovi zastupnici zovu se »nuncii regni Sclavoniae« ili »oratores regni Sclavoniae«.

Čini se, da su plemići i velikaši slavonski zalazili već od XIII. stoljeća na one ugarske sabore, kojima je predsjedao kralj, koji je bio ne samo vladar Ugarske, nego i hrvatskoga kraljevstva.[5] No to nije bilo redovno, nego samo iznimice, i to u onakim poslovima, koje je jedini kralj rješavao i obavljao. Takvi slučajevi bili su, kad se je radilo o navještaju rata ili sklapanju mira, a valjda i onda, kad se je nešto određivalo o nasljedstvu na prijestolju. Vjerojatno je još, da su pojedini velikaši, ne samo slavonski, nego i hrvatski, dolazili na te ugarske sabore budi kao posjednici u Ugarskoj, budi kad su pred samim kraljem vodili parnice među sobom. No sve to bilo je iznimno i neodredeno, jer do konca XIV. stoljeća nije ni ugarski sabor imao određena oblika, niti je bio staleška korporacija.

Ugarski sabor kao neko staleško zastupstvo dobivao je stalne oblike tek u prvoj polovici XV. stoljeća. U ono vrijeme počeli su i staleži kraljevine Sla-

[1] Kukulj., Jura, I. str. 217—220. Klaić, Povjest Hrvata, IV. str. 230.

[2] Kovachich M. G., Vestigia comitiorum apud Hungaros, Budae, 1790. str. 534 Vidi još Rad jugoslavenske akademije, XVIII str. 141. Starine jugosl. akademije, V. str. 203.

[3] Thallóczy L. et Barabás S., Codex diplomaticus comitum de Blagay, str. CXCIV do CXCVI.

[4] Chmel J., Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526 und 1527. str. 5.

[5] Kad je kralj Ladislav IV. dne 25. srpnja 1279 „in Tetum (Tetény u Peštanskoj županiji) in generali congregatione totius regni Ungariae“ uređivao prilike Kumana, pribivao je tome saboru i ban Nikola, te je tom prigodom potvrdio neki privilegij. U dotičnoj povelji piše ban: »Nos igitur una cum nobilibus Regni Sclauonie, qui tunc nobiscum aderant....« Fejer G., Codex dipl. V. str. 565, VII. 5. str. 594—595.

Digitized by Google

vonije — premda su imali svoj posve samostalni sabor — šiljati svoje izabrane poslanike (nuncii, oratores) na ugarski sabor. Razlog tome postupku ne će biti nikako podređenost slavonskoga sabora prema ugarskomu, nego nasuprot težnja, da bi povlasti i prava ugarskih staleža vrijedila i za slavonske.[1]

Prvi poznati slučaj, da su zastupnici Stavonije biti na okupu sa zastupnicima Ugarske i Erdelja, desio se god. 1442., kad se je radilo o izmirenju kralja Vladislava I. Varnenčika s obudovljelom kraljicom Elizabetom, majkom Ladislava Postuma. Na saboru u Budimu 17. kolovoza bili su osim prelata i magnata ne samo zastupnici županijskoga plemstva u Ugarskoj (comunitas regni Hungarie — nominibus et in personis comunitatis regni Hungarie) i onda poslanici erdeljski (nuncii partium Transiluanarum), nego i četiri glasnika kraljevine Slavonije (nuncii regni Slauonie), po imenu Benedictus Nelepecz de Dobrakuchya, Ladislaus Roh de Deeche, Petrus literatus de Zeanahraszthya, i Iohannes filius Viti de Corbowa.[2] Namah zatim, 1447. nalazimo na saboru u Budimu šest izabranih poklisara (electi nuncii) iz kraljevine Slavonije (de regno Slauoniae), a ti se zovu: Georgius filius Simoni, alter Georgius filius Iuan, Iohannes filius Viti, Petrus de Fizesd, alter Petrus de Zenaharaszt, et Georgius de Magalocz.[3]

Od toga časa (1447.), čini se, da su sve više dolazili »electi nuncii regni Sclauonie« na sabore u Ugarskoj. Vjerojatno je međutim, da je to bivalo samo iznimice, i u zamašnim pitanjima, koja su se ticala ne samo Ugarske, nego također Slavonije i Erdelja. Staleži Dalmacije i Hrvatske nijesu ni sada dolazili u Ugarsku (osim pojedinaca), a još manje njihovi poslanici. Jedini slučaj u čitavom XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. desio se je godine 1492., kad su »baruni, velikaši i plemići kraljevina Hrvatske i Slavonije« (njih 63) na saboru u Budimu 7. ožujka potvrdili požunski mir, te zajamčili kući Habsburg pravo nasljedstva na prijestolje.[4] Kad se je poslije toga sastao opet sabor na Rakošu, koji je 12. listopada 1505. isključio s prijestolja sve tuđince, nije na tom saboru bilo hrvatskih staleža, nego tek četiri poslanika slavonske kraljevine, i to protonotar Emericus Hassagh, Georgius Castellanfy, Bernardus de Thurocz i Elias Bosnyak de Busthincz (oratores regni Sclauonie). Ali ni ti nunciji kao da nijesu mnogo utjecali u rasprave ni zaključivali, nego su tek zahtijevali, da im se dade jedan pismeni primjerak jur stvorenoga zaključka »u zaštitu svojih prava« (iurium eorum ad cautelam),[5] jamačno da ga pohrane u pismari svoje kraljevine. Pojedini kraljevi nastojali su koji put i hrvatske staleže skloniti, da u zamašnim pitanjima ili svi

[1] U jednoj ispravi od god. 1517. čitamo »de iure et consuetudine regni Hungarie et per consequens regni Sclauonie, quod eisdem iuribus et consuetudinibus, quibus regnum Hungarie utitur, gaudere solet...« Starine jugosl. akad. V. str. 172—173. Slavonija dakle ima dvojaka prava: ugarska, koja su i slavonska, — a onda i posebna slavonska.

[2] Teleki I., A Hunyadiak kora Magyarországon tom. X. str. 120.

[3] Kovachich M. G. Vestigia comitiorum apud Hungaros str. 268—269.

[4] Klaić V., Povjest Hrvata, IV., str. 183—185, zatim u Prilogu str. IX—X. Čini se, da su tom prigodom staleži Hrvatske i Slavonije vijećali i zaključivali kao posebno tijelo ili kurija pod svojim banom Ladislavom od Egervara.

[5] Kukuljević, Jura I. str. 254—259.

Digitized by Google

dođu ili bar svoje oratore pošlju na ugarski sabor. Kad se je god. 1509. i 1510. o tom radilo, da se Mlecima silom otme Dalmacija, pozvao je kralj Vladislav II. 6. siječnja 1510. hrvatske i slavonske staleže na sabor u Ostrogon za dan sv. Gregorija pape (12. ožujka). Međutim mletački poslanik Petar Pasqualigo javlja 11. veijače iz Zagreba, da se kraljev poziv nije najbolje dojmio hrvatske gospode, jer nije bio običaj, da ih zovu na sabor u Ugarsku (non era consueto in le diete de Hungaria chiamar li signori di Croatia), jer su po starom običaju i pravu imali svoj vlastiti sabor u Hrvatskoj (perchè dicono, haver loro auctorita ex concessione eis atributa far la loro dieta in Croatia da per se).[1]

Ako skupimo sve u jedno, razabiramo, da je kraljevina Slavonija u nekim osobito zamašnim poslovima (nasljedstvo na priestolju, rat ili mir sa stranim državama) počev od god. 1442 šiljala svoje nuncije ili oratore na sabor ugarski. Hrvatska učinila je to, što se znade, samo jedan put god. 1492, kad se je radilo o nasljedstvu Habsburga, a prije ni poslije nikada sve do boja na Muhačkom polju. Tek u XVI. stoljeću, kad se je sabor hrvatski konačno združio sa slavonskim, stao je taj sjedinjeni sabor Hrvatske i Slavonije redovito šiljati svoje izabrane nuncije na ugarski sabor.

Još nešto o grbovima kraljevina Slavonije, Dalmacije i Hrvatske, od kojih je u ono vrijeme sastojalo hrvatsko kraljevstvo. Najstariji grb, čini se, da je imala Slavonija; u tom grbu bila je slika kune, koja se također vidi na pjenezima banova u XIII. i XIV. stoljeću. I na pečatu kralja Vladislava II. vidimo grb kraljevine Slavonije (kunu u štitu).[2] Ali baš taj kralj podijelio je diplomom od 8. prosinca 1496. kraljevini Slavoniji novi i dopunjeni grb, koji se i danas još rabi;[3] ali toga novoga grba nema ni na pjenezima kao ni na pečatima prije Muhačkoga boja.

Grb Dalmacije (tri leopardske glave) nalazi se, što se znade, prvi put na dvogubom pečatu kralja Sigismunda oko god. 1400.[4] Grb kraljevine Hrvatske napokon (crvene i srebrene kocke) nalazimo najprije na jednoj spomenici (taliru) kralja Ljudevita od god. 1525;[5] nadalje na slici istoga kralja Ljudevita II. od Hansa Burgkmaira (1472—1559).

III. Uprava, upravne oblasti i oblasnici.

Uprava, upravne oblasti i oblasnici bili su u ovo doba gotovo jednaki, kao u XIV. stoljeću. Naravno, da je u krajevima, koji su dolazili pod Mletke ili Turke, bila uprava uređena po mletačkom ili turskom načinu.

Županijsko uređenje po ugarskom kalupu provodilo se je u Slavoniji sve do kraja. God. 1486. ukinuta bi knežija Zagorje sa svojom zasebnom sudbenošću,

[1] Ljubić S., Commissiones et relationes Venetae I. str. 116—117. — Klaić, Povjest Hrvata IV. str. 242.
[2] Klaić, Povjest Hrvata IV. str. 171.
[3] Kukuljević, Jura I. str. 234—235. — Klaić, Povjest Hrvata IV. str. 209—211, onda prilog str. XI.
[4] Klaić, Povjest Hrvata II. str. 313.
[5] Klaić, Povjest Hrvata IV. str 273 i 309.

Digitized by Google

te bi privaljena Varaždinskoj županiji i banskome sudbenome stolu.[1] U XV. stoljeću raširena bi osobito Križevačka županija, koja je sezala daleko u današnju slavonsku Podravinu, gotovo do Valpova. Najmanja je bila Virovitička županija, koja je bila odasvud opasana Križevačkom županijom. Zagrebačka županija zadržala je po prilici svoj prijašnji opseg; jedino su krajeve na jugu Kupe stali nazivati Hrvatskom.

U staroj Hrvatskoj na jugu Gvozda obstojale su u prvoj poli XV. stoljeća četiri županije: Lička, Lučka, Kninska i Poljička. Međutim u Ličkoj zadobiše mnoge gradove Krbavski knezovi i Frankapani, tako da je »knez ili špan stola kraljeva među plemenitimi ljudi Mogorovići v Lici« imao razmjerno malenu oblast, dok su poglaviti gradovi (Počitelj, Belaj ili Bilaj, Lovinac, Barleta, Novigrad ili Novi) bili u vlasti nasljednih knezova. Županija Poljička ili Poljica došla su opet god. 1444 konačno pod Mletke. Tako su u Hrvatskoj ostale samo dvije prave županije (Kninska i Lučka), dok i te nijesu u prvoj četvrti XVI. stoljeća spale sasvim ili dijelomice pod tursku vlast.

Uz županije obstojale su u to vrijeme u staroj Hrvatskoj brojne knežije (ili knežtva) ili grofovije, kojima su gospodovali nasljedni knezovi ili grofovi Frankapani, Kurjakovići, Nelipići, Talovci i drugi. Takove su knežije bile: Cetina s gradovima Sinj i Travnik, Posušje s gradom Čačvina, Klis s gradom Klis i više sela, Petrovo polje s gradom Ključ, Promina sa više sela, napokon poznate već otprije knežije Krbava, Bužane, Gacka, Vinodol, Modruše i t. d.[2]

---

[1] U šestom dekretu kralja Matijaša Korvina od god. 1486 glasi 50. članak: »Item conclusum est: quod iudicium et iudicatus comitum Zagoriae, in Varasdino hactenus celebrari solitum, aboleatur, et amodo, nullo unquam tempore celebretur. Quodque causantes in illo comitatu ad sedem seu iudicium banorum Sclavoniae spectare debeant et teneantur.« Corpus iuris Hungarici, milenijsko izdanje I. str. 446.

[2] U jednoj povelji od god. 1412. spominje se kao državina kneza Nelipića: »... castrum Zyn et Traunik cum ipsorum contrata seu comitatu Chetina ... ac castrum Chachvina cum contrata eius Pozuzya (Posussia), nec non castrum Olmys cum fortalicio suo Visuchi, item castrum Klys, castrum Kamichach, atque castrum Kluch cum provincia eius Campo Petri, quoque castrum Zwonygrad cum contrata eius Odorya ...« Zemaljski arkiv u Zagrebu. Transsumptum documentorum mixtorum, I. str. 194—195. — U jednoj povelji od god. 1409 čitamo opet: »villae Sui Dol, Pargameth et Zbich in comitatu Clissiensi in regno Dalmatiae«. Fejer Cod. dipl. X. 4. str. 718. — U ispravi od god. 1437 stoji: »villae Badaan, Nepekure, Lelchychy et Lobothychy in provincia seu contrata de Promynya«. Bulletino di archeologia e storia Dalmata VI. str. 43. — Hrvatski ljetopisac Tomašić javlja, da su Turci god. 1524 provalili u gornju Hrvatsku, te poharali »septem ipsius provincias, videlicet: Radigobilie (Radobil, Radobilie, Rodobiglia u mletačkim izvorima), Cetinam, Campo Kossalouo (Kozono u povelji od god. 1484, Lopašić, Bihać str. 299), Likam, Corbauiam, Buxane, Werhouine et Gackam ...« Arkiv za jugosl. povj. IX. str. 26. — Knežije dakle zvali su tada latinski i talijanski »comitatus, contrata provincia.« Svaka knežija dijelila se opet na kotare ili »districtus«. Tako čitamo u jednoj ispravi od god. 1407. »villa Osoye, in districtu de Chino, comitatus Clisii«. Arkiv za jugosl. povj. VII. p. 69—71. Godine opet 1468. u jednoj ispravi »villa Iarinsko in districtu de Korenica in comitatu nostro Corbauiensi«. Vjesnik hrv. arheol. društva, n. s. VII. (1903/4) str. 133.

Digitized by Google

God. 1469. oteo je kralj Matijaš Korvin knezovima Frankapanima znameniti primorski grad Senj s kotarom, a poslije još i knežiju Gatansku ili Gacku s gradom Otočcem i još nekim gradovima u onoj okolici. Od toga čitavoga područja stvorio je na to kralj zasebnu upravnu oblast, naime Senjsku kapitaniju. Glavaru te oblasti, zvanu kapitan, bilo je poglavito s kraljevskom četom braniti povjerenu mu oblast i od navala turskih i od lukavih Mlečana; no pored toga bilo mu je paziti i na susjedne knezove hrvatske. Ne zna se, koliko je kraljevska četa brojila ljudi; godine 1504 primao je kapitan senjski za obranu Senja i ostalih gradova svoje kapitanije 2000 forinti u zlatu i za 500 forinti soli.[1]

Senjska kapitanija obuhvatala je ne samo grad Senj s kotarom, nego i nekadanju Gatansku knežiju s Otočcem, pače i grad Brinjski (1479). God. 1489 spadaju na Senjsku kapitaniju gradovi: Senj, Otočac, Starigrad na moru, i Novigrad.[2] Čitavom kapitanijom upravlja kapitan i njegov zamjenik, vicekapitan; u pojedinim gradovima stoluju kaštelani (castellani) ili porkulabi (Burggrafen). Već 1472. izdao je kralj Matijaš Korvin građanima Senja slobodno pismo, kojim je potvrdio njihove stare povlastice, te ih zaštitio od nasilja kraljevskih kapitana i kaštelana. Po uzoru Senjske kapitanije biše poslije u XVI. stoljeću uređene i druge kapetanije uz tursku među, od kojih je onda postala vojna krajina.

Prvi po imenu poznati kapitan senjski bio je god. 1473 Bolffgangus Frodnar. Poslije njega spominje se god. 1477—1482 Dubrovčanin Maroje Žunjević kao kapitan.[3] God. 1486—1494 vrši tu službu Petar Tarnik Makšak (Petrus Tarnok de Machkas); god. 1495 i 1496 nalazimo u jedan mah zajedno dva kapetana: Nikolu Kolunića (Nicolao Kolonych, Nicolaus Horwath, Nicolao Croato) i Zagrepčanina Ivana Pastorija (Johanni Pastori, Ioan de Zagrabia, Iohannes Gyoan). Iza ovih zaredaše: Georgius Orbanas (1496), Benedictus de Wemer (1499) i Albertus Lonyay (de Lonya, 1501—1505). Od god. 1506 pak do 1518 nema posebnih kapitana u Senju, već tu čast vrše tadanji bani hrvatski, koji uz svoju bansku plaću primaju za kapetaniju 2000 zlatnih forinti u gotovom i za 1000 forinti soli.[4] Počev od lipnja 1518. nalazimo opet po dva kapetana Najprije su Jeronim Petelinić i knez Ferenac Nelepeci (1518), onda Jeronim Petelinić i Gregorije Orlovčić (1521). Od god. 1523. upravljaju kapitanijom Gregorije Orlovčić (Gregorius Orlowchyth de Choka) i Petar Kružić (Petrus Krwsyth de Kroog), kojima bi podjedno povjerena obrana grada Klisa. Oni se zovu »capitanei Segnae, et castellani Clissiae«. Kad je Gregorije Orlovčić poginuo u boju na Muhačkom polju, ostao je Petar Kružić sam na braniku Senja i Klisa (capitaneus Segnensis et Clisiensis).

Jednako kao Senjsku kapitaniju uredio je kralj Matijaš Korvin i onaj dio Bosne, koji je god 1463 i 1464 Turcima oteo. I ta banovina Bosna

[1] Kovachich, Supplementum ad vestigia comitiorum, II. str. 308—309.
[2] Farlati, Illyrici sacri IV. str. 131.
[3] Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva, III. str. 237—239.
[4] Kovachich, Supplementum ad. vest. com., II. str. 311.

Digitized by Google

ili Jajačka banovina — kao i susjedna Srebrenička — imala je biti bedemom za suzbijanje osmanlijske sile, te je bila na vojničku uređena.

U prvo vrijeme (1464—1471) upravljali su Bosnom hrvatski bani (Emerik Zapolja, Ivan Tuz, Blaž Magjar); no god. 1471 imenovao je Matijaš kneza Nikolu Iločkoga kraljem Bosne Po smrti Nikolinoj (1477) zaredaše samostalni bani Bosne ili Jajca; najprije jedan (Petrus Doczy 1480, Fischwr 1486), a poslije (1494) po dva zajedno. Najpoznatiji bani u to vrijeme jesu: Balthasar de Batthyan (1494 do 1505), Franciscus Beryzlo de Graborya (1494—1503), Bartholomeus prior Auranae (1507), Georgius Zthresemley (1508—1512), Nicolaus Zekel de Kewend (1508), Petrus Keglewych de Bwsyn (1522), Nicolaus Gylethffy (1522—1527), Johannes Horwath de Zedlak (1525—1527).

Bosanskoj ili Jajačkoj banovini pripadali su ne samo gradovi Jajce i Banjaluka (Banya-Lwka), nego također gradovi Greben, Sokol, Jezero, Vijenac ili Vjenčac, Levač lli Livač, Komotin, Bočac, Zvečaj i Vrbaški grad (Orbazvara).

Po tome je banovina obuhvatala čitavo područje rijeke Vrbasa od izvora do utoka u Savu. U svima su gradovima bile veće ili manje posade; najjače utvrđeno i vojskom snabdjeveno bilo je Jajce. God. 1504 određeno bi za uzdržavanje kapitana, vojnika (pješaka i konjanika) kao i straža u Jajačkoj banovini do 20.000 zlatnih forinti. Oko god. 1512. bio je proračun za uzdržavanje i obranu Jajca ovaj:

Banima Jajca za 200 konjanika i 300 pješaka u ime plaće	12.000
Istim (banima) u soli	2.000
Za obnovu zidova, kao za popravak drugih zgrada	3.000
Pješacima (150), koji služe u Jajcu i ostalim gradovima	3.600
Lakim konjanicima (120), koji služe u Jajcu i ostalim gradovima	3.000
Za uzdržavanje straža kod Jajca i ostalih gradova	700
Za uzdržavanje redovnicima sv. Franje u Jajcu	200
Meštru, koji pravi solitar (barut)	150
Građanima i žiteljima u Jajcu i ostalim gradovima	300
Topnicima u Jajcu i njihovim pomagačima	150
Svega	25.100

zlatnih forinti ili dukata.[1]

Izneseni podaci objašnjuju se još bolje računima kraljevskoga dvora za kralja Ljudevita II. u vrijeme od 12. siječnja do 16. srpnja 1525. Iz tih računa doznajemo, da su u ono doba vršili čast bosanskih bana Nicolaus Gylethffy i Joannes Horwath de Zedlak, koji su u ono pol godine primili u ime plaće (sallarium) 1700 + 2200 + 2000 + 400 = 6300 zlatnih forinti. Uz oba bana spominje se »provisor« grada Jajca, po imenu Ivan Hoberdanac, koji je primio za šest mjeseci plaće 100 + 66 + 100 = 266 forinti, te se je jamačno morao brinuti za opskrbu vojske,

[1] Kovachich M. G., Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros, II. str. 313.

Digitized by Google

kao i za popravak i uzdržavanje samoga grada. Gradska posada sastojala je od pješaka, naime 300 domaćih žitelja (Jajčana), zatim od konjanika, i to dvorskih husara ili katana. Konjanicima bili su na čelu dva kapitana, po imenu Mihajlo Turak (Therek) i Petar Keglević, jednako je i pješadija imala kapitana (Erews Petrus) i vojvodu (Lukarith Martin wayda).[1]

Vrlo je značajno, da se je najdvojvoda Ferdinand na početku god. 1526 smijerao proglasiti kraljem bosanskim, »jer Bosna pripada Hrvatskoj«[2]

Vj. Klaić.

[1] Magyar történelmi tár, XXII., 1877. str. 51—233.

[2] »... Re di Bossina, appartenendo la Bossina a la Croatia.« Poslanica baruna Antuna Burgia od 18. veljače 1526 u »Monumenta Vaticana Hungariae« ... Series II.. tom. I., str. 324.

Digitized by Google

BRONSANI SUD IZ VIMINACIJA.

Koristeći se slobodom seljaci sela Kostolca, u čijem se ataru nalazi stara rimska kolonija Viminacium, raskopavali su stare zidine i grobove i preko zime 1904/5. godine, kao što su to obično i do sada činili. Prilikom takvoga raskopavanja jednoga groba nađene su i neke starine, koje ćemo na ovom mjestu proučiti.

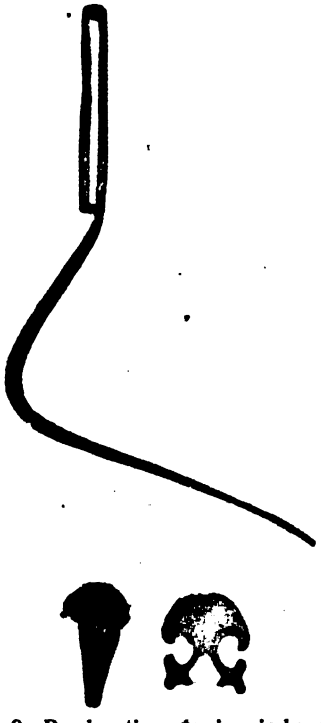

Sl. 9. Predmeti nađeni u jednom rimskom grobu u Kostolcu.

Prema dostavi nalazača ove su starine nađene u jednom grobu zidanom od cigle. Grob se nalazio na kraju stara sela Kostolca, a u blizini današnjih kličevačkih salaša. Na tom istom mjestu nalaženi su do sada češće grobovi, koji su često puta bili ukrašavani i nadgrobnim arhitektonskim spomenicima, kao što se pisac ovih redaka na samom mjestu, a na osnovu ostataka, mogao uvjeriti. Prema svemu, što nam je do sada o topografiji Viminacija poznato, smjelo bi se tvrditi, da je ovaj grob ležao na sjevernoj strani staroga rimskoga druma, koji je polazio od desne kapije utvrđenoga kastela (porta principalis dextra), a išao u pravcu k Lederati (današnji Ram), gdje je vjerojatno prelazio preko Dunava.

Od starina, koje su u tom grobu nađene, a kupom prešle u srpski narodni muzej, jesu: jedna oštećena bronsana fibula, jedan bronsani ukras za kakav dio odijela od kože (kajiš?), jedan strigilis (*sl. 9.*) i najposlije ovaj bronsani sud u obliku jednoga poprsja (biste) u slici 10 a i b.

Po samome obliku strigilis se približuje onim eksemplarima, koji su nađeni u Pompejima[1] ali ipak s mnogo elegantnijom linijom, koju nam daje sam oblik kljuna. Drška strigilisa nema veze — podupirača — između donje i gornje strane, a cio strigilis je veoma lagan i elegantan. Drška je bila na gornjoj i donjoj strani urešena špiralama u obliku slova S, koje su izvedene sitnim i plitkim ubodima. Ovaj ornamenat na dršci, kao i onaj na leđnoj strani samoga strigilisa, rđavo je očuvan. Na samome laktu nalaze se tragovi jednoga prostoga vegetabilnoga ornamenta, a u pravcu prema kljunu opažaju se onakve iste špi-

[1] Overbeck-Mau, Pompeji[4] str. 452., sl. 251.

Digitized by Google

rale kao i na dršci. Na dnu drške nalaze se dvije paralelne, poprječne, urezane linije. Cjelokupna dužina strigilisa od vrha drške pa do vrha kljuna iznosi 27 cm.

Daleko je važniji komad ovoga nalaska sam bronsani sud, čija visina zajedno s drškom iznosi 19·5 cm.

Sud je izliven u zasebnim dijelovima, koji su zatim spojeni u jednu cjelinu. Zasebno je livena noga (basis) suda, koja je profilovana i šuplja. Od ukrasa nalaze se na ivici donjega profila dvije paralelne horizontalne linije, koje su na vitlu urezane. Isto se tako jedna urezana linija nalazi i na prelazu iz donjega u gornji profil. Noga se završuje četvrtastom horizontalnom površinom, koja je prilijepljena za trup suda. Tragovi ovoga prilijepljivanja poznaju se.

Sl. 10. *a* Bronsana posuda nađena u jednom rimskom grobu u Kostolcu (sprijeda).

Trup suda ima oblik poprsja (biste) mladoga Satira. Bista se izdiže iz jedne nepravilne cvjetne krunice ili čašice, od koje se na prsima i ledima vide niski listići, a na stranama (lijevo i desno) po jedan trodijelni veći list.

Veoma bujna kosa na glavi biste podijeljena je u kraće ali snažne kovrče, koje sprijeda padaju na čelo i pokrivaju njegov veći dio. Isto su tako kovrčama pokrivene i uši. Na potiljku je također kosa podijeljena u kovrče, koje su na gornjem dijelu podijeljene jednim vertikalnim razdijeljkom, što polazi sa tjemena. Cio vrat do ramena pokriven je bujnom kovrčastom kosom.. Glava je okrenuta na lijevo i nagnuta prema lijevom ramenu. Očne zjenice predstavljene su malim okruglim udubljenjima. Mladićko lice je pravilno, puno i okruglo. Zbog položaja glave opažaju se jače zategnuti mišići na desnoj strani vrata.

Preko prsiju i leđa prebačena je panterova koža, koja ide preko lijevoga ramena, gdje je vezana. Na predstavljenoj panterovoj koži naročito su cizelovane dlake. Desna strana prsiju i leda ostala su naga, te je kontrast između glatkoga tijela satira i panterove kože naročito istaknut tom predstavom dlaka.

Digitized by Google

Gornji dio glave odrezan je, te ima kružan otvor, na čijoj se zadnjoj strani nalazi naprava za utvrđivanje poklopca na sudu (šarnir). Čivija, oko koje se poklopac okretao, još je očuvana. — Da bi se sud lakše i ugodnije mogao nositi, nalazi se na njemu jedno vrjeslo u obliku luka, čiji se krajevi završuju sa po jednom ptičijom (labudovom ili pačijom?) glavom, sasma površno izrađenom. Vrjeslo je stajalo u vezi sa sudom preko dviju ušica, koje se završuju u listaste dijelove, kojima su pritvrđene za glavu poprsja.

Sl. 10. *b* Bronsana posuda nađena u jednom rimskom grobu u Kostolcu (straga).

Sud je liven od bronse, a dijelovi poprsja su poslije lijevanja naročito cizelovani. Osim toga na većim listovima, koji se nalaze na stranama biste (ispod ruku), predstavljena su i rebra lista plitko urezanim linijama.

Posuđe u obliku ljudskoga tijela i pojedinih njegovih dijelova pravljeno je ne samo u rimskoj, nego i u svima ranijim kulturnim perijodama. Sam oblik suda ne daje nam dakle mogućnosti za tačnije datiranje njegovoga postanka. Pa ipak se smije povući granica, preko koje se ne može ići u dalju prošlost pri datiranju ovoga suda, i to na osnovu sličnosti u ideji same predstave, koja postoji između našega suda i jedne mramorne biste u Britanskom muzeju u Londonu, koja je poznata pod imenom »Klythia«, a čiji se postanak datira u prvo doba rimskoga carstva.[1]

Iz stilističkih osobina, kao što ćemo i docnije vidjeti, nije vjerojatno, da je naš sud postao u tako rano doba; a po svemu sudeći njegov postanak valja pripisati drugoj polovini II. vijeka po Hristu.

[1] Friederichs-Wolters, die Gipsabgüsse antiker Bildwerke, Berlin, 1885., N. 1648; Uporedi i Ad. Furfwängler, Meisterwerke, str. 7 u primjedbi.

Digitized by Google

Posuđe ove vrste moglo je biti u dužoj upotrebi, što svjedoči i upotrebom izlizana leđna strana na našem eksemplaru, te se time daje objasniti i njegova pojava u grobu, koji možda datira iz početka III. v. po Hr.

Daleko je važnije od samoga datovanja pitanje: da li ovaj naš sud valja smatrati kao strani import u Viminacium, ili je on produkt lokalne industrije

Sl. 11. *a* i *b* **Rimska bronsana posuda iz Vinkovaca** (sprijeda i straga).

bilo u samom Viminaciju, ili u kojem drugom mjestu naše, ili koje druge njoj susjedne rimske provincije?

No na to ćemo se pitanje vratiti malo docnije, pošto budemo naš eksemplar usporedili sa sličnim posuđem i predstavama sa drugih nalazišta. Friederichs-Wolters[1] tvrde, da se motiv biste usađene u cvjetnu krunicu nalazi na nožicama posuđa i namještaja, koje se dolje završuju kakvom životinjskom šapom,

[1] Na nav. mj. str. 667.

Digitized by Google

a gore životinjskom ili ljudskom glavom (između ova dva dijela nalazi se obično predstavljena cvjetna krunica) pripisujući prvobitni postanak sličnih predstava slikarstvu. Stoga nije vjerojatno, da je postanak podnožja u obliku cvjetne krunice za bistu »Klythije« imao svoj ugled u slikarstvu; ali se za naš sud smije tvrditi, da on stoji pod neposrednim utjecajem plastičkih djelâ sličnih poprsju »Klythije«.

Pravu i neosporno najveću važnost našem bronsanom sudu u njegovom postojanju daje upoređenje sa sličnim jednim sudom u nar. muzeju u Zagrebu, koji je nađen u Vinkovcima,[1] a koji ovdje radi boljega upoređenja s našim ponovo iznosimo u sl. II a i b. Sličnost između našega i zagrebačkoga eksemplara opaža se i na prvi pogled, te stoga nije potrebno o njoj ni govoriti. Naprotiv mnogo je potrebnije govoriti o odstupanjima u predstavi pojedinih dijelova i predmeta, kao i o njihovoj izradi, koji se daju konstatovati na ova dva eksemplara i potražiti uzroke, koji će nam ta odstupanja moći objasniti.

Tehnički se razlikuje zagrebački sud od našega u tome, što je njegova baza zasebno livena, a zasebno i dno suda, pa su tek onda prilijepljeni za sam sud. Na našem sudu baza i dno čine jednu cjelinu. Isto je tako i sam oblik profila na bazi zagrebačkoga eksemplara drukčiji od oblika profila na našem sudu.

Cjelokupni izgled našega suda mnogo je dopadljiviji, naročito zbog podešenih proporcija između pojedinih dijelova biste. Tako pri posmatranju našega suda osjećamo kao sasvim prirodnu, te nas i ne buni veličina glave (koja je donekle ipak veća, nego što bi trebalo da je) prema širini biste u visini ramena kao i prema snažnome vratu; dokle na zagrebačkom eksemplaru glava po veličini ne odgovara ostalim proporcijama biste (glava može skoro istu toliku količinu tekućine zapremati, koliko i bista sama za se), a po obliku je također drukčijega tipa, nego li glava na našem sudu. Sama predstava snažnih kovrča bujne kose na našoj glavi motivirana je predmetom predstave, a snažne kovrče, koje pokrivaju uši, samo su stoga tu, da pokriju životinjske (konjske ili svinjske) uši, kao što se obično zamišljalo, da ih Satiri imaju, pa su s takvim ušima obično i predstavljani.[2] Iz predmeta same predstave rezultira i puno, okruglo lice, koje je karakteristično za ove pratioce Dioniza, boga vina.

U predstavi kose na glavi razlikuju se oba ova suda, ali ipak s jasnim znacima ugledanja na isti original. Na glavama Satira iznad čela obično se predstavlja u vis uzdignuta kosa, što se ne nalazi ni na našem ni na zagrebačkom eksemplaru. I na jednom i na drugom sudu pada kosa na čelo; na našem sudu u jakim simetričnim kovrčama, a na zagrebačkom eksemplaru pramenovi su duži i tanji, a razdjeljkom bliži lijevoj strani glave. Ostali dijelovi kose oko lica slično su predstavljeni na obim glavama. No mnogo je prirodnija predstava kose na potiljku glave na našem sudu, nego na onom u Zagrebu, jer ona odgovara većma predstavi kozjih dlaka, s kakvim su dlakama satiri i zamišljani, nego li

[1] Brunšmid, u »Vjesniku« hrvatskoga arheološkoga društva, n. ser. VI. (1902) str. 155, sl. 84. — Dr. V. Hoffiller, u istom »Vjesniku«, n. s. VII. (1903/4) str. 121.

[2] Furtwängler, der Satyr aus Pergamon, XL. Programm zum Winckelmannsfeste, str. 26.

Digitized by Google

što je to na zagrebačkom sudu, gdje donji dio kovrča većma odgovara predstavi ljudske kose. Pa ipak vidimo, da na obadvjema glavama kosa pada na ramena, kao što se ona obično na satirima predstavlja.

Kao i na do sada pokazanim predstavama, tako je i u predstavi panterove kože preko lijevoga ramena, prsiju i leđa, tvorac našega suda ostao vjerniji općem karakteru zamišljene predstave, nego li tvorac zagrebačkoga suda. Ovaj mjesto panterove kože predstavlja ogrtač, koji isto tako namješta (aranžira) na tijelu, kao što i tvorac našega suda namješta panterovu kožu. Ovo odstupanje od originala tvorac zagrebačkoga suda nije bio kadar u svemu savladati, jer kao što je već i Brunšmid sasvim točno zapazio: »tu u ostalom ima jedna znatna pogrješka, jer je umjetnik plašt na lijevoj strani prsiju, gdje se sastaje jedan kraj s drugim, sasvim krivo uredio«. Ovakvo nerazumijevanje i pogrješke mogu se pripisati samo rđavom kopisti boljih originala, kao što mislimo, da je takav jedan kopista i tvorac zagrebačkoga suda.

Ne samo rđav umjetnik, nego i rđav kopista, ogleda se još i u predstavi same biste na zagrebačkom sudu. Bista je u ramenima i suviše uska prema veličini glave, koja se na njoj nalazi. Ramena su okrugla i bez dovoljnoga modeliranja, a i prelaz između odsječenih ruku k trupu tijela nema onu lijepu liniju, koju vidimo na našem sudu, a koja je linija u ostalom motivirana i cvjetnom krunicom, u koju je bista usađena. Teške i rđave proporcije tijela na zagrebačkom eksemplaru ogledaju se i u razlici širine donjega tijela biste (dna suda) prema širini njenih ramena, jer je ona na obadva mjesta skoro ista, te stoga figura izgleda zdepasta i kao stinjena. Koliko više prirodnosti i elegancije nalazimo u predstavi biste na našem sudu, gdje su proporcije prirodnije, a diskretno modeliranje punoga i gojaznoga mladićkoga tijela svuda provedeno, kako na samom trupu, tako i na vratu i licu našega suda.

Pravično je priznati, da je tvorac zagrebačkoga suda mnogo marljivije izradio vrjeslo i njegove dijelove, nego li što je to učinio tvorac našega suda, koji je preko tih pojedinosti olako prelazio.

Za nas je od velike važnosti riješenje pitanja o mjestu postanka ovoga suda iz Vinkovaca, koje Brunšmid u svojoj publikaciji ostavlja manje više nerješeno, jer pored ostaloga on misli, da je »veoma ..... vjerojatno, da taj predmet nije izradio provincijalni ljevač, nego da je došao importom iz Italije«.[1] Ova neodlučnost u određivanju mjesta postanka zagrebačkoga eksemplara sasvim je razumljiva i dade se objasniti oskudicom sličnoga materijala za upoređivanje, na osnovu čega je jedino moguće takva pitanja rješavati. Ali poslije nalaska našega eksemplara okolnosti za rješavanje gornjega pitanja potpuno su se izmijenile, te se s mnogo više pouzdanosti može prilaziti njegovom rješavanju.

Ako u kratko pregledamo istoriju kolonije Aurelia Cibalae (sadašnjih Vinkovaca), to ćemo vidjeti, da su Cibalae jače živahnule tek od doba cara Hadrijana,[2] što nam dokazuju i novci, koji se tamo obično nalaze.[3] Po-

[1] Brunšmid nav. mj. str. 154.
[2] Nav. mj. str. 126.
[3] Nav. mj. str. 126. primj. 2.

Digitized by Google

stanak Cibalâ rimskom kolonijom datira (s rezervom) g. Brunšmid u najranije doba za vrijeme M. Aurelija (161—180. god. po Hr.), a u najpoznije za vrijeme cara Sev. Aleksandra (222—235. god. po Hr.), misleći, da je najvjerovatnije, da su one postale kolonijom za vrijeme Karakale, dakle na početku III. vijeka po Hr.[1]

S ovim i još drugim historičkim podacima o koloniji Aur. Cibalae slažu se i do sada nađeni antikni predmeti u Vinkovcima. — Nesumnjivo je, da je najljepši rimski predmet iz Vinkovaca jedna bronsana figurica Fortune (sl. 71 i 72.),[2] ali je u isto doba nesumnjivo i to, da je ova statueta »radnja ukusna i izvrsna, a kipić spada još u prvo stoljeće posl. Hr. . . . . .«,[3] te da stoga ta statueta nije ni mogla postati u Cibalama, koje su vjerovatno sve do Hadrijana »bile samo opustjelo barbarsko selo«,[4] nego da je ona docnije sa strane donijeta. Stoga se ova statueta ne može ni uzimati u račun pri procjenjivanju općega nivoa umjetničke moći u samim Cibalama ili njihovoj okolini.

Izraziti karakter toga umjetničkoga lokalnoga djelovanja i umjenja u Cibalama daju nam mramorni kipovi Poseidona (sl. 62.) i Herakla (sl. 63.),[5] na kojima se pored svega truda provincijalnoga skulptora[6] ipak opaža nedostatak proporcija u predstavi pojedinih dijelova tijela. Nedostatak u proporcijama međutim prva je oznaka slabih umjetnika, a naročito rimskih provincijalnih kopista,[7] jer ti nedostaci u proporcijama ne potječu iz naročitoga pravca i duha, koji u pojedinim epohama mogu prevladati i utjecati na opći sistem proporcija pri umjetničkom predstavljanju ljudskoga tijela. Naprotiv te rđave proporcije, kakve ih nalazimo na tim dvama kipovima, odaju nam rđavog radnika, slaboga kopistu, koji kopira starija nama u boljim kopijama i replikama očuvana djela, na kojima nema tih nedostataka u proporcijama.

Još se ljepše ovaj provincijalni karakter lokalne umjetnosti ogleda na arhitektonskom fragmentu iz Vinkovaca (sl. 65.)[8].

Žalosnu sliku toreutičke vještine u provinciji daje zlatan rimski prsten (sl. 81.),[9] na kome se vidi, kako je fina tehnika granuliranja do krajnjosti uprošćena, te da se mjesto granuliranih zrnaca izvode ukrasi na rubovima prstena prostim urezivanjem okruglih metalnih šipaka.

U tome skupu predmeta od ovako raznolike umjetničke vrijednosti zaista se svojim oblikom i ostalim ornamentima veoma jako ističe srebrna fibula (sl. 82),[10] koja također nije i ne može biti lokalni proizvod u Cibalama. Slične srebrne fibule s ekvivalentnom umjetničkom izradom nijesu rijetko nađene u Srbiji, a imajući na umu njihov provincijalni oblik, smjelo bi se možda pomišljati na import iz naših krajeva.

Poslije svega ovoga lako je uvidjeti, da se na bronsanom sudu iz Vinkovaca opažaju isti nedostaci, koje nalazimo i na ostalim izrađevinama lokalnoga

[1] Nav. mj. str. 133.
[2] Nav. mj. str. 144.
[3] Nav. mj. str. 145.
[4] Nav. mj. str. 126.
[5] Nav. mj. str. 140.
[6] Nav. mj. str. 140. i 141.
[7] Vidi o tome naš članak »Jedno rimsko bronsano ogledalo« i koštane srebrom okovane cevi« u LXIX. Glasu kralj. srp. akademije nauka.
[8] Nav. mj. str. 131.
[9] Nav. mj. str. 153.
[10] Nav. mj. str. 153.

Digitized by Google

karaktera u Cibalama. Na istom tom sudu nalaze se i druge stilističke oznake, na osnovu kojih možemo ovaj sud datirati pred kraj II. ili u početak III. v. po Hr.[1] Iz tih razloga opažene i spomenute nedostatke na tome sudu ne smijemo pripisivati umjetničkom karakteru doba, u kome je ovaj sud postao, nego jedino nevještini i nemoći njegovoga tvorca, koji nije umio kopirati original, na koji se je ugledao. Tako grube pogrješke ne mogu se ni zamišljati u tom vremenu u kakvoga radnika daleko kulturnije Italije, zbog čega se i izrada ovoga suda ima pripisati provincijalnom radniku možda samih Cibala. Provincijalni kopista ogleda se i u marljivijoj obradi pojedinih detalja, dokle mu s druge strane ne dostaje smisao za cjelinu. Pored ove njegove težnje za originalnošću, koja se ogleda u odstupanjima u predstavi pojedinih dijelova, ipak nam je vrlo lako zapaziti, da se tvorac zagrebačkoga suda ugledao na slične strane izrađevine, kao što je to jedan primjerak i ovaj naš sud iz Viminacija.

Pitanje o mjestu postanja ovoga našeg eksemplara, koje smo još ranije istakli, mnogo je teže rješavati, nego što je to bio slučaj sa zagrebačkim sudom. Pa ipak valja pokušati nadajući se, da ćemo s uspjehom riješiti i to pitanje.

Pored svega toga, što smo upoređenjem našega suda s onim iz Vinkovaca mogli utvrditi daleko bolju umjetničku izradu na našem eksemplaru, ipak pri posmatranju ne dobijamo onaj utisak, koji bismo smjeli očekivati, kad bi taj sud bio rad dobroga umjetnika, ili bolje umjetničke radionice toga doba. Ni sama tehnička izrada ne govori za to, da je ovaj sud rađen u kome većem centru u Italiji ili na istoku, odakle bismo smjeli očekivati importirane predmete u Viminaciju. Na kojem se stupnju toreutička vještina nalazila u istočnim, maloazijskim i sirijskim rimskim provincijama ovoga doba, jasno nam pokazuje bronsani relijef s jednoga ogledala nađenoga u Viminaciju,[2] a s kojim se ne može naš sud ni iz daleka kako u tehničkom, tako i u stilističkom pogledu upoređivati.

Na izrađevinama dobrih umjetnika, kojima nije nijedna sitnica sporedna, teško je naći tako grubo i površno izrađenih pojedinih dijelova, kao što je na primjer vrjeslo, a donekle i baza našega suda. Neprirodno i malo umjetnički utječe na nas izrada same kose i njenih kovrča, jer pored svega toga, što ih je umjetnik htio veoma plastički predstaviti, one su ipak ostale niske, s manje jasnim konturama, bez života, šematičke i neprirodne, kao što je to naročito slučaj s onim kovrčama iznad čela a zatim i na potiljku glave. Iste te nedostatke nalazimo na predstavi panterove kože, a naročito njenoga gornjeg ruba, kao i na predstavi cvjetne krunice. Najposlije ma kako da je tačno modeliranje desne strane prsiju i desnoga ramena, ipak se u tome ogleda šematičnost bez neposrednoga posmatranja prirode.

U opreci s uobičajenom predstavom kose iznad čela na statuama i drugim umjetničkim djelima, koja nam predstavljaju Satire, nalazimo na našem sudu kovrče kose iznad čela, koje se ne izdižu u vis, nego padaju na niže po-

[1] Uporedi naš članak »La vaisselle d'argent ..« u Revue archéologique, I., 1903 str. 30.

[2] Uporedi naš ranije spomenuti članak u LXIX. Glasu kralj. srp. akademije nauka.

Digitized by Google

krivajući veći dio čela. Takva predstava svakako nije pozajmljena sa predstave kose na glavama idejalnih bića, nego većma odgovara načinu predstave pri izradi portreta, gdje je ona opravdana težnjom za većom sličnošću između umjetničkoga djela i živoga uzora, kao i jačom karakteristikom predstavljene osobe. — Možda ima manje međusobne veze, nego što bi se moglo u prvi mah pomišljati, ali je svakako interesantan fakat, da na većini portreta Septimija Severa,[1] nalazimo kao tipičnu, ali veoma karakterističnu predstavu triju ili četiriju kovrča, koje se niz čelo spuštaju, a koje se na portretima ostalih careva, ni prije ni poslije Septimija Severa, ne nalaze Htjednemo li iz ovoga fakta povući sasvim prirodan zaključak, to bismo morali tvrditi, da su raspored i predstava kovrča na čelu biste našega suda postali pod utjecajem Severovih portreta. Stoga bismo i postanak našega suda morali datirati u vrijeme vlade Septimija Severa ili vlade njegovoga sina Karakale, jer već na portretima Severa Aleksandra nalazimo sasvim drukčiji način tehnike za predstavu kose.

Ovakva odstupanja od općega tipa Satira mogu se pojmiti samo tako, ako pretpostavimo, da je ovaj naš sud mogao postati na kojem udaljenijem mjestu od jakih kulturnih i umjetničkih centara, pa bilo to onih u Italiji, bilo onih na istoku, t. j. da je i on proizvod provincijalne umjetnosti iz doba rimskoga carstva,

Upoređenje ovoga našeg suda s drugom jednom predstavom satira omogućit će nam i određivanje lokaliteta, na kome je sam sud mogao postati. To je predstava satira, koji igra, na jednom sarkofagu iz Viminacija,[2] koja se može smatrati kao stilistički najbliža bisti našega suda.

Na satirovoj glavi na sarkofagu odbijena je na žalost glava, te se jedva poznaju njene konture na pozadu. Za stilističko upoređivanje te figure s bistom našega suda ostaje nam samo njena desna polovina prsiju i desno rame, na kojima vidimo isti način modeliranja, koji se naročito ističe u predstavi šematičkoga udubljenja između ramena i prsiju. Položaj, raspored kao i predstava panterove kože na obim figurama jesu isti, a razlike potječu jedino iz pokreta figure na sarkofagu. Predstava gornjega ruba kože bolja je na figuri na sarkofagu, ali je tamo poradi dekorativnoga rada figure izostavljena predstava dlake na koži, što opet nalazimo na sudu.

I na sarkofagu, kao što smo to našli i na našem sudu (n. pr. vrjeslo), sporednije stvari su veoma površno, čak rđavo izvedene, što očigledno stoji u protivnosti s izradom figura na svim trim stranama sarkofaga.[3] Pa ipak pored svega toga F. Cumont misli, da ovaj sarkofag u pogledu na umjetničku izradu stoji daleko iznad nivoa domaćih skulptura pretpostavljajući, da je on raden u nekom grčkom mjestu, iz kojega je prenijet u Moeziju.[4]

Mi bismo se i suviše udaljili od svoje teme, kad bismo iscrpivo navodili sve one razloge, koji govore protiv ovakvoga Cumontovog shvatanja i procje-

---

[1] J. J. Bernoulli, Römische Ikonographie, II., 3, Taf. X., XIII-a, XV; str. 30 i d.

[2] Fr. Cumont, Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, Bd. XVII. (1894.), str. 28. i d. sl. 6.

[3] Nav. mj. str. 29. i d.

[4] Nav. mj. str. 28.

Digitized by Google

njivanja općega nivoa umjetnosti u Viminaciju, gdje je ovaj sarkofag i nađen; ali ipak moramo navesti razloge, koji se tiču samoga sarkofaga, a pobijaju Cumontovo mišljenje.

Sam materijal, od kojega je sarkofag napravljen, nije ni mramor, kao što Cumont misli, niti je običnija vrsta krečnjaka, nego sredina između te dvije vrste kamena, t. j. bolji je od običnoga krečnjaka, ali je gori od običnoga mramora. Od istoga takvog materijala imamo u zbirci narodnoga muzeja u Beogradu još jedan sarkofag, za koji ni Cumont u pogledu na njegove figuralne predstave ne bi rekao, da je raden izvan Gornje Moesije. Materijal dakle, od kojega je ovaj sarkofag napravljen, prije bi govorio za njegovu lokalnu provenijenciju, nego li protiv nje.

Ali ovaj sarkofag ima na sebi još jednu veoma karakterističnu ornamentalnu oznaku, po kojoj sve dokle se ne bude našlo njeno pravo porijeklo i cjelokupni obim njezinoga prostiranja, moramo one predmete, na kojima se ona nalazi, smatrati kao lokalni produkt naše provincije. Na sl. 5.,[1] na kojoj je predstavljena duža ukrašena strana sarkofaga, vidi se napisno polje bez napisa. Ovo je polje oivičeno na užim stranama jednim profilom, koji ima naročiti oblik, a koji se često ponavlja na sarkofazima iz Gornje Moesije,[2] dok nam njegovo nalaženje nije poznato za sada ni s kojega drugog lokaliteta.[3] Pojave profila ovakvoga oblika na sarkofagu iz Viminacija govori za njegovo lokalno porijeklo.

Najposlije pri određivanju mjesta postanka ovoga sarkofaga moraju se imati na umu i ostale njegove ornamentalne predstave, koje, kao što smo rekli, ne prelaze obični nivo sličnih predstava na ostalim predmetima iz Viminacija. — Zbog svega toga valja smatrati ovaj sarkofag kao lokalni produkt Viminacija i njegovih umjetnika iz vremena oko prelaza iz II. u III. v. po Hr.

Iz ovoga upoređenja našega bronsanog suda s predstavom satira na sarkofagu postaje donekle vjerovatno, da je i sam bronsani sud predmet iz kakve radionice u Viminaciju. Njegova umjetnička izrada jasno nam svjedoči o razmjerno visokom nivou umjetničkoga rada i stvaranja u samom Viminaciju, što očevidno potječe iz samoga geografskog položaja Viminacija i jačine kulturnih utjecaja iz istočnih kulturnih centara za vrijeme rimskoga carstva oko granice izmedu II. i III. vijeka po Hr.

Govoriti ma i najkraćim potezima o ovim kulturnim utjecajima s istoka, koji se tako jasno pokazuju na mnogim izrađevinama u samom Viminaciju, teško je u ovakvom jednom članku, čiji je obim samim predmetom proučavanja određen. U kratko pobrojane pojave, na osnovu kojih se ti uticaji mogu utvrditi, iznijeti ćemo na drugom mjestu, a za sada se zadovoljavamo time, što i ovaj bronsani sud možemo uvrstiti u niz ostalih pojava, koje utvrđuju naše ranije mišljenje.

---

[1] Nav. mj. str. 28.

[2] Uporedi između ostaloga i kršćanski sarkofag iz Beograda, »Starinar«, godina VIII. (1894) str. 130. i d.; tabla XI.

[3] Prof. dr. Jos Strzygowski, prilikom svoje ovogodišnje posjete nar. muzeja u Beogradu takoder je zapazio pojavu ovoga ornamenta, ne mogavši se sjetiti nijedne analogije iz koje od drugih zbiraka.

Digitized by Google

Objašnjenje ovakvih pojava, kakve nalazimo na pomenutom sarkofagu i ovom bronsanom sudu, valja tražiti u doseljavanju boljih i iskusnijih majstora i umjetnika, koji su u Viminacium dolazili iz kulturnijih centara na istoku. P. Perdrizet[1] po našem mišljenju sasvim tačno i pravilno karakteriše raniji i docniji način rimskoga koloniziranja, koji po svemu izgledu potpuno odgovara općoj slici, koju smo mi sebi na osnovu dosadašnjega našeg proučavanja i posmatranja mogli stvoriti o tadašnjem kulturnom životu u koloniji Viminaciju. — Ali ima još nešto, što je P. Perdrizet previdio, a što također govori za očekivanje jačih kulturnih utjecaja s istoka u podunavskim provincijama i prije postanka pravih kolonija u njima. J. Strzygowski[2] naročito ističe cara Hadrijana kao prvoga među rimskim imperatorima, koji se počeo jače prilagođavati navikama orijenta, kojem je on većma naklonjen bio. S tim faktom moraju se dovesti u vezu i Hadrijanove posjete dunavskih provincija 117. godine po Hr.,[3] kada je on i Viminaciju podario municipalno pravo, i to na svome povratku iz Male Azije. Sve je to moglo veoma snažno utjecati na jače i mnogobrojnije doseljavanje u Viminacium iz Male Azije, te je stoga vjerovatno, da su među tim doseljenicima bili i različiti umjetnici i zanatlije, koji su i u novoj otadžbini produžili svoje ranije zanimanje.

U prvo vrijeme broj tih doseljenika bio je po svoj prilici malen i neznatan, ali je on sve većma i kvantitativno i kvalitativno rasao, tako da već u drugoj arhitektonskoj perijodi u Viminaciju jasno opažamo ove orijentalne utjecaje skoro na svim poljima ljudske industrije. Docniji politički položaj provincije Moesia Superior, a naročito poslije podjele rimskoga carstva na istočnu i zapadnu polovinu, kad je Moesia Superior bila dodijeljena istočnom carstvu, čijem je kulturnom centru gravitirala i kroz cijelo poznije doba sve do naših dana — samo je potpuno razumljivi rezultat ovih kulturnih utjecaja s istoka, čije početke nalazimo već u tako rano doba. Ali o tome će biti više govora drugom prilikom.

Dr. Miloje M. Vasić.

[1] Bulletin de corr. hell. XXIV. (1900.), str. 321.

[2] J. Strzygowski, die Schicksale des Hellenismus in der bildenden Kunst u Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum Bd. XV. str. 23.

[3] J. Dürr, die Reisen des Kaisers Hadrian, Wien 1881., str. 19.

Digitized by Google

ZAGREBAČKA ISPRAVA IZ G. 1482. O OPROSTU OD PLAĆANJA MALTARINE.

Kralj Bela III. (IV.) podijelio je zagrebačkim građanima i žiteljima svojom zlatnom bulom od 16. novembra 1242.[1] među ostalim i znatnu povlasticu, da ne plaćaju unutar međa kraljevskih ni na kojem mjestu maltarine od svoje robe, koju voze na prodaju. Nije čudo, da su zagrebački trgovci pazili na to, da se ova odredba kraljeva i vrši, ali tečajem vremena pade ona u zaborav poput mnogih drugih, ili se mnogi mogućnici, možda i znajući, ne htjedoše na nju obazirati. Učestaše već zarana pritužbe zagrebačkih trgovaca ili na krunu ili na domaću zemaljsku vlast protiv silovitoga i nezakonitoga pobiranja maltarine od njihove robe, pak treba oštrih prijetnja kraljeva ili banova, da se zagrebačkim trgovcima očuva njihova stara i po njih korisna povlastica. Osobito su u XV. vijeku prinuždeni zagrebački trgovci često tražiti zaštite protiv mnogih velikaša duhovnih i svjetovnih, kaptola, plemića, kastelana i drugih ljudi, koji na svojim maltama nepovlasno zahtijevaju i pobiru maltarinu od njihove robe.[2] Kad je kralj Matijaš za svoga boravka u Zagrebu, odmah s početka god. 1481., držao opći kraljevski sud (judicium generale seu palatinale), prihvatili su zagrebački građani ovu zgodu, da iznesu svoje tužbe protiv mnogobrojnih kršitelja njihove povlastice. Kraljevski je sud trajao dugo vremena, od 30. januara do 2. marta, a predsjedali su mu palatin Mihajlo Orsag de Guth i sudac kraljevskoga dvora Stjepan Bator.

Dne 22. februara iznesao je u ime kralja Matijaša, a na korist građana zagrebačkih, sam odvjetnik kraljev (director causarum domini regis) Ivan Požegaj tužbu protiv ovih velikaša i plemića: Stjepana II., Bernarda, Dujma IV., Ivana IX. i Nikole VI. Frankapana, Petra Zrinskoga, Jurja Mikuličića Bužimskoga, Jurja Herendića od Lipe, Ivana Krupskoga, Gregorija Bradaša, pana Lužičkoga (Panlusycki), Mihajla i Tome Tompa od Horsove (de Herzowa), Ivana vojvode Humskoga (Vlatkovića), Bernarda Stočića od Skrada, Ivana Frajlihovića od Komogojne i opata topuskoga Jurja, koji su na svojim maltama nezakonito pobirali od Zagrepčana maltarinu.[3] Razumljivo je, što se tužba podiže u ime kraljevo, jer se kršenjem kraljevskih odredbi počinja kažnjivo djelo, rušenje kraljevskoga ugleda. Od sviju ovih tuženih ne pristupi ni jedan pred sud, a i

---

[1] Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba I str. 15 i dalje.

[2] Tkalčić o. c. II str. XC, XCI.

[3] Tkalčić o. c. II str. XCI, 405 i dalje. — Klaić, Povjest Hrvata II 3, str. 128.

Digitized by Google

ne posla svoga punomoćnika. Ivan Požegaj utvrdio je opravdanost svoje tužbe iznesavši povelju kralja Bele III. (IV.) od 23. novembra 1266., u kojoj su sadržane gotovo sve ustanove zlatne bule, a dodane su još i neke druge.[1] On je istaknuo osobito onu stavku, koja kazuje, da zagrebački trgovci nijesu dužni nigdje unutar međa kraljevskih plaćati nikakove pristojbe, kad svojom robom trguju (... tributum infra regales terminos in nullo loco solvere teneantur). Sud je na to stvorio svoju odluku, po kojoj su zagrebački trgovci slobodni i prosti od plaćanja maltarine na maltama navedenih velikaša i plemića, u kojima mu drago od njihovih mjesta

Po svoj je prilici istoga dana iznesao Ivan Požegaj i drugu tužbu u istoj stvari, a to se razabira iz priopćene isprave. Tuženi su zbog nezakonita pobiranja maltarine od zaprebačkih trgovaca ovi: biskupi Osvald zagrebački i Sigismund pečuvski, nadalje zagrebački kaptol, onda Franjo, Stjepan, Ivan i Mihajlo knezovi Blagajski, Juraj i Vilim knezovi Zagorski, Ivan Tuz od Laka, Juraj Turocz, magistar kraljevih peharnika, ban Ladislav od Egervara, Stjepan Čupor Moslavački, Ladislav sin Hermana od Grebena, Ladislav od Ervence, Petar Bočkaj Rasinjski, Stjepan Dersov od Zerdahelja, Ivan Hening Susjedgradski te Ladislav i Stjepan sinovi Mavre od Megesalije. Od svih je pristupio osobno pred sud jedini Ladislav od Grebena, dok su drugi poslali svoje zastupnike, odvjetnike s punomoćima. Na tvrdnju tužiteljevu, da prigone protiv zakona zagrebačke trgovce na plaćanje maltarine, odgovoriše tuženi preko svojih zastupnika, da to ne stoji, nego da oni već od vajkada pobiru i od zagrebačkih trgovaca pravednu maltarinu i to ne silom, nego na način pravedan po običaju kraljevine, a za ovo svoje pravo da imadu pismene dokaze, kojih doduše ne mogu sada iznijeti, nego će to učiniti u drugom roku, koji im se odredi. I bio im je dan rok u osmini sv. Jurja iste goćine (1481), da iznesu pred palatina svoja dokazala, ali oni ih ne iznose, nego opet odgađaju od roka do roka na osminu Bogojavljenja. U nazočnosti palatinovoj ima se parnica dokrajčiti i izreći presuda, ali ovaj put nema tuženih, a i ne šalju svojih punomoćnika, te potpadaju pod globu. Time i sami priznaju, da nijesu u pravu, pak je lagan posao zastupniku građana zagrebačkih Ivanu Požegaju, da stvar privede kraju povoljno po svoje štićenike. On opet iznosi pred palatina spomenutu povelju kralja Bele od 23. novembra 1266., koju palatin u cijelosti navodi u svojoj presudi. Ivan Požegaj razlaže, kako je kralj Bela, želeći se pobrinuti za sigurnost svojih podanika u onim krajevima (u Slavoniji), povjerio tvrđu na brdu Gradcu čuvanju njezinih stanovnika, a od toga se vremena ova tvrđa zove »grad brda Gradca« (civitas montis Grecensis).[2] Među ostalim sloboštinama i povlasticama podijelio je kralj građanima i ovu, da su oprošteni i slobodni od plaćanja svake

[1] Tkalčić o. c. II. str. 406 ima u tekstu navedenu godinu povelje: millesimo ducentesimo sexagesimo septimo, ali treba da je .... sexto, jer ova povelja imade sadržanu i citiranu ustanovu, dok ona iz g. 1267. radi o oprostu od plaćanja tridesetine. Tkalčić o. c. I str. 44, II str. XC.

[2] Kralj je Bela međutim već 16. novembra 1242. uzvisio Gradec na slobodni kr. grad. Tkalčić o. c. II str. V.

Digitized by Google

maltarine ili druge pristojbe za svoju trgovačku robu unutar kraljevskih međa, t. j. na svim mjestima u kraljevini Slavoniji i u ostalim kraljevstvima, podvrgnutim njegovu kraljevskome veličanstvu i svetoj kruni. — Palatin je nakon zreloga promišljanja, posavjetovavši se sa svojim savjetnicima, prelatima, barunima, protonotarima i ostalim plemićima, pozvanim u tu svrhu, izrekao dne 3. marta 1482. konačnu presudu, kojom je građanima zagrebačkim sudačkom svojom vlašću potvrdio njihovo pravo, t. j. oprost od plaćanja maltarine i drugih pristojbi za njihovu robu, što je voze na trg unutar međa kraljevskih. Podjedno je zabranio biskupu Osvaldu i drugim tuženima, a i svim ostalim ljudima, koji drže u ma kojem mjestu malte, pobirati u buduće maltarinu od zagrebačkih trgovaca ili ih progoniti, da je plate, bilo na koji način.

Međutim ni ova presuda palatinova nije imala veće vrijednosti, nego li slične odluke, jer se i poslije ponavljaju i tužbe građana zagrebačkih zbog kršenja spomenute povlastice i opetovane prijetnje vladara i banova kaznama protiv prekršitelja,[1] ali čini se, sve je ovo od malena uspjeha.

Nije vjerojatno, da je isprava palatina Mihajla Orsaga de Guth, kojom se ovaj spor rješava, već onda bila u posjedu jugoslavenske akademije, kada je neumorni istraživalac zagrebačke prošlosti pokojni Ivan Krst. Tkalčić priređivao drugu knjigu »Spomenika« (izašla g. 1894), kamo bi i ona spadala, jer onda ne bi ona bila izmaknula budnomu njegovu oku. Bit će, da je došla poslije u akademijin posjed, a svakako je već bila u njezinu posjedu g. 1898, kad je arkiv uređen. Listina je original na pergameni; po sredini je znatno oštećena, izjedena, uopće je izblijedila i na mjestima teško čitljiva. K tome je nevješto prilijepljena na debeo papir a pečat se je izgubio. Koliko mi je bilo moguće, popunjivao sam prema smislu i prema drugim listinama iz onoga razdoblja, poglavito prema citiranoj ispravi u Tkalčićevim »Spomenicima« II br. 324 str. 405 i d.

Anno 1482. 3. martii. Budae.

Nos Michael Orzag de Gwth, regni Hungarie palatinus et j(udex Comanorum). memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis, quod in congregacione generali nostra ac magnifici comitis Stephani de Bathor, judicis curie serenissimi principis domini Mathie dei gracia dicti regni Hung(arie, Bohe)mie, Dalmacie, Croacie et ceterorum regnorum regis, domini nostri generosissimi, vniuersitati nobilium Crisiensis, Zagrabiensis, Warasdiensis et de Werewcze comitatuum, feria tercia proxima ante festum purificacionis beate Marie virginis in anno proxime transacto preteritum de speciali mandato et commissione (dicti domini nostri) regis prope ciuitatem Zagrabiensem celebrata, egregius magister Johannes de Posega (!), director causarum ipsius domini nostri regis, de medio aliorum exurgens nomine et in persona eiusdem domini nostri regis contra reuerendos in Christo patres dominos Osualdum Zagrabiensis et Sigismundum (Quin)queecclesiensis ecclesiarum episcopos, ac honorabile capitulum eiusdem ecclesie Zagrabiensis, item magnificos Franciscum, Stephanum, Johannem et Michaelem, filios condam Gregorii de Blaga, Georgium et Wilhelmum comites Zagorie, Johannem Tuz de Laak ac Georgium Turocz, pincernarum regalium magistrum, egregium (Ladislaum banum), Stephanum Chupor de Monozlo, Ladi-

[1] Tkalčić n. dj. II str. XCI i d.

Digitized by Google

slaum Hermani de Gereben, alterum Ladislaum de Ewrwencze, Petrum Bochkay de Razynakerezthur, Stephanum filium Ders filii bani de Zerdahel, Johannem Hennengh de Zomzedwar, Ladislaum et Stephanum filios condam Maurici de Megesalya proposuerat eo modo, (quomodo) nonnuli forent in regno Sclauonie, qui in eorum teloniis sew locis tributorum et signanter prelibatus dominus Osualdus episcopus in Lupoglaw, sub castro Gemneech, in Zenthkerezth, Obed, Hrazthowycza; capitulum Zagrabiense in Czerye, Zythecz; Ladislaus banus in Crisio, Bosyako et Jaworowcz .... Byhegh, Keryalrewe, Thersycz, Jastrawazka, Kopa, Zthenycznyak, Wrathnyk prope Segniam, Zamabor; annotatus siquidem dominus Sigismundus episcopus in tributis suis in Kapronczа, Chaktornya, Kamenyegrad, Kernyn, Prodawyz, Supancz et Zenthgyurgh; Franciscus autem ac Ste(phanus, Johan)nes et Michael de Blaga in Brumen, Dynychk, retro Brumen, Oztrosecz, Buservch et sub Thoron; Georgius vero et Wilhelmus in Krapina, Warasd, sub Lobor, Zalatharyo, Romechyncz, Magyerowo, Wymicza, Thoplyka et Krapinensi; Johannes enim(!) Twz in Rakolnok; Georgius (de Turocz) in Ludbregh; Stephanus Chupor in Monozlo et Bothowzdencz; Ladislaus Hermanfy in Cristalowcz; alter vero Ladislaus de Ewrwencze in Zebachina et Gorbolnok; Petrus Bochkay in Zenthlowryncz et Razynakerezthur; Stephanus filius Ders in Rewche; Johannes Hennengh in Zthw(bycza) ..... Nouak, Chycha, Palina et in fluuio Krapina; memorati autem Stephanus et Ladislaus filii Mauricii in Zdencz, et aliis cunctis villis, ciuitatibus et opidis, locis scilicet tributorum eorum in regno Sclauonie vbiuis habitorum, et exigi solitorum a ciuibus et hospitibus, populis et incolis re(galibus in ciuit)ate sua regali montis Grecensi commorantibus contra libertates prerogatiuas eorundem ciuium, hospitum et incolarum dicte ciuitatis a diuis regibus concessas et indultas de rebus et bonis eorundem mercimonialibus minus iuste et indebite tributum exigerent et exigi facerent ac eosdem (ad solucionem tributa)riam vbiuis conpellerent et astringerent in preiudicium et derogamen libertatis prefatorum ciuitatis regalis prenotate dampnumque ipsorum civium valdemagnum. Quo audito Gregorius Petrotha de Dedynareka pro prelibatis dominis Osualdo episcopo Zagrabiensi, Johanne Twz ac Francisco, Stephano, Johanne et (Michaele de Blaga) ..... Stephano Chupor de Monozlo, Thomas de Baxa pro domino Sigismundo episcopo Quinqueecclesiensi, magister Clemens canonicus ecclesie Zagrabiensis pro capitulo eiusdem ecclesie, Georgius Ablancza de Mendzenth pro Georgio et Wilhelmo comitibus Zagorie, ac Ladislao et Stephano filiis Mauricii, ... Johannes de Kapolna pro Georgio de Turocz, alter Johannes de Orehowcz pro Johanne Hennengh, Paulus literatus de Horzowa pro Stephano filio Ders, prefatus Ladislaus vero de Gereben personaliter, Demetrius de Mylethyncz pro Ladislao de Ewrwencze et Nicolaus Zaaz pro Petro (Bochkay cum) suficientibus literis procuratoriis in nostram ac eiusdem domini comitis Stephani de Bathor exurgentes presenciam responderant tali modo, quomodo prelibati in causam attracti in predictis et aliis locis tributorum ipsorum vbiuis habitorum predictos ciues, populos et incolas regales dicte ciuitatis montis Grecensis non ..... (im)merito ad solucionem tributariam conpellerent nec ab eisdem huiusmodi tributa indebite exegissent, sed semper et ab antiquo ab eisdem tributa iusta poontencionaliter sed iusto et vero modo ac iuxta ipsius regni consuetudinem

Digitized by Google

merito exegissent, et superinde literas et literalia haberent munimina, que (ipsi non ad pres)ens in dicta congregacione generali, sed in termino vlteriori per nos et dictum dominum comitem Stephanum eis dando exhibere prompti essent et parati. Vnde hiis perceptis nos vnacum dicto domino comite Stephano moram commiseramus eo modo, vt prenominati in causam attracti, vel procuratores eorum legittimi, h(uiusmodi literas vel liter)alia eorum instrumenta, si quas et que in factis dictorum tributorum et eorundem exaccionibus pro eorum parte haberent emanatas et confecta, in octauis festi beati Georgii martiris tunc venturis in curia regia nostra scilicet palatinali in presencia cum deponendo judicio trium marcarum producere et exhibere deberent et (teneantur) ..... regiam serenitatem prenotatam, quibus visis iudicium et iusticiam facere valeremus inter partes in premissis dictante iuris equitate. Et ab eisdem actoribus premissa instrumentalis exhibicio partes inter predictas seriebus literarum nostrarum procuratoriarum de termino in terminum currendo presentes octauas festi Epiphaniarum dom(ini) ..... (Ad) quas quidem octauas prenominati domini Osualdus et Sigismundus episcopi ac alii predicti in causam attracti per prelibatum magistrum Johannem Posegay, directorem causarum regalium, in persona dicti domini nostri regis congruis diebus ipsarum octauarum coram nobis exspectati prescriptas literas ..... exhibituri nostram in presenciam non venerunt neque miserunt, sed se mediantibus aliis literis nostris judicialibus exinde confectis in judiciis aggrauari permiserunt. Dehinc volens antefatus magister Johannes Posegay prenominatos ciues, hospites et incolas regales dicte ciuitatis montis (Grecensis) .... (tr)ibutis exemptos ..... et supportatos atque liberos esse declarare, quasdam literas condam domini Bele quarti, incliti regis Hungarie, priuilegiales sigillo eiusdem dupplici et auttentico impendenti communitas nostrum produxit in conspectum hunc tenorem continentes: Bela etc. (slijedi povelja kralja Bele IV. od 23. novembra 1266., kojom daje zagrebačkim građanima mnoge povlastice. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, sv. I str. 40—44.) — Quibus presentatis earundemque[1] perlectis et sane intellectis memoratoque magistro Johanni de Posegay in persona (dicti) domini nostri regis eidem ac per consequens memoratis ciuibus, hospitibus et incolis regalibus ciuitatis (montis Grecensis ex parte) prefatorum in causam attractorum per nos in premissis juris medelam preberi postulantes, quia memorati domini Osualdus et Sigismundus episcopi ceterique in causam attracti in facto pretactorum tributorum suorum et super eorundem exaccione per predictos ciues, (hospites et) incolas regales montis Grecensis eis debenti literas et literalia instrumenta habere allegantes easdem ..... (in congreg)acione generali, sed in curia regia coram nobis exhibere assumpsisse causaque premissa sed et predicta exhibicio instrumentalis ad presentes octauas festi Epiphaniarum domini modo dilatario deuenta extitisse, iidem eciam in causam ettracti generaliter et quilibet eorum singulariter prescriptas literas et literalia eorum instrumenta exhibicioni et ..... (nostram) in presenciam non venisse nec misisse, sed se judiciorum oneribus aggrauari permisisse, prelibatus autem olim dominus Bela rex, qui subditorum suorum in illis partibus degencium securitati prospicere salubriter cupiens, castrum in monte Grecz juxta Zagrabiam obtuicioni eorundem con-

[1] Ovdje je nešto izostavljeno.

Digitized by Google

structorum decreuit constituendum in predicto (anno millesimo ducent)esimo sexagesimo sexto, regni autem sui anno tricesimo primo, inhabitatoribus ipsius castri, quod quidem castrum ab eo tempore ciuitas montis Grecensis est appellatum, inter alias libertates et prerogatiuas literis in eisdem declaratas et..... habeant prerogatiuam libertatis graciam, vt ciues et hospites sew incole, inhabitatores..... (tri)buta infra regales terminos in nullo loco soluere teneantur, fecisse et generose concessisse reperiebantur seriose; ob quam libertatis prerogatiuam iidem ciues, hospites ac incole ipsius ciuitatis regalis montis Grecensis iuxta tenorem ..... prescriptarum literarum ipsius condam domini Bele regis priuilegialium in superioribus ..... infra terminos regales, hoc est intra ambitum Sclauonie regni ac ceterorum regnorum eidem regie maiestati sacreque corone subiectorum, ab omni tributaria exaccione sew solucione in locis tributorum quorumcumque et vbicumque infra terminos regales exigi solitorum eximi, supportari, exemptosque et supportatos ac per omnia liberatos... ..... predictis in causam attractis et aliis quibusuis cuiuscumque condicionis hominibus infra ambitum et dominium regium tributa habentibus ab exaccione huiusmodi tributorum de cetero cessare et eisdem silencium imponi debere nobis vnacum prelatis, baronibus, magistrisque prothonotariis et ceteris regni nobilibus nobiscum in examen superinde ..... comprobacione eorundem. Itaque dominorum prelatorum et regni nobilium magistrorumque prothonotariorum maturo inducti consilio prelibatos dominos Osualdum et Sigismundum episcopos ceterosque vniuersos et singulos in causam attractos, alios eciam quoslibet cuiuscumque status et condicionis homines in dicto regno Sclauonie ac alias vbiuis per intra terminos regios tributa habentes, ab omni exaccione tributorum sew theloniorum quorumcumque a predictis ciuibus, hospitibus et incolis ipsius ciuitatis montis Grecensis hactenus exigi consuetorum cessare et supersedere judicantes decreuimus et commisimus eisdem de cetero superinde silencium imponendo, sepe nominatos ciues, hospites et incolas ipsius ciuitatis montis Grecensis in omnibus eorum libertatibus, prerogatiuis et exempcionibus predictis per prelibatum condam dominum Belam regem eisdem ciuibus in facto prescriptorum tributorum modo premisso graciose concessis et largitis reliquimus ac ab omni exaccione et solucione tributaria in cunctis locis infra terminos regales existentibus liberos atque exemptos fore pronunciamus, ymmo decernentes committimus et relinquimus ac modo prenarrato pronunciamus auctoritate nostra judiciaria et justlcia mediantibus, committentes omnibus et singulis cuiuscumque status et condicionibus(!) hominibus infra terminos regios tributa habentibus, vt ipsi amplius et de cetero a predictis ciuibus, hospitibus et incolis dicte ciuitatis montis Grecensis et eorum rebus mercimonialibus quibusuis in predictis locis tributorum suorum nullum tributum exigere ac eosdem ad nullius tributi solucionem artare et compellere presumant quouis modo. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras priuilegiales pendentis et auttentici sigilli nostri munimine roboratas, eisdem ciuibus hospitibus et incolis ciuitatis montis Grecensis sepedicte duximus concedendas. Datum Bude quinquagesimo die octauarum festi Epiphaniarum domini predictarum, anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo secundo.

Bogoljub Krnic.

Digitized by Google

† IVAN KRSTITELJ TKALČIĆ.

Bilo je kod nas mnogo neobrađenoga polja, a malo radnika. Ilirizam probudio nam književnost i u svetom narodnom oduševljenju hvatali se pera zvani i nezvani. Ma da je njihov rad različite cijene i vrijednosti, ipak su jedni i drugi koristili hrvatskoj knjizi, prvi kao budioci i propovjednici, drugi kao širitelji narodne svijesti i rasadnici hrvatske knjige u šire slojeve. U ono prvo doba koristio je narodu svatko, tko je pisao, pa bili njegovi radovi i prolazne vrijednosti. No ako ima ilirsko doba već uglednih pojava na polju lijepe knjige, znanstvena knjiga slabo se obrađivala, što je i posve prirodno. Tekar iza ilirskoga vremena i u tom je krenulo na bolje. Javljaju se već i pioniri na znanstvenom polju, a ti su — moramo priznati — bili nestručnjaci. Njihov rad valja tim više cijeniti, što im je zadaća bila vrlo teška. Narod se nije pravo zagrijao ni za lijepu knjigu, a kamo li da bi za znanstvena istraživanja. A valja im priznati, da su se, bez dostatnoga stručnjačkoga predznanja, svojom neumornom radinošću i vanrednom ljubavi, s kojom su se ugrijali za svoju struku, digli do zamjerne visine i pripravili put našoj akademiji i drugim znanstvenim stečevinama.

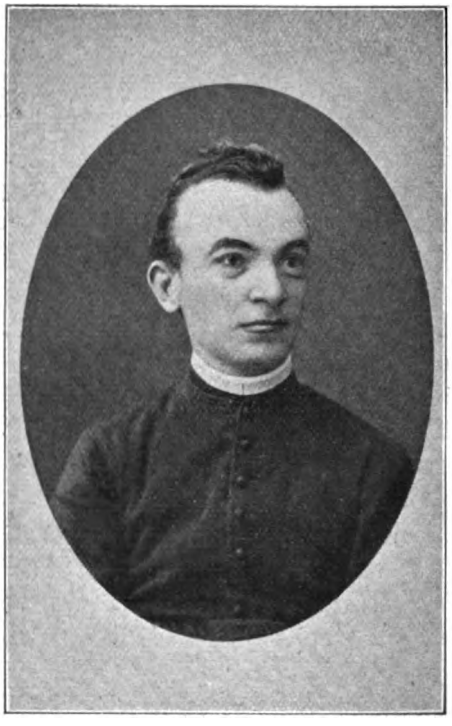

† Ivan Krstitelj Tkalčić.

U kolo tih rijetkih muževa i zaslužnih početnika naše znanstvene knjige spada i nedavno umrli Ivan Krstitelj Tkalčić. Nema sumnje, da je bio od Boga pozvan na rad, što dokazuje cijeli njegov život od rane mladosti do njegove smrti. Njegovo nam je djelovanje jasan dokaz, kako visoko se može uspeti čovjek uz ustrajnu marljivost i oduševljenje za svoj predmet. Već kao mladić počimlje raditi, od godine do godine sve se više razvija, a njegovi radovi postaju sve zreliji, tako, da ih već u njegovim muževnim godinama poznavaju ne samo domaći, nego i stranci, a pred njegovu smrt izgovara se njegovo ime s poštovanjem ne samo u slovjenskom, već i u tuđem učenjačkom svijetu.

Digitized by Google

O Tkalčićevom životu ne da se mnogo kazati. Rodio se u Zagrebu 4. svibnja 1840. od oca Janka Tkalčića, starinom Samoborca i majke Bare Martinjakove. Zaređen 7. rujna 1862. za svećenika, pošao je za kapelana u starodrevni Sisak, gdje je bio do 10. listopada 1867., kad je postao prebendarom prvostolne crkve zagrebačke, što je ostao do svoje smrti 11. svibnja 1905. U njegovu životu nije bilo velikih promjena, velikih događaja, nije težio niti za bogatstvom niti za častima, a bio je sretan, što su obadvije njegove službe odgovarale njegovim težnjama i ljubavi za proučavanje domaće povjesti. Kapelanska služba u Sisku mu je uz njegove dosta naporne zvanične poslove pružala mnogo utjehe, jer ga je svaki korak sjećao na slavnu prošlost toga grada i obilni rimski spomenici privezali ga na proučavanje starina; a opet prebendarska služba u Zagrebu dala mu je miran život, koji je mogao posvetiti onome predmetu, za koji se je već kao mladić zagrijavao, naime proučavanju povjesti rodnoga grada i nadbiskupije zagrebačke. Kako se je rano posvetio književnome radu, te je ne imajuć drugih težnja radio redovito svaki dan, tako da ga je i smrt zatekla s perom u ruci, pojmljivo je, da je njegov književni rad vrlo opsežan, pa mu je i osigurao trajnu spomen na polju hrvatske znanstvene knjige.

Na književnom polju javlja se Tkalčić već kao bogoslov g. 1859. i to člankom »Zagreb« u »Narodnim Novinama« (br. 285.—299.). S tim člankom kao da je udario program svome budućemu radu, a jamačno se nije onda ni sam nadao, da će iz toga sitnoga prvorođenca uzrasti takav junak, da će se (iza kako je g. 1878. opisao u »Danici« svetojeronimskoga društva«: »Grad Zagreb«, lijepu monografiju u Šenoinom »Viencu« od g. 1881. o »Zagrebu do XVI vieka« te mnogobrojne članke iz zagrebačke crkvene povjesti u »Katoličkom listu«) dati na monumentalno djelo »Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, priestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske«, koje je malo prije svoje smrti sretno dovršio u jedanaest omašnih svezaka i kojima je najljepše proslavio sebe i svoj rodni grad. Tu se baš najljepše vidi, kako se je Tkalčić postepeno razvijao U prvom nam se članku predstavlja kao skromni ljubavnik, koji hoće da po svojim slabim silama svije vijenac svomu rodnomu gradu, a sa svojim zadnjim djelom izlazi pred nas kao gotov naučnjak, koji mirno, ozbiljno i znanstveno iznosi razne stranice iz povjesti našega glavnoga grada. Značajno je po njega i to i pokazuje njegovu ljubav prema rodnoj grudi, što počimlje i završava svoj rad povješću grada Zagreba. Prvi njegov pojav na književnom polju je povjest grada Zagreba, a zadnji potez njegova pera posvećen je također toj povjesti. Dan prije smrti naime piše još raspravu o staroj zagrebačkoj trgovini, a smrt ga grabi baš onaj dan, kada ima taj članak da završi.

Od Tkalčićeva književnoga rada, još dok je bio u bogosloviji, valja napomenuti povjest slovjenskoga bogoslužja, što ju je napisao u »Katoličkom listu« od g. 1861. (br. 16—22), a koja je već onda pobudila znatno zanimanje. Tom svojom raspravicom stupa Tkalčić na drugo polje, koje je s jednakom ljubavi obrađivao cijeli svoj život, kao i povjest svoga rodnog grada. To je hrvatska crkvena povjest u opće, a povjest slovjenskoga bogoslužja napose. Vatreni zagovornik glagoljice, borio se i radio za to naše staro pravo cijeloga svoga života. U ovu granu njegova rada spada knjiga, što ju je napisao g. 1863. kao

Digitized by Google

kapelan u Sisku: »Na uspomenu tisućugodišnjice sv. Cyrilla i Methoda, slavjanskih apostolah«, amo spadaju rasprave: »Stope glagoljaške u biskupiji zagrebačkoj« (»Kat. list« 1873. br. 7., 8.), »Jošjedna o slavenskoj liturgiji u nadbiskupiji zagrebačkoj« (»Katol. list«, 1883. br. 33), »Jedan historijski izpravak o članku Matije Stepinca: Otcu dužno poštovanje« (»Katol. list«, 1902. br, 34.), »Prinos glagoljskim odlomcima u resničkoj župi« (»Katol. list«, 1902. br. 42), »Glagoljske matice u župi Vrhovcu« (Katol. list«, 1903. br. 16.) i lijepa i iscrpiva knjiga: »Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj«, što ju je izdao g. 1904. 12. listopada 1881. piše mu profesor dr. J. Pič iz Praga: »Pro naš projekt slavensku misu u dan svetoga Kirilla i Methoda sam govorio s nekojimi gospodami našimi, koji su opet pro ovo delo govorili s kanonikimi pražskimi, no ovi su jim kazali, da pražski kaptol i obšte češki episkopat sad nikakim putem neće da dozvoli slavensku misu u Českoj; i tako neznam, šta da radim, bude li dobro, jesli se bude pro ovo delo pisati u gazetima i jesli se ostavi na ovo vreme, dokle episkop Štrosmajer nešta neće da sradi.« Kad se je prigodom tisućgodišnjice smrti sv. Metodija pjevala u Zagrebu staroslovjenska misa, priredio je Tkalčić transkripciju te mise i dao ju štampati. Jagić, koji je u svom »Archivu« donesao gotovo doslovce prijevod Tkalčićeve rasprave: »Stope glagoljaške«, priznavao mu je uvijek zasluge, što ih je imao na tom polju, te mu među inim 26. prosinca 1884 pisao: »Znajući, da ste Vi vazda bili velik i oduševljen pristaša slovenske liturgije, — ja mislim, da bi si Hrvati mogli tu ideju zapisati na barjak kulturne borbe: in hoc signo vinces — spominjem o toj stvari i Vama...«

Ako mu je i na polju domaće crkvene povjesti bila povjest slovjenskoga bogoslužja najmilija, nije zanemario niti druge njezine grane. Povjest biskupije zagrebačke, djelovanje pojedinih biskupa, razvitak kaptola i prebendarskog zbora, stolna crkva, postanak pojedinih župa i samostana, sve to su bili predmeti, o kojima je Tkalčić mnogo pisao i koje je tako proučio, da ih je poznavao kao nitko drugi. Pomno je proučio bogati biskupski i kaptolski arkiv, te metropolitansku knjižnicu, a plod toga proučavanja su mnogobrojne rasprave, priopćene ponajviše u »Katoličkom listu«, a također i dragocjena zbirka: »Povjestnih spomenika zagrebačke biskupije«, koju je izdao u dvije knjige g. 1873. i 1874. Može se kazati, da nema nijednoga važnijega događaja i pitanja u našoj vrlo zanimljivoj crkvenoj povjesti, o kojem ne bi Tkalčić pisao bio. Mnogo je toga još bio zasnovao, ali morao je da se dijeli od nas prije nego je svoje osnove ostvariti mogao. Svi, koji će pisati bud o kojoj stvari iz naše crkvene povjesti, morat će se pozivati na Tkalčića, naći će u njegovim radnjama čvrste temelje, na kojima će moći dalje graditi.

Izuzmemo li sitne lirske pjesmice »Lipino cvieće«, što ih je priopćio g. 1867. i 1868. u »Dragoljubu«, to se je sav Tkalčićev rad kretao na povjesnom polju. I historička pripovijest iz IV. stoljeća: »Severila ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku«, što ju je napisao g. 1866. kao kapelan u Sisku, spada na to polje, jer nam pokazuje, da je pisac pomno proučavao rimsku povjest, rimski domaći i obiteljski život i upoznao razvoj rimske kulture u našim stranama. No ta ga je radnja nehotice dovela i do proučavanja rimskih starina,

Digitized by Google

kojih je još mnogo našao u Sisku. Za temelj njegovoj pripovijesti služio je napis rimskoga t. zv. Severillinoga sarkofaga CILIII 3669, koji je tada stajao pred sisačkom župnom crkvom, a sada se nalazi u narodnom muzeju u Zagrebu.

Kako su njegovu pozornost privukle na se rimske starine, svjedoči nam najbolje predgovor toj pripovijesti, u kojem je u kratko ocrtao povjest »Coloniae Sisciae«, te spomenuo više ondje nađenih rimskih spomenika i napisa, pozvao se na zbirku novaca, što ih je sabrao u Sisku. U opće je posvjedočio mnogo mara za arheološku znanost. Da to pokaže, pružila mu je dosta zgode i knjižica: »Sumporne toplice kod Varaždina u Hrvatskoj«, koju je napisao g. 1869. na ponukanje prvostolnoga kaptola zagrebačkoga. I u Varaždinskim Toplicama, koje su slovile za Rimljana pod imenom »Aquae Jasae« našao je mnogo rimskih spomenika, koje je pod naslovom: »Toplice u prastaro doba« protumačio, a naročito je točno opisao lijepi nimfej, što ga je podigla na čast nimfama općina optujska na zapovjed propretora Lucija Tulija Tuska, a nastojanjem carskoga prokuratora Tita Geminija Rufina. Njegovi opisi pokazuju, da se je i rimskim starinama rado bavio, te za taj predmet proučio više stručnih knjiga.

Posve je pojmljivo, da je Thalčić, čim se je preselio u Zagreb, pristupio u »društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine«, koje je rodilo i hrvatsko arheološko društvo. S njegovim predsjednikom Ivanom Kukuljevićem upoznao se već u sjemeništu, kad mu je prepisivao glagoljske listine, a i sa svoje sisačke kapelanije nije u Zagreb došao praznih ruku, nego je donio zanimljivih starina i svoju zbirku rimskih novaca za hrvatski narodni muzej. Već g. 1871. vodi Tkalčić privremeno društvene tajničke poslove, pa ostaje kroz više godina društvenim odbornikom. U sjednici od 13. ožujka 1873. šalje ga društvo uz potporu od 200 for. u Dalmaciju, da prouči neke ondješnje arkive i starine. Kako saznajemo iz njegova izvještaja u sjednici od 29. lipnja 1873., riješio je Tkalčić povjerenu mu zadaću sjajno. Otputio se iz Zagreba prema Rijeci 15. travnja. Na Rijeci ostao je dva dana i u to vrijeme pregledao zanimljivu Franjevačku knjižnicu i arkiv na Trsatu. Iz Rijeke otišao je 18. travnja u Zadar. Tu je ostao 23 dana, te se upoznao i sprijateljio sa nadbiskupom Dujmom Maupasom, s kojim je sve do njegove smrti ostao u prijateljskom dopisivanju, te ga predobio, da je postao i članom društva »za jugoslavensku povjestnicu i starine«. U Zadru prepisao je Tkalčić u gubernijalnom arkivu što iz izvornika, što iz dosta vjernih prastarih prijepisa 47 listina od X—XIII. stoljeća. Tu je također pronašao i prepisao znamenitu zbirku listina iz XIV. vijeka, pisanih na koži, koje su se ticale prošlosti samostana sv. Ivana u Biogradu. Taj kodeks »Polichorion« broji 71 list ili 142 stranice, a dopire do 14. vijeka. Najstarije su mu listine Petra Krešimira od g. 1059. Taj zbornik je i za to veleznamenit, što su se u njem sačuvali izvaci propalih za nas listina iz doba hrvatskih kraljeva. Iz ovoga su zbornika, kako sam Kukuljević kaže, veoma oskudno i pogrješno prepisali neke isprave Lučić i Farlati. Kako Tkalčić nije imao zadaće, da prepisuje listine, koje su mlađe od XIII. vijeka, to je iz toga zbornika prepisao samo listine do svršetka XIII. vijeka, njih dvadeset i četiri na broju i sve izvatke, koji se nalaze u tome kodeksu U koludričkom samostanu u Zadru obreo je Tkalčić još jedan kodeks iz XII. vijeka, pisan u doba opatice Vekenege († IIII.) i pre-

Digitized by Google

pisao iz njega 42 listine. Iz Zadra pošao je preko Šibenika u Spljet, gdje je prepisao samo sedam listina od X—XIII. vijeka, a odavde se je opet povratio u Zagreb.

Iza dvije godine putuje Tkalčić po drugi put u Dalmaciju, a ovaj put šalje ga onamo jugoslavenska akademija, da prepiše u Dubrovniku tako zvane »libri reformationum« dubrovačke republike iz XIV. vijeka. Kod toga posla zadržao se je Tkalčić u Dubrovniku puna dva mjeseca i prepisao potpuno prve četiri knjige i gotovo cijelu petu knjigu (od g. 1306 do 16. srpnja 1347.). Te je listine akademija izdala u desetoj knjizi svojih »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium.« Za svoj rad stekao je Tkalčić i priznanje; već 22. studenoga 1875. bio je izabran članom dopisnikom, a 23. svibnja 1882. pravim članom i arkivarom jugoslavenske akademije. Za akademiju je napisao više rasprava, od kojih su nekoje štampane u »Radu« i u »Starinama«, a nekoje se nalaze još u rukopisu.

Iza osnutka akademije mislilo se, da bi trebalo, da društo »za jugoslavensku povjestnicu i starine« stegne svoj djelokrug, pa je tako g. 1878. iz njega nastalo današnje hrvatsko arheološko društvo, kojemu je svrha istraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se nalaze u hrvatskim pokrajinama, a navlastito onih, koji se tiču hrvatske prošlosti. I Ivan Tkalčić je izabran u odbor novoga društva, a g. 1880. i tajnikom, no on je jedan i drugi izbor otklonio. G. 1890., kad je iza Ivana Kukuljevića tadanji potpredsjednik Sime Ljubić postao predsjednikom, izabran bi Tkalčić društvenim podpredsjednikom, a kao takav imao je na skoro da dokaže, koliko mu je do društva stalo. Sredinom g. 1892. umirovljen je Ljubić, pa je time društvo ostalo bez predsjednika, a društveno glasilo bez urednika. Sada je Tkalčić vodio sve društvene poslove, koje je nenadanim odlaskom Ljubićevim mnogo izgubilo Mjeseca veljače 1893 sazvao je on glavnu skupštinu, da se stvori odluka o daljnjem izdavanju družtvenoga glasila, koje je Ljubić četrnaest godina uređivao, a koje je g. 1892. prestalo izlaziti. Na skupštini se uvjeriše, da bi bilo teško naći vrsna urednika, a i novčanih je sredstava bilo premalo, a da bi »Viestnik« mogao dostojno izlaziti. Zaključeno bi, da se zamoli kr. zemaljska vlada, da društvenomu časopisu, koji je ujedno glasilo arheološkoga muzeja, priteče u pomoć novčanom potporom. Prem nije od vlade stigao nikakav odgovor, sazvao je Tkalčić opet u veljači g. 1894. glavnu skupštinu, u kojoj se zaključilo, da se s izdavanjem društvenoga glasila pričeka dotle, dok se nakupi nešto članarine i da se ponovno umoli vlada za potporu. Svojim riješenjem od 11. veljače 1895. dopitala je vlada društvu potporu od godišnjih 1200 K, pa je Tkalčić sazvao za 25. ožujka 1895. glavnu skupštinu, u kojoj je izvijestio, da će »Viestnik« u novom obliku izlaziti, a urednikom će mu biti tadanji kustos arheološkoga muzeja dr. Josip Brunšmid. U toj je skupštini izabran Tkalčić ponovno potpredsjednikom, a to je i ostao sve dotle, dok ga nije bolest potpunoma shrvala. Koliko mu je bilo stalo do napretka društvenoga glasila, dokazuje najbolje to, što je premda zabavljen izdavanjem svojih povjestnih spomenika grada Zagreba, ipak priopćio u »Vjesniku« tri svoje radnje. U I. svezki od g. 1895. izdao je zanimljivu raspravu o pavlinskom samostanu u Dubici (str. 189—202.), koji je sredinom XV. vijeka propao, tako da

Digitized by Google

se danas ne zna više ništa za mjesto, gdje je stajao. U drugoj svezki nastavlja Tkalčić sa glasovitim cistercitskim samostanom u Topuskom (sv. II. str. 110—129.), od kojega se još danas sačuvalo lijepo gotsko crkveno pročelje. Zadnja njegova radnja u »Vjesniku« je »Imenik zaređenih u zagrebačkoj biskupiji sredinom XIV. vijeka« (sv. III. 215., 216.). To je važan spomenik za našu crkvenu povjest već zato, što je to najstariji poznati spomenik te struke. Nema sumnje, da bi Tkalčić nastavio bio svoj rad u »Vjesniku«, razvitku kojega se je iskreno veselio, da ga nije sve više i više mučila njegova teška boljetica, pa se žurio, da svrši barem svoje zagrebačke spomenike.

Kako su bili pokojnomu Tkalčiću srcu prirasli naši hrvatski crkveni spomenici, svjedoči najljepše knjižica: »Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada«, koju je izdao g. 1885. i u njoj iscrpivo opisao sudbinu i udes toga divnoga našega povjesnoga spomenika. Kako je ta crkva dobila onda skroz drugo lice, bit će ta knjižica uvijek znamenita, jer su u njoj potanko opisani stari žrtvenici i druge znamenitosti i njihova povjest. Već prije potresa općio je Tkalčić mnogo s građevnim nadsavjetnikom Schmidtom i živo zagovarao obnovu prvostolne crkve. Zanimljivo je pismo, što ga je pisao g. 1878. svome prijatelju (po svoj prilici Bogoslavu Šuleku). On kaže među ostalim: »Razlog Vaš, da Beč i Monakov imaju divne crkve, jer ondje stanuje car i kralj, ne stoji, jer niti u Kolinu, niti u Reznom, niti u Strassburgu ne stoji ni car ni kralj, pa se ipak ovi gradovi ponose divnim crkvama. Hrvati, hvala Bogu, imaju ipak veću autonomiju nego li braća Česi, i ban hrvatski dostojniji je reprezentant malene ove kraljevine, nego li češki Statthalter, pa ipak Česi grade i rade o sv. Vidu, za koj se podhvat milijuni zahtjevaju. A k čemu to? Ja mislim, da crkva nije samo mjesto, opredijeljeno za službu božju, već ona ima biti reprezentantom narodnoga razvitka, kulture i nabožnoga čuvstva. Mislim, da se svaki kršćanin zadiviti mora onoj izreci »velika je Diana efeška«, iz koje doznajemo, da su Efežani vrlo štovali zaštitnicu svoga grada i njojzi podigli hram, koj bijaše jedno od sedam čuda svijeta.

A zar da mi zaostanemo za Efežanima? — Ta i rimski njekoč Pantheon najljepša je danas kršćanska crkva! Ako su dakle prije 2000 godina nastojali narodi upravo u crkvama ovjekovječiti svoje nabožno čuvstvo s jedne i razvitak kulture, koja se u graditeljstvu najljepše odsijeva, s druge strane, da mi u vijeku kulturnom nazadujemo? Scijenim, da svaki tuđina, kada će motriti popravljenu našu katedralu, da će drugačije suditi o hrvatskoj kulturi, nego kad bi mjesto nje gledao današnju, koja svojim neukusnim zvonikom priliči više tvornici, no božjoj kući. Jelačićev trg jest lijep, nu ljepši je postao, odkako staviše spomenik ovomu banu. Nije ondje spomenik postavljen samo zato, da ukrasi trg, već što je u osobi Jelačićevoj koncentrirana naša borba protiv Madžara... Kada sam g. 1873. bivši prvi put u Dalmaciji promatrao u Zadru stolnu crkvu, posvećenu na čast sv. Anastaziji, prikučio se meni neki deran i ponosom nekim, meni kao tuđini, rekao: to je naša sv. Stošija! A pripovijedaju, da kada čuje Rus ime »Moskva«, da se otkrije i prekrsti i rekne: »matjuška naša!« A Moskva je crkvama glasovita! Ja mislim, kada jednom bude naša katedrala, po Šmidtovom nacrtu uređena, da će svaki Hrvat, putujući po Njemačkoj i gledajući nji-

Digitized by Google

kove crkve, nekim upravo ponosom reći: dođite i Vi kulturni Nijemci u barbarsku Hrvatsku, pak da vidite našu »almam matrem!« . . .

Predaleko bi me vodilo, da potanje ocrtam sav Tkalčićev rad. Što je bio našemu društvu od njegova postanka pa sve do svoje smrti, nacrtao sam ovdje u kratko, pa bili mu ovi reci skroman spomen i priznanje.

Slava Ivanu Krstitelju Tkalčiću!

Janko Barlé.

Digitized by Google

DVA RIMSKA NAPISA IZ CRNE GORE.

U Crnoj Gori, na Grahovu, u selu Vilusima, otkopana su prije godinu dvije dana dva nadgrobna rimska kamena s napisom. Ja sam za njih saznao zimus od g. Radisava Jovanovića, slušaoca filozofskoga fakulteta na beogradskom univerzitetu, koji mi je dao od njihova teksta i jedan dosta dobar prijepis. Nekoliko vremena poslije toga obavijestio me je g. M. Daković, pravnik na istome univerzitetu, tačno o mjestu, gdje se ovi spomenici nalaze. U isto vrijeme on me je obavezao i time, što me je uputio na čovjeka, koji mi je dao mogućnosti, da ove interesantne napise tačno objavim. To je g. Nikola Kujačić, učitelj na Grahovu. G. Kujačić mi je s velikom gotovošću poslao od njih po jedan dobar otisak načinjen bugačicom. Ovoj gospodi neka je hvala na uslugama, koje su mi ukazali.

Naša dva spomenika imaju oblik pravokutnika. Oni su oba dugi po 2·15 m, široki 0·55 m, a debeli 0·20 m. »Kakvoća kamena — piše g. Kujačić — nije mi dobro poznata; izgleda mi, da je pješčar.« O relijefima, kojima su spomenici ukrašeni, nijesam na žalost ništa više mogao saznati do to, da je na jednom kamenu lijevo od napisa predstavljena jedna ženska prilika. G. Kujačić je bio dobar, da mi pošlje od njih otiske, ali su oni bili apsolutno nejasni i sasvim neupotrebljivi. Površina, koju napis zahvata, duga je kod prvoga spomenika 1·25 m, a široka 0·40 m, kod drugoga pak 1·12 m i 0·42 m. Slova su lijepa i visoka, na prvom: 1. red 0·06 m, 2. red 0·045 m, 3. red i dalje 0·035 m, a na drugom: 1. red 0·066 m, 2. red 0·05 m, 3. red do kraja između 0·04 m i 0·035 m.

Napisi glase ovako:

I.

AGIRRO·EPICADI·F·PRINCIPI·K·SALTHVA
ET·TEMEIAE·GLAVI·F· FECIT·EPICADVS·F
VTPRIMVM·AETATIS·COMPLERVNT·TEMPORA·VITAE
ET·GENITOR·FATO·CONDITVS·EST·TVMVLO
PROTINVS·INSCRIPSIT·PIETAS·NOMEN·MATRISQVE·PATRIS
VTLEGERENT·CVNCTI·GENITORIS·NOMINA·SAEPE
HOC·DECET·VTNATI·COMPONANT·OSSA·PARENTVM
ET·CINERI·SEDEM SVBSTITVAT·PIETAS

Agirro Epicadi f(ilio), principi k(astelli) Salthua
et Temeiae Glavi f(iliae). Fecit Epicadus f(ilius).

Digitized by Google

Ut primum aetatis complerunt tempora vitae
et genitor fato conditus est, tumulo
protinus inscripsit pietas nomen matrisque patrisq(ue)
ut legerent cuncti genitoris nomina saepe.
Hoc decet ut nati componant ossa parentum
et cineri sedem substituat pietas.

2.

CAIVS·EPICADI·F·PRINCEPS
CIVITATIS·DOCLATIVM·HIC·SITVS
HOC·FIERI·IVSSIT·GENITOR·SIBI·ET
SVIS·SET·FILI·EIVS·PIASSVS·EPICADVS
SCERDIS·VERZO·ET·SVMMA·ADIECTA
EFFICIT·ISTVD·OPVS·EST·PIETAS·NATIQVE
HOC·AVXSISSE·VIDENTVR·ET·DECORANT
FACTO·ET·DOCENT·ESSE·PIOS

Caius Epicadi f(ilius) princeps
civitatis Doclatium hic situs.
Hoc fieri iussit genitor sibi et
suis. Set fili eius Piassus, Epicadus,
Scerdis, Verzo et summa adiecta
efficit istud opus. Est pietas natique
hoc auxsisse (sic) videntur et decorant
facto et docent esse pios.

Osim toga jedan od ova dva kamena (koji, to nijesam mogao saznati) ima na lijevoj pobočnoj strani riječ HAVE.

Očevidno je, da u prvom napisu u 4. i 6. redu »genitor«, »genitoris« stoji mjesto »genitores«, »genitorum«; na oba napisa riječ je o ocu i majci, kojima je taj nadgrobni spomenik podignut, a ne samo o ocu. Kako da se objasni taj singular? E. Bormann, profesor univerziteta u Beču, bio je dobar, da mi saopći u jednom pismu o tom svoje mišljenje. On drži, da tekst od 3. reda do kraja nije original onoga, koji se je pobrinuo za nadgrobni napis Agirru i Temeji, nego da je pozajmljen s nekoga nadgrobnog spomenika, ali podignutoga ne ocu i majci, nego samo ocu, od njegovoga sina (ili sinova), pa izmijenjen prema novom slučaju, no ipak ne potpuno, već samo na nekim mjestima, dok su druga ostala neizmijenjena, kao da je još riječ o samom ocu. Tako bi naš redaktor bio mjesto »complevit« u 3. redu stavio »complerunt«, a u redu 5. »nomen matrisque patrisq(ue)« mjesto, recimo, »nomen genitoris«. Međutim u 4. i 6. redu bio bi ostavio singular »genitor«, »genitoris«, i ako sad već nije bio više govor samo o roditelju, nego o roditeljima. Ovo objašnjenje zadovoljava u velikoj mjeri. Ipak ostaje

Digitized by Google

nešto čudnovato. Naš redaktor jedanput mijenja pozajmljeni tekst prema novoj prilici, drugi put ga ne mijenja. Kako to da se razumije? Da nije primijetio, da singularu »genitor«, »genitoris« nema mjesta, to nije vjerovatno; on je vidio, da »complevit« u 3. redu ne pristaje za njegov slučaj i da u 5. redu treba pomenuti mjesto oca i oca i majku. Da nije bio u stanju da učini potrebnu izmjenu, to, u koliko se tiče 6. stiha, nije također — izgleda bar — vjerovatno; tu je trebalo samo mjesto »genitoris« reći »genitorum«, pa da sve bude u svom redu. Osim ako nije bio u stanju usljed metričkih teškoća (gledaj niže) da zamijeni u 3. redu singular pluralom, pa je onda, da bi bio konsekventan, ostavio singular i u 6. redu! Svakako, stvar nije jasna.

Ovaj je napis od 3. reda do kraja u stihovima. Prva dva od njih i posljednja dva čine elegijske distihe, dok je treći jedan heksametar s jednom stopom više, a četvrti pravilan heksametar. Pitanje je, da li nijesu i ova dva posljednja stiha prvobitno činili elegijski distih i da li im je sadašnji oblik dao gore pomenuti redaktor. Svakako, on je učinio jednu krupnu izmjenu u prvom od njih, gdje je bilo govora samo o ocu; »matrisque patrisq(ue) njegove su riječi. Ali to još ne znači, da je prvobitno taj stih bio heksametar; on je mogao biti također i heptapodion in duas syllabas. Tom zaključku vodi nas i slijedeći red misli: U 6. redu redaktor je učinio možda također kakvu izmjenu. Ali iz istoga razloga, iz koga je mijenjao prvi stih, uslijed razlike njegovoga slučaja, on to nije učinio (osim što je možda mjesto nomen rekao nomina). Naprotiv ovdje stoji singular »genitoris«, kao što je stajao i u originalu. Drugoga pak razloga, da on mijenja ovaj stih, nije bilo. Onda bi to značilo, da je taj stih i prvobitno bio jedan heksametar, kao što je i sad. A kad drugi stih ovoga distiha nije heptametar, onda ni distih nije elegijski, niti prvi stih mora biti heksametar. Nije dakle isključena mogućnost, da je već u originalu prvi stih bio heptametar i da je s idućim heksametrom pravio jedan naročiti distih. Autor originala nije morao biti neki osobiti pjesnik, te da nas to buni.

Prelazimo na drugi napis.

Smisao redova 3—8 jest ovaj: Otac Gaj naredio je testamentom, da se ovaj spomenik načini njemu i njegovima. Ali sinovi njegovi dodali su sumi, koju je on ostavio, još jednu sumu te oni i ta suma grade ovo djelo. Njihova sinovlja ljubav ogleda se i u tom spomeniku. Vidi se, da su sinovi načinili nadgrobni spomenik mnogo ljepši, oni djelom ukrašavaju i pokazuju, da imaju ljubavi prema roditeljima.

I tekst ovoga napisa, odnosno sad pomenuti redovi, s izuzetkom riječ »et suis — Verzo« nije, kako se čini, naročito napisan za Piassa i braću mu, nego za jednoga sina, koji je ocu podigao nadgrobni spomenik. »Efficit« ne pristaje uz »fili«, nego nas upućuje na subjekat u singularu filius. Za ovo mišljenje govori još jedan razlog, koji ćemo pomenuti malo niže.

U ovom napisu od 3. reda do kraja imamo također u glavnom stihove. Samo su oni ovdje mahom rdavi. »Hoc fieri iussit genitor sibi« je dio heksametra. Čitav je pentametar, ali rđav, »et summa adiecta efficit istud opus« U idućem stihu po svoj prilici uzeto je »que« kao dužina i prenebregnut je hiatus,

Digitized by Google

da bi se mogao dobiti jedan heksametar. Najposlije, u posljednjem stihu, drugi slog u »docent« morao je biti smatran za kratak, jer inače ne bi bilo pentametra.

Jedna od ovih metričkih neuputnosti otpada, kad se uzme, da su ovi stihovi bili napisani za jednoga sina, koji je ocu htio da podigne nadgrobni spomenik. Kad bismo mjesto »docent« stavili singular »docet«, onda bi posljednji stih bio jedan pentametar, koji bi se mogao podnijeti. Stih »et summa adiecta« itd. može se donekle ispraviti, ako se uzme, da je »summa adiecta« prvobitno ablativ; onda bismo imali u caesuri dužinu (kao u 8. redu). Idući heksametar bio bi pak pravilan, kad bi se mjesto »hoc« reklo na primjer »sepulcrum«.

Ali tu moramo spomenuti, da redaktor nije imao nikakvoga opravdanog razloga, da mjesto prvobitnoga »sepulcrum« stavlja »hoc«. A ako on nije imao potrebe, da čini izmjene u ovom stihu, onda nam ostaje dvoje da mislimo: ili da je on neznajući, da pravi dobro heksametre, učinio jednu pogrješku, ili da je već autor originala načinio ovaj rđavi heksametar. Kastel Salthua (ili je ovo skraćenica?) dosad nije bio poznat. On je po svoj prilici bio na mjestu, gdje su ova dva napisa nađena, jer prema pismu g. Kujačića i kazivanju g. Dakovića tu ima pod zemljom mnogo ruševina. Za princeps castelli gledaj Pauly-Wissowa: Real-Encyklopädie pod riječi castellum, a za princeps civitatis K. Patsch, Arch. epigr. Unters. z. Gesch. der röm. Provinz Dalmatien III. 26. Ime Temeia valja bez sumnje uporediti s Temaio CIL III 11603 l. Caius je jamačno bio rođeni brat Agirru. Dosad su nam bili poznati samo oblicis Docleates (singular Docleas) i Docleatae prema Doclea (upor. Docliates prema Doclia); ovdje se prvi put javlja Doclates. Ni to nijesmo dosad nigdje imali, da se Docleatae pominju kao civitas Ime Piassus treba uporediti s imenom Plassus u Eph. Epigr. V. p. 183. 242; taj Plassus bio je također iz Docleje. U ostalom možda na našem napisu treba čitati Plassus (otisak u hartiji baš na mjestu, gdje je ovo sporno slovo, nije sasvim dobar), ili je Plassus pročitano pogrješno mjesto Piassus. Ime Verzo je često na voštanim tablicama i drugim napisima nađenim u Verespataku; tako se zove i jedan Pirusta (CILIIIC. VI text. et test.), upor. Verza[li]o (?) u CILIII S 13832.

N. Vulić.

Digitized by Google

NEKOLIKO NAŠAŠĆA NOVACA NA SKUPU U HRVATSKOJ I SLAVONIJI.[1]

III. dodatak k V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu (kotar Gračac).

O mazinskom našašću već sam tri puta u ovom časopisu pisao, a kako se je rasuo na mnogo strana još uvijek nailazim sad ovdje sad ondje na važnije komade iz njega, koje se mora objelodaniti, da se tako konačno ustanovi, što je sve sadržavala ova zanimiva skupina zakopana novca. Posjetiv ovoga proljeća srpski narodni muzej u Beogradu, vidio sam tamo med ostalim lijepu kolekciju komada iz mazinskoga našašća, koju je velikom pomnjom odabrao i tome muzeju darovao Jovo Vojnovič, učitelj u Mazinu. Ima tu takovih komada, koji u skupini mazinskih novaca narodnoga muzeja u Zagrebu, kamo bi, kako su u Hrvatskoj nađeni, naravno spadali, nisu zastupani. Za beogradski muzej, koji u svojim lijepim zbirkama prikuplja starine iz kraljevine Srbije, ti su novci iz Hrvatske od posve podređene vrijednosti, te bi bilo prilično svejedno, da li su tamo komadi makar kakove strane provenijencije (n. pr. iz Italije, koja u ostalom sada zabranjuje med ostalim i izvoz starih novaca) ili jedini dosele — u koliko se to znade — u Hrvatskoj nađeni primjerci stanovitih vrsti. Nema sumnje, da je darovatelj postupao u najboljoj namjeri, ali bi nadarenome zavodu dobro bio poslušio i sa takovim komadima, kakovih iz Mazina u domaćem (zagrebačkom) muzeju već ima.

U beogradskom muzeju zastupane su iz mazinskoga našašća četiri vrste aes rude od onih pet, što sam ih u prvom mojem članku u tome nahodaju konstatovao. Težinu pojedinih komada ovdje ne navodim, jer sam ih prije već dosta priopćio. Te težine tako varijiraju, da ne može biti sumnje, da se kod kidanja ili lomljenja nije na to pazilo, kako bi se dobili komadi, koji bi barem približno odgovarali stanovitim dijelovima rimske funte. To ni nije bilo tako lako moguće, pa je kod plaćanja ovim bakrenim materijalom mogla vrijediti samo ona narodna: »Mjera — vjera«.

Od vrste I. (komadi bakra nepravilna oblika) ima 11 manjih ulomaka.

Od vrste II. (poluvaljkaste, na jednoj strani zašiljene šipke) 3 veća i 1 manji ulomak.

---

[1] I IV u Vjesniku n. s. I str. 96 - 119; V - VII u Vjesniku n. s. II str. 42—103; V (1. dodatak), VIII - XI u Vjesniku n. s. IV. str 81 - 155; XII - XV u Vjesniku n. s. V. str 235 - 243.; V (2. dodatak), XVI - XVII u Vjesniku n. s VI. str. 167—184.

Digitized by Google

Od vrste IV. (rektangularne ploče) 3 ulomka.

Od vrste V. (komadi pogačasta oblika) 8 cijelih komada. Potonjima ima se pribrojati još i jedan ovalni komad, kakov mi iz mazinskoga nahođaja dosele nije pod ruke došao.

Rim. Aes signatum. V. Trozub.

Kaducej.

2. Sačuvao se (sl. 15)[1] svuda naokolo oblomljen komad blizu desnoga gornjega ugla strane sa kaducejem, na kojem se vidi desna zmija i komad kolobara ispod nje. Na drugoj strani, čini se, da su dijelovi trozubova srednjega i desnoga zuba. Dulj. 51 mm, šir. 33 mm, deblj. 8 mm; težina 119·5 gr.

Sl. 15. **Aes signatum sa kaducejem i trozubom.** Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

Rim. Aes signatum. Na desno okrenut stupajući slon.

Na lijevo okrenuta stupajuća krmača.

3. Sačuvao se (sl. 16.) komad s donjega ruba sa donjim dijelovima obijuh prednjih krmačinih nogu s jedne strane i lijeve stražnje slonove noge na drugoj. Dulj. 37 mm, šir. 27 mm, deblj. 13 mm; težina 74·35 gr.

Rim. Aes signatum. XI. Tronog.

Sidro.

Garrucci. Le Monete dell'Italia antica t. XV. 1.

1. i 2. Dva ulomka, po svoj prilici od jednoga te istoga komada, koji jedan drugi nastavljaju (sl. 17 i 18. Vidi str. 178). Na tronogovoj strani sačuvao se je tu lijevi rub sa skoro cijelom lijevom i dijelovima srednje noge sa spajajućim šipkama i kolobarom. Na drugoj strani vidi se samo na manjem komadu kraj lijevoga sidrova zuba, dok se je na većem komadu sačuvao samo takov dio, na kojem nije od lika ništa bilo. Dulj. 88 i 39 mm, šir. 50 mm (kod oba komada), deblj. 14 i 18 mm; težina 318·5 i 195·5 gr.

Sl. 16. **Aes signatum sa slonom i krmačom.** Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

Rim. Aes grave. Libralni as (sl. 19. Vidi str. 179). — Æ; 61 mm; 223·5 gr. — Na okrugloj pločici glava Jana sa dva na protivne strane okrenuta bradata lica. Ispod vrata nalazi se horizontalno položeni znak vrijednosti za as —

Na okrugloj pločici na desno okrenuta krma broda. U polju gore vertikalno položeni znak vrijednosti |

[1] Slike su načinjene po lijepo uspjelim fotografijama, koje mi je poslao g. Dr. Vasić.

Digitized by Google

Ovaj libralni as spada među najlaglje od poznatih primjeraka, jer od 849 komada, kojima Bahrfeldt (Wiener Num. Zeitschrift XV 1883 str. 59–62) priopćuje težinu, ima ih 836, koji su od njega teži. Njegova je težina između 8—9 rimskih uncija.

Sl. 17. **Aes signatum sa tronogom i sidrom.** Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

Campania.[1] Aes grave, III. vrsta (sl. 20. Vidi str. 179). Libralni quadrans teške Janus — Merkur serije. — Æ; 45 mm; 75 gr. — Dva ječmena zrna, od kojih je jedno gore a drugo dole okrenuto; izmed njih znak vrijednosti za quadrans ⁝

Otvorena desna ruka, kojoj se vidi donje lice; u polju lijevo ⁝

Rim. Reducirani asi. 1. Četiri komada, na kojima nema ili se ne vidi kovničarski biljeg ili monogram; jedan je svakako uncijalan.

2. Sekstantarni as sa biljegom: Ptica na kormilu. Ovo je drugi primjerak toga asa iz mazinskoga nahodaja.

Sicilija. Syracusae. Hiero II. Dva komada bakrenoga novca sa Poseidonovom glavom i trozubom, od kojega su od prije iz Mazina već 3 poznata bila.

Egipat. Ptolemaeus VIII. Euergetes II. (170—117.)

3. Æ; 43 mm. — Glava Zevsa Ammona sa dijademom na desno.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΡΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ.

Orao otvorenih krila na munji, na desno. U polju desno Φ.

Još jedan (3.) primjerak ovoga u Kyreni kovanoga novca.

4. Æ; 28—27 mm. -- Slično predašnjemu.

Još dva (8. i 9.) komada.

5. Æ; 25 mm. — Slično.

Još šest (3. do 8.) komada.

Sl. 18. **Aes signatum sa tronogom i sidrom.** Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

Egipat. Ptolemaeus X. Soter II. (117—81). Sa Kleopatrom III. (117—111).

E. J. Haeberlin Zum Corpus numorum aeris gravis str. 45 i sl. ustanovljuje, da je ova teška Janus-Merkur serija ljevena u Rimu između g. 286—268 pr. Kr.

Digitized by Google

6a. Æ; 30 mm. — ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΚΛΕΟΡΑΤΡΑΣ Glava Zevsa Ammona sa dijademom na desno.

ΡΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Dva orla na munji, na lijevo; pred njima dvostruk rog obilja. Izmed nogu prednjega orla monogram [A].

Sl. 19. **Rimski librainі as.** Iz Mazina. Nar. vel.

Prvi primjerak iz mazinskoga našašća.

7. Æ; 30—29. — Slično, ali bez napisa na prednjoj i bez monograma na stražnoj strani.

Još dva (7. i 8.) komada.

Sl. 20. **Kampanski librainі kvadrans sa rukom i sa dva ječmena zrna.** Iz Mazina. Nar. vel.

8. Æ; 20—19. — Slično br. 7. ali sa jednostrukim rogom obilja.

Još četiri (6.-9.) komada.

Karthago. 1. Æ; 46—44 mm. — Još tri (6.—8.) primjerka ovoga velikoga novca sa Persefoninom glavom i mirno stojećim zaularenim konjem.

4. Æ; 22—19 mm. Dva daljnja primjerka sa Persefoninom glavom i na desno stojećim konjem, koji se osvrće. Jedan treći primjerak od manjega je nominala.

Digitized by Google

19—40. Æ; 29—26 mm. — Pet daljnjih primjeraka ovoga običnoga novca sa Persefoninom glavom i na desno stupajućim zaularenim konjem. Sa raznim biljezima.

Numidia. Micipsa i njegova braća Gulussa i Mastanabal (148—118). Mladi tip novaca.

6—15. Æ; 28—25 mm. — Ovjenčana glava kraljeva na lijevo.

Na lijevo skačući zauzdan ili zaularen konj; ispod njega kakov biljeg ili bez biljega.

Deset daljnjih komada ove u mazinskom nahođaju obično lijepo sačuvane vrsti novaca.

Sl. 21. Ulomak pločice sa likom delfina. Iz Mazina Nar. vel.

Ulomak uresnoga predmeta. U beogradski je muzej dospjeo i jedan 50 mm dug, 48 mm širok i samo 2 mm debeo ulomak duguljaste bakrene ploče (sl. 21), na kojoj se na tri strane sačuvao stari rub. Na pločici je u visokom relijefu izrađen rep na lijevo okrenuta delfina, koji od svoje pozadine za 7 mm odskakuje. Ulomak je 119·5 gr. težak. Pločica sasma odgovara onim duguljastim rektangularnim neurešenim bakrenim pločama, što ih prikazuje četvrta vrsta mazinskoga aes rude, ali je u ovom slučaju, kako se vidi, na jednoj strani signirana. Karaktera aes signatuma nema, pa se stoga mora ovdje naposeb napomenuti.

XVIII. Našašće rimskih bakrenih novaca trećega stoljeća u Metku (kotar Gospić.)

Neki seljak iz onih kuća, što su raštrkane jedan kilometar od sela Metka na podnožju brežuljka »Gatića glavica«, kopao je u proljeću 1895. na tome brežuljku crnicu zemlju, što ju je trebao za rasadnjak. Zakopav na 20 cm dubljine, nađe nekoliko komada bakrenoga novca rimskoga. To ga sklone, da kopanje nastavi, te iskopav neku duguljastu ploču i nekoliko komada kamena, nađe toga novca još i više. Pridoše i drugi seljaci da traže, te se tako svega skupa izvadilo oko stotinu komada novaca. Kako se nije opazilo traga nikakovoj posudi, to je moguće, da je novac bio spremljen ili u kakovoj kesici ili zamotan u krpu, koja je tečajem vremena uslijed uticaja vlage istrunula ili da je bio bez ikakova omota u zemlju pohranjen bio.

O tom dosta sirotinjskom skupu podneo je g. M. Oklobdžija, ravnajući učitelj u Metku izvještaj presvijetlom gospodinu velikomu županu ličko-krbavskomu Budi Budisavljeviću Prijedorskomu, a ovaj davni i ustrajni prijatelj narodnoga muzeja priposlao je ovome zemaljskome zavodu i taj izvještaj i 34 komada od seljaka predanoga novca na istraživanje i pohranu. Naknadno je muzej dobio još pet komada toga novca, a nekoliko komada vidio je pisac ovih redaka i u g. Dobijaša u Senju, koji ih je, prolazeći kroz Medak, od seljaka dobio.

Istraženi novci maloga medačkoga skupa jesu bakreni antoninijani rimskih careva:

Digitized by Google

Gallijena (253—268) . . . . . 17 kom
Claudija II. (268—270) . . . . . 18 kom.
Aurelijana (270—275) . . . . . 4 kom.

a većim dijelom su veoma slabo sačuvani.

Od opredjeljivih komada kovano je u Rimu 17 (12 Gallijenovih i 10 Claudijevih), u Sisku 9 (po 3 od svakoga vladara), u Kyziku 1 Aurelijanov, u Tarraku 2 Claudijeva a 5 komada tako je slabo sačuvano, da se je jedino moglo ustanoviti od kojega su vladara.

Najmladi su novci medačkoga nahođaja kovani od cara Aurelijana. Jedan iz kovnice u Kyziku kovan je već godine 270, dva iz sisačke kovnice su iz druge perijode njegova kovanja (271—274), a jedan treći sisački načinjen je iza reforme novčanstva, te spada u zadnje vrijeme Aurelijanova vladanja (274—275). U to vrijeme ovi su novci kod Metka zakopani, jer da su ma i za godinu dvije kasnije, bilo bi u tom skupu sigurno više Aurelijanovih novaca, koji nisu rijetki, a našao bi se i po koji komad od njegovih neposrednih nasljednika Tacita (275—276), Florijana (276) i Proba (276—282), od kojih su samo Florijanovi nešto ređi. Zašto je vlasnik medačkoga skupa svoj neznatni imetak zemlji na čuvanje povjerio, ne da se ustanoviti, ali ćemo povod po svoj prilici imati tražiti u nesigurnim prilikama, koje su ma s kojega razloga oko g. 275. u sjevernom dijelu rimske Dalmacije, u kojoj se je medački kraj nalazio, vladali.

Novci iz medačkoga nahodaja, koji su se mogli proučiti jesu ovi:

Gallienus (253—268).

1. GALLIENVS AVG Okrunjena glava na d.

APOLLINI CONS AVG Na lijevo stupajući kentaur sa krugljom u d. i strjelicama u l. ruci. Dole biljeg oficine |/H

Cohen Monn. imp. V 354, 73. Kovnica Roma, osma oficina. 2 kom.

2. IMP GALLIENVS AVG Okrunjena glava na d.

APOLLINI CONS AVG Na lijevo stupajući grif. Dole biljeg oficine |/Δ

Cohen o. c. V 355, 77. Kovnica Roma, četvrta oficina.

3. Kao br. 1.

DIANAE CONS AVG Na lijevo stupajući jelen. Dole biljeg oficine X

Cohen o. c. V 362, 157. Kovnica Roma, deseta oficina. 2 kom.

4. Kao br. 1.

DIANAE CONS AVG Na lijevo stupajuća antilopa. Dole biljeg oficine |/XII

Cohen o. c. V 363, 165. Kovnica Roma, dvanaesta oficina. 2 kom.

5. Kao br. 1.

FORTVNA RED Na lijevo stojeća Fortuna sa kormilom i rogom obilja. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. V 372, 265. Kovnica Siscia. Slabo sačuvan komad.

6. Kao br. 1.

NEPTVNO CONS AVG Na desno okrenut hippokamp. Dole biljeg oficine |/N

Cohen o. c. V 407, 667. Kovnica Roma, deveta oficina.

7. Kao br. 1.

PAX AVG Na lijevo okrenuta Pax sa uljičnom grančicom i koso položenim žezlom. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. V 413, 727. Kovnica Siscia. 2 kom.

8. GALLIENVS AVG Okrunjeno poprsje sa oklopom na d.

Kao br. 7. U polju biljeg oficine |T

Cohen o. c. V 413, 728. Kovnica Roma, treća oficina.

9. Kao br. 1.

PROVID AVG Na lijevo okrenuta Providentia sa krugljom i koso položenim žezlom. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. V 425, 859. Kovnica Roma.

10. Kao br. 2.

VBERTAS AVG Na lijevo stojeća Uberitas sa grozdom i rogom obilja. Bez biljega oficine |

Digitized by Google

Cohen o. c. V 439, 1012. Kovnica Roma,

11. Kao br. 1.

Napis uništen. Na desno okrenuta životinja. Neopredjeljiv komad iz kovnice Roma.

12. Izlizani novci. 2 kom.

Claudius II. (268—270).

13. IMP C CLAVDIVS AVG Okrunjeno poprsje na d.

AEQVITAS AVG Na lijevo stojeća Aequitas sa vagom i rogom obilja. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 131, 6. Kovnica Roma.

14. Kao br. 13. Okrunjeno i odjeveno poprsje na d.

ANNONA AVG Na lijevo stojeća Annona, sa klasjem i rogom obilja, meće desnu nogu na provu jednoga broda. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 131, 21. Kovnica Roma.

15. DIVO CLAVDIO Okrunjena glava na d.

CONSECRATIO Orao na l. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 134, 43 Kovnica Roma.

16. Kao br. 15.

CONSECRATIO Goreći žrtvenik. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 135, 50. Kovnica Roma.

17. Kao br. 13.

FELICITAS AVG Na lijevo stojeća Felicitas sa kaducejem i rogom obilja. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 138, 79. Kovnica Roma.

18. IMP CLAVDIVS AVG Okrunjena glava na d.

FIDES EXERCI Na lijevo stojeća Fides sa dva bojna znaka. U polju biljeg oficine | XI

Cohen o. c. VI 139, 86. Kovnica Roma, jedanaesta oficina.

19. Kao br. 13.

GENIVS EXERCI Na lijevo stupajući genij sa zdjelicom i rogom obilja. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 140, 114. Kovnica Roma.

20. Kao br. 13. Okrunjeno poprsje sa plaštom i oklopom na d.

MARS VLTOR Na desno stupajući Mars sa plaštom, kopljem i tropajem. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 145, 160. Kovnica Roma. 2 kom.

21. Kao br. 18. Okrunjeno poprsje sa oklopom na d.

PAX AVG Na lijevo stojeća Pax sa uljičnom grančicom i koso položenim žezlom. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 149, 197. Kovnica Siscia.

22. Kao br. 21.

VBERITAS AVG Na lijevo stojeća Uberitas sa grozdom i rogom obilja. U polju biljeg oficine |Q

Cohen o. c. VI 158, 286. Kovnica Siscia, četvrta oficina.

23. Kao br. 22, ali bez biljega oficine | Kovnica Siscia.

24. Kao br. 14.

VICTORIA AVG Na lijevo stojeća Victoria sa vijencem i palmom. Bez biljega oficine |

Cohen o. c. VI 158, 293. Kovnica Roma.

25. IMP CLAVDIVS P F AVG Okrunjeno i odjeveno poprsje na d.

Reverzi izlizani.

Kovnica Tarraco. 2 kom.

26. Izlizani novci. 3 kom.

Aurelianus (270—275).

27. IMP AVRELIANVS AVG Okrunjeno poprsje sa oklopom i petljom na d.

FORTVNA REDVX Na lijevo sjedeća Fortuna sa kormilom i rogom obilja. Dole nejasan biljeg oficine -|?-

Cohen o. c. VI 186, 95. Kovnica Siscia.

28. IMP C DOM AVRELIANVS AVG Okrunjeno poprsje sa plaštom na d.

FORTVNA REDVX Na lijevo stojeća Fortuna sa kormilom i rogom obilja.

Cohen o. c. VI 186, 98. Kovnica Kyzikos.

29. Kao br. 27.

IOVI CONSER Na desno stojeći car sa žezlom prima kruglju od Jupitra, uprta o veliko žezlo. Dole izlizan biljeg oficine -|?-

Cohen o. c. VI 187, 105. Kovnica Siscia.

30. Kao br. 27.

ORIENS AVG Na lijevo stojeći okrunjeni Sol sa krugljom u l. ruci diže desnicu. Pred njim sjedi zarobljenik. Dole biljeg oficine -|S-

Cohen o. c. VI 190, 141. Kovnica Siscia, druga oficina.

Digitized by Google

XIX. Našašće mletačkih soldina XIV. vijeka u Jezeranama (kotar Brinje).

U mjesecu srpnju 1902. našao je Ferdo Nikšić iz Jezerana k. kr. 45. kopajuć kamen u predjelu »Maljen«, hrpicu malih srebrnih mletačkih novaca. Donesav ih kući, dade ih djeci, da se s njima igraju, a ova ih većim dijelom rasuše i poizgubiše. Prvu vijest o tome nahođaju dobio je narodni muzej od svoga revnoga povjerenika g. Frana Šabana, u to vrijeme kotarskoga pristava u Ogulinu, koji je i pribavio 25 tomada toga novca i muzeju darovao. Kasnije je pisac ovih redaka vidio još 24 komada u numizmatičkoj zbirci g. Ivana Jurkovića, kotarskoga kanceliste u Ogulinu.

O samom našašću dobila su se tri izvještaja, koji se tako razilaze, da je teško reći, koji je u kojoj pojedinosti ispravan. Po jednom su novci bili pod jednom kamenom pločom, po drugom su nađeni prigodom kopanja kamena u starom i već sagnjilom panju, a po trećem u lončiću, koji da su djeca u jednom kameniku našla. Jedan izvještaj veli, da se našlo do 60 komada novaca, drugi da je bio oveći broj, a treći da je bilo više od 1000 komada. Iz toga se najbolje vidi, kako se — poradi nepovjerljivosti prostoga svijeta, koji se boji neprilika, što bi mu tobože nastati mogle — teško mogu i posredovanjem uredovnih osoba ustanoviti činjenice o nahodajima starih novaca. Ovakovi se skupovi u Hrvatskoj češće nađu, ali se redovito rasprše na mnogo strana i ne stanu prije, nego što bi iz njih mogla crpiti kakovu korist znanost i numizmatička zbirka narodnoga muzeja.

Svi proučeni novci — a moglo se je proučiti samo ono 49 komada u narodnom muzeju i u g. Jurkovića — jesu mletački soldini onoga novoga tipa, što se počeo rabiti za dužde Andrije Dandola. Zastupani su dužde Andrea Dandolo (1343—1354) sa 18, Marino Falier (1354—1355) sa 1, Giovanni Gradenigo (1355—1356) sa 12 i Giovanni Dolfin (1356 - 1361) sa 18 komada. Novci su valjda zakopani u vrijeme vladanja potonjega mletačkoga dužde i to vjerojatno u doba rata, što se s Mlecima vodio za Dalmaciju, koji je g. 1358. zaključen zadarskim mirom. Jezerane leže na putu, kojim su iz Senja u Modruš u srednjem vijeku često puta mletačka poslaništva putovala u Hrvatsku i Ugarsku. Kako se vidi iz ovoga nahođaja, u tome je predjelu kolao mletački novac, makar da nije nikada spadao pod mletačku vlast. Isto se je dalo konstatovati po nahođaju u Lipovoj glavici (kotar Perušić) i za južni dio ličko-krbavske županije za početak XV. vijeka.[1]

U proučenom dijelu jezeranskoga skupa bili su slijedeći soldini[2]:

Andrea Dandolo (1343—1354).

1 Klečeći dužda na lijevo sa obje ruke drži zastavu. Naokolo napis . ✠ . ANDR · DAN - · DVLO · DVX ·[3]

Na lijevo okrenut skačući lav, sa osjenkom oko glave, prednjim pandžama drži zastavu. Naokolo napis ✠ · S · MARCVS · VENETI · U polju lijevo inicijal kovničara Ω

U nar. muzeju 2, u g. Jurkovića 3 kom.

2. Slično, ali sa inicijalom S

U nar. muzeju 8, u g. Jurkovića 3 kom.

3. Slično, ali sa inicijalom Ç

U nar. muzeju 1, u g. Jurkovića 1 kom.

Marino Falier (1354—1355).

4. Slično, ali sa . ✠ . MARIN' · FALEDRO · DVX . i sa inicijalom kovničara Ω

U g. Jurkovića 1 kom.

Giovanni Gradenigo (1355—1356).

5. Slično, ali sa "✠ IOhS · GRAD - OICO · DVX i sa inicijalom kovničara Ω

U nar. muzeju 1, u g. Jurkovića 3 kom.

[1] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. IV. str. 148 i sl.

[2] Promjer tih novaca iznosi 16—15 mm. Po Papadopoliju (Le Monete di Venezia) iznosi im sadržina 0·965, a zakonita težina 0·552 gr.

[3] Broj varijanta ovih soldina dosta je znatan, a razlikuju se po rastavnim točkama i drugim znacima, koji su raznoliko porazmješteni ili ispušteni.

Digitized by Google

6. Slićno, ali sa inicijalom S
U nar. muzeju 1, u g. Jurkovića 3 kom.
7. Slično ali sa inicijalom Ꝗ
U nar. muzeju 2, u g. Jurkovića 2 kom.
Giovanni Dolfin (1356—1361).

8. Slično, ali sa "✠ · IOhS · DELPhYNO · DVX i sa inicijalom kovničara A
U nar. muzeju 5, u g. Jurkovića 3 kom.
9. Slično, ali sa inicijalom M
U nar. muzeju 1, u g. Jurkovića 2 kom.
11. Slično, ali sa inicijalom S
U nar. muzeju 4. u g. Jurkovića 3 kom.

XX. Našašće sitnih madžarskih novaca XIV. i XV. vijeka u Končanici (kotar Daruvar).

Pratilac vlaka Turkalj doneo je 25. listopada 1903. u narodni muzej veću skupinu sitnih madžarskih novaca, koju je od svoje rodbine dobio, da ih proda. O provenijenciji tih novaca znao je samo to, da su se nedavno prigodom krčenja našli u Končanici, ali mu nije bilo pobliže poznato, gdje su se našli, da li u kakovoj posudi, ili bez nje, jesu li to svi nađeni novci ili ih je bilo više te koliko. Među tim novcima, koje je narodni muzej od Turkalja kupio, bila su 2 denara kraljice Marije (1382–1386) i 69 denara i 599 četvrt-denara njezina supruga i nasljednika Sigismunda (1387—1437); svega skupa dakle 670 komada novaca, koji svi bez iznimke potječu iz ugarskih kovnica. Novci su sigurno zakopani u doba Sigismundova vladanja, kada je u Slavoniji poradi velikih nemira bilo dosta povoda, da se novac u zemlju skrije. I samo vanjsko lice tih novaca odrazuje neuređene prilike novčarstva onoga doba. Pločice, na kojima su se novci kovali većim su dijelom mnogo manje nego što bi to trebalo da bude, tako da od napisa, gdje ih je bilo, nije mnogo toga na novac došlo, a često puta ispali su i dijelovi likova. I inače je postupak kod kovanja bio veoma nemaran, pa se vidi, da je bila glavna svrha, za kojom se u to doba išlo, kako bi se iz kovanja novaca izvukao što veći prihod. Osim pravih novaca, koji su potekli iz državnih kovnica, ima ih i takovih, koje su načinili patvorači.

Novci iz toga nahođaja su ovi:

Marija (1382—1386).

1. AR; 9 mm. — ✠ MON[eta mari]E Patrijarhalni krst.

[✠ reg]INE VNG[arie] Okrunjeno veliko gotsko slovo M; sa svake strane po jedan liljan.

Rupp Numi Hungariae t. XV 428. 1 kom.

2. AR; 10 mm. — ✠MONE[ta marie] Patrijarhalni krst.

[✠ regi]NE · VN[garie] Kruna; ispod nje GM

Rupp o. c. XV 430. 1 kom.

Sigismund (1387—1437).

3. AR; 14—10 mm. — MON · SIG - IS MVNDI Patrijahalni krst.

✠ REGIS VNGARIE ET C Raščetvoren štit sa prugama u 1. i 4., a orlom u 2. i 3. polju.

Rupp o c. XV 435 12 kom.

Od ovoga denara ima nadalje ovakovih varijanata:

4. AR; 12 mm. — Sa ✠ REGIS · na reverzu. 1 kom.
5. AR; 12—11 mm. — Sa .✠. na rev. 2 kom.
6. AR; 11 mm. — Sa ✠. 1 kom.
7. AR; 12 mm. — Sa VNGARIE · 1 kom.
8. AR; 12 mm. — Povrh štita •
9. AR; 12–11 mm. — Povrh štita ★ 2 kom.
10. AR; 13—11 mm. — Kao br. 7; povrh štita trolist ∴ 5 kom.
11. AR; 11 mm. — Kao br. 3; povrh štita trolist ∴ 1 kom.
12. AR; 11 mm. — Kao br. 11, ali još i točka na sredini krsta. 8 kom.
13. AR; 11 mm. — Kao br. 3. sa točkom na sredini krsta; povrh štita M 3 kom.
14. AR; 12 mm. — Kao br. 13, sa ✠ REGIS • 3 kom.

Digitized by Google

15. AR; 12—11 mm. — Kao br. 4, povrh štita N 2 kom.

16. AR; 12—11 mm. — Kao br. 15, sa ✠ REGIS · VNGARIE · ET C 3 kom.

17. AR; 12 mm. - Kao br. 4; povrh štita O 1 kom.

18. AR; 12—11 mm. — Kao br. 3; povrh štita T 1 kom.

19. AR; 12 mm. — Kao br. 7; povrh štita T 1 kom.

20. AR; 12 mm. — Kao br. 3; povrh štita V 1 kom.

21. AR; 12 mm. — Kao br. 3; ispod krsta • 1 kom.

22. AR; 12 mm. — Kao br. 5; do krsta I—K 1 kom.

23. AR; 12 mm. — Kao br. 5; do krsta D— 1 kom.

24. AR; 11 mm. — Kao br. 5; do krsta —I 1 kom.

25. AR· 14—10 mm. — Kao br. 3; do krsta —N a na reverzu povrh štita ⌒ 5 kom.

26. AR; 11 mm. — Kao br. 3; povrh štita M, dole do krsta —N 1 kom.

27. AR; 12 mm. — Kao br. 26, sa . ✠ na rev. 1 kom.

28. AR, 12—11 mm. — Kao br. 26 sa .✠. 7 kom.

29. AR; 11 mm. — . K / GIM — EG · ATDI Patrijarhalni krst.

✠.....TAVICINOD Obični grb.

Suvremena patvorina sa izopačenim napisima. 1 kom.

30. AR; 11 mm. — Bez napisa. Krst; u uglovima četiri krune.

✠.....NISNTG Obični grb.

Hybridan novac, za koji je rabio po jedan kalup pod br. 3 opisana denara i pod br 32 opisana četvrtdenara. Suvremena patvorina. 1 kom.

31 AR; 12—9 mm. — Bez napisa. Krst; u uglovima četiri krune.

S - V - R Raščetvoren štit sa ugarskim prugama u 1. i 4. i češkim lavom u 2. i 3. polju. Rupp o. c. XV 436. 7 kom.

32. AR; 12—8 mm. — Bez napisa. Krst; u uglovima četiri krune.

S - V - R Raščetvoren štit sa prugama u 1. i 4. i orlom u 2. i 3. polju. Bez biljega. Rupp o. c. XV 437. 173 kom.

Od ovoga četvrtdenara ima nadalje ovakovih varijanata:

33. AR; 12 - 9 mm. — Pod krstom N 2 kom.

34. AR; 11—8 mm. — Na sredini krsta • 13 kom.

35. AR; 11—9 mm. U jednom uglu krsta •, na reverzu • S • 2 kom.

36. AR; 10 mm. — U jednom uglu krsta ptica. 1 kom.

37. AR; 10 mm. — U jednom uglu krsta W 1 kom.

38. AR; 9 mm. — U jednom uglu krsta N 1 kom.

39. AR; 9 mm. — U jednom uglu krsta R 1 kom.

40. AR; 10 mm. — U jednom uglu krsta ♈ 2 kom.

41. AR; 10 - 9 mm. — U jednom uglu krsta ✱ 4 kom.

42. AR; 11 mm. — U jednom uglu krsta T, na reverzu SM 2 kom.

43. AR; 11 mm. — Po jedna točka pod V—R 1 kom.

44. AR; 11—10 mm. - Pod štitom • • 6 kom.

45. AR; 10 mm. — Pod štitom ∵ 1 kom.

46. AR; 11—9 mm. — Biljeg do slova S .—. 30 kom.

47. AR; 11 mm. — Biljeg do slova S ✱— 2 kom.

48. AR; 11 mm. — Biljeg do preobrnuta slova Z✱ 1 kom.

49. AR; 10 - 9 mm. — Biljeg —W 4 kom.

50. AR; 10—9 mm. — Biljeg —D 2 kom.

51. AR; 10 mm. — Biljeg E— 1 kom.

52. AR; 10—8 mm. — Biljeg —E 4 kom.

53. AR; 10 mm. — Biljeg G—/ 1 kom.

54. AR; 11—9 mm. — Biljeg R—C 11 kom.

55. AR; 10—9 mm. — Biljeg K—K 23 kom.

56. AR; 10 mm. — Biljeg K—O 1 kom.

57. AR; 11—8 mm. — Biljeg —✱ 6 kom.

58. AR; 10 mm. — Biljeg —L 6 kom.

59. AR; 11—9 mm. — Biljeg —M 4 kom.

60. AR; 11 - 9 mm. — Biljeg M— 3 kom.

61. AR; 11 - 9 mm. — Biljeg M—G 6 kom.

62. AR; 10 - 9 mm. — Biljeg M—K 2 kom.

63. AR; 10 - 9 mm. — Biljeg M—Y 13 kom.

64. AR; 10—9 mm. — Biljeg —N 4 kom.

65. AR; 10 mm. — Biljeg N— 1 kom.

66. AR; 11—9 mm. — Biljeg N—M 4 kom.

67. AR; 11—9 mm. — Biljeg —o 11 kom.

68. AR; 11—10 mm. — Biljeg o— 5 kom.

69. AR; 10 mm. — Biljeg O—. 3 kom

70. AR; 10 mm. — Biljeg —P 2 kom.

71. AR; 10 9 mm. — Biljeg P—B 10 kom.

72. AR; 11 9 mm. — Biljeg T—O 13 kom.

73. AR; 10—9 mm - Biljeg ✱—♁ 5 kom.

Digitized by Google

74. AR; 11 8 mm. — Biljeg ✕—✠ 39 kom.

75. AR; 10 8 mm. — Biljeg ✠—✕ 3 kom.

76. AR; 11–8 mm. — Sa nejasnim biljezima 110 kom.

77. AR; 11 8 mm. — Kod kovanja dvaput udareni i stoga nejasni. 32 kom.

78. AR; 10—9 mm. — Reverz je na averzu udubljeno otisnut kod 2 kom., od kojih jedan ima biljeg R—R.

79. AR; 10—9 mm. — Suvremene patvorine sa izopačenim napisima. 8 kom.

80. AR; 11—9 mm. — Suvremene patvorine sa obratno poredanim likovima u grbu, dakle orao u 1. i 4. a pruge u 2. i 3. polju. 2 kom.

81. AR; 13–9 mm. — Bez napisa. Krst; u uglovima veliko M i tri krune S—V—R Štit sa prugama u 1. i 4. i orlom u 2. i 3. polju. Bez biljega. Rupp o. c. XV 438. 8 kom.

XXI. Našašće akvilejskih i madžarskih novaca XV. vijeka u Kusonjama (kotar Pakrac).

Gajo Damjanović, seljak iz sjeveroistočno od Pakraca ležećega sela Kusonje naišao je 17. svibnja 1903. na svojoj oranici »Crkvište« na jedan zemljani lonac u obliku čaše za pivo. Pošto nije mogao da mu odmah vidi sadržaj, tresne njime o zemlju, a na to se sa hrbinama lonca po zemlji razasuše novci, što su se u njemu nalazili Vrijedni g. Josip Brajdić, kr. oružnički stražmeštar u Pakracu, koji je narodni muzej već 23. svibnja o tom nahođaju obavijestio, javljao je, da je u loncu navodno bilo osim mnogih malih srebrnih još i 60 komada zlatnih dukata iz doba Matije Korvina. Ali to je dvojbeno, jer on nije niti u Damjanovića niti u koga drugoga makar i jedan takov dukat sâm vidio, nego su samo tako govorili Damjanovićevi suseljani, koji su ovomu bili zavidni, što mu se tobože sreća tako lijepo nasmijala.

G. Brajdić uz svoj je izvještaj narodnomu muzeju na dar poslao 86 srebrnih novaca iz te skupine, a naknadno, zamoljen od muzejskoga ravnateljstva, da pribavi ulomke lonca i ako još može toga novca, dometne daljnjih 10 komada novca i tri neznatne hrbine od lonca, što ih je na licu mjesta još mogao da nađe.

Od ovih 96 komada novca bilo je 94 denara od zadnje trojice akvilejskih patrijarha, što su kao vladari samostalne države kovali svoje vlastite po susjednim krajevima veoma raširene novce. Antonio I. de Gaetanis (1395—1402) bio je zastupan sa 1, Antonio II. Panciera di Portogruaro (1407—1418) sa 47 a Lodovico II. de Tech (1419—1435) sa 46 kom. Godine 1423. osvojiše Mlečani Akvileju i za uvijek uništiše svjetovnu vlast patrijarhovu. Lodovico pobježe najprije u Ugarsku, a zatim se nastani u Trentu u južnom Tirolu, gdje je g. 1435 kao titularni patrijarha umro. Njegovi novci u kusonjskom nahođaju kovani su u jednoj ugarskoj kovnici iza kako su ga Mlečani iz Akvileje protjerali, a nije nemoguće, da su se oni tamo s njegovim imenom i iza njegove smrti u trgovinske svrhe kovali. Samo tako si mogu pravo u sklad dovesti koeksistenciju dobro sačuvanih Lodovicovih novaca sa jednim mnogo mlađim novcem, na kojemu su kopirani likovi novaca Lodovica de Tech. Zanimivi a rijetki taj denar nosi ime i naslov Nikole Iločkoga, naslovnoga kralja bosanskoga. Svakako taj novac mora biti mlađi od g. 1463, kada je propalo bosansko kraljestvo, a stariji od g 1477, kada je Nikola Iločki umro; najvjerojatnije je kovan oko sredine g. 1472, kada se je ovaj pri koncu prediduće godine od Matije Korvina imenovani bosanski kralj valjda krunisao.

Digitized by Google

Jednim jedinim denarom u muzejskoj je skupini kusonjskoga nahođaja zastupan i ugarski kralj Matija Korvin (1458—1490). Po njemu bi se samo moglo reći, da je onaj lončić zakopan iza g. 1458, ali po novcu Nikole Iločkoga moramo sići dapače i do g. 1472. Te su godine u tri puta prolazili Turci kroz Hrvatsku i provalili u Kranjsku, Goricu i Istru, a dolazili su i g. 1473 i 1474, te je od tih provala naročito Slavonija mnogo trpila. Kako suvremeni pisac piše, ostala je iza njih zemlja tako opustošena, da se često po deset milja daleko nije vidjelo kuće ni čovjeka, jer su Turci svijet kao roblje odvodili. Jedna od tih provala valjda je bila razlogom, zašto se je vlasnik onih kusonjskih novaca odlučio, da ih u zemlju zakopa, a kako je vjerojatno ili zaglavio ili umro u turskom sužanjstvu, to nije više našao prilike, da ih opet iskopa.

Novci, što ih je g. Brajdić narodnomu muzeju darovao, ovi su:

Aquileia. Antonio I. de Gaetanis (1395—1402).

1. AR; 18 mm. — ANTONIVS P—[atrha] između dva piknjasta kolobara. Na lijevo okrenuta kaciga sa orlovom glavom, a ispod nje grb sa koso položenom dvostrukom valovitom vrpcom. U polju A—N

✱ AQV ✱ ILE ✱ GEN ✱ SIS Orao raskriljenih krila sa na lijevo okrenutom glavom. 1 kom.

— Antonio II. Panciera de Portogruaro (1407—1418).

2. AR; 19-17 mm. — ✠ ANTONIVS ✱ PATRIARCA između dva piknjasta kolobara. Štit sa horizontalno na dva nejednaka dijela razdijeljenim grbom; u većem gornjem dijelu koso položena vrpca od tri reda kocaka, u donjem zvijezda sa sedam trakova.

✱ AQV ✱ ILE ✱ GEN ✱ SIS Orao raskriljenih krila sa na lijevo okrenutom glavom. Katkada su u napisu mjesto osmerotrakih zvijezda šesteroliste rozete. 46 kom.

3. AR; 17 mm. — Suvremena patvorina sa izopačenim napisima: ✠ P / / / / TO / / / NDNRA // i ✱ DDBh ✱ DBO ✱ / / / / ✱ / / S 1 kom.

— Lodovico II. de Tech (1419-1435).

4 AR; 18-17 mm. — ✠ LODOVICVS ODVX O DOTECCh između dva piknjasta kolobara. Štit sa mrežolikim grbom.

PATRhA—AQVILE Sjedeća majka božja sa djetetom na desnoj ruci. 43 kom.

5. AR; 18—17 mm. — Slično, ali sa

✠ LODOVICVS O 3 kom.

Ugarska. Matija Korvin (1458—1490).

6. AR; 18 mm. — M M[athi]E R VNGARIE Raščetvoren štit sa ugarskim grbom, a na njem po srijedi mali štit sa kraljevim kućnim grbom (gavran).

PATRONA—hVNGAR Majka božja sa djetetom na desnoj ruci. U polju kovnički biljeg: nejasno slovo — grb.

Sl. 22. Denar Nikole Iločkoga, kralja bosanskoga.

Bosna. Nikola Iločki (1471-1477).

7. AR; 17 mm. (Sl. 22.) — M O NICOLEI O D O G O R O BOSNE između dva piknjasta kolobara. Štit sa mrežolikim grbom akvilejskoga patrijarhe Tecka.

PATNA—REGNI između dva piknjasta kolobara. Sjedeća majka božja sa djetetom na desnoj ruci. 1 kom.

XXII. Našašće novaca iz konca XVII. vijeka u Orahovici (kotar Našice).

U proljeće 1889. iskopao se je prigodom nekakovih radnja u jednom šljiviku u Orahovici veći broj srebrnih novaca XVII. vijeka, koji su na tom mjestu namjerice zakopani bili. U koliko se ti novci nisu raspršili, nabavio ih je Karlo Nuber iz Osijeka, koji je o tom našašću izvijestio pisca ovih redaka. Po njegovu izvještaju bilo je tu: dvije vrste dubrovačkih grošića bez godine i jedno 35 vrsta iz godina 1630 do 1689, više dvanaestina talira francuskoga kralja Ljudevita XIV. (1643—1715), luiginâ Honoracija II. Grimaldija, kneza monaškoga (Monaco; 1605—

Digitized by Google

1662), dva cekina mletačkoga dužda Domenika Contarinija (1659 - 1675) i po jedan od Nikole Sagreda (1675 - 1676) i Alviza Contarinija (1676 —1684), jedan flandrijski talir španjolskoga kralja Filipa IV. od g. 1652, jedan grošić Leopolda I. (1658—1705), kovan za Češku i jedan mali srebrn turski novac. Novci su svakako zakopani skoro iza godine 1689, iz koje ima dubrovačkih grošića, dakle u doba ratovanja protiv Turaka, kada se je Slavonija oslobodila njihova gospostva. Dubrovački je novac u to doba kao i prije ne samo po Slavoniji, nego još i dalje po Madžarskoj općenito u prometu bio.

XXIII. Našašće novaca XVII. vijeka u Irigu.

G. Damjan Marković, trgovac u Irigu, glavna ulica br. 4 izvodio je u proljeću g. 1903 u dvorištu svoje kuće neku dogradnju na kotobanji (čardaku). Tom prilikom naišao je 18. ožujka zidarski obrtnik Panta Marković pri kopanju temelja na zemljani čup, u kojem se je nalazilo oko 2300 komada raznoličnih srebrnih novaca XVII. vijeka u ukupnoj težini od 14·6 kgr. Kr. kotarska oblast u Irigu o tom je nahođaju 31. ožujka podnijela kr. županijskoj oblasti u Vukovaru izvještaj, koji je od ove preko unutarnjega, pa zatim preko bogoštovno-nastavnoga odjela kr. zemaljske vlade dospio 1. svibnja do ravnateljstva narodnoga muzeja. Ovo ističem naročito samo zato, da se vidi, kako dugo putem propisanih inštancija i uz najbrže uredovanje treba vijest, dok stigne na ono mjesto, za koje je za pravo u prvom redu opredjeljena. Da je takov postupak prepolagan, te u većini slučajeva upravo štetan, ne treba posebice isticati, pa bi bilo probitačno, da prva oblast uz izvještaj na svoju pretpostavljenu oblast, o nahođajima starina i starih novaca podjedno odmah obavijesti i muzejsko ravnateljstvo. Kod važnih nahođaja — što iriški lonac s novcima u ostalom nije bio — muzejskoj upravi treba brzih direktnih obavijesti, tako da ona može odmah ili najkašnje za 2—3 iza našašća uredovati i kupovati, jer se predmeti i vanredno brzo rasprše, a i nađu kupaca, koji ih izvan zemlje rasprodadu, gdje su po zemlju, u kojoj su se našli, za uvijek i bez ikakova traga izgubljeni.

Još prije nego što je izvještaj iriške kotarske oblasti stigao do uprave narodnoga muzeja u Zagrebu doznao je potpisani iz javnih glasila, da su se u Irigu iskopali stari novci, pa ih je na svom redovitom proljetnom putovanju u samom Irigu mogao pregledati.

Sav se je novac nalazio u zemljanom pomoću lončarskoga kola građenom krčagu tamno sive boje, koji se je doduše kod vađenja novca razlupao, ali se je mogao iz ulomaka opet sastaviti. Sačuvani dio te posude (sl. 23), na kojem manjkaju vrat i ručica, ima visinu od 0·23 m. Novci su bili zelenim oksidom prevučeni, koji bi valjalo prije skinuti, da ga se uzmogne točno sortirati i proučiti. Kako potpisani zato nije imao vremena a nije bilo ni od osobite važnosti, da se to ustanovi, zadovoljio se je time, da se barem približno odredi, kakovih novaca ima u toj skupini.

Većih je novaca bilo samo pet, i to:

Francuska. Ljudevit XIV. (1643—1715) po jedan talir od g. 1692, 1694 i 1703.

Sasko-Lauenburška. Julius Franz. $^2/_3$ talira od g. 1678.

Sl. 23. **Vrč, u kojem su se u Irigu našli novci 17. vijeka.** $^1/_4$ nar. vel.

Sasko-Weimarska. Johann Ernst. $^2/_3$ talira od g. 1677.

Veliku većinu skupa sačinjavale su četvrt forinte (XV novčića), kojih je bilo valjda preko 2200 komada, najviše od cara Leopolda I. (1658—1705), kovanih u raznim njemačko-austrijskim, češko-slezkim i ugarskim kovnicama njegove države Od drugih duhovnih i svjetovnih knezova njemačke države konstatovali su se slijedeći:

Salzburg. Nadbiskup Max Gandolf grof Khuenburg (1668 - 1687).

Nadbiskup Johann Ernest grof Thun (1687 do 1709).

Digitized by Google

Tirol. Nadvojvoda Sigismund Franz (1662 do 1665).

Olomuc. Nadbiskup Karl grof Liechtenstein (1664—1695).

Vratislava. Biskup Friedrich Hessen-Darmstadtski (1671—1682).

Biskup Franz Ludwig Pfalz - Neuburški (1683—1732).

Liegnitz-Brieg-Wohlau. Vojvoda Gjuro (1639—1664).

Vojvoda Ljudevit (1653—1663).

Vojvoda Christian (1639—1672).

Würtemberg-Öls. Vojvoda Sylvius Friedrich (1668—1697).

Hohenlohe-Langenburg. Grof Ludwig Gustav. XV od g. 1685 sa poprsjem i naslovom cara Leopolda I.

Od manjih novaca bilo je tu i nekoliko šestica (VI novčića), a med njima jedan komad cara Karla VI. od g. 1712, valjda najmladi novac cijele te skupine. Tu je šesticu gosp. Damjan Marković na molbu potpisanoga darovao narodnomu muzeju, a osim toga još i lonac, 2 gore spomenute forinte (2/3 talira) i 9 četvrtforinti (XV), koji su komadi dovoljni da iriški nahodaj bude u zbirkama narodnoga muzeja zastupan.

Ako se i ne može sigurno kazati, kada i zašto su ovi novci, kojima materijalna vrijednost i sada još iznosi kakovih 1100 kruna, to je ipak dosta vjerojatno, da se je to dogodilo oko g. 1716., kada no su povodom rata, u kojem je princ Eugen Savojski Turke kod Petrovaradina potukao, u Srijemu vladale tako nesigurne prilike, da je bilo veoma probitačno novac, ako ga je tko imao, skriti ili u zemlju zakopati.

XXIV. Našašće srebrnih novaca XVII—XIX. stoljeća na pusti Jarkovci kod Stare Pazove.

Ravnateljstvo narodnoga muzeja u Zagrebu doznalo je u ožujku 1899 iz »Srijemskih novina«, da se kod kr. kotarske oblasti u Staroj Pazovi nalazi veći broj starih novaca, koje su nedavno u polju blizu krčme puste Jarkovci, koja leži uz cestu iz Stare Pazove u Golubince, staropazovački seljaci pri oranju našli. Odmah se je muzejska uprava obratila na rečenu kotarsku oblast, ali je, bez krivnje iste, ipak potrajalo više mjeseci, dok se je novac mogao na pregledanje dobiti. Muzej je jedan dio novaca kupio a ostatak se je vlasnicima uz na njih otpadajući dio kupovnine povratio.

U jarkovačkom nahodaju bilo je veoma raznoličnoga novca, a jedan je dio bio probušen, te je sigurno negda urešavao koju selsku krasoticu. Pregleda li se sva ta skupina, čovjek se mora začuditi, kakov sve novac nije na početku XIX. stoljeća u srijemskoj županiji u prometu bio! Evo čitulje obzirom na vrijednost novca: 4 talira, 2 polutalira, 3 četvrttalira, 21 cvancika, 10 polucvancika, 1 sedamnaestica, 40 četvrtforinti (XV novčića), 1 dubrovački perper, 1 mletački poluleone, 1 poljski trogroš, 5 sedmica, 120 šestica, 63 groša i jedna srebrna krajcara. Ukupno 273 komada.

Najstariji novac u jarkovačkom nahođaju bio je jedan groš Alberta Braniborskoga od god. 1543, ali taj se je tako dugo u prometu održao valjda samo slučajno. I jedan groš Ferdinanda II. od g. 1634 znatno je stariji od onih novaca, što po starosti odmah iza njega dolaze (1652, 1659, pa od 1661 prilično redovno dalje). Najmladi je novac jedna cvancika cara Franje II. iz kremničke kovnice od g. 1806. Svakako su novci poslije te godine zakopani, ali se ne može pobliže reći ni kada ni zašto.

Evo popisa jarkovačkoga nahođaja:

Mleci za Dalmaciju i Albaniju. Alvise Mocenigo II. (1700—1709).

Š·M·V· ALOY * MOC * Na desno okrenuti sjedeći sv. Marko blagosivlje klečećega duždu, koji drži velik štap sa krstom na vrhu. Kraj štapa napis DVX slovo pod slovom. U odresku ime kovničara * B · C * (Benetto Civran 1699, 1705, 1714).

DALMAT * ET * ALB * Krilati lav, sa osjenkom oko glave i uljičnom grančicom u desnoj prednjoj šapi, stupa uspravljen preko morskih valova na lijevo spram jedne pećine, na kojoj se uzdiže kula sa lepršećom zastavom. U odresku * 40 *

AR; Leone Mocenigo mezzo; 30 mm.; probušen. 1 kom.

Austrija. Ferdinand II. (1619—1637). Groš od g. 1634, kovan u Pragu od kovničara Tobije Schustera von Goldburg (1631 - 1637). 1 kom.

Leopold I. (1658—1705) Kovnica u Beču. Kovničar Hans Conrad Richthausen (1648—1659). XV od god. 1659. 1 kom.

Digitized by Google

Kovničar Andrea Cetto (1661—1665). Kovničarski biljeg C A u monogramu. XV od god 1662, 1663 (2 kom.), 1664 4 kom.

VI od god. 1665. 1 kom.

Kovničar Franjo Faber von Rosenstock. (1659—1661, 1666—1679). Kovničarski biljeg peterolista rozeta. VI od g. 1678. 2 kom.

Kovničar Matija Mittermayer von Waffenberg (1679—1696). Kovničarski biljeg ∧∧∧∧. VI od god. 1679 (2 kom.), 1680, 1681 (2 kom.), 1682 (2 kom.) 1683, 1685, 1686, 1687 (3 kom.), 1688 (2 kom.), 1690 (3 kom.), 1691 (3 kom.), godište izlizano (1). 22 kom.

Bez kovničarskoga biljega XV od g. 1693 i 1695; VI od god. 1695. 3 kom.

Kovnica u Würzburgu. Kovničarski biljeg a. XV od g. 1685, kovana sa carskim tipima od Ljudevita Gustava grofa Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst. 1 kom.

Kovnica u Gracu u Štajerskoj. Kovničar Sebastian Heyd von Heydeck (1663—1679). Kovničarski biljeg S·H. XV od g. 1665. 1 kom.

3 od god 1685. 1 kom

Kovničar Johann Georg Weiss (1670—1672), Kovničarski biljeg I·G·W. VI od g. 1670. 1 kom.

Kovničar Johann Anton Novak (1672—1694). Kovničarski biljeg I·A·N. VI od g. 1672, 1673, 1674 (3 kom.), 1675, 1680, 1683, 1684 (2 kom.), 1688, 1691. 12 kom.

Kovničar Joh. Jakob Aigmann (1694—1711). Kovničarski biljeg I·A. 3 od g. 1698. 1 kom.

Kovnica u Klagenfurtu u Koruškoj. Kovničar I. Prem. Kovničarski biljeg I·P. 3 od g. 1701, 1704 i s nejasnim godištem. 3 kom.

Bez imena kovničareva. XV od g. 1694 i 1695. VI od g. 1684 i s nejasnim godištem 4 kom.

Kovnica u Neuburgu na Innu u Tirolskoj. Kovničar Bartolomej Triangl. Kovničarski biljeg △. XV od god. 1664. 1 kom.

Kovnica u Hallu u Tirolskoj. Kovničar Johann Sebastian Fenner (1688—1718) XV od god. 1694 (2 kom.), 6 od god. 1693 (2 kom.), 3 od god. 1675. 5 kom.

Kovnica u Pragu u Češkoj. Kovničar Antun barun Janinalli (1668—1688). Kovničarski biljeg I. 6 od god. 1686. 1 kom.

Kovničar Gregor Egerer (1694 - 1710). Kovničarski biljeg G·E. 3 od god. 1697, 1698 (2 kom.) i 1701. 4 kom.

Kovnica u Kutnoj hori u Češkoj. Kovničar Christoph Kroh (1677—1702). Kovničarski biljeg C ⚒ K. XV od g. 1696, 3 od g. 169. (?) 2 kom.

Kovnica u Brnu u Moravskoj. Kovničar Salamon Hammerschmied. Kovničarski biljeg S·H. VI od god. 1665. 3 kom.

Kovnica u Vratislavi u Slezkoj. Kovničar Salamon Hammerschmied. Kovničarski biljeg S·H·S. VI od g. 1673, 1674, 1678, 1681, 1685, 1688, 1689. 7 kom.

Kovničar Martin Maksimilijan von Wackerle (1694—1699). Kovničarski biljeg M·M·W. VI od g. 1693. 1 kom.

3 od god. 1696. 1 kom.

Kovničar Franjo Novak (1700—1711). Kovničarski biljeg F·N. 3 od g. 1700 i 1701. 2 kom.

Kovnica u Briegu u Slezkoj. Kovničar Christoph Brettschneider. Kovničarski biljeg C·B. VI od g. 1677. 1 kom.

Izlizani novci njemačko-austrijskih novaca 1 XV od g. 1684, 2 VI (1672, 1688) 3 3 sa posve izlizanim godištima. 6 kom.

Ugarska. Leopold I. Kovnica u Kremnicu (K—B). XV od god. 1664, 1678, 1679. 1681, 1682, 1683 (2 kom.), 1684, 1690, 1693, 1696 i 1 s nejasnom god. 12 kom

VI od g. 1661, 1667 (4 kom.), 1668 (2 kom). 1669 (6 kom.), 1670 (2 kom.), 1671 (5 kom.), 1672 (3 kom.), 1673 (3 kom), 1674 (2 kom.). 28 kom.

Kovnica u Požunu (Grad sa tri kule, ugarski grb i monogram) XV od g. 1675, VI od g. 1675, VI od g. 1675 i 1676 (3 kom.). 5 kom.

Kovnica u Požunu (C·H) XV od g. 1696 3 od g. 1697. 2 kom.

Austrija. Josip I. (1705—1711). Kovnica u Monakovu u Bavarskoj (Vrijeme okupacije Bavarske 1705 - 1714). Kovničarski biljeg zvijezda. Groš od god. 1711 i sa izlizanim godištem. 2 kom.

Kovnica u štajerskom Gracu Kovničar Joh. Jakob Aigmann (I. A.) 3 od g. 1710. 2 kom.

Kovnica u Hallu u Tirolu. VI. od god. 1707. 1 kom.

Kovnica u Pragu. Kovničar Gregor Egerer, (G. E) 3 od g. 1709 i sa izlizanim godištem. 2 kom.

Kovnica u Vratislavi. Kovničar Franjo Novak. (F. N.) 3 od god. 1705, 1707 (2 kom.), 1708, 1710, i sa izlizanim godištem. 6 kom.

Ugarska. Josip I. (1705—1711). Kovnica u Požunu (C - H). 3 od g. 1710. 1 kom.

Austrija. Karlo VI. (1711—1740). Kovnica u Beču. 3 od g. 1729 i 1732. 2 kom.

Kovnica u Monakovu (Biljeg zvijezda). 3 od g. 1714. 1 kom.

Digitized by Google

Kovnica u Hallu u Tirolu. VI od g. 1725, 1729, 1731, 1739. 4 kom.
3 od g. 1731, 1734. 2 kom.
Kovnica u Pragu. 3 od g. 1724. 2 kom.
Kovnica u Vratislavi. VI od god. 1715. 1 kom.

Ugarska. Karlo VI. (1711—1740). Kovnica u Požunu (C - H). 3 od g. 1718. 1 kom.
Kovnica u Nagy Banyi (N—B). Poltura od g. 1714. 1 kom.

Austrija. Franjo I., njemački car 1745—1765. Kovnica u Kremnicu (K—B). XVII od g. 1753. 1 kom.
VII od g. 1763 i 1765. 2 kom.
Kovnica u Pragu (P—R). VII od g. 1763 1 kom.
3 od g. 1753. 1 kom.

Austrija. Marija Terezija (1740—1780). Kovnica u Beču. Levantinski talir od g. 1780. 1 kom.
20 od g. 1765, 1772, 1778. 3 kom.
VI od g. 1741, 1742. 2 kom.
Kovnica u Gracu. VI. od g. 1747. 1 kom.
Kovnica u Hallu. VI od g. 1742. 1 kom.
VII od g. 1760. 1 kom.
Kovnica u Pragu 20 od god. 1763, 1778. 2 kom.
10 od g. 1764. 1 kom.
XV od g. 1745. 1 kom.
VI od g. 1743. 1 kom.
Kovnica u Kremnicu. VI od g. 1765. 2 kom.
Kovnica u Bruselju. Polukriževača (Halber Kreuzthaler) od g 1759. 1 kom.

Austrija. Josip II. (1765—1790). Kovnica u Beču (A) Polukriževača od g. 1788. 1 kom.
Četvrt križevače od g. 1788. 1 kom.
Kovnica u Kremnicu (B). 20 od g. 1783, 1788 (2) 3 kom.
10 od god. 1787 (2) i s izlizanim godištem 3 kom.
Četvrt križevače od g. 1789. 1 kom.
Kovnica u Pragu (C). 3 od g. 1779 1 kom.
Kovnica u Karlsburgu (E). 20 od g. 1777. 1 kom.
10 od g. 1788. 1 kom.
Kovnica u Nagybanyi (G). 20 od godine 1788. 1 kom.
Kovnica u Milanu (M). Polukrižara od g. 1786. 1 kom.
Kovnica nepoznata (slovo uništeno) Četvrt križare od g. 1788. 1 kom.

Austrija. Leopold II. (1790—1792). Kovnica u Milanu. Križara od g. 1792. 1 kom.

Austrija. Franjo II. (1792—1806., austrijski car od g. 1804, kao Franjo I. od g. 1806—1835). Kovnica u Beču (A). 7 od g. 1802 1 kom.
6 krajcara od g. 1795. 1 kom.
Kovnica u Kremnicu (B). Križara od godine 1796. 1 kom.
20 od g. 1802, 1804, 1806. 3 kom
Kovnica u Karlsburgu (E). 20 od g. 1803. 2 kom.
10 od g. 1795. 1 kom.
Kovnica u Nagybanyi (G). 20 od g. 1794. 1 kom.
Kovnica u Milanu (M). Križara od godine 1796. 1 kom.
Kovnica nepoznata (slovo uništeno). 6 krajcara od g. 1795. 1 kom.

Salzburg. Max Gandolf grof Khuenburg (1668—1687). Groš od g. 1680. 1 kom.
Johann Ernst grof Thun (1687—1709). XV ob g. 1687. 1 kom.

Tirol. Sigismund Franjo (1662—1665). XV od g. 1664. 1 kom.
3 od g. 1663. 1 kom.

Dubrovnik. Perper od g. 1707 (izlizan). 1 kom.

Olomuc. Leopold Vilim, nadvojvoda austrijski (1637—1662). XV od g. 1661. 1 kom.
Krajcara od g. 1652. 1 kom.
Karlo grof Liechtenstein (1664—1695). XV od g. 1694. 1 kom.
VI od g. 1665, 1675 1676, 1681, 1682. 5 kom
3 sa izlizanim godištem 1 kom.
Karlo vojvoda lotaringijski (1695—1711). VI od g. 1710 i sa izlizanim godištem 2 kom.

Bavarska. Max Emanuel (1679—1726). Groš od g. 1715 (2), 1717, 1721, 1722 (2), 1725 (2). 8 kom.
Karlo Albert (1726—1745). Groši od g. 1733, 1736 (2) 1740. 4 kom.
Maximilian Josip (1745—1777). 20 od g. 1772. 1 kom.
10 od g. 1768, 1769. 1775. 3 kom.

Ansbach. Alexander (1757—1791). 20 od g. 1763, 1779, 1782. 3 kom.

Friedberg u Heskoj. Filip Adolf Rau (1685—1698). VI od g. 1688 sa naslovom cara Leopolda I. 1 kom.

Pruska, vojvodina. Albert braniborski (1525—1568). Groš od g. 1543. 1 kom.

Liegnitz u Slezkoj. Đuro III. († 1664). XV sa izlizanim godištima 2 kom.
Ljudevit († 1663). XV od g. 1663. 2 kom.

Digitized by Google

Christian (†1672) XV od g. 1664. 1 kom.
VI od g. 1665. 1 kom.
3 sa izlizanim godištem 1 kom.
Oels u Slezkoj. Sylvius Fridrik (1673—1697). VI od g. 1674. 4 kom
Karlo Fridrik († 1761) VI od g. 1714 i 1715. 2 kom.

Würzburg. Adam Friedrich grof Seinsheim (1755—1779). 10 od god. 1765. 1 kom.

Poljska. Sigismund III. (1587—1632). Trogroš od g. (16)94 od kovničara I—F 1 kom.

Turska. Izlizan novac u veličini groša 1 kom.

XXV. Našašće goričkih solda XVIII. vijeka blizu Sv. Ilije kod Senja (kotar Crkvenica).

Početkom prosinca 1898. našao je seljak Franjo Tomljanović prigodom kopanja kamena na jednoj kamenjem pokritoj ploči po prilici 1100 komada bakrenih novaca, koji su pretežnom većinom bili gorički soldi XVIII. vijeka, što su u ono doba u onom predjelu u prometu bili. G Ilija Blažević, općinski blagajnik u Ledenicama poslao je 600 komada toga novca narodnomu muzeju na dar i to:

Gorica. Karlo VI. (1711—1740).
1. Soldo od g. 1736. 2 kom.
Marija Terezija (1740—1780).
2. Soldo od g. 1741. 1 kom.
3 „ „ „ 1743. 6 kom.
4. „ „ „ 1744. 2 kom.
5. „ „ „ 1747. 9 kom.
6. „ „ „ 1748 W 1 kom.
7. „ „ „ 1749 W 27 kom.
8. „ „ „ 1750 W 2 kom.
9. „ „ „ 1753 W 9 kom.
10. „ „ „ 1754 W 2 kom.
11. „ „ „ 1755 W 4 kom.
12. „ „ „ 1757 W 2 kom.
13. „ „ „ 1758 W 3 kom.
14. „ „ „ 1759 W 3 kom.
15. „ „ „ 1760 G 1 kom.
16. „ „ „ 1762 G 60 kom.
17. „ „ „ 1763 G 59 kom.
18. „ „ „ 1763 H 1 kom.
19. Soldo od g. 1764 H 1 kom.
20. „ „ „ 1765 G 30 kom.
21. „ „ „ 1766 G 2 kom.
22. „ „ „ 1767 G 113 kom.
23. „ „ „ 1767 H 3 kom.
24. „ „ „ 1768 G 109 kom.
25. „ „ „ 1768 H 2 kom.
26. „ „ „ 1769 G 119 kom.
27. „ „ „ 1769 H 2 kom.
28. „ „ „ 1770 G 1 kom.
Josip II. (1780—1790).
29. Soldo od g. 1788 K 10 kom.
30. Soldo sa nejasnim godištima. 19 kom.

Tirol. Karlo VI (1711—1740)
31. Soldo od g. 1739. 1 kom.

Austrija. Marija Terezija (1740—1780).
32. Pfennig od g. 1765. 1 kom.
Josip II. (1780—1790).
33. 1/2 krajcare od g. 1781 A 1 kom.
Franjo II (1792—1835).
34. 1/4 krajcare od g. 1816 B 1 kom.

Po Tomljanovićevoj izjavi našlo se još i 9 komada sitnih srebrnih novaca, med njima i jedan od g. 1649., valjda od Ferdinanda III., a g. M. Dobiaš u Senju je iz toga nahođaja vidio 1 srebrni novac Ferdinanda III. od godine 1656, 3 od Leopolda I. sa Patrona Hungariae i 1 od Franje I. od g. 1761.

Dr. Jos. Brunšmid.

Digitized by Google

PRETHISTORIJSKO GROBLJE U SMILJANU KRAJ GOSPIĆA.

S desne strane glavne ceste, koja vodi iz Gospića u Smiljan, po prilici 6·5 km od Gospića, a skoro 1 km od Smiljana, izdiže se 620 m visoka Rasovača. Kojih 800 m sjeverno od nje izdiže se za nekoliko metara niža Miljača. U sredini između ova dva brijega leži kat. čestica br: 658/2, vlasništvo zadruge Franić. Iza većih kiša je ovo zemljište podvodno, a samo jedan humak, koji je tek 1 m visok, a zaprema površinu od kojih 250 m², ostaje suh. Da ovaj humak nije nastao naravnim putem, znali su ljudi u okolici već davno po tome, što su na tom mjestu izoravali kamenje, koje se je nekad ovamo sneslo, a i po tome, što su tu nalazili raznih predmeta iz bronsa, stakla i jantara. Upozorio me je na ovo mjesto g. profesor Franić u Gospiću, te njegovoj intervenciji imam i da zahvalim, što sam tu mogao iskopavati. Kopalo se samo nekoliko dana, te je prekopan veći dio humka. Velike kiše, koje su nastale koncem rujna prošle godine, zapriječile su daljnje kopanje.

Ovaj je humak krio u sebi prethistorijsko groblje, koje nije bilo onako bogato, kako su to bila druga slična groblja po Lici, što su se do sada istražila. Na prve grobove naišlo se već u dubljini od 40 cm, ali se ovi više nisu našli netaknuti; mnogi su predmeti uništeni pri obradivanju zemlje, a čini se, da se je na tom mjestu već i prije kopalo, ne bili se našlo kakvih predmeta. U tim gornjim grobovima čini se da je bilo veoma mnogo zemljanih posuda, jer se je iskopalo sijaset rbina, koje su bile tako razbacane, da se od njih nisu dale sastaviti posude. Na jednom mjestu samo (grob 14.) našle su se rbine na okupu, te se je iz njih sastavila jedna zdjela (sl. 24 br 3). Po rbinama se je moglo ustanoviti, da su posude bile načinjene iz loše pročišćene zemlje i da su bile slabo pečene. Boje su bile jako tamno sive, a nekoje su bile i sasvim crne; na mnogima je još ostala crvena boja, kojom su bile naličene. Ornamenata na tim rbovima nisam našao osim na jednom (sl. 24 br. 4). To je rb od plitke zdje-

Sl. 24. **Zemljane posude iz prethistorijskoga groblja kod Smiljana.** 1 i 2 $^1/_6$, 3 $^1/_6$, 4 $^1/_4$ n. vel.

Digitized by Google

lice, hoja je na tijelu bila urešena sa dva puta po tri udubljena kolobara, a na rubu bili su urezani zarezi, tako da rub izgleda rebrast. Slični su se zarezi nalazili i na ručkama. Kakav su oblik ove posude imale, ne da se stalno reći; sigurno je samo to, da je bilo veoma malo lonaca, a da je bilo veoma mnogo plitkih zdjelica poput one od koje je gore spomenuti ornamentovani fragmenat.

Na jednom su mjestu radnici u dubljini od 50 cm naišli na garište, koje je zapremalo površinu od nekih 12 m². Kraj toga su garišta bili netaknuti grobovi 16, 17 i 18. Inače se u zemlji nisu opažali tragovi vatre. Kosti se je u tom groblju našlo veoma malo; čini se, da su se uslijed silne vlage rastvorile. U grobu 10 ležali su neki dijelovi lubanje, a u grobu 13 našlo se komadića od cjevanica, te se po tim ostacima može zaključiti, da je u ovom grobu mrtvac ležao glavom prema sjeveru. Posuda, kojih je u gornjem dijelu groblja bilo mnogo, bilo je kasnije mnogo manje. U grobu 12 stajala je zemljana čaša (sl. 24 br. 2), a grob br. 9 sadržavao je lonac (sl. 24 br. 1), u kom su bile spaljene kosti mrtvaca. Inače se u nijednom grobu nije našlo sigurnih tragova, po kojima bi se moglo znati, da je dotični mrtvac bio pokopan ili spaljen, osim ako bi se sudilo po nekim predmetima iz stakla i jantara, na kojima se jasno vidi, da su bili izvrženi vatri. Predmeti su bili dosta loše sačuvani, te se je na nekim mjestima samo po zelenim tragovima moglo raspoznati, da je tu ležao koji bronsani predmet. Neki stakleni i bronsani predmeti, a osobito oni iz jantara, već su prije bili pokrhani, nego su došli u zemlju. U opće se ovi predmeti nisu našli ondje, gdje bi ih imali tražiti, t. j. kod glave, ruku i t. d., nego su u svakom grobu ležali na okupu, tako da se može zaključiti, da su posebno u grob pobacani.

Grobovi, koji su se iskapali u dubljini od kojih 40 cm (osim grobova 16, 17 i 18) nisu kao takvi ničim bili označeni, a kako su predmeti, koji su se tu našli, mogli biti i razneseni, to mora biti sigurno, da je na svakom mjestu gdje se je koji predmet našao, morao biti i grob; prema tome dole navedeni broj grobova ne mora biti točan. Doljnji grobovi, koji su se našli u dubljini od 70—140 cm, bili su jasno označeni kamenim pločama, koje su se u grob položile i kojima su pojedini grobovi pokriveni. U dubljini ispod 160 cm nije više bilo grobova.

Ne obazirući se na već istaknutu netačnost u broju može se reći, da su se na cijelom prekopanom dijelu groblja ustanovila 22 groba. Mnogo više ih nije ni bilo, jer je samo neznatan dio groblja ostao neistražen. Sadržaj je grobova bio ovaj:

Grob 1 (40 cm). Obruč od 10 mm debele poput užeta usukane žice. Ima oblik elipse, kojoj su promjeri 17 i 15 cm. Jedan je kraj žice probušen, a drugi je stanjen i previnut tako, da je i tu načinjena škulja. Kroz ove je škulje valjda bila provučena uzica, kojom su oba kraja bila svezana. (Sl. 25 br. 1).

Grob 2 (40 cm). Fibula u obliku dvotoke, pokrhana na više komada, slična br. 4 na sl. 25. Dva nakita iz bronsa, koja su se nosila valjda na sljepočnicama kraj ušiju, a sastoje iz 15 mm širokoga obruča, koji je urešen udubljenim kolobarima, a provučen je kroz jednu ploču, koja ima u sredini široku rupu, a

Digitized by Google

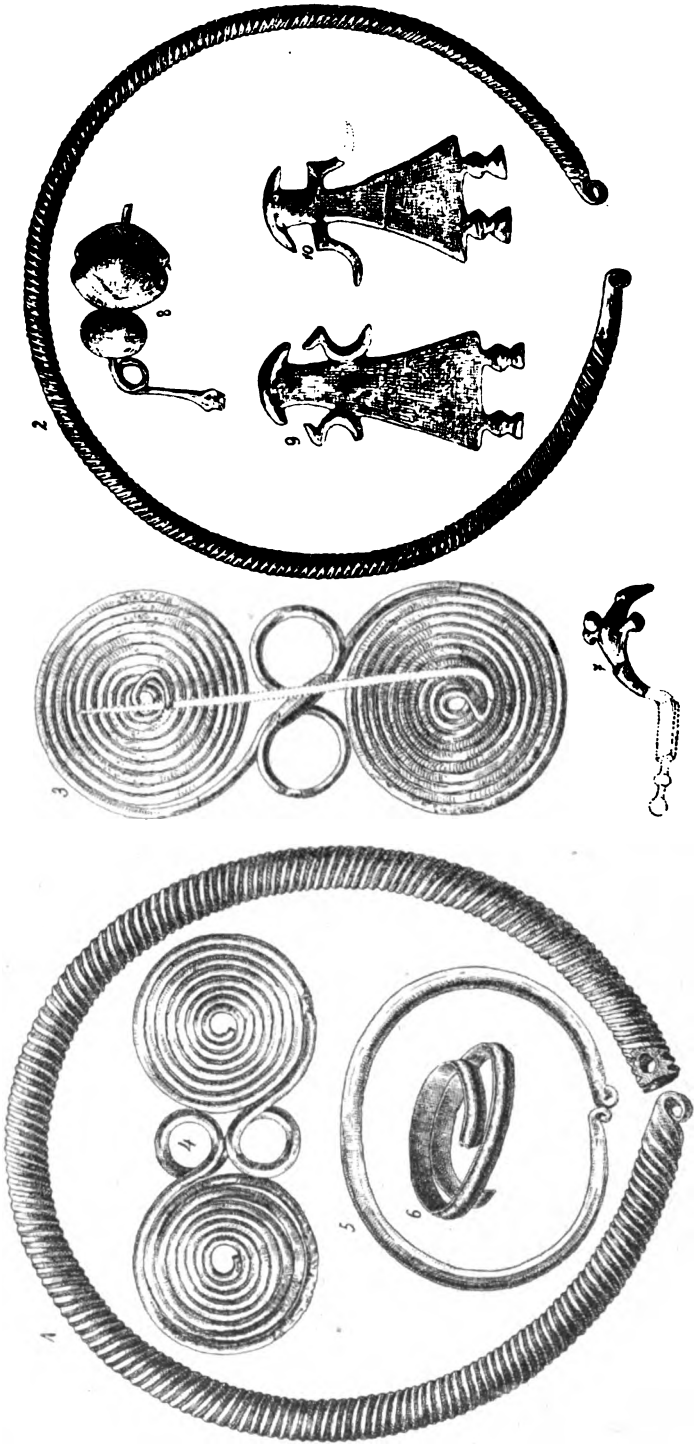

Sl. 25. Bronsani predmeti iz prethistorijskoga groblja u Smiljanu. 1/2 nar. vel.

cio joj je promjer 68 mm (sl. 26 br. 7). Od jedne fibule preostao je samo srednji najdeblji dio, koji je na četiri mjesta urešen s dva ili tri kruga, koji imaju zajedničko središte. Inače se od bronsanih predmeta još našla bronsana igla

Digitized by Google

s jednostavnom glavicom, prekinuta na nekoliko komada. Na igli bilo je jedno stakleno zrno (sl 28 br. 10), a tri su takva zrna valja nekada na igli bila, ali se nijesu na njoj našla, nego kraj nje. Od crne staklene mase s uloženim ornamentom od žute slične mase bilo je jedno zrno prikazano pod br. 4 na sl. 28, jedno nešto veće slično zrno, jedno prikazano na istoj slici pod br. 5 i napokon još polovica od sličnoga zrna. Dva od ovih zrna bila su na željeznoj igli, od koje su se zarđali komadi sačuvali. Jantarovih zrna našlo se 8 cijelih i nekoliko komadića; šest komada slično je br. 8 na sl. 27, jedno br. 10 na istoj slici, a jedno je bilo slično, ali je mnogo manje (7 mm). Svi su predmeti, nađeni u ovom grobu, bili izvrženi vatri, koja je na njima ostavila tragove.

Grob 3 (40 cm). Plosnata ploča od jantara ovalnoga oblika, duga 45, široka 35, a debela 11 mm. Bila je na fibuli, od koje je preostao samo komadić plosnate žice. Osim toga ležalo je tu zrno od staklene mase slično br. 5 na sl. 28 i jedno manje slično br. 6 na istoj slici.

Grob 4 (60 cm). Dugoljasta jantarova ploča, koja se je još u staro doba raspala u više komada. Od fibule, na kojoj je taj jantar nekad bio, našao se samo komadić žice.

Grob 5 (40 cm). Nekoliko komada od velikog jantara, koji je već u staro doba pokrhan. Nisu se našli svi komadi, pa se jantar nije mogao ni sastaviti. Njim je bila urešena fibula, od koje se je sačuvalo samo 55 mm dug komad žice. Našli su se osim toga gornji dijelovi od dvaju igala, od kojih je jedan prikazan na sl. 26 pod br. 10 i jedan fragmenat od bronsane fibule.

Grob 6 (40 cm). Ostaci od dvotoke ili fibule takvoga oblika od spiralno savijene bronsane žice (slično sl. 25 br. 3).

Grob 7 (40 cm). Tri pokrhane bronsane fibule, od kojih je jedna prikazana sl. 25 br. 7., jedno zrno od staklene tvari sa četiri šiljka (sl. 28 br. 1), jedna sasvim loše sačuvana polovina okrugloga zrna od iste tvari i 11 jantarovih zrna sa niza sličnih br. 9 na sl. 27, ali manjih (promjer 5—14 mm). Na svim predmetima, osim na jantarovim zrnima, vide se tragovi vatre.

Grob 8 (40 cm). Jedna fibula polukružnoga oblika, urešena geometrijskim ornamentom (sl. 26 a br. 9); bronsani gumb prikazan na sl. 26 br. 3, četiri jantarova zrna (sl. 27 br. 8) i 14 sličnih manjih zrna.

Grob 9 (1 m). Točno ispod prijašnjega groba u dubljini od 1 m iskopao se lonac prikazan na sl. 24 br. 1 visok 17·5 cm. U njem su bile spaljene kosti mrtvaca. Lonac nije bio pokriven; predmeta se nije našlo nikakvih.

Grob 10 (95 cm) Jedan jantarov gumb prikazan na sl. 27 br. 3 i 16 jantarovih zrna sa niza sličnih br. 8 na slici 27 sa promjerom od 12 mm.

Grob 11 (120 cm). Na tom je mjestu ležalo oko 10 komada bronsanih karika, od kojih je jedna prikazana na sl. 25 br. 5. Imaju oblik elipse, kojima su promjeri 74 i 60 mm. Žica, od koje su ove karike načinjene, debela je do 5 mm, a prorez joj je ili okrugao ili nepravilna četvorina. Krajevi su žice previnuti, te tvore škulje, kroz koje je bila provučena ili uzica ili remen, koji je spajao sve ove karike, koje su se jedna do druge nalazile ili na ruci ili na nozi mrtvaca. Neke su se od ovih karika našle cijele, od nekih su se našli svi komadi, a neke se više nisu dale sastaviti.

Digitized by Google

Grob 12 (140 cm). Tu se je našla zemljana čaša prikazana na sl. 24 pod br. 2. U njoj je bio komad okrugloga (obrušenoga) crijepa od posude sa promjerom od 27 mm, koji je bio probušen. Valjda je to bio potstavak za posudu, a možda se taj crijep nosio i kao ures. Osim toga bilo je u posudi jedno zrno iz staklene mase sa četiri šiljka slično br. 1 na sl. 28, ali nešto manje i dva manja okrugla zrna od iste tvari. Ova su zrna valjda bila nataknuta na fibuli, od koje se je sačuvao komadić žice.

Grob 13 (70 cm). 7 obruča od 6 m debele bronsane žice, usukanih poput užeta (sl. 25 br. 2); najvećemu je promjer 155, a najmanjemu 120 mm Krajevi su stanjeni i previnuti, te su valjda bili svezani. Dva dosta dobro sačuvana nakita (sl. 26 br. 7), koja su se valjda kraj ušiju nosila. Oko dvadeset bronsanih karika (sl. 25 br. 5), koje su bile pometane na dvije hrpe. Dvije fibule polukružnoga oblika, koje su imale željezne igle, od kojih se je nešto sačuvalo. Jedno zrno od staklene mase (sl. 28 br. 5), jedno manje od iste tvari (sl. 28 br. 6) te četiri jantarova zrna slišna br. 9 na sl. 27.

Grob 14 (40 cm). U tom su grobu ležale rbine od zemljane zdjele, koja je prikazana pod br. 3 na sl. 24. Široka je gore 40 cm, a visoka 18 cm. Daljnjih predmeta na tom mjestu nije bilo, a nije se ni vidilo tragova, da je ikada još nešto ovdje bilo.

Grob 15 (90 cm). Bronsana narukvica u obliku špirale, pokrhana na više komada, koja je imala po svoj prilici 9 savijutaka. Plosnata bronsana žica, od koje je načinjena, široka je 6—7 mm. Jedan ulomak naslikan je na sl 25 br. 6. Osim toga se je tu našlo jantarovo zrno slično br. 8 na sl. 27 i komad jantara, koji je nekada bio na fibuli, ali je još u staro doba pokrhan.

Grob 16 (70 cm). Dvije fibule u obliku dvotoke od savijene bronsane žice (sl. 25 br. 3). Dva nakita slična sl. 26 br. 7. Gornji dijelovi dvaju igala sa jednostavnim glavicama, ispod kojih je bilo urezano nekoliko kolobara. Od jedne bronsane fibule preostao je komad plosnate žice dug 34 m. Osim toga su se tu našla dva zrna od staklene mase (sl. 28 br. 5), dva manja (br. 6) i jedno veće izgoreno, te 15 zrna od jantara sa niza sličnih sl. 27 br. 8 razne veličine. U ovom su grobu svi predmeti bili veoma loše sačuvani.

Grob 17. Ovaj je grob bio dosta bogat, a predmeti su bili razmjerno dobro sačuvani. Od fibula našla se jedna u obliku dvotoke (sl. 25 br. 3), a od dvije fibule našlo se nekoliko komadića žica. Iskopalo se pet velikih komada jantara, koji su sigurno bili na fibulama, ali su fibule već u staro doba skrhane. Najveći od njih ima oblik kosoga četverokuta, te je dug 86, širok 78, a debeo 35 mm. Kraj tih je jantarova ležao jedan kožnati pojas širok po prilici 10 cm, od kojega je jedan dio bio prilično dobro sačuvan. Nekoliko komada od pojasa se je moglo sakupiti. Čini se, da je ovaj pojas bio urešen raznim privjescima. Od tih je najzanimivije jedno dvadeset privjesaka (od nekih samo fragmenti) u obliku čovječje figure (sl. 25 br. 9 i 10). Od bronsa bilo je još 76 komada dugmeta sa šiljatim nastavkom u sredini (sl. 26 br. 6) i 106 dugmeta sl. 26 br. 3. Od jantara bilo je 10 privjesaka sličnih br. 28 na sl. 27 i 14 sličnih manjih (ista sl. br. 6), 23 zrna sa niza sl. 27 br. 7 i 9 i 66 sličnih manjih sa promjerom od 3—6 mm, 82 dugmeta sa dvije rupice na stražnjoj strani (sl. 27 br. 3) razne

Digitized by Google

veličine (promjer 10—28 mm), tri dugmeta sa četiri rupice (sl. 27 br. 5), jedno sa dvije rupice na strani (br. 4), jednositno probušeno kao privjesak sa rupicama na strani (br. 14)te dvije okrugle ornamentovane jantarove pločice (br. 13 i 15). Jedna okrugla pločica od jantara, ornamentovana sa pet koncentričnih kolobara (br. 20) morala je biti na fibuli, jer se u njoj nalazi komadić plosnate bronsane žice. Nešto neobičnijega je nekoliko dugoljastih jantarovih ploča (br. 11), koje su široke 17, a debele 6 mm; duljina im se ne zna, jer ni jedna nije cijela. Po rupicama, što se na njima nalaze, vidi se, da su morale biti na nješto prišivene. Od stakla bila su tri žuta zrna (sl. 28 br. 11), a od staklene mase jedno veće zrno (br. 4), jedno nešto manje (br. 5) tri mala (br. 7), 40 sličnih (br. 6), više sitnih (br. 9), a jedno od ovih (br. 8) ima ornamenat (kolobari i cikcak). Jedno veće zrno iz staklene mase bilo je izvrženo vatri, te se je ra palo na više komada, a površina je izjedena, te se ne može raspoznati, kakav je oblik imalo.

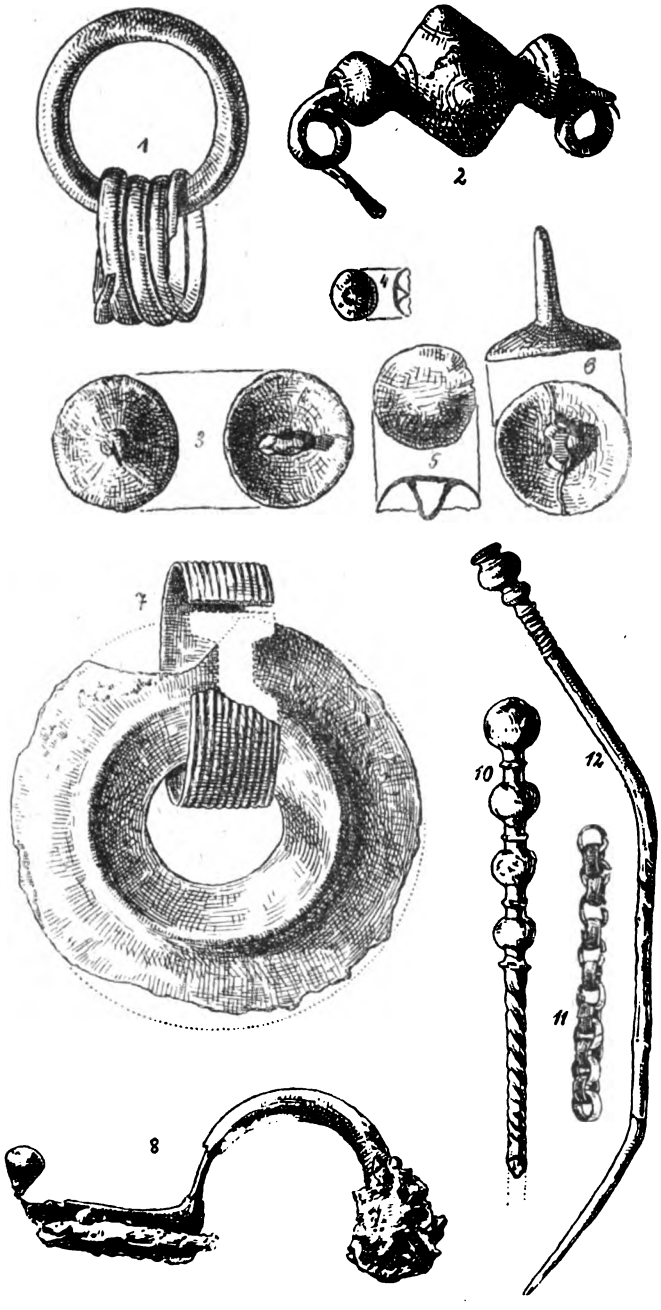

Sl. 26. **Bronsani predmeti iz prethistorijskoga groblja kod Smiljana.** 1—6 nar. vel., 7 12 4/5 nar. vel.

Grob 18 (50 cm). Ovaj je grob prijašnjemu bio dosta sličan. Od fibula su se i ovdje sačuvali komadi bron sane žice i četiri oveće jantarove ploče, koje su na fibulama bile. Dva od ovih jantara (sl. 27 br. 1 i 2) ornamentovana su sa koncentričnim krugovima. Jedan se jantar još u staro vrijeme raspuknuo, te nisu svi komadi dospjeli u grob. Dva manja jantarova zrna našla su se još na fragmentu od fibule

Digitized by Google

(sl. 25 br. 8), a dva slična zrna su možda nekada na istoj fibuli bila. Osim toga našlo se tu 70 bronsanih dugmeta sl. 26 br. 4 i 5, više zrna od jantara sa niza sličnih br. 7—9 na sl. 27, deset privjesaka od jantara sa ornamentom (koncentrični krugovi; br. 18), jedan bez ornamenta (br. 19) i trideset dugmeta od jantara sa dvije rupice na stražnjoj strani (br. 3) razne veličine (promjer 11—32 mm). Jedno od ovih dugmeta je nešto više ispupčeno, te je ornamentovano sa dva kruga i točkom usred svakoga kruga (br. 17).

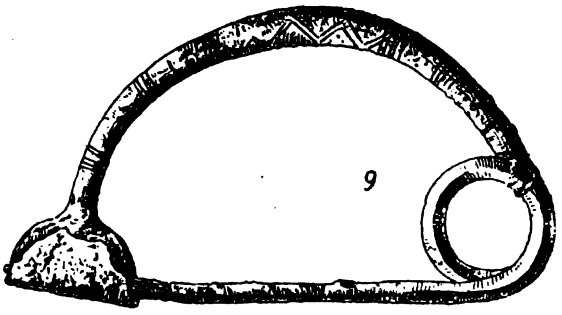

Sl. 26 a. **Bronsana fibula iz Smiljana.** $^4/_5$ nar. vel.

Grob 19 (60 cm). U tom je grobu ležala karičica od jantara (sl. 27 br. 12) kojoj je promjer 22 mm i bronsana fibula sl. 26 br. 2 urešena sa ugrebenim kolobarima.

Grob 20 (70 cm). Tu se je našao komad plosnate bronsane žice od fibule sa spiralama. Ostali inventar sastojao je od jednoga zrna od zelenoga stakla (sl. 28 br. 10), šest iz modroga stakla (br. 11), jednoga velikoga zrna iz staklene mase (br. 3), jednoga iste veličine ali oblika br. 4 i 9 zrna od istoga materijala sličnih br. 6 i 7. Površina je ovih predmeta mnogo stradala od vatre.

Grob 21 (70 cm). Na tom je mjestu ležala jedna pokrhana fibula u obliku dvotoke (sl. 25 br. 3), jedan bronsani nakit, koji sastoji iz jedne karike, kroz koju je provučena bronsana žica uvijena poput špirale (sl. 26 br. 1) i gornja polovina jedne koštane igle.

Grob 22 (40 cm). Jedna dvotoka od savijene bronsane žice (sl. 25 br. 4). komad bronsane fibule, urešene sa tri nastavka u obliku dugmeta (sl. 25 br. 7), više lančića, od kojih je jedan prikazan na sl. 26 br. 11 i okrugla jantarova pločica urešena koncentričnim lukovima (sl. 27 br. 16).

Kako se iz opisa ovih grobova može razabrati, imamo tu gotovo same grobove sa paljevinama. Samo u jednom grobu (br. 9) našla se urna, te je to ujedno i jedini u grob, za koji se može reći, da su spaljene kosti pokupljene i sahranjene u žari. Inače se čini, da su se samo sakupile kosti i predmeti, koji nisu od vatre stradali, te jednostavno pobacali u iskopanu jamu. Samo tako se može tumačiti, da je kosti sasvim nestalo, (jer su se u zemlji rastvorile) i da nisu cijeli predmeti došli u zemlju, nego od mnogih samo fragmenti. To se osobito vidi kod predmeta iz jantara, kod kojih se jasno vidi, da su već u staro vrijeme raspuknuli i ovakovi (sa preostalom žicom od fibule) u zemlju došli. Vidi se to jasno i na zrnima iz crne staklene mase, koja su često bila izvržena vatri. Oni mnogi preostanci od posuda, što su se našli u gornjem sloju, možda ne potječu od spaljivanja mrtvaca, nego su tek kasnije mogle onamo doći možda uslijed kakvoga obreda.

Da se je tijelo pokojnikovo nespaljeno sahranilo, možemo u ovom slučaju reći samo o dva groba, a i tu je u jednom grobu bila samo glava i nakit, što ga je pokojnik na vratu nosio; da li je tu bilo sahranjeno cijelo tijelo, ne može se reći.

Digitized by Google

Što se tiče dubljine grobova, to se ne može naći razlog, zašto su neki plitki, a neki duboki. Samo će se to moći reći, da su grobovi sa kosturima morali biti dublji od onih sa paljevinom. Jedan grob nad drugim našao se samo u jednom slučaju, a inače su bili katkada jedan blizu drugoga, dakle više njih na okupu, a onda se opet na prostoru od više kvadratnih metara nije našao ni jedan. Biti će, da su na nekim stalnim mjestima mrtvace spaljivali i pepeo njihov odmah kraj garišta pokopali.

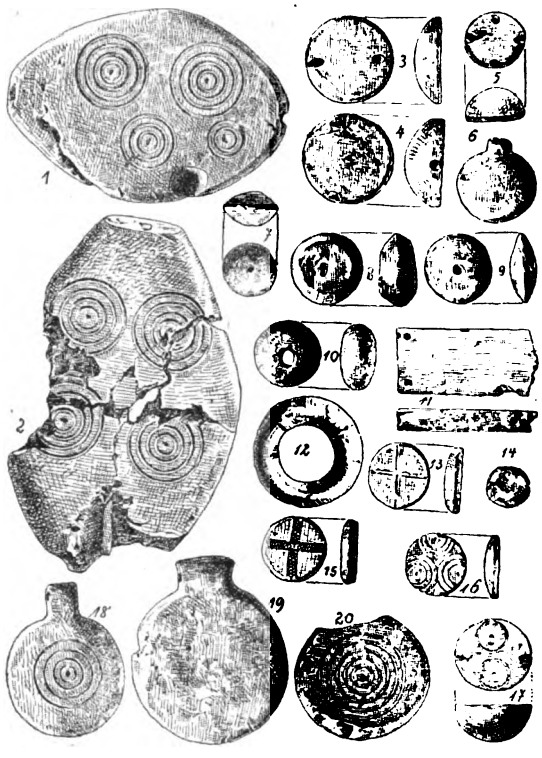

Sl. 27. **Predmeti iz jantara iz predhistorijskoga groblja kod Smiljana.** 1/2 nar. vel.

Prethistorijsko groblje u Smiljanu nije jedino ove vrsti, a uz to ni iz daleka najvažnije. Otkako je Ljubić g. 1881[1] upozorio na prethistorijska groblja u Prozoru kod Otočca, koja su u strukovnom svijetu dobro poznata, malo je prošlo godina, a da se ne bi u ličko-krbavskoj županiji našlo po koje novo groblje iste vrsti. Nekoliko ih se samo konstatovalo, a nekoliko ih je i istraženo, te med ovima ima i takvih, koja važnošću ne zaostaju za prozorskima. Žalibože prozorski nalazi još uvijek nisu mogli biti bolje publikovani, nego što su u Ljubićevom »Popisu«, a kako nam stoje na raspolaganje samo veoma čedna sredstva, čini se, da će ovi nalazi, kao što i noviji iz Kompolja i Vlaškoga polja ostati još neko vrijeme neobjelodanjeni. Ova groblja, koja se pripisuju Japodima, a spadaju u prvo i drugo željezno (hallstattsko i la Tênsko), a dijelom i u rimsko doba, već su davno pobudila veoma velik interes u znanstvenom svijetu. U glavnom je ova kultura, koja se zrcali u nalazima u ovim grobljima, ista, koja se danas nazivlje hallstattskom i koja se je našla u groblju u Hallstattu (Gornja Austrija), ali se u našim krajevima, najviše u ličko-krbavskoj županiji i u susjednim dijelovima Bosne može konstatovati veoma velik utjecaj italske kulture istoga vremena a i starije. Kako su se ova naselja razvijala kroz više stoljeća, to su se i oblici kod navedenih predmeta mijenjali, te se u mnogim predmetima može upoznati i t. zv. kultura la Tênska. Jasno je, da su se na tim grobljima u isto vrijeme mrtvaci i spaljivali i pokapali, te se po tom ne može zaključivati,

[1] Izvještaji o iskapanju u Prozoru nalaze se u raznim sveskama starije serije »Viestnika hrv. arheol. društva«. Predmete iz toga groblja publikovao je Ljubić u »Popisu arheol. odjela nar. zemalj. muzeja« I. str. 105 i d., tabla XV—XXXII.

Digitized by Google

koji su grobovi stariji. I dubljina pojedinih grobova nije odlučna, jer se ne može reći, da su dublji grobovi stariji od plićih. Predmeti, koji se u pojedinim grobovima nalaze, mogu se doduše donekle složiti za datiranje, ali i tu treba držati na umu, da su starije forme mogle dugo vremena živjeti. Ipak se kod pojedinih ovih groblja može konstatovati neka sličnost ili neka razlika, te će se prema tomu jednom moći pokušati sa kronologijom ovih naselbina, koja će se možda donekle dati ustanoviti. Smiljansko groblje ima veoma veliku sličnost sa grobljem, što se je otkopalo u Vranića Gromili u Širokoj kuli (kotar Gospić). U publikaciji predmeta iz toga groblja[1] navedeni su slični nalazi iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja. Sličan popis ima i u publikaciji nekropole u Jezerinama kod Bišća[2]. Biti će za to dosta, da se to na ovom mjestu samo konstatuje.

Oružja se u ovom groblju, kao ni u drugima nije našlo; mrtvac je ponio u grob samo svoje odijelo i nakit u koliko ga nije vatra oštetila. Kao obično pazilo se i ovdje osobito na bronsane predmete i to naročito na fibule, jer su one do sada kod datiranja raznih starovjekih kultura pružale vrlo čvrst oslon. Fibula br. 7 na sl. 25 našla se je u našim krajevima veoma često, u novije doba u nekim novo istraženim grobljima dapače u veoma velikim lijepim ekzemplarima. Ona se je u groblju u Idriji kod Bače našla u jednom grobu, koji se ima metnuti u srednje ili kasno hallstattsku epohu[1], u Sv. Luciji našla se je u više primjeraka u grobovima iz hallstatske perijode[2], a u Italiji ju meću u t. zv. etrursku perijodu.

Polukružna fibula na sl. 26 a br. 9 daleko je raširena. Našla se je na mnogo mjesta u Grčkoj, na Cipru, Kreti, na Hisarliku (stara Troja), na mnogo mjesta u Italiji i Siciliji. Orsi[3] drži, da ova fibula počima već u mikensko vrijeme i da u Grčkoj traje do t. zv. Dipylon-stila, te da je kopnom došla na sjever, a po moru u Italiju. Kod nas i u susjednim zemljama našla se je ona veoma često, a čini se, da je kod nas bila u porabi u bronsano i hallstattsko doba. Fibula ovoga oblika ima i od željeza.

Fibula br. 8 na istoj slici je certoski oblik. Našla se je u Italiji u većem broju u groblju na bolonjskoj Certosi i u drugim grobljima, koja spadaju u vrijeme, u koje se može datirati naša hallstattska perijoda.

Br. 2 na istoj slici u glavnom je oblik, koji se u ličko-krbavskoj županij našao u mnogo ekzemplara, a približuje se izradbom oblicima, koji su nam poznati iz Villanove u Italiji. Ovakov je oblik imala i fibula br. 8 na sl. 25, na kojoj se je u sredini našlo uglato jantarovo zrno, a do njega lijevo okruglo manje zrno iz istoga materijala. Nema dvojbe, da je na desno od srednjega jantara bilo isto onakovo manje okruglo zrno, kao što i lijevo. Običnija su na fibulama ove vrsti slična zrna iz staklene mase. Fibula br. 2 na sl. 26 pokazuje nam, nastojanje, da se ova zrna načine iz trajnijega materijala. Tu je srednje uglato zrno zajedno sa oba manja okruga zrna ljeveno u jednom komadu iz

[1] Brunšmid u Vjesniku n. s. V str. 63 i d.
[2] Radimsky u bos. Glasniku 1893 str. 37 i d.
[1] Szombathy, Mitth. d. praeh Comm. d. Wiener Akad. I 5 str. 294 i 359.
[2] Marchesetti Bull. d. soc. Adr. di scienze natur. XV (1893) tabla XVI.
[3] Bull. d. paletnol. ital. XXXI (1905) str. 115.

Digitized by Google

bronsa. Veliki komadi jantara, u kojima sù se još našli komadići žica od fibula, mora da su bili na sličnim fibulama, ili na onakvima, koje su prikazane u ovom časopisu sv. V str. 64 br. 3 i 4. Obje ove vrsti međusobno su veoma srodne i načinjene iz veoma tankoga materijala, te su se za to veoma lako pokidale.

Fibule u obliku dvotoke od spiralno uvijene žice našle su se u grobljima ove vrsti u ličko-krbavskoj županiji veoma često. To je grčki oblik, koji se je raširio po sjevernom dijelu balkanskoga poluotoka i u južnom dijelu Italije. O njezinom raširenju po našim krajevima govori Brunšmid u spomenutoj svesci ovoga časopisa na str. 65. Od toga vremena našla se je ona opet na više mjesta.

Od ulomaka od fibula, koji nisu na priloženim slikama prikazani, moraju se spomenuti dva. Jedan potječe od fibule, koja je valjda imala certoski oblik sa nešto debljim lukom, koji je urešen koncentričnim krugovima, a drugi od fibule, kojoj se je luk proširio u ploču. I jedan i drugi oblik našao se je već u našim krajevima u istovremenim grobištima na više mjesta.

Od ostalih bronsanih nakita moraju se prije svega spomenuti privjesci u obliku čovječje figure sl. 25 br. 9 i 10. Ovakvi privjesci od bronsanoga lima našli su se u Italiji i Srednjoj Europi na više mjesta[1]. U Prozoru ih se našao veći broj u raznim oblicima[2]. Narukvica se našlo dvije vrsti (sl. 25 br. 5 i 6). Jedan put su to karike, kojih se je po više nosilo na svakoj ruci, a valjda su bile jedna za drugu privezane. Druga vrst narukvica sastoji se iz spiralno svinute plosnate žice. Lijepih primjeraka od ove druge vrsti našlo se u nekropoli u Jezeranima kod Bišća. Jedna od ovih narukvica ima 19 savijutaka[3]. I u prozorskoj zbirci ima ih nekoliko komada.

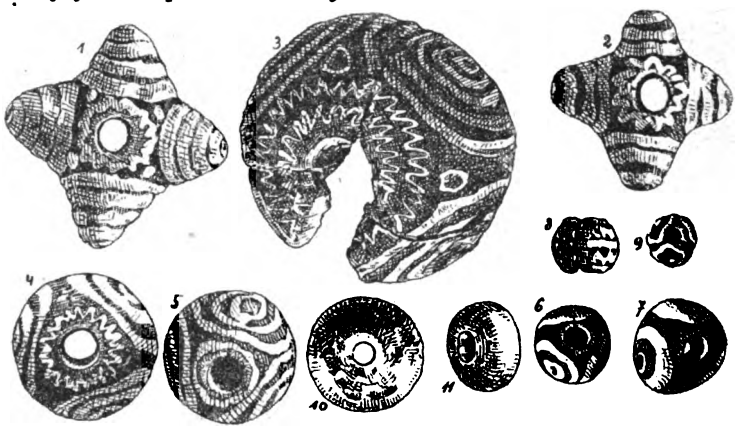

Sl. 28. **Predmeti iz stakla i staklene mase iz prethistorijskoga groblja kod Smiljana.** 4/5 nar. vel.

Nakit br. 7 na sl. 26, koji se je valjda nosio kraj ušiju, našao se je u Prozoru u mnogo primjeraka. Nešto ih se našlo u Vrepcu, a u novije doba ih se našlo i na nekim drugim mjestima. Jedan cijeli komad i jedan ulomak našli su se u Širokoj Kuli kod Gospića[1]. Nakit br. 1 na istoj slici nije valjda ništa drugo, nego privjesak sa fibule, mnogo nas sjeća na jedan privjesak na fibuli iz Jezerina[2].

Zanimive su velike bronsane karike, koje su usukane kao uže (sl. 25 br. 1 i 2). Iz Prozora je poznato ovakovih karika nekoliko komada. Ljubić[3] ih

[1] Hoernes, Urgesch. d. bild. Kunst in Europa Taf. X.

[2] Ljubić, Popis arheol. odjela nar. muz. I 1 tab. XXII.

[3] Radimsky u bos. Glasniku 1904 tab. XVIII 7.

[1] Brunšmid nav. mj. str. 68 br. 10.

[2] Radinsky nav. mj. str. 298 tabla XV 1.

[3] Popis I 1 str. 111 i tabla XVII br. 39 i 41

Digitized by Google

je opisao kao »ogrljaje« i misli, da su se nosile na vratu. To će se moći reći samo za široko otvorene komade, koji su se valjda pod vratom nosili. Ja sam onih 7 komada od tanje žice (br. 2) našao na mrtvačkoj glavi. Biti će, da su se te karike prišivale na kape, koje su za to morale biti od čvršćega materijala. Deblja karika nije se našla kraj kostura, ali se i ona već radi svoga eliptičkoga oblika nije mogla nositi na vratu, nego valjda direktno na kosi. Ovakovih se debljih karika našlo u novije doba u sličnim grobljima u okolici Otočca, te su se i tu našle na glavi.

Bronsanih se igala u ovom groblju našlo dvije vrsti (sl. 26 br. 10 i 12), a obje su vrsti iz naših i okolnih nekropola iz istoga vremena poznate u mnogo primjeraka. Bronsanih dugmeta raznog oblika i veličine (sl. 26 br. 3—6) našlo se je i u drugim sličnim grobljima u dosta velikom broju. Svi u Smiljanu nađeni oblici poznati su i iz Prozora a i sa drugih mjesta.

Staklenih je zrna bilo veoma malo; a nekoliko ih je bilo iz zelenoga stakla, nekoliko iz plavoga, tri sitna zrna bila su žuta. Zrna iz staklene mase imala su u glavnom dvojak oblik; jedna su imala četiri šiljka, a druga su bila okrugla i nešto sploštena. Sva su načinjena iz tmaste mase, a ornamenti su se načinili tako, da se je u prije izdubljene pukotine ulila žuta masa. Ornamenti su i tu kao i svagdje na drugim predmetima, gdje ih ima, veoma jednolični: cikcaklinija i koncentrični krugovi, kojima je središte označeno točkom.

Privjesaka i zrna od jantara našlo se je kao obično u tim grobljima veoma mnogo. Neki komadi sa fibula su veoma veliki, a neki su samo od njih urešeni već spomenutom vrsti ornamenta.

U glavnom se može reći, da smiljansko groblje nije pružilo novoga materijala za proučavanje naroda, kome su nadeni predmeti nekada pripadali; ono je tek jedno od neznatijih groblja, što su se u ličko-krbavskoj županiji do sada konstatovala. Jedna nedavno izašla radnja o hallstattskoj perijodi[1] stavlja ova groblja, od kojih su do sada glavni poznati reprezentanti Prozor i Jezerine, u vrijeme od 400—100 prije Isusa. Ako bi ovo mnijenje bilo ispravno i ako bi se smiljansko groblje moralo datirati u to vrijeme, onda bi se prije moglo reći da je ranije nego kasnije. U ostalom se o prethistorijskoj naselbini u Smiljanu, na koju se odnosi ovo groblje, još ne može reći zadnja riječ. Seljaci su mi pripovijedali, da su i na susjednom zemljištu izoravali sličnih predmeta, a na jednom komadu zemljišta, koje se ne obrađuje, vidio sam sličan humak, koji bi mogao biti ovakovo groblje. Možda će se kasnije na tom mjestu moći rad nastaviti.

Dr. V Hoffiller.

[1] Hoernes Archiv f. Anthropologie N. F. III. str. 281.

Digitized by Google

OLOVNA PLOČICA SA RELIJEFOM IZ DIVOŠA.

Članak o olovnoj pločici sa zavjetnim relijefom iz Srpske Mitrovice u ovoj svesci »Vjesnika« završuje sa željom, da bi se našao spomenik ove vrsti, na kojem bi bilo više toga prikazano, tako da bi se moglo doći do sigurnijih rezultata. Ova se je želja ispunila prije nego se je moglo i misliti. Ravnateljstvo arheološkoga odjela narodnoga muzeja saznalo je već pred više vremena, da se je u Divošu našla ovakva olovna pločica, koja je kasnije došla u posjed mitrovačkoga trgovca Krstonošića. Posredovanjem mitrovačkoga povjerenika nar. muzeja I. Velikanovića uspjelo je ovu pločicu nabaviti za narodni muzej.

Pločica (sl 29) je ljevena iz olova, 122 mm visoka, 96 široka, a 328 grama teška. Dosta je dobro sačuvana, te se pojedine figure dobro raspoznaju. U glavnom i ova pločica ima četverokutan oblik, a samo gore ima tri nastavka, po jedan u sredini i sa svake strane. Jasnim povišenim crtama razdijeljena je pločica u tri horizontalna polja. U gornjem je polju prikazan poznat prizor. U sredini stoji napred okrenuta ženska matronálna figura, odjevena u dugo nabrano donje odijelo, preko koga je prebačeno gornje odijelo sa rukavima. Figura je obim rukama podigla prednji dio gornje haljine, kao da u njoj nešto drži. Sa obje strane njezine glave nalazi se po jedan predmet, koji će se možda moći tumačiti kao svjetiljka. S lijeve i desne strane ide prema njoj po jedan jahač. Lijevi ima na glavi šiljatu kapu, a konj mu stoji na čovječjem tijelu, koje leži na leđima sa rukama na trbuhu. Desni je jahač gologlav, a konj mu stoji na ribi. Oba su jahača odjevena u kratko nabrano odjelo, koje, kako se čini, ima rukave, a iza plećiju im u zraku lepršaju kratke hlamide. Obojica pružaju desnu ruku prema ženskoj figuri, koja stoji među njima. Kraj glave svakoga jahača prikazana je jedna zvijezda. Za lijevim jahačem stoji poznata figura: prema sceni okrenut vojnik u potpunoj odori sa štitom u ruci. Njemu na desnoj strani odgovara ženska figura u dugoj odjeći, koja adorirajući diže desnu ruku u vis. Nad svakom od ove dvije figure prikazana je po jedna životinja. Nad vojnikom je jedna veoma loše prikazana, kako bježi na desno. Možda se ima pomisliti na lava. Životinja nad ženskom figurom također je veoma loše prikazana, ali se nekom vjerojatnošću može reći, da je pijetao.

Druga zona prikazuje opet poznate prizore. Lijevo je drvo, a na njemu obješena životinja bez glave. Jedan joj muškarac para trbuh, a drugi muškarac sa ovčijom glavom promatra taj čin. Na podu stoji posuda, u koju se hvata krv zaklane životinje. U sredini sjede oko prostrtoga stola tri figure. Lijeva i srednja figura su sigurno muškarci; desna bi mogla biti ženska. Figure sjede na sjedalu, koje valjda ima polukružan oblik, a pokriveno je jastucima. Stol je pokriven stolnjakom, u kom je, kako se čini, uvezen vijenac, a osim toga je

Digitized by Google

urešen resama. Na stolnjaku je velika plitka zdjela sa tri ručke, a na zdjeli je pečenka. Sve tri figure drže u ljevici čašu, desnom se rukom srednja figura hvata za glavu, a ostale dvije hvataju desnim rukama za zdjelu.

S desne strane dolaze prema sredini tri naga muškarca. Prvi pokazuje desnom rukom prema grupi u sredini. Sva tri se drže za ruke.

U donjem redu ne nalazimo ništa neobična. Prikazano je od lijeva na desno: tronožan stol sa pečenom ribom, zatvorena amfora sa dvije velike ručke, a do nje lijevo sjedeći lav a desno zmija, te desno prema sceni okrenut pijetao U pozadini stoji lijevo iza lava i desno iza pijetla po jedau kandelabar sa svjetiljkom. Između pijetla i zmije opet je prikazan predmet, koji se je dosada ſrazno tumačio.

Sl. 29. **Olovna pločica sa relijefom iz Divoša.**

Sada se, kako mi se čini, može sigurno reći, da je to kornjača. U mitreju, što se iskopao u Optuju, našla se jedna ara posvećena Mithrasu, koja je na lijevoj i desnoj strani urešena relijefima. Na lijevoj je strani prikazan pijetao, koji stoji na kornjači (sl. 30)[1]. Po tom se može reći, da je i kornjača preuzeta iz Mithrasova kulta. Na nekim je olovnim pločicama kornjača dva puta prikazana i to desno kraj pijetla i lijevo između stola i zmije. Čini se, da je to učinjeno radi simetrije.

[1] Gurlitt Mitth. d. Centr. Comm. 26 (1900) str. 92 i d. Jahreshefte d. österr. archaeolog. Inst. II (1899) Beiblatt str. 97 i d. C I L III Suppl 14357. 27. Relijefi su na obim stranama are loše opisani. Fotografiju mi je dao g. Abramić, koji će naskoro o optujskom mitreju u Mitth. d. Centr. Comm. opširnije pisati.

Digitized by Google

Sve ove scene nisu više prikazane unutar edikule sa polukružnim svodom. Od te su ostala samo dva poput vijka uvijena stupa sa kapitelima, koji su urešeni duguljastim lišćem. Ovi su kapiteli u istoj crti sa glavama figura u gornjem redu. Odmah nad tim su spomenuti nastavci, koji su također urešeni relijefima. U sredjem je nastavku prikazan napred okrenut Sol na četveropregu. Od boga se vidi samo gornji dio tijela, koji je odjeven nabranim odijelom, koje valjda ima rukave. Glava je Solova ovjenčana sunčanim zrakama. U lijevoj ruci drži bog kruglju, a u desnoj bič. Od kola se vidi prednji dio. Konji bježe prema gledaocu, a to je prikazano tako, da je jedan par okrenut na lijevo, a drugi na desno. Stražnji je dio njihova tjela izostao. Pod glavom svakoga konja prikazana je po jedna zvijezda.

U dva okrajna nastavka prikazano je po jedno poprsje. Lijevo je poprsje muškarca za kratkom podrezanom kosom i golobradim licem. Nad glavom se vidi zvijezda, koja donekle naliči na cvijet. Lijevo se vidi baklja, koja se ima pomisliti u lijevoj ruci figure. Sasvim je sigurno, da je to poprsje Solovo, prema tome je Sol na ovoj pločici dva puta prikazan. Njemu odgovara na desnom nastavku poprsje Lunino sa dugom kosom i polumjesecom sa zvijezdom na glavi. Kraj njezinoga lijevoga ramena vidi se baklja, što ju božica drži u lijevoj ruci.

Sl. 30. Relijef na žrtveniku iz Optuja.

Od ovoga oblika olovnih pločica sa misterijskim relijefima bio je dosele poznat samo jedan fragmenat, koji se je našao u Öcsény-u u Ugarskoj, a sada se nalazi u szegszárdskome muzeju, a sačuvana su donja dva reda figura[1]. Da je taj fragmenat pripadao sasvim sličnoj pločici, o tome ne može biti nikakve sumje, a moguće je i to, da su oba komada ljevena u isti kalup Nešto novoga bi prema tome mogli tražiti samo u gornjem redu, a tu nam nije prikazana ništa nova, što bi bilo važno za tumačenje ovih pločica.

Svakako je ova pločica iz Divoša za sada najljepša i najveća od dosele poznatih olovnih pločica sa relijefima sličnoga sadržaja.

Zanimivo je, da se je u zadnje vrijeme našao još jedan spomenik, koji nam znatno olakšava tumačenje ovih spomenika. Hampel, koji se je do sada u glavnom morao zadovoljiti time, da razvrsta razne oblike ovih spomenika, mogao je sada objelodaniti jedan spomenik, koji je za naše znanje o kultu Kabira u podunavskim krajevima veoma važan[1]. To je kamena pločica sa relijefom okrugla oblika sa promjerom od kojih 15 cm. Ova je ploća razdijeljena povišenim crtama na tri zone. U gornjoj je zoni prikazano nešto neobična. U lijevom i desnom kutu vide se dva nejasna poprsja, valjda Sol i Luna. U sredini su tri poprsja sa šiljatim kapama, koja se ne dadu tumačiti. Lijevo do njih stoji ženska

[1] Hampel, Arch. Ért. 1902 str. 366; 1903 str. 351. Budapest régiségei VIII str. 44.

[1] Arch. Ért. 1905 str. 127.

Digitized by Google

figura iza tronožnoga stola, a kraj stola sjedi muškarac. Desno nosi jedan muškarac ribu prema sredini. U srednjem redu je prikazana poznata scena: ženska figura između dva jahača i dva adoranta. Ovdje je razlika u tom, što ženska figura stoji iza stola, na kome leži riba. U trećem je redu prikazan dosele nepoznat prizor. U sredini su tri muške figure, od kojih je srednja gola, a dvije skrajnje imaju šiljate kape, kratak hiton i kratke hlamide. Ova dvojica hvataju se za ruke trećega, koji stoji sa raskrečenim nogama. Lijevo promatra prizor nejasno prikazana ženska figura, a desno su dvije životinje.

Ovaj je komad za to zanimiv, što nam je sada jasno, da ženska figura u sredini dočekuje jahače sa nekom hranom. Osim toga nam je sada sasvim jasno, da se ove pločice odnose na kult Kabira, jer nam je na ovom spomeniku prikazano ubojstvo jednoga Kabira po ostaloj dvojici, kako nam je to sa nekih drugih spomenika poznato. A sada, kada znamo, da je kult Kabira u našim krajevima poznavao tri Kabira, onda možemo i na pločici iz Divoša tumačiti srednji red figura drugačije, nego dosad. Lijevo je prikazano čišćenje, a u sredini valjda gozba poslije čišćenja. Za gole tri figure, što idu s desna prema stolu, moći ćemo sada reći, da su božanske, dočim to za osobe oko stola ne možemo reći, jer se mijenjaju; katkada su muškarci, a katkada muški i ženske.

Tako su nas ova dva najnovija spomenika opet dovela za korak dalje, a nade je, da će pomno proučavanje i sravnjivanje poznatih komada dovesti i do povoljnijih rezultata.

Dr. V. Hoffiller.

Digitized by Google

STARINE RANIJEGA SREDNJEGA VIJEKA IZ HRVATSKE I SLAVONIJE.

I.

Fibule iz doba seobe naroda u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu.

U hrvatskom narodnom muzeju nakupilo se je tečajem vremena više raznolikih starinskih nakita, koji su si po oblicima i dekorativnim elementima srodni, a za koje se je ustanovilo, da potječu iz najranijega doba srednjega vijeka. Možda ne će biti samo puki slučaj, što se je na takove predmete dosele naišlo samo na raznim mjestima po srijemskoj županiji i osim toga samo još u Sisku. Za sada se ipak iz toga još ne će smjeti nikakovi zaključci stvarati, jer nije isključena mogućnost, da se ipak gdjegod još koji primjerak pojavi. I onako drugi hrvatski predjeli osim jedino još ličko-krbavske županije nisu u zbirkama narodnoga muzeja baš obilno zastupani, pa se u našem poznavanju njihove prošlosti može koješta toga promijeniti, kad iz njih stanu starine pritjecati.

Među spomenutim predmetima narodnoga muzeja osobito se ističu, bilo po vrijednijoj kovini bilo opet po dosta bogatoj dekoraciji, neke velike kopče za odjeću, koje su već u staro doba morale imati neku veću vrijednost, te ih si sigurno nije svaki smrtnik tako lako mogao da priušti, nego samo imućniji i odličniji svijet. Po gotovo nije vjerojatno, da bi sirotinja mogla takove nakite prilagati u grobove pokojnicima, gdje bi, u koliko se to dalo predviđati, bili za uvijek izgubljeni. Po svojim oblicima i po dekoraciji ovi se nakiti najranijega srednjega vijeka znatno razlikuju od rimskih kopča, kojih se u hrvatskim krajevima u najraznoličnijim oblicima veoma mnogo iskopava. Pričinja se gotovo, da su te kopče nastale u udaljenim krajevima onkraj meda rimske države i kao da uzorci klasičnih kultura nisu na razvijanje njihovih oblika imali znatnijega upliva.

Starinama ranijega srednjega vijeka, o kojima ću ovdje da govorim, u najnovije su se doba bavila dva strana učenjaka. Šveđanin Bernhard Salin[1] u svojem djelu proučava typologiju i ornamente germanskih kovnih predmeta iz IV—XI. vijeka. Madžar Josip Hampel, profesor arheologije na sveučilištu i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Budimpešti u svojem[2] opet pred-

---

[1] Die altgermanische Thierornamentik. Njem. prevod od J. Mestorf. Stockholm 1904.

[2] Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905. u 3 sveske. Od toga je djela prije u 2 sveske izišlo i madžarsko izdanje pod naslovom: A régibb középkor (IV X század) emlékei Magyarhonban. Budapest. I. sv. 1894. II. sv. 1897.

Digitized by Google

očuje starine iz Madžarske iz razdoblja od IV—X. stoljeća, t. j. do onoga vremena, kada no se u Panoniji i susjednim predjelima stalno nastaniše Madžari. I u jednom i u drugom djelu a najviše u Hampelovom, ima mnogo analogija sa stanovitim predmetima iz Hrvatske i Slavonije, tako da je sasma sigurno, da su te zemlje u kasnije doba staroga vijeka i u najranijoj fazi srednjega, stojale pod dojmom iste neke kulture, koja no je u to vrijeme vladala u Ugarskoj, u Erdelju i u južnoj Rusiji. Ta se srodnost najviše raspoznaje, ako se sravne oblici kopča za odjeću, što su u svim tim zemljama u to vrijeme u porabi bili, a od kojih ovdje priopćene slike predočuju primjerke iz Hrvatske i Slavonije.

Prouča li se prošlost tih zemalja u V. i VI. stoljeću, o kojima se kod upitnih nakita radi, izići će na javu, da svi ti ukusni proizvodi prastaroga umjetnoga obrta moraju biti u nekom snošaju sa Istočnim Gotima i Gepidima, dva jaka germanska naroda, koji su u Panoniji i Daciji kroz nešto više od jednoga stoljeća stanovali. Jedni i drugi su negda prebivali u južnoj Rusiji. Došav pod vlast Huna, bili su u Attilinoj pratnji, kada je taj »bič božji« prolazio raznim evropskim krajevima. Iza niegove smrti (453) oslobodiše se hunskoga ropstva. Gepidski kralj Ardarich pobjedi Hune na Netadu u Panoniji i zauzme Potisje, njihovu dotadanju postojbinu. Huni se na to vratiše na istok u zemlju Istočnih Gota, koje stadoše jače gnjesti, a to ove potakne, te se iseliše iz svoje domovine. Dozvolom Rimljana koji im za to obećaše plaćati godišnji danak, naseliše Panoniju, preuzev obvezu da ju brane. Gotski kralj Valamer sa većim dijelom naroda naseli se između Šarviza i Rabe, a njegova braća Theodemer i Videmer nastaniše se prvi oko nižiderskoga jezera a drugi u Hrvatskoj između Drave i Save. Ali već iza jedva 20 godina moradoše se Goti poradi raznih nepovoljnih prilika iz Panonije seliti. Jedan dio krene pod Videmerom u Italiju i Galliju, gdje se je sjedinio sa Zapadnim Gotima i u njima nestao. Drugi pod Theodemerom, kojega je na skoro naslijedio njegov sin Theoderich (Veliki) ode u Moesiju, gdje je, uz neprestane borbe sa Bizantincima i Germanima i drugima, ostao 14 godina Godine 488. krene Theoderich u sporazumku sa bizantinskim carem Zenonom sa cijelim svojim narodom u Italiju. Na svom putu iz svoje prijestolnice Novae preko Nikopola, Singiduna i Sirmija, morao se boriti protiv Bugara, Sarmata i Gepida, ali je sve njihove navale sretno suzbio. Osvojiv Odovakarovu državu, držao je pod svojom vlašću i Dalmaciju i Panoniju, ali iza njegove smrti (526) u brzo izgubiše Istočni Goti istočne dijelove potonje pokrajine, koje im preoteše Gepidi.

Gepidi su već u sedamdesetim godinama V. stoljeća ratovali protiv Istočnih Gota radi Panonije, ali im je sreća slabo poslužila. Tekar kada ovi odoše u Moesiju (oko 474), zapremiše Gepidi njihovu zemlju i zadobiše važni Sirmium. Kod toga ih je mješta g. 489 pobijedio Theoderich, kada su mu htjeli zakrčiti prolaz u Italiju. Jedan dio Gepida priključi se pobjeditelju i pođe s njime u Italiju, a drugi moradoše ostaviti Panoniju. Rado bi Gepidi opet bili zaposjeli Srijem, ali im to za Theoderichova života ne pođe za rukom. Iza njegove smrti stadoše uspješno provaljiti preko Dunava, a oko g. 530 osvojiše Sirmium i njegovu okolinu.

Digitized by Google

Taj je uspjeh po Gepide imao veoma nepovoljnih posljedica. Car Justinijan ne samo da im je radi toga ustegnuo danak, što im ga je dotle plaćao, nego se je i pobrinuo, da im nađe protivnika među njihovim srodnicima. Našao ih je u plemenu Langobarda, koje je u više mahova kroz 30 godina protiv Gepida ratovalo, dok ih nije posvema uništilo. Konačno se je bio složio langobardski kralj Alboin sa Avarima. Dok su ovi pustošili neke pogranične krajeve gepidske, zametnu se između oba germanska naroda veoma krvava bitka, u kojoj je gepidski kralj Kunimund sa većim dijelom svoje vojske poginuo (567). To je bila propast gepidske države. Ono malo Gepida, što je preostalo, većim dijelom pođe sa Langobardima u Italiju, a onih, što ostadoše u zemlji, nestade bez traga među Avarima i drugim pridošlim narodima.

Jedini spomen na svoj boravak u hrvatskim zemljama ostaviše ovi germanski narodi u ono nekoliko nakita hrvatskoga narodnoga muzeja, što su ih — valjda sve — svojim mrtvacima u grobove metnuli bili. Sudeć po gore navedenim podacima, bilo bi vjerojatno, da su ti predmeti, u koliko su iz Srijema, prije gepidski nego li gotski. Kod sisačkih opet nebi Gepidi ni dolazili u kombinaciju, jer donle njihova vlast nikada nije sizala. Ali sami predmeti to ovako ne potvrđuju. Med njima se ne raspoznaje gotovo nikakova ili barem nikakova bitna razlika, pa je prema tome jasno, da su germanski narodi u području srednjega Dunava u V. i VI. vijeku izvodili u glavnom sasma nalične umjetno-obrtne proizvode.

Među nakitima, kojih je naravno najviše, najobičniji su one kopče, kojima sačinjavaju glavicu i nožicu urešene ili neurešene pločice, spojene jedna s drugom oblučnim vratom. Početne oblike tim kopčama nalazi Salin u fibulama sa previnutom nožicom sa poluotoka Krima u južnoj Rusiji, za koje on drži, da su možda germanskoga porijetla. Konstatovao je, kako su se razvile, pa opaža, da su se iz južne Rusije dvojakim smijerom raširile i u druge predjele Europe, i to zapadnim u južnu i zapadnu Europu i sjeverozapadnim u sjevernu Njemačku pa sve do Skandinavije. Kod južnogermanskih fibula sa pločastom glavicom i nožicom razlikuju se dvije glavne skupine. Kod jedne, kojoj su se najprimitivniji oblici našli u južnoj Rusiji, glavica su i nožice načinjene od iskovana kovnoga lima. Mnogo je veća druga skupina ljevenih fibula, kojima nožica veoma često završuje više manje degenerisanom životinjskom glavom. Zaglavna pločica ima na vanjskom rubu kao ukras tri ili više dugmeta, pupoljaka ili plosnatih nastavaka, što je u ostalom bilo u porabi i kod prve skupine. Najljepši primjerci ljevenih fibula našli su se u austro-ugarskoj monarhiji, pa je stoga opravdan nazor, da su u doba, kada su te fibule nastale, germanska plemena u Podunavlju i Erdelju vršila neki veći upliv na razvijanje njihovih oblika.

Među fibule prve skupine spadaju dva skoro sasma jednaka velika srebrna primjerka iz Iloka, od kojih potpuniji u slici 31. s prijeda i s naličja u $^2/_3$ naravne veličine priopćujem. Našao ih je u rujnu 1883. gimnazijalac Josip Kindel na ledini uz drum prigodom kopanja zemlje za navažanje, a bile su samo 0·3 m u zemlji. Po izvještaju muzejskoga povjerenika M, Bišćana, koji je vlasnika sklonuo, da te kopče narodnomu muzeju daruje, nije se uz nje našlo nikakovih drugih predmeta, a izvještaj ne spominje niti to, da li su se uz nje našli ostanci čovječjih

Digitized by Google

kostiju. Vjerojatno je u ostalom, da je tomu tako bilo, t. j. da iločki par fibula potječe iz groba, kojemu bi se po njima moglo doba ustanoviti sa V. stoljećem ili početkom VI.

Iločke su kopče veoma dobro sačuvane i samo na donjem kraju nožice oštećene. Na ovdje naslikanom primjerku tamo je samo nešto malo okrnuto,

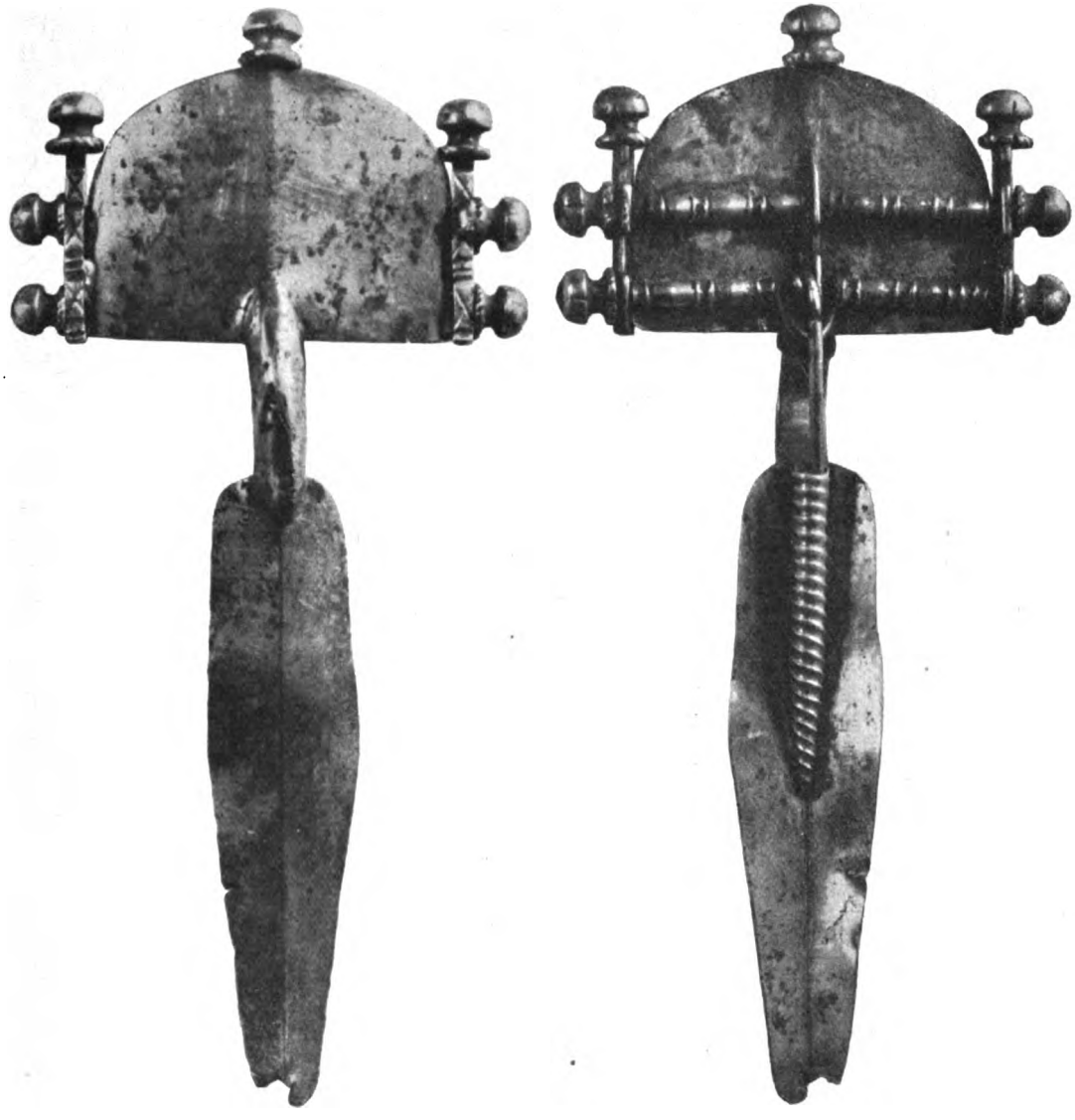

Sl. 31. **Srebrna fibula iz Iloka.** $^2/_3$ nar. vel.

dočim kod drugoga u stranim publikacijama više puta reproduciranoga komada[1] manjka oveći komad, koji se je uslijed svijanja odlomio, valjda onda kada se je

B. Salin n. d. str. 17 br. 25. — J. Hampel u Arch. ért. VI 1886 str. 27. Isti A régibb középkor I. t. VIII Isti Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I. str. 313 (sa sl.). II. str. 6, III. t 8.

Digitized by Google

kopča našla. Duljina obijuh komada iznosi 221, odnosno 212 mm. Glava kopča sastoji od polukružne neurešene ploče, načinjene od 2 mm debeloga iskovanoga srebrnoga lima sa rebrom po srijedi, koje se jedva zamjetiti može. Ovu ploču spaja čvrst polukružni, gore ponešto splošteni vrat sa dugoljastom uskom nožicom, koja je također od 2 mm debela srebrna lima načinjena. Nekako na sredini je najširа, dalje dole postaje užom a završuje zaobljeno. Nije ravna nego poput žljeba udešena, tako da na gornjoj strani cijelom duljinom ima ojaču brid. Zaglavnu ploču s desna i s lijeva završuje po jedna letvica, urešena na prednjoj strani unakrštenim diagonalnim potezima — po tri na svakoj strani —, a povrh i ispod ovih horizontalnim žljebovima, kojima se broj mijenja od 1—3. Na vrhu letvica i na vrhu fibuline zaglavne ploće pričvršćeno je na srebrnim nastavcima po jedno odebelo dugme gljivina oblika sa nazupčanom nožicom. Po jedan par horizontalno smještenih jednakih dugmeta nalazi se postrance na svakoj od one dvije letvice. Kroz te letvice i jedan na sredini zaglavne ploče odozdol prikeljeni grebenasti nastavak prolazile su dvije srebrnim astragalnim cijevima obložene željezne šipke, na koje je na svakoj strani po jedno od tih dugmeta nataknuto. Donja je šipka prolazila i kroz zavoje na gornjem kraju zafrkane igle od debele srebrne žice, kojoj se je šiljak zakopčavao u špiralno nažljebljenoj prema donjem kraju zašiljenoj cijevi, koja je pri gornjem kraju donjega lica nožne pločice prikeljena i na jednoj strani narezana Gornja željezna šipka kod zapinjanja kopče nije ispunjavala nikakove praktične svrhe.

Srodan iločkim fibulama jedan je mali srebrni komad iz Novih Banovaca na Dunavu, sjeverno od Zemuna (sl. 32, 1). Manjka mu od prilike polovina dugoljaste nožne pločice, pa je ovako 41 mm dug. Na donjoj strani zaobljene zaglavne pločice prikeljen je po sredi nastavak, kroz koji prolazi žicom obavita šipka, a na ovu je nataknuta u gornjem dijelu špiralno smotana srebrna igla sa donjom tetivom. Na krajevima šipke i na gornjem produljenju nastavka nataknuto je po jedno dvočlano nesastavljeno dugmence, a komad deblje žice obuhvaća i donji kraj oblučnoga plosnobridoga vrata, koji spaja zaglavnu pločicu sa nožicom. Obje te pločice na sredini su neznatno nadignute. Kukasto svinut nastavak, koji je na donjoj strani nožice nesimetrično prikeljen, služi za zapinjanje igle.

Sličan je valjda bio sada manjkajući zapor i na druge dvije male fibule iz Novih Banovaca, koje su od lošije srebrne smjese izljevene. Na jednoj (sl. 32, 3) 54 mm dugoj, kojoj se je tijelo potpuno sačuvalo, završuje posve plosnata trouglasta zaglavna pločica sa tri plosnata nastavka, a duguljasta, dole uža nožica ima trouglast prerez. Srodan joj je drugi primjerak sa znatno višom trouglastom zaglavnom pločicom, na kojem je i nožna pločica bila sasma plosnata, ali veći dio potonje na sada još 31 mm dugom ovom primjerku manjka.

Prvoj skupini ovih fibula pripada još i jedan ulomak male bronsane fibule iz Siska (sl. 32, 2), koju je narodnome muzeju daravao g. Dr. Milan Šipuš, kr. javni bilježnik u Sisku. Manjka veći dio nožice, imao je zaobljenu zaglavnu ploču bez nastavaka, a manjkajući dijelovi za zapinjanje po svoj su prilici bili slični onima na novobanovačkim primjercima. Sadašnja duljina 32 mm.

Nešto češće našlo se je u Hrvatskoj i Slavoniji fibula druge skupine,

Digitized by Google

koje su ljevene i ponajviše ornamentima urešene. Na njima ima na zaglavnoj pločici tri ili više nastavaka, koji nisu drugo nego degenerisana dugmeta, a sličnim nastavkom ili degenerisanom životinjskom glavom obično završuje i nožna ploća. Veoma često su ove fibule načinjene od lošije srebrne smjese i pozlaćene a katkada su urešene granatima.

Sl. 32. Fibule iz najranijega doba srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije.
Br. 2, 4, 5 i 9 iz Siska, 1, 3, 6, 7 i 8 iz Novih Banovaca na Dunavu. Nar. vel.

Najljepši primjerci ove vrsti dvije su fibule, koje su se našle u jednom grobu u Zemunu, kada se je ljeti g. 1868. kopao temelj za novu glavnu i realnu

Digitized by Google

školu na glavnom gradskom trgu. Tom prilikom naišlo se na grobove sa ljudskim kosturima a u njima i na nekolike nakitne predmete, koje je gradski mjernik g. Steiner od radnika dijelom prekupio, dijelom uzeo. Po nalogu zemunskoga gradonačelnika, majora Gjure Bacha predao je starine uz odštetu vlastitih troškova muzejskom povjereniku Mijatu Stojanoviću, školskom nadzorniku i poznatom pučkom piscu, a ovaj ih otpravi kao svoj dar narodnomu muzeju u Zagrebu. Svi ti predmeti potječu iz jednoga ili više grobova iz doba najranijeg srednjega vijeka, od prilike iz početka VI. stoljeća poslije Krista. Među ostalim bio se našao i đerdan od zlatnih zrnaca, koji su radnici brzo porazgrabili, tako da se je za muzej moglo spasiti samo dva komada (sl. 33 gore). Šuplja jajolika zrna načinjena su od tankoga narebrenoga zlatnoga lima, koji je na krajevima udešen poput cijevčice. Jedno je 15 mm dugo, a drugo, koje se je raspucalo, 13 mm.

Lijep je predmet iz toga groblja srebrna pređica sa pojasa (sl. 33.) Debela ovalna karika okrugla je prereza. Trn, načinjen od trouglasto svedena srebrna lima, na donjem je kraju profilovan, a u gornjem se dijelu svija poput ptičjega kljuna, te je tamo na svakoj strani po jednom iskucanom pločicom urešen. Pređice se je negda držala sada odlomljena i na više mjesta okrhana ploča od 1 mm debela iskovana srebrnoga lima, koja je sa četiri čavla sa polukrugljastim glavicama bila na remen pričvršćena; dva od tih čavlića još su se na svom mjestu sačuvala. Cijela duljina pređice iznosi 97 mm.

Sl. 33. **Zlatna zrna iz niza i srebrna pređica iz jednoga groba u Zemunu.** Nar. vel.

M. Stojanović u svom dopisu spominje i »bakreni čavao 5 palaca dugačak, ozgor s deblje strane od dva uva, četverouglast«. Teško se je domisliti, kojoj je svrhi služila ta šipka, koja je samo dio nekoga predmeta, a nije ni sigurno, da li potječe iz ovoga groblja ili iz drugoga kojega vremena. Duljina u ostalom iznosi 105 mm, dakle samo 4 palca.

Najljepši predmeti iz toga zemunskoga groblja (ili možda samo groba) su dvije skoro sasma jednake fibule od lošije srebrne smjese. Gornja ornamentovana strana pokrivena je dobro sačuvanom pozlatom, od koje se je samo mjestimice malo olizalo. Jedna (sl. 34)[1] je čitava i 163 mm duga. Druga se je kod iskapanja prelomila, ali se je kasnije opet skeljila; duljina joj iznosi 162 mm. Polukružna zaglavna pločica, koja ima profilovano dugme na vrhu i po jedan plosnatiji pupoljak na stranama, urešena je sa

[1] Nacrt priopćen kod Salina str. 22 br. 41 kao tobože „iz Hrvatske".

Digitized by Google

12 lepezasto poredanih relijefnih poteza, koji su na gornjem kraju cikcakom i zaobljenim potezom među sobom spojeni. Šupalj plosnobrid polukružni vrat spaja zaglavnu ploču sa dugoljastom pločom fibuline nožice, kojoj se donji trouglasti

Sl. 34. **Pozlaćena fibula od srebrne smjese iz Zemuna.** $^{11}/_{10}$ nar. vel.

dio završuje degenerisanom životinjskom glavom. Na rubovima nožne ploče nalaze se dva para manjih kvržica a površina njezina urešena je dugim ravnim i manjim poput šesterostrukih zvijezda u nakrst složenim relijefnim potezima. Zapor

Digitized by Google

ovih fibula sjeća na zapor gore opisanih iločkih. I ovdje se na donjoj strani zaglavne ploče nalaze tri probušena ušičasta nastavka, kroz koje prolazi željezna šipka. Na pokidanom primjerku se vidi, da je ta šipka bila omotana špiralno uvijenim srebrnim limom i da je prolazila kroz zavoje željezne igle, koja je u gornjem dijelu bila onako sfrkana kao što su igle iločkih fibula i gore spomenute male novobanovačke. Od te igle sačuvalo se je na oba zemunska primjerka samo nešto malo željezne hrđe. Igla se je negda zapinjala u kukasto svinut nastavak, prikeljen blizu gornjega kraja nožne pločice. Kod čitavoga primjerka taj je nastavak od bronsanoga, a kod prelomljenoga, kako se čini, od srebrnoga lima načinjen.

Osim zemunskih ima narodni muzej jož tri fibule sa tri nastavka (pupoljka) na zaglavnoj ploči, ali ti mnogo manji komadi sasma drugačije izgledu. Najjednostavnija je jedna bronsana fibula iz Siska (sl. 32, 9). Vrat ovoga 49 mm dugoga primjerka sasma se neznatno uzdiže nad razinom skoro trouglaste zaglavne ploče i zaobljene rombične nožice, koje su obje ostale neurešene. Na zaglavnoj su ploči tri pupoljka a nožica završuje većim pupoljkom, koji zamjenjuje na tom mjestu običajnu životinjsku glavu. Sada manjkajući kukasti nastavak za zapinjanje igle bio je na nožici učvršćen u nekom zarezu, koji prodire skroz do površine. Od željezne igle sačuvala se je špirala sa donjom tetivom, učvršćena na samo jednoj ušici.

Lijepo sačuvani primjerak sl. 32, 4 također je iz Siska, a dospio je u muzej kao dar sa zbirkom starina pokojnoga Ljudevita Ivkanca, vjećnika banskoga stola. Izljevena je ta fibula od loše srebrne smjese, a duga je 55 mm. Na obodu polukružne zaglavne pločice, koja je urešena ravnim i špiralnim potezima, nalaze se tri pupoljcima nalična dugmeta. Niski svedeni plosnobridi vrat urešen je špiralama, a geometrijski ornamenti (ravni potezi, koji se sijeku) nalaze se na plosnato izljevenoj jajolikoj nožici, koja je omeđena niellovanim okvirom, a završuje nejasno ispalom životinjskom glavom. Cijela je površina bila pozlaćena, ali se je od pozlate samo malo sačuvalo. Zapor se je potpuno sačuvao. Na donjoj strani zaglavne pločice prolazi željezna šipka kroz dza ušičasta nastavka, a oko te je šipke smotana špirala željezne igle, koja zahvaća u kukasto svinut zapor, prikeljen na gornjem kraju fibuline nožice.

Opet je drugačija treća od tih malih fibula sa tri pupoljka, koja potječe iz Novih Banovaca (sl. 32, 6). Od loše je srebrne smjese i bila je pozlaćena. Odlomljena je životinjska glava na nožici i desni pupoljak na polukružnoj ploči; duljina iznosi još 45 mm. Na polukružnoj zaglavnoj pločici su dva špiralna poteza; neznatno uzdignut plosnati vrat duljinom ima dva žljeba. Nožna je pločica valjda bila trouglasta. Uz gornje njezine uglove nalazi se po jedan izdubljen okrugli nastavak, u kojima su negda bili sada manjkajući granati. Manji granati su možda bili u okruglim udubinama ornamenta, kojim je nožna pločica ove fibule urešena. Zapor je bio isto onakov kao na malo prije opisanoj sisačkoj fibuli, sa dva uha, ali se igla nije sačuvala, nago samo malo željezne hrđe posvjedočuje, da je i ovdje bila od željeza.

Ovoj je fibuli veoma nalična jedna iz Siska (sl. 32 br. 5), ali je na njezinoj polukružnoj zaglavnoj pločici pet pupoljaka. Životinjska glava nožne ploče

Digitized by Google

također je odlomljena; sadašnja duljina 55 mm. Materijal loša srebrna masa; pozlate se više ne raspoznaje. Na zaglavnoj i nožnoj ploči, koje su nazupčanim okvirima zaokružene, ima špiralnih ornamenata sa okruglim, zaobljenim i uglastim udubinama. U posebnim izdubljenim nastavcima uz duguljastu zaobljenu nožnu pločicu bila su negda umetnuta dva granata, koji su ispali. Vrat je nizak i ponešto sveden; na svakoj strani ima po tri uzduž zaparana plitka žljeba. Željezna igla, koja je ostavila tragova hrđe, bila je učvršćena u dva uha i zapinjala se u sličnu kuku kao većina drugih ovakovih fibula.

Da bude broj ovih fibula iz hrvatskih krajeva veći, navodim ovdje još i jedan primjerak iz Novih Banovaca, od kojega se je sačuvala samo ovalna plosnata nožna pločica sa gornjim krajem životinjske glave i sa dva nastavka za manjkajuće granate. Ornamenat na njemu sastavljaju dva šiljata ovala jedan u drugom. Ulomak radi svoje neznatnosti ovdje nije naslikan.

I od fibula sa pet nastavaka na polukružnoj zaglavnoj ploči čuva se u narodnom muzeju jedan lijep velik primjerak (sl. 35). Darovao ga je g. 1902. g. Stevan Strasser, ljekarnik u Srijemskim Karlovcima, a našao se je kratko prije toga pri rigolovanju u njegovu vinogradu na Rovinama, kat. br. 1582—1584, sjeverno od Karlovaca. U tom se je vinogradu naišlo na groblje od više nego 100 grobova sa kosturovima, a u jednom od njih je bila ova pozlaćena fibula od loše srebrne smjese. Duljina sada iznosi 178 mm, ali, kako manjka vršak srednjega nastavka na zaglavnoj pločici, mogla je biti od prilike za 2—3 mm veća. Polukružna zaglavna ploča urešena je lepezasto naredanim ornamentima od špiralno uvijenih akantovih hvoja, a isti se motiv u dvije simetrijski poredane polovine opetuje naokolo u obliku rastegnute špirale (laufende Spirale). Na obodu je okvir, urešen malim cikcak-potezima, gdje je iz udubina ispao niello, što se je negda tamo nalazio. Na rubu zaglavne ploče nastavljeno je pet plosnatih pupoljaka, u kojima se nalaze granati. Šuplje izljeven sveden plosnobrid vrat sa profilovanim krajevima veže zaglavnu ploču sa nožicom. I on je na obje strane urešen u dvije pole simetrijski naredanim rastegnutim špiralama. Duguljasta nožica prema donjem se kraju sužuje, a završuje degenerisanom životinjskom glavom, na kojoj su oči i nozdrve istaknute. Nožica je urešena ukusno udešenim raznolikim ornamentima, kojima je svima jedini elemenat špiralna hvoja; na dvije vanjske strane nalazi se negda niellovan okvir sa cikcakpotezima i po četiri nastavljene male okrugle pločice, u koje su bili umetnuti granati. Sačuvaše se samo prvi i treći na lijevoj strani. Najniži par tih granata bio je na proširenom a na jednoj i drugoj strani probušenom donjem dijelu fibuline nožice. Možda je taj dio imao da prikaže uši ili rogove životinjske glave, što se na kraju nalazi. Karlovačka se je fibula zakopčavala željeznom iglom, od koje je preostalo samo tragova hrđe. Bila je omotana oko željezne šipke, učvršćene u dva probušena ušičasta nastavka na donjoj strani zaglavne ploče, a zapinjala se u duguljast kukasto svinut treći nastavak blizu gornjega kraja nožice.

Iz Novih Banovaca tri su neznatnije nepotpuno sačuvane fibule sa pet nastavaka na polukružnoj zaglavnoj pločici. Igla je na sve tri jednako bila učvršćena na jednoj ušici na zaglavnoj pločici i zapinjala se u kukasto svinuti nastavak na nožici. Na jednom 49 mm dugom primjerku (sl. 32, 8) sa kratkim

Digitized by Google

skoro sasma sploštenim vratom. nalaze se na duguljastoj nožici postrance po tri manja nastavka a na kraju jedan veći. Kao ornamenat su poslužili na zaglavnoj

Sl. 35. **Pozlaćena fibula iz jednoga groba na Rovinama kod Srijemskih Karlovaca.** $^{9}/_{10}$ nar. vel.

pločici mali vertikalni potezi a na nožici horizontalni u odgovarajućim okvirima. Kod drugoga 40 mm dugoga primjerka (sl. 32, 7) na polukružnoj je zaglavnoj ploči pet kvržica, a površina mu je bila urešena emajlom, koji je većim dijelom

Digitized by Google

ispao; samo se vide dvije okrugle tamno smeđe pjege i nešto malo zelenoga emajla. Nožica nije pločasta nego u obliku narebrene šipke polukružnoga presjeka kao što je i vrat fibulin, koja dole završuje kao često većim nastavkom a ne glavom. Slična je valjda bila i nožica nepotpuna i oštećena srebrnoga primjerka, na kojem je na zaglavnoj pločici dvaputa špiralna hvoja izražena.

Sasma osamljeno stoji jedna mala bronsana fibula (sl. 36) sa trouglastom zaglavnom pločicom i rombičnom nožicom, koje obje završuju po jednim okruglim nastavkom. U obim pločama još se raspoznaju oveće udubine sa tragovima propala emajla; na zaglavnoj četiri trouglaste, na nožici četiri rombične. Vrat je oširok, sveden a uzdiže se podosta plosnatim lukom, na kojem je ures eliptična oblika. Zapor je bio slično udešen kao kod predidućih komada. Duljina 64 mm. Kupljena je od jednoga budimpeštanskoga antikvara u jednoj skupini rimskih predmeta, koji su nesumljivo iz Siska, tako da nema pravoga povoda, da se o sisačkoj provenijenciji ovoga komada sumnja.

Br. 36. **Bronsana fibula sa emajlom iz Siska.** N. v.

U ranijem srednjem vijeku nosila se kod germanskih naroda i jedna vrst fibula, koja je nastala iz kasnorimskih fibula u obliku slova T. Takovih se je fibula — ako i ne prečesto — naišlo i u germanskim grobovima u Madžarskoj; iz hrvatskih zemalja dosele nije još ni jedan primjerak poznat.

Ne javljaju se kod nas preveć često niti t. zv. životinjske fibule ovoga razdoblja. Sl. 37 gore prikazuje tri takove fibulice od dobroga srebra u naravnoj veličini. Komad po sredini ima oblik ptice; krila i rep su okrhani; duljina 35 mm. Onaj desno gore, 24 mm dug, najviše sjeća na muhu, dok bi se onaj lijevi (dulj. 25 mm) najprije mogao, držati kakovim cvijetom. Na donjoj strani tih fibula prikeljena su dva nastavka: jedan je probušen, pa je u njem željezna igla bila čavlićem učvršćena; zapinjala se je u kukasto svinut drugi nastavak. Sve tri ove fibulice našle su se u Novim Banovcima.

Br. 37. **Srebrne fibule. Donja iz Vinkovaca; ostale iz N. Banovaca.** Nar. vel.

Četvrti primjerak (sl. 38 dole), 26 mm dug, od lošega srebra, pozlaćen, sastoji od široke poput slova S savijene vrpce, kojoj su krajevi u neku ruku poput ptičjega kljuna svinuti. Površina je urešena ravnim i špiralno svinutim potezima a na dva mjesta je probušena. Na gornjem i donjem je kraju po jedan negda niellovan nastavak, koji podsjeća na glavicu od čavla, a ima da označi životinjsko oko. Zapor sa sada manjkajućom željeznom iglom bio je isti kao i na drugim životinjskim fibulama. Ova fibula potječe iz narodnomu muzeju darovane moje zbirke, a nabavio sam ju bio prije jedno 20 godina n Vinkovcima od jednoga zlatara, u kojega sam češće kupovao starina iz Vinkovaca i njihove okolice. Točniju provenijenciju mi nije znao kazati.

Digitized by Google

Veoma je srodna ovoj vinkovačkoj, druga jedna 27 mm duga mala fibula iz Novih Banovaca (sl. 38), koja izgleđe poput grčkog slova Є. I na njoj krajevi završuju kljunasto, i na njoj su na površini relijefni potezi i na oba kraja po jedan nastavak u obliku glave od čavla za veliko izbuljeno oko. Na donjoj strani se od željezne igle sačuvala dvostruka špirala sa donjom tetivom.

Dr. Jos. Brunšmid.

Sl. 38. **Fibula iz N. Banovaca.** Nar. vel.

Digitized by Google

GLAVNA SKUPŠTINA HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA

držana dne 4. svibnja 1905. u ravnateljskoj pisarni narodnoga arheološkoga muzeja.

Predsjednik: Dr. Isidor Kršnjavi.
Zapisnik vodio: Dr. Viktor Hoffiller.
Predsjednik otvara skupštinu u 11 sati ovim govorom:

Slavna glavna skupštino!

»Hrvatsko arheološko društvo« postoji pod ovim imenom već nešto više od četvrt stoljeća. Čini mi se zato, da mi ova glavna skupština daje zgodnu priliku, da se u kratko osvrnem na rad društveni u tom razdoblju.

U odborskoj sjednici »društva za jugoslavensku povijest i starine« od 18. travnja 1878. zaključilo se je pod predsijedanjem Ivana Kukuljevića, da se to društvo ima razići, a da se društvena imovina u smislu pravila ima predati arheološkome odjelu narodnoga muzeja. Ali u glavnoj skupštini »društva za jugoslavensku povjest i starine« od 13. lipnja 1878. predložio je Ljubić, da se društvo ne raziđe, nego da samo suzi svoj djelokrug. Taj je predlog primljen, te je izabran novi odbor. Predsjednik mu je bio Kukuljević, potpredsjednik Ljubić, tajnik sam bio ja, a blagajnik Lobmayer. Odbornici su bili Deželić, Lopašić, Klaić i Tkalčić.

U odborskoj sjednici od 16. lipnja iste godine zaključeno je, da se vlada zamoli, neka dozvoli promjenu imena u »hrv. arheol. društvo« i da se počme izdavanjem »Vjesnika hrvatskoga arheološkoga društva«. Visoka kr. zem. vlada dozvolila je otpisom od 25. srpnja 1878. broj 13.803 promjenu imena društvenog, a »Vjesnik« je 1879. počeo izlaziti, te je izašlo do 1892. četrnaest svezaka pod uredništvom Šime Ljubića. Te godine pošao je Ljubić u penziju, a u muzeju i društvu nastala je stanka, jer je vis. kr. zem. vlada sklonula prof. Brunšmida, da pođe u Beč i da svoju liepu kvalifikaciju nadopuni, što je ovaj s najvećim marom i učinio. Kad je prof. Brunšmid svršio stručne studije, namješten je za profesora arheologije i za direktora muzeja, te je započeo svoj uspješni rad u muzeju, na sveučilištu i u arheološkom društvu.

Godine 1895. vis. je kr. zem. vlada dopitala arheološkome društvu za izdavanje »Vjesnika« 1200 kruna, ali je ta subvencija slijedeće godine obustavljena. Kasnije je društvo ipak dobilo barem polovicu, t. j. 600 kruna, a sada je visoka kr. zem. vlada tu svotu povisila na 700 kruna. Da je s ovom malom subvencijom arheološki »Vjesnik« u lijepom velikom formatu, urešen mnogim ilustracijama, a krcat izvrsnim radnjama, mogao izlaziti, to je velika zasluga prof. Brunšmida, koji je u tu svrhu i materijalnih žrtava doprineo. Nova serija »Vjesnika« dostojna je i po sadržaju i po formi svakoga arheološkoga društva i muzeja. U tome su »Vjesniku« opisani i naslikani najvažniji predmeti našega muzeja, a među njima i krasna Nugentova zbirka, koju je vis. kr. zem. vlada god. 1894. za 40.000 kruna kupila, a tim učinila naš muzej glede kamenih kipova u austro-ugarskoj monarhiji prvim muzejem iza bečkoga. U ovo doba nabavila je također vis. kr. zem. vlada Cattijevu zbirku mletačkih i dalmatinskih novaca za 12.000 kruna; zbirku arpadovskih novaca kneza Montenuova za 8400 kruna, a medalja za 4000 kruna.

Poslije toga slabo se množila muzejska zbirka ni kupovanjem ni iskopavanjem u velikom stilu, kako se primjerice iskopava u Bosni.

Sredstva muzeja i arheološkoga društva preneznatna su.

Naše je društvo podupiralo u svoje vrijeme lokalno društvo „Siscia", pa je odanle i došla u muzej krasna zbirka. U Mitrovici zapeo je svaki znatniji rad na tom polju. Mitrovčani zapriječili su, da se starine iz nekadašnjega Sirmija prenesu u narodni muzej. Predmeti,

Digitized by Google

već ukrcani u lađu, morali su se iskrcati, ali Mitrovica nije ispunila svoje obveze: da će sagraditi lokalni muzej i da će sama provesti opsežna iskopavanja. Društvo je nadalje podupiralo iskopavanje u St. Jankovcima i u Novaku, a kasnije žrtvovalo razmjerno znatnu svotu za iskopavanja u Bijelom brdu, za koja je još godine 1895. i zem. vlada 1200 kruna doznačila.

Društvo je podupiralo za okolicu grada Zagreba vrlo važna iskopavanja u Stenjevcu, gdje je društvu na ruku išao inteligentni i revni župnik g. Ivančan.

Ova su iskopavanja bila plodna; nađeni su predmeti sad u muzeju, a opis i slike tih predmeta u „Vjesniku“ su arheološkog društva.

Ovo je društvo potporni organ za arheološki muzej. Ravnatelj toga muzeja društvu je duša.

Kraj svega revnovanja ovoga društva, kraj sve ljepote i valjanosti našega „Vjesnika“, pao je broj društvenih članova od 500 na 300. Ja u tome vidim neuspjeh, koji i sebi u grijeh upisujem, jer ne mogu jednako revno voditi dva društva. Povući ću iz toga konsekvenciju. Ne mogu ipak da ne tražim uzroke nazadovanju društva i drugdje.

Naše je općinstvo pohlepno za novim senzacijama, nije ustrajno u podupiranju starijih kulturnih tekovina. Krivnja leži na vođama. Svatko hoće u svačemu da bude grupa sam za sebe, pa tako i u muzejskim stvarima. Mi sad imademo primjerice tri muzeja, koji se brinu sva tri za jednu istu stvar, te stvar s toga strada.

Naš domaći obrt je tek primitivna forma obrta, koji nestaje i mora nestajati s usavršenjem općila, prometa, obrta i trgovine. Proizvodi domaćega obrta imadu dakle tek historičnu i pedagogičnu vrijednost, a trgovinskoga znamenovanja ne imaju. Bilo bi sasvim naravno i umjesno, da se dakle zbirka s obrtnom školom spojenoga muzeja što savršenije upotpuni, da se obilježi točno provenijencija svakoga predmeta, pa da se prispodobe radi saberu i proizvodi stare domaće industrije tuđih naroda. Kućni obrt ne tiče se trgovačkoga muzeja.

Glede narodnoga nazivlja moglo bi se opravdati nastojanje pedagoškoga muzeja, ali bi napokon i tu zadaću muzej za umjetni obrt mogao riješiti, kao što je u tome muzej zaista i započeo sakupljanjem narodnoga nazivlja gledom na domaći obrt. Žalim, što obrtni muzej evo već desetak godina spava. Badava zgrade, badava zbirke . . .

Sempre la confusion delle persone
Principio fu del mal della citade . . . (Par. XVI. 67. 68.)

Pogovara se, da grad snuje utemeljiti historijski muzej, a munificentni neki otadžbenik etnografski muzej. Scijenim, da bi jedno i drugo bila pogrješka. S arheološkim muzejem spojen je i onako historički muzej, ako grad hoće da u tome pogledu što učini — eto mu mjesta, eto mjesta i pojedinim otadžbenicima, koji hoće da svoje ime ovjekovječe. Nugentova zbirka nosit će za uvijek to ime. Nije nužno rađati muzejsku nedonoščad, nego je potrebno, da učinimo za život sposobnima one muzeje, koje imamo.

Etnografski muzej bi se najbolje mogao razviti s muzejem za umjetni obrt. Tko početke etnografske zbirke u tome muzeju nadopuni lijepom potpunom zbirkom, ovjenčat će svoje ime slavom, a koristit će stvari.

Naš arheološki i obrtni muzej trebali bi dakako znamenito veću dotaciju, nego li je imadu.

Budimpeštanski arheološki muzej ima za stvarne izdatke državnu subvenciju od 29.900 kruna, i to: za stručnu biblioteku K 3600, za nabavu starina i mangura 17.000, za umnoženje zbirke oružja 4000, za katalogizovanje 3000, za laboratorij 700, za iskopavanja 1600. Ova je posljednja svota nerazmjerno malena gledom na K 21.200 za plaće osoblja. U cijelosti stoji jedini arheološki odjel Budimpeštanskoga muzeja državu godimice K 51.100, a naš arheološki muzej stoji zemlju 5200 K dotacije za personalne izdatke, a za stvarne izdatke muzeja troši zemlja tek 5620 kruna godimice, ukupno 10.820 K.

Kod te prispodobe ne može se uzeti za mjerilo broj stanovništva ni broj kvadratnih milja zemlje, jer izdaci za arheologiju ovise poglavito od veličine zadaće, dakle o tome, da li u zemlji ima znamenitih objekata za iskopavanje i sabiranje. Sirmium, Siscia, Mursa, Cibalae, Cornacum, Taurunum i mnoga druga znamenita mjesta puna su ostataka jedne velebne kulture; našašćima na tim mjestima mogao bi se naš zemaljski muzej uzdići do vrlo velikoga znamenovanja, kad bi dostajala sredstva za iskopavanja.

Ali ne samo sredstva, nego bismo trebali i z a k o n, kojim bi se zapriječilo razvlačenje i izvažanje starina i sprječavanje zdravoga razvoja našega arheološkog muzeja. Postojeće naredbe nijesu dovoljne, a oblasti se na njih dovoljno ne obaziru.

Slabom razvitku naših javnih zbirki mnogo

Digitized by Google

je krivo i neznanje općinstva, koje često u bescijenu skupocjene starine tuđim trgovcima povjerava.

Sa žalošću moram spomenuti, da članovi arheološkoga društva doduše umiru, ali se ne rađaju.

Od zadnje glavne skupštine hr. arheol. društva (7. veljače 1904.) umrli su nam mnogi članovi. Najprije moram spomenuti utemeljitelja biskupa Strossmayera, koji je još bio utemeljiteljem društva za povjesnicu i starine jugoslavenske. Dok je naš narodni muzej pri kupovanju većih zbirki bio upućen na patrijotizam naroda, uvijek je veliki biskup prvi priskočio s većim svotama. Zato mu kraj drugih naših znanstvenih zavoda duguje i narodni muzej, a i hrv. arheološko društvo veliku zahvalnost. Od utemeljitelja izgubismo osim toga i dra Milivoja Šrepela. Od prinosnika umrli su Robert Thurmayer, župnik u Sotinu, mnogogodišnji revni povjerenik i prijatelj narodnoga muzeja, Stjepan Boroša, župnik kod Sv. Marka, vladin savjetnik Gustav Dollhopf, knjigotiskar Josip Wittasek, te prebendar prvostolne crkve Ivan Tkalčić, koji je već u društvu za povjest i starine jugoslavenske revno djelovao, bio neko vrijeme tajnikom hrv. arheol. društva, a od 1892. do 1895. vodio kao potpredsjednik upravu društva i društvenoga imetka.

Slava im! Neka primjer njihovoga patrijotičkoga rada potakne druge otadžbenike, da pristupe društvu kao članovi i utemeljitelji, da se barem opet broj članova digne na 500.

Osjećam, da svoje dužnosti kao predsjednik ne mogu onako ispunjavati, kako bih želio, a nadošlo je i ono doba, o kojem Dante veli:

Quando mi vidi giunto in quella parte
Di mia età, dove ciascun dovrebbe
Calar le vele e raccoglier le sarte —
(Inf. XXVII. 79 i d.).

Valja mi skratit jadra i užeta kraće vezat... Ovo malo godina, što mi je još možda živjeti, moram dovršiti još neke započete radnje, pa se zato moram riješiti nekih posala. Polažem zato svoju čast kao predsjednik arheološkoga društva, pa izjavljujem, da novi izbor nikako ne bih primiti mogao. Zahvaljujem se društvu na povjerenju, kojim mi je kroz dvadeset i pet godina povjeravalo u početku tajništvo a onda predsjedništvo ovoga za hrvatsku kulturu velevažnoga društva.

Razlaganje dosadašnjega predsjednika bilo je popraćeno odobravanjem i pri koncu klicanjem: Živio Kršnjavi!

Iza toga je blagajnik društveni dr. Viktor Hoffiller pročitao ovaj izvještaj:

Presvijetli je gospodin predsjednik u svom govoru ocrtao rad »Hrvatskoga arheološkoga društva« za ovo 27 godina, od kako ono postoji. Meni sada još preostaje, da izvjestim o radu društva u prošloj godini. Taj se je rad kretao u običnom okviru. Odbor je držao 5 sjednica, te je među ostalim predmetima imao da riješi neke stvari, koje mu je prepustila zadnja glavna skupština. Obratili smo se dopisom na trgovačko-obrtnu komoru zagrebačku radi poziva njenoga na narod, u kom je tražila, da se i iskopani predmeti šilju muzeju, što ga je osnovala. Komora je odgovorila, da ne kani narodnomu muzeju praviti konkurencije i da će predmete, koji joj budu stizali, a spadaju u narodni muzej, rado odstupiti. Predlog o sastanku arheologa u Zagrebu morao se je zabaciti, jer u odboru nije našao dosta zagovaratelja. Drugi predlog, koji je išao za tim, da se glavnica društvena uložena u štedioni, uloži u vrijednosne papire, u principu je prihvaćen. Pretresalo se pitanje, ne bi li bilo dobro, da se „Vjesnik“ izda u više svezaka na godinu. Uz to se je pomišljalo i na to, da se uz „Vjesnik“ izda kakav mjesečnik, koji bi imao manje znanstven karakter. Konstatovalo se, da ovo pitanje još nije dozrelo, jer bi svaka veća preinaka u tom smjeru bila skopčana s poteškoćama, koje se za sada još ne mogu odstraniti.

Što se znanstvenoga rada tiče, to je društvo lani izdalo VII. svesku „Vjesnika“ s dobrim sadržajem i mnogim ilustracijama. Bili smo u svezi sa 180 znanstvenih društava i zavoda, te smo od njih dobivali u zamjenu njihova izdanja, koja se po zaključku glavne skupštine uvršćuju u muzejsku knjižnicu.

Članova je društvo lani imalo nešto više nego godine 1903. Utemeljitelj se nije prijavio ni jedan. Zagrebačkih članova prinosnika bilo je i ove godine oko 100. Izvan Zagreba se je broj članova prinosnika nešto povećao. To se ima zahvaliti nekim revnim povjerenicima, kojima društvo duguje zahvalnost. Još mi nijesu od svih povjerenika stigli izvještaji, ali ipak već sada mogu reći, da prinosnika ima u svem nešto preko 300.

Sa zahvalnošću moram spomenuti, da je visoka kralj. zemaljska vlada društvu i lani podijelila potporu od 600 kruna za izdavanje „Vjesnika“.

Pri izletu bečkoga antropološkoga društva o Duhovima prošle godine bilo je naše društvo

Digitized by Google

zastupano i kod dočeka u Zagrebu a nekoji članovi odbora bili su i u Krapini i u Dolnjoj Dolini.

Glede imovinskih prilika društva mogu izvijestiti, da je društvo koncem godine 1904. imalo imetak od 15.557 K 01 f, a od toga otpada na glavnicu 13.220 K 22 f Prema tome je društvena glavnica prošle godine narasla za 118 K 26 f, i to darom jednoga neimenovanoga darovatelja u iznosu od 100 K i kamatima »zaklade za izdavanje muzejskoga časopisa«, što ju je zasnovao isti darovatelj. O tom, kako se je s društvenom imovinom upravljalo, neka vas pouče ovi računi:

Iskaz o prihodu i rashodu hrvatskoga arheološkoga društva za godinu 1904.

A. Prihod.

Gotovina u blagajni 1. siječnja 1904.	K	42·07
Subvencija visoke kraljevske zemaljske vlade	»	600·—
Dar neimenovanoga darovatelja	»	100·—
Primljeno za »Vjesnik« III.	»	28·—
» » » IV.	»	4·—
» » » V.	»	24·—
» » » VI.	»	263·80
» » » VII.	»	519·10
Pretplate za »Vjesnik« VIII. i IX.	»	20·40
Za prodana starija društvena izdanja	»	21·50
Članarina zagrebačkih članova	»	376·—
Izvađeno iz štedione	»	1772·—
Ukupno	K	3770·87

B. Rashod.

Za papir, štampu i vezanje »Vjesnika« VII.	K	1482·64
Honorari za književne radnje	»	548·—
Podvorniku za poslugu	»	30·—
Uloženo u štedionu	»	1390·—
Poštarine	»	138·21
Razni izdaci	»	6·02
Gotovina u blagajni 31. prosinca 1904.	»	176·—
Ukupno	K	3770·87

Iskaz o imovini i glavnici hrv. arheol. društva koncem godine 1904.

1. Uložnica Prve hrvatske štedione broj 99407	K	1044·29
2. » » » » » 99408	»	1366·10
3. » » » » » 99409	»	1470 73
4 » » » » » 99410	»	307·26
5. » » » » » 114012	»	594·56
6. » » » » » 114382	»	813·—
7. » » » » » 114383	»	2482·—
8. » hrv. eskomptne banke broj 3815	»	1983·65
9. » » » » » 3816	»	574·93
10. » » » » » 3818	»	2056 99
11. » » » » » 5240	»	213·06
12. » » » » » 11284	»	2474·44
13. Gotovina u blagajni 31. XII. 1904.	»	176·—
Ukupno	K	15557·01

Digitized by Google

Društvena glavnica početkom godine 1904.	K 13101·96
Dodalo se glavnici tečajem godine	» 118·26
Društvena glavnica koncem godine 1904.	» 13220·22
Koncem godine raspoloživo za izdavanje »Vjesnika«	» 2336·79

Nadzorni odbor, u koji su bila izabrana gospoda Gjuro Crnadak, Gjuro Deželić i dr. Nikola Gržetić, pregledao je račune i našao ih u redu. Na osnovu izvještaja ove gospode primila je glavna skupština izvještaj blagajnikov na znanje.

Skupština je na to pristupila izborima, te je u nadzorni odbor ponovno izabrala gospodu Gj. Crnatka, Gj. Deželića i dra Nik. Gržetića. U upravni odbor izabrana su gospoda: dr. J. Brunšmid, dr. A. Musić, Ferdo Ž. Miler, dr. A. Müller, Janko Barlé, Emilij Laszowski, dr. Viktor Hoffiller, Ant. Jiroušek.

Skupštinar dr. Brunšmid spominje zasluge dosadašnjega predsjednika dra. Kršnjavoga za društvo. On mu je bio prvim tajnikom, a kasnije, kada je društvu trebalo najviše pomoći, pokazao se je pravim prijateljem društva. Slično je govorio i skupštinar Gj. Deželić, te je na njihov predlog jednoglasno zaključeno, da se dru. Kršnjavomu ima zapisnički izraziti zahvalnost društva.

Pošto daljih predloga nije bilo, zaključio je predsjednik skupštinu.

* * *

Novo izabrani odbor konstituirao se je 9. lipnja u naročito zato sazvanoj sjednici ovako: Predsjednik: dr. Jos. Brunšmid, potpredsjednik: dr. Aug. Musić, tajnik: Emilij Laszowski, blagajnik: dr. Viktor Hoffiller.

Digitized by Google

KNJIŽEVNE VIJESTI.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXVII. Nro 5–12. Spalato 1904 — Fr. Bulić Iscrizioni inedite (str. 41–55, 89–105). Iscrizioni inedite d'epoca veneziana (str. 55—56). Siculi ed i suoi dintorni (str. 56–67). G. Bersa Le lucerne fittili romane di Nona conservate al Museo archeologico di S. Donato di Zara (str. 68–74, 111–116). Fr. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell'a. 1903 (str. 75, 107—109). Descrizione delle lucerne fittili che furono acquistate . . . durante l'a. 1903 (str. 76, 109—111). Il sarcofago delle fatiche di Ercole nella cappella di s. Cajo Papa a Salona (str. 77). Dr. I. Bulić O prečem pravu Države na starinske nalaze i spomenike (str. 87—88). C. Vučetić Dal libro »Raccolta di varie Ducali Terminazioni Decreti, Giudicij e Decisioni dell' Archivio Capitolare di Lesina (str. 116 - 120). Fr. Bulić Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1903 e 1904 (str. 121 - 154). Scavi nel cemetero antico cristiano di sedici sarcofagi nella località detta „Kapljuč" a Salona (str, 154—155). Nomi e marche di fabbrica su tegoli e mattoni acquistati . . . durante l'a. 1904 (str. 155–156). Iscrizioni trovate nei dintorni del cemetero antico cristiano di Manastirine (str. 157—166). Ritrovamenti nell'antico cemetero cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Čučine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic (str. 167—170). Iscrizioni Salonitane restituite (str. 170—172). Un monumento romano presso la Chiesa di s. Elia nel villagio di Humac inf. sull'isola Brazza (str. 172–173). G. Granić Raccolta di Manoscritti usati per l'opera dell'Illyricum sacrum dai PP. Dan. Farlati e Jac. Coleti (str. 174–184). Ristauro del Campanile del Duomo di Spalato (str. 184–185). Bibliografia. Indici.

— — — Anno XXVIII. Nro 1—8. Spalato 1905. — Fr. Bulić Dell' iscrizione che ricorda Furius Camillus Scribonianus luogotenente della Dalmazia negli a. 41–42 dopo Cr. e dell' epoca dell' introduzione del cristianesimo in Salona (str. 3—34). Il sarcofago d'Ippolito e Fedra nel Museo Arch. di Spalato (str. 34–37), Il sarcofago colla rappresentazione della caccia del cinghiale caledonio nel Museo Arch. di Spalato (str. 38—45). S. Anastasio (str. 45—49). Iscrizione cristiana trovata a Sebenico e proveniente probabilmente da Rider (str. 49—51). G. Bersa Le Lucerne fittili romane di Nona conservate al Museo arch. di S. Donato di Zara (Nastavak; str. 51—66). Fr. Bulić Cammeo rappresentante l'imperatore Caracalla (str. 67). Il sarcofago rappresentante il passaggio degli Israeliti attraverso il Mar Rosso (str. 67). Ritrovamenti risguardanti la Necropolis in horto Metrodori a Salona (str. 68). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (Nastavak; str. 68–88). Fr. Bulić Ancora un cenno sulla lucerna di Annio Serapiodoro colla rappresentazione del buon Pastore (str. 88—90). Bibliografia. Supplementi (D. Savo Ripostiglio di 183 denari e 3 vittoriati romani trovati a Zasiok distretto di Sinj; str. 1–9. Accessiones et correctiones ad Illyricum sacrum del P. Farlati di Coleti. Nastavak; str. 105 120).

Starohrvatska prosvjeta. Glasilo hrvatskog starinarskog družtva u Kninu. God VIII. sv. 1—2 (br. 3—4 od VII. sv. nije još izišao). Urednik joj Frano Radić. U Kninu 1904. — Hrvatima, našim čitateljima (str. 1–4). J. Vajs Dva kamena odlomka pisana oblom glagolicom u Kninskom muzeju (str. 5—10). P. Kaer Parathalassia. Geografsko-povjestničke crtice (str. 11 - 19). V. Vuletić-Vukasović Sredovječni nadpisi (Nastavak; str. 20—27.). F. Radić Kolo sa zvončićima u župnoj crkvi ss. Kuzme i Damjana na Lastovu (str. 28—30). Crkvice hrvatsko-romaničkoga sloga na Lastovu (str. 31 - 34). Pregrade svetišta (septum) i s njima spojene kamenite grede (trabes) starohrvatskih crkava (str. 35—40). Tri šlema nadjena u Vidu kod Metkovića nijesu germanskog, nego slavenskog porijetla (str. 41–55). [Posve pogrešan nazor. Op. ur.]

Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. Uređuje Dr. Ivan pl. Bojničić Kninski. Godina VI. svezak 3. i 4.

Digitized by Google

Zagreb 1904. — L. Ivančan Vratislav i pleme Aka (str. 145—163). Dr. L. Jelić Dvanaest isprava za povjest Hrvatske i susjednih zemalja od 1452 1535 g. (str. 164—175). Dr. Đ. Šurmin Iz Gajevih vremena. Prilog novijoj povjesti Hrvatske (str. 176—184). Dr. Fr. Bučar i Dr. Đ. Šurmin Hrvatski prilozi povjesti reformacije (str. 185—191). Dr. Fr. Bučar Prilozi protestantizmu u Hrvatskoj iz nadbiskupskog arkiva u Zagrebu (str. 192—220). Dr. I. pl. Bojničić Neizdane isprave o progonu vještica u Hrvatskoj (str. 221—241). E. Laszowski Listine općine Sv. Jelene Koruške kod Križevaca (str. 242—265). Dr. B. Magasházy Neizdana isprava od g. 1278 (str. 266—272).

— — — Godina VII. sveska 1—4. Zagreb 1905. — E. Laszowski Listine općine Sv. Jelene Koruške kod Križevaca (str. 1—45) Dr. M. Wertner Ban Ivan Ćuz i njegova obitelj. Ispravak (str. 46—52). Vj. Klaić Pad Obrovca, Udbine i Jajca. Prilog za hrvatsku povjestnicu godine 1527—1528 (str. 53—69). Dr. M. Wertner Dodaci k itineraru kralja Ljudevita I. (str 70—72). L. Ivančan Potomci plemena Ake (str. 73—83). E. Laszowski Prilozi za povjest hrvatske krajine (str. 84—119, 229—236). Dr. D. Gruber Povjesni spomenici plemićke općine Turopolje. Sv. I. (Prikaz. Str. 120—136). Dr. F pl. Šišić Iz arkiva u Željeznom (str. 137—177). Dr. I. pl. Bojničić Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga „Libri Regii" (str. 178—208, 237—276). Dr. F. pl. Šišić Iz arkiva u Körmendu (str. 210—228). † Ivan Krst. Tkalčić (277—278). Svaštice.

Vitezović. Mjesečnik za genealogiju, biografiju heraldiku i sfragistiku. Godina II. Broj 1—3. Zagreb 1905. — Pristup. E. Laszowski Pavao Ritter-Vitezović kao heraldik i genealog. Dr. V. Deželić O hrvatskom biografskom leksikonu. E. Laszowski Hrvatsko plemstvo. J. Barlè Josip Juraj Strossmayer. E. Laszowski Rod Ratkaja Velikotaborskih. E. Laszowski Plemićke povelje. — Književnost — Sitnice. — Upiti.

Hrvatski bibliofil. Mjesečnik za bibliotečnu i bibliografsku nauku. God. I. Broj 1—3 Zagreb 1905. — Pristup. Dr. V. Deželić Novoselska tiskara u Zagrebu. M. Breyer O krivim i patvorenim hrvatskim tiskarskim mjestima Dr. Đ. Šurmin Instrukcije za tiskare u 1845. godini. Dr. V. Deželić Dvie glagolske inkunabule. Dr. V. Deželić Pamflet proti banu Gjulaju. Dr. V. Deželić Hrvatski bibliofil XVIII. vijeka. Dr. V. Deželić O nekim starim, nepoznatim, hrvatskim knjigama. M. Breyer Stare igraće karte sa hrvatskim tipovima. Dr. V. Deželić Novi primjerak „Postile" Antuna Vramca. E. Laszowski Slike Kuripešićeva putopisa. — Književnost. — Upiti.

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 157. Razredi historičko-filologički i filozofičko-juridički 62. U Zagrebu 1904. — Dr. T. Maretić I. S. Turgenjev u hrvatskim i srpskim prijevodima. Kritičko bibliografički prijegled (str. 1—113). Vj. Klaić Marturina. Slavonska daća u srednjem vijeku (str. 114—213). Dr. Iv. Strohal Opravdanost vlasnosti (Nastavak; str. 214—240).

Knjiga 160—63. U Zagrebu 1905. — Dr. Iv. Strohal Opravdanost vlasnosti (Svršetak; str. 1—54). Dr. K. Horvat Ivan Zakmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga (sa slikom; str. 55—115). Fr. S. Kuhač Osobine narodne glazbe, naročito hrvatske (str. 116—251).

Starine. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga XXXI. U Zagrebu 1905. — Prof. Vikentij Vasiljević Makušev Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji. Sabrao —, za tisak priredio Dr. Milan Šufflay (str. 1—257). Jos. Vajs Starohrvatske duhovne pjesme (str. 258—275). Prof. Bare Poparić Pisma Ivana Lučića Trogiranina (str. 276—320).

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti potporom vlade hrv., dalm. i slav. Sabrao i uredio T. Smičiklas. Svezak II. Listine XII. vijeka (1101—1200). Zagreb 1904.

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga IX., svezak 2. Urednik Dr. D. Boranić. U Zagrebu 1904. — P. Jemeršić Narodne humoristične gatalice i varalice (str. 161—190). Fr Ivanišević Polica. Narodni život i običaji (Nastavak; str. 191—326).

Knjiga X., svezak 1. U Zagrebu 1905. — Dr. Fr. Ilešić Sitni prilozi (str. 1—10). Fr. Ivanišević Polica. Narodni život i običaji (Nastavak; str. 11—111). M. Žulić Igre na sijelu (Vareš u Bosni; str. 112—129). Vl. Ardalić Narodne pripovijetke (Devrske u Dalmaciji; str. 130—143). Iv. Filakovac Vjerovanja (Retkovci u Slavoniji; str. 144—149). Vid Habjanić Lan (Mursko polje; str. 150—155). Lina Bijelić

*

Digitized by Google

Varin dan u Konavlima (str. 156—157). Anka Stipetić-Valka Ivański krijes (str. 157 - 158). M. Bijan Dvije narodne zdravice (str. 159 - 160).

Građa za povijest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga 4. Uredili M. Šrepel i A. Musić. U Zagrebu 1904 — Pripomenak. B. Budisavljević Recimo koju o Franu Kurelcu (O 30. obljetnici smrti njegove. Str. 1—68). Dr. T. Matić Dubrovačke preradbe dviju Molièrovih komedija (str. 69—134) Dr. M. Rešetar Talijanske pjesme Dinka Ranine (str. 135—149). R. Brandt Prinos k tekstu Palmotićeve „Captislave" (str. 150—172). Dr. Fr. Ilešić O izvoru Vrazova „Babjega klanca" (str. 173—178). Dr. T. Matić Zadnji dani Lovre Mahnića (Šenoina Prijana Lovre. Str. 179 - 185). M. Šrepel Prvo pjevanje Davideide (str. 186—215). M. Šrepel Molba V. Lisinskoga upravljena banu Jelačiću (str. 216 - 218).

Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1904. 19. svezak. U Zagrebu 1905. U njem med ostalim nekrolog Dra. Franje Maixnera od Dr. Đ. Körblera.

Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria. Vol. XX Fasc. 1° e 2°. Parenzo 1904. — Senato Rettori (cont.; str. 1—45). Processi di luteranismo in Istria (cont.; str. 46—77). Bern. dott. Schiavuzzi Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (fine; str. 78 - 94). Cam. De Franceschi Il comune polese e la signoria dei Castropola (cont.; str. 95—130). Ferd. Pasini Fra Gian Rinaldo Carli e Girolamo Tartarotti (str. 131—197). „Il conservatore" di Pietro Kandler (str. 198—248).

Archeografo Triestino. Vol. I della terza serie, Trieste 1903—1905. G. Occioni-Bonaffons Del castatico del monastero dei SS. Martiri in Trieste. Pre' Valentino Baldissera Messer Luca de Renaldis di Veglia, vescovo eletto di Trieste, e il suo diario, 1451—1513. Giuseppe Vassilich Sull' origine dei Cici; contributo all' etnografia dell' Istria. Giuseppe Gelcich Saggi di scritture di bordo del medioevo. Arduino Berlam Fiaschetta da polvere nel civico museo di antichità a Trieste (con due tavole). Tommaso Luciani Il vallo romano sopra Clana; lettera a Pietro Kandler. Alberto Puschi La strada romana da Aquileia ad Emona ed una recente pubblicazione che la riguarda. Matteo Giulio Bartoli Un po' di sardo. Ferdinando Pasini Un' amicizia giovenile di Niccolo Tommaseo. Arnaldo Segarizzi Un maestro piranese del secolo XIV. Ercole Scatassa Lettere inedite riguardanti l'assedio di Vienna fatto dai Turchi nell' anno 1683. — Bibliografia. Notizie archeologiche. Atti della società di Minerva.

Vol. II. fasc. 1. Trieste 1905. Baccio Ziliotto Codici capodistriani con particolare riflesso a un codice della Batracomiomachia. Giulio Subak Noterelle sarde Norberto Krebs Densità e aumento della popolazione nell' Istria e in Trieste. Attilio Hortis Di Tomaso Diplovatazio e delle sue notizie sull' Istria. Giuseppe Vidossich Etimologie friestine e istriane. — Bibliografia. Necrologia (Giuseppe Caprin †). Atti della società di Minerva.

Ljetopis Matice srpske. Knjiga 226—228 (IV—VI. za godinu 1904). U Novom Sadu 1904. — Dr. Br. Petronijević Tolstojeva teorija umetnosti (Estetika)... Savka Dra. J. Subotića O našim narodnim tkaninama i rukotvorinama. M. Miljanov Popović-Drekalović Život i običaji Arbanasa. Jov. Radonić Pismo A. I. Turgenjeva mitr. St. Stratimiroviću i odgovor mitropolitov sa prilogom njegove raspravice o Vlasima. — Književnost. Umetnost. Glasnik. Nove knjige.

Knjiga 229—234. (I.—VI. za godinu 1905.) U Novom Sadu 1905. — Il. Ruvarac Prilošci historijskoj geografiji Srbije. M. Miljanov Popović-Drekalović Život i običaji Arbanasa. A. Ivić Kad je i od koga je Stjepan Vukčić dobio titulu „Herceg od sv. Save?" J. Bart Dišinski Razvoj literature Lužičkih Srba sa osobitim obzirom na njeno sadašnje stanje. N. Ivanović-Korobka Iz najnovije ruske književnosti. M. Car Stjepan Mitrov Ljubiša. St. Stanojević Knjige u starim srpskim zapisima. Jov. Skerlić Milica Stojadinović Srpkinja. Književna slika. — Književnost. Umetnost. Glasnik.

Knjige Matice srpske. Broj 9. Branislav Đ. Nušić Kosovo. Opis zemlje i naroda. Izdanje sa slikama. II. svezka. U Novom Sadu 1903.

Broj 11 i 12. Jovan Radonić Zapadna Europa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini XV. veka. U Novom Sadu 1905.

Br. 13. Život Dra. Jovana Subotića (Autobiografija) Treći deo: Leto. U Novom Sadu 1905.

Glas srpske kraljevske akademije. LXVIII. Drugi razred 42. Beograd 1904. — Jov. N. Tomić Politički odnos Crne Gore prema Turskoj 1528—1684 god. (str. 1 - 107.) Dr. Drag. M. Pavlović Prilog istoriji Kočine Krajine i Mihaljevićevog frajkora (str. 109 - 158). Dr. Mil. Vasić Jedna

Digitized by Google

mermerna glava u Narodnom Muzeju (str. 159—174). Jovan Živanović Složene riječi u srpskom jeziku (str. 175 207).

Srpska kraljevska akademija Spomenik XLI. Drugi razred 36. Beograd 1904. - Stara Serbija i Albanija. Putevija zapiski J. S. Jastrebova. Sa uvodom od Momčila Ivanića.

— — — Godišnjak. XVIII. 1904. Beograd 1905.

— — — Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda Prvo odeljenje. Knjiga III. Stari srpski zapisi i natpisi, skupio ih i uredio Ljub. Stojanović. Knjiga III. Beograd 1905.

Drugo odeljenje. Knjiga I. Ispisi iz pariskih arhiva (Građa za istoriju prvoga srpskoga ustanka), prikupio Dr. Mih. Gavrilović Beograd 1904.

— — — Srpski etnografski zbornik. Knjiga šesta. Naselja srpskih zemalja. Knjiga III. Uredio Dr. J. Cvijić. Beograd 1905. — Rista T. Nikolić Poljanica i Klisura (str. 1—244). Stanoje M. Mijatović Temnić (str. 245—406). Svetozar Tomić Skopska Crna gora (str. 407—520). Radomir M. Ilić Ibar (str. 521 692). Pop Bogdan Lalević i Ivan Protić Vasojevići u turskoj granici (str. 693—733). Mil. T. Rakić Kačer (str. 735—859).

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Uredil Anton Koblar. Letnik XIV. Ljubljana 1904. — Fr. Pokorn Doneski k zgodovini Bleda in okolice. Dr. Fr. Ilešič Kompetenti za mesto novomeškega prošta l. 1789 in 1790. Jern. Pečnik Prazgodovinska najdišča na Kranjskem. V. Steska Frančišek Mihael Paglovec. A. Aškerc Slovenski akti iz mestnega arhiva ljubljanskega. (Francoska doba). Dr. Fr. Ilešič Znamenite osebe na poti skozi Ljubljano leta 1775. in 1776. — Mali zapiski.

Letnik XV. Sešitek 1 4. Ljubljana 1905. — V. Steska Metelčica v šoli. Dr. Fr. Ilešić Dva slovenska ex-jezuita (ob koncu 18. veka). V. Steska P. Gabriel Gruber. V. Steska Valentin Mencinger. ljubljanski slikar (1702—1759). J. Barlè Ivan Krstitelj Tkalčić. Dr. Iv. Prijatelj Pohlinova „Bibliotheca Carnioliae" v rokopisu licejske knjižnice. Iv. Vrhovnik Iz stiškega arhiva. — Mali zapiski.

Mitteilungen des Musealvereins für Krain. Geleitet von Fr. Komatar. XVII Jahrgang. Laibach 1904. P. v. Radics Familien-Chroniken krainerischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert. K. Črnologar Die Ziviltrauungen unter der französischen Herrschaft Fr. Komatar Das Laibacher Privilegienbuch. Fr Komatar Archiv-Inventare. W. Šmid Ueber Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins. R. Justin Locale Florenschilderungen aus Krain und dem Küstenlande. Dr. Fr. Ahn Eine „Newe Zeitung" über Hans v. Lenkovič und den Rittmeister Lamberger. — Literaturberichte. — Aus Vereinen, Archiven, Bibliotheken, Museen. — Personalnachrichten. — Rechnungsabschluss des Musealvereines f. Krain f. d. J. 1903.

XVIII. Jahrgang. I—IV. Heft. Laibach 1905. — R. Justin Ein botanischer Sommerausflug in das Velebitgebirge. Fr. Komatar Die Theilnahme Hans Katzianers an den Kämpfen gegen Zápolya im Jahre 1528. A. Luschin v. Ebengreuth Ein Protocoll der Stadt Stein in Krain aus den Jahren 1502/03. Dr. W. Šmid Das Gräberfeld von Krainburg. Vorläufiger Berichf (Mit 2 Tafeln). M. Freiherr v. Zois Die Etrusker in Krain. Dr. W. Šmid Der bildliche Schmuck der Krainer Bienenstöcke. Folkloristische Skizze. Fr. Komatar Das Schlossarchiv in Auersperg. — Archiv-Inventare. — Kleine Mitteilungen. — Rechnungsabschluss des Musealvereines für Krain f. d. J. 1904.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Izdalo Zgodovinsko društvo v Mariboru. Uredil Anton Kaspret. Leto I. Maribor 1904. — Predgovor. A. Kaspret O podelitvi deželnega maršalstva na Štajerskem l. 1560. Dr. K. Štrekelj Slovensko cesarsko odločilo iz l. 1675. Dr. K. Štrekelj Prispevki k poznavanju slovenskih krajevnih imen po nemškem Štajerju. Dr. K. Štrekelj Dodatek k spisu „Slovensko cesarsko odločilo iz l. 1675. Dr. Fr. Ilešič O slovenskem Štajerju v Jožefinski dobi. † M. Slekovec Grad in graščina Ljutomerska. F. Kovačić V spomin Mateju Slekovcu. A Kaspret Dr. Vladimir Levec. — Mala izvestja. — Književna poročila. — Društvena poročila.

Leto II. 1. in 2. snopič. Maribor 1905. — Dr. Fr. Ilešić Iz prvih časov romantike. — Mala izvestja. — Književna poročila.

Hermann Julius Hermann. Zur Geschichte der Miniaturmalerei am Hofe der Este in Ferrara. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses. XXI. Bd. Wien 1900.

Biser galerije Strossmayerove jesu minijature, što ih je pokojni biskup kupio u Rimu g 1870. od Giovannia di duchi d' Amalfi za 4000 škuda (20.500 lira). Biskupu su pripovije-

Digitized by Google

dali, da su ove minijature izrezane iz nekoga kodeksa u kraljevskoj palači u Napulju, kad je Garibaldi, protjerav Burbone osvojio grad Odjelni predstojnik Tkalec u Rimu pribavio je biskupu ove krasne umjetnine. Sudilo se, da su stranom talijanske, stranom francuske škole iz XV. stoljeća.

Kad sam kasnije počeo istraživati izvore i sastavljati kritični katalog galerije, došao sam do uvjerenja, da su bar nekoje od tih figura lombardske škole, pa sam to mnijenje zastupao u svojim predavanjima. Osnivao sam to mnijenje na obliku nekih lica en miniature Passepartouta C., imenice onoga lovorom ovjenčanoga mladića i gospođe, koja na lijevo kraj njega stoji.

Okolnosti mi nijesu dopustile, da nastavim rad oko kritičnoga kataloga i da se dalje bavim s našom galerijom.

Bilo bi u ostalom uvijek teško, pače nemoguće doći do rezultatâ, do kojih je došao Hermann Julius Hermann, jer u nas nitko nema one društvene sveze, koje su činovniku carskih zbirka otvorile puteve.

Nama je bilo teško ustanoviti nekadašnjega vlasnika tih minijatura, jer je tat, koji ih je izrezao, izgrebao bio sve grbove, da svojemu djelu zametne trag.

Tek se je po Monocerosu u ornamentima moglo slutiti, da su te minijature pripadale kući Este, ali se ta slutnja nije dala zgustiti u određeniju tvrdnju.

O svemu tomu vodila se je po više puta riječ; galerijski katalog u drugome ili bar trećemu izdanju mogao je prema tome ubilježiti ono, što smo o tim minijaturama mogli doznati.

Svako opredjeljivanje starih umjetnina tek je naslućivanje, ako se ne nađu pozitivni podaci, na koje se sud o slici osniva.

Hermann je ovo pitanje mogao definitivno riješiti na pozitivnom temelju. Među mnogom gospodom, koja su piscu na ruku išla i kojima se u svojoj raspravi (str. 126) zahvaljuje, ponajvažniji je centralni direktor Nj. ces. i kr. Visosti nadvojvode Franje Ferdinanda, jer je piscu ove studije o minijaturama na dvoru Este ishodio dozvolu, da je mogao proučiti dva kodeksa, što ih ima nadvojvoda, a to su baš oni rukopisi, iz kojih je tat izrezao naše minijature, koje su kašnje kupljene za biskupa Strossmayera.

To je naime: Breviarium Vojvode Ercola I. i Officium Vojvode Alfonsa I.

Naše minijature A—D naslovni su listovi toga brevijarija. Na minijaturi D odrezan je rub pa je valjda napose nekome prodan.

Sa četrnajest naših malih minijatura odrezani su svi rubovi.

Hermann veli, da su ta dva rukopisa 1859. došla u Bcč. Vjerojatno je, da je dakle te godine, prije no su u Beč poslani, netko minijature iz njih izrezao.

Hermann uspostavlja na temelju dvaju nadvojvodinih rukopisa i na temelju naših minijatura cio popis svih slika, kako su nekoć bile u tim rukopisima poredane. U brevijariju ima još sada 300 malih minijatura.

Glede slikara, koji su te minijature izradili, veli Hermann, da ni on ne može sigurno ustanoviti imena, prem mu je i sav umjetnički i arkivalni materijal bio na raspolaganje.

Za minijature brevijarija scijeni Hermann, da su dovršene prije smrti Hercola (1504). Mi smo po stilu također sudili, da su oko konca XV. stoljeća slikane.

Za Officium Alfonsa I. ustanovljuje doba izmedu 1505 i 1510.

Hermann misli, da su na minijaturama kuće Este tri umjetnika radila. Brevijarij Ercolov da je možda slikao Matteo da Milano, što se podudara s mojim mnijenjem, da je te minijature radio slikar lombardske škole, a isti umjetnik da je velikim dijelom izradio i Alfonsov officium.

Na nadvojvodinom primjerku po više puta se spominje »Alfonsus dux Ferrariae III«, a ures u njemu sasvime je srodan rubovima na našim minijaturama iz brevijarija.

Hermann je u sveučilišnoj biblijoteci u Innsbruku našao treći kodeks iz Ferrare i to Missale kardinala Ipolia I. Slike ovoga kodeksa vrlo su srodne nekim našim minijaturama. Pisac uzima, da ih je Matteo da Milano počeo, a da je dalju izradbu povjerio Cesaru dalle Vieze.

Držim, da bi Hermann na temelju potpunoga materijala, što mu je stajao na raspolaganje, mogao bio ustanoviti i suradništvo Cesara dalle Vieze na našim minijaturama. To je valjda onaj umjetnik, kojega je biskup Strossmayer na temelju mnijenja svojih rimskih savjetnika držao za umjetnika »njemačke škole«.

Hermann stavlja po ljepoti naše minijature nad sve druge minijature kuće Este, a može se reći, da u opće stoje u prvome redu s najljepšim minijaturama, što ih ima na svijetu.

Kršnjavi.

Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski. Knjiga III. Varvarstvo otima mah nad Bizantijom, do smrti cara Heraklija (566—641). Napisao Natko Nodilo. U Zagrebu 1905.

Digitized by Google

Emilij Laszowski Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje-Povjesni spomenici plem. općine Turopolja. Sabrao i troškom iste općine izdao —. Svezak I. God. 1225–1466. U Zagrebu 1904. Svezak II. God. 1467–1526. U Zagrebu 1905. — U prvoj je knjiz' kratak uvod, koji se odnosi na djelo samo i na arhivalnu gradu, sabranu u ovom lijepom zborniku. Svaka knjiga ima sprijeda popis priopćenih isprava sa kratkim sadržajem (Argumenta) i na koncu alfabetskim redom udešen Index personarum, locorum et rerum momentosarum, koji će u velike da posluži uporabivosti tih spomenika. U prvom je svesku 365 isprava, od kojih je najstarija iz g. 1225 od kralja Bele IV.; iz XIII. vijeka ima ih svega 35. U drugom je svesku 307 spomenika, koji sižu do vremena muhačke bitke. Izdanje posvema odgovara današnjim znanstvenim zahtjevima, a i oprema djela je dostojna, tako da ono služi na čast i autoru i plemenitoj općini turopoljskoj.

RAZNE VIJESTI.

Dvije važne vladine naredbe o čuvanju starih građevnih spomenika. Hrvatska zemaljska vlada nedavno je obnovila svoju jednu naredbu o čuvanju starih gradevnih spomenika, što se nalaze u posjedu općinskom, pa ju je proširila i na takove, koji se nalaze u privatnom posjedu. Ako se te naredbe budu dobro izvršavale, prestat ce naše historičke razvaline biti kamenolomima za svijet, koji nema ni pijeteta za stare spomenike, te žive svjedoke zemaljske prošlosti i narodnoga života, ni smisla za čar, što ga podjeljuju predjelu, u kojem se nalaze Nova naredba glasi:

Broj 23.423. U Zagrebu 19. studena 1905. Predmet: Starih gradina uzčuvanje I. Svim kr. županijskim oblastima i gradskim poglavarstvima. Pošto je ovostrana naredba od 31. siječna 1895. broj 1615. u predmetu uzčuvanja starih gradova (kastela i t. d.), spadajućih u vlasničtvo općina u zaborav došla, to ju obnalazi ova kr. zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu u prepisu prigibno pod ·/. tom naslovu dostaviti uz poziv, da ju taj naslov ponovno u tamošnjem području obnaroduje. Podjedno se taj naslov upozoruje na §. 32. gradevnoga reda za ladanje, prema kojemu se stare zgrade historičke ili umjetničke vrijednosti ne smiju bez privole kr. kotarske oblasti niti porušiti niti kakovim dogradnjama ili prigradnjama nagrditi.

Sljedstvom toga, imade taj naslov istu skrb kao što po jur izdanoj naredbi od 31. siječnja 1895. broj 1615. voditi za stare gradine ne samo ako spadaju u vlastnost općina već u vlasnost svakoga inoga privatnika. Za bana Chavrak v. r.

Stara naredba glasi:

Broj 1615. U Zagrebu 31. siječnja 1895. Svim kr. županijskim oblastima i gradskim poglavarstvima,

Pošto se je više slučajeva zbilo, da su se bez daljnjega pitanja imenito u javne svrhe pregrađivali i rušili danas u vlasnosti općina stojeći stari gradovi (kasteli), kojima obiluju osobito oni dijelovi Hrvatske, kuda se je nekoć protezala vlasnost kneževa Zrinskih i Frankopana, a tim su propali gdjekoji gradevni spomenici od historičke važnosti, to nalazi kr. zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, kojoj je po njenoj prosvjetnoj zadaći bditi nad čuvanjem svih spomenika arheologičke vrijednosti, upozoriti sve kr. županijske oblasti i sva gradska poglavarstva, da svagda, kad se radi o rušenju ili pregrađivanju starinskih građevina, o tome najprije izvijeste kr. zemaljsku vladu, odjel za bogoštovlje i nastavu, te za to izkode naročitu dozvolu. Grof Khuen-Hedervány v. r.

Iz hrvatskoga narodnoga muzeja. Numizmatička zbirka hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu ove se je godine prilično umnožala, a to naročito nabavom grčkih novaca iz zbirke Dr. Franje Gundruma, gradskoga fizika u Križevcima. G. Dr. Gundrum više je godina služio u Varni u Bugarskoj, pa, kako ga zanima arheologija, nije propustio vanredno zgodnu priliku, da si sastavi numizmatičku zbirku. U toj su zbirki bile neke veće serije novaca, koje su za popunjenje numizmatičke zbirke narodnoga muzeja mogle da posluže, pa su se zato, čim je vlasnik na to — ako i nešto teškim srcem — pristao, i kupile. To su bronsani novci, što su ih u doba rimskih careva kovali mnogi gradovi po Donjoj Moesiji, Thrakiji i Makedoniji, a bio je i veći broj srebrnih takovih novaca, kovanih po raznim gradovima grčkim na ime Philippa II. makedonskoga i Aleksandra Velikoga. Osobito dobro su u toj zbirki bili za-

Digitized by Google

stupani donjomoesijski gradovi Markianopolis (23 kom.), Nikropolis na Istru (11 kom.) i Odessus (Varna; 20 kom.), a ponešto i Tomis i Dionysopolis u Donjoj Moesiji i thrački gradovi Anchialus, Apollonia, Deultum, Maronea, Mesembria, Pautalia, Philippopolis, Serdica i Traiana. Nabavljena su nadalje 2 krasna zlatna statera Philippa II. makedonskoga, a od Aleksandra velikoga 2 zlatna statera (od njih je jedan suvremena barbarska imitacija), 24 tetradrachme i 39 drachmi. Među ostalim novcima nešto je manje običan bakren novac syrskoga kralja Molona. Osim 331 grčkoga novca kupio je muzej od g. Dra. Gundruma još i nekolike zlatne bizantinske i jedan zlatan kasnorimski novac, te rijedak srebrni medaljon rimskoga cara Vetranijona, kovan u Sisku. Dobio se je nadalje još jedan mali skupni nahođaj sitnih grčkih bakrenih novaca, koje su po svoj prilici gorska plemena u Rhodopi kovali, oponašajuć većim dijelom novce grada Maroneje a dijelom i one grada Abdere. Ti su se novci prije jedno desetak godina našli blizu Kizilagača u Istočnoj Rumeliji, a ima ih od prilike 240 komada.

Medaljon cara Proba. Hrvatski narodni muzej dobio je prošle godine krasan jedan i veoma rijedak bakreni medaljon cara Proba, kovan u Sisku, koji se je u Sisku i našao. Na prednjoj mu je strani na lijevo okrenuto carevo poprsje, koje se vidi sa strane leđa. U kosi mu je lovor vijenac, na lijevom ramenu oklop od karičica sa krilatom Meduzinom glavom, a u desnoj ruci napereno koplje; druga nešto veća Meduzina glava vidi se ispred lijevoga ramena, te sigurno također spada k oklopu Napis je IMP C M AVR PROBVS PIVS AVG. Na naličju je car prikazan na konju kako progoni neprijatelja. Car je gologlav ovjenčan lovorvijencem i ima na sebi oklop i carski plašt, koji za njim u vjetru leprša; na lijevoj ruci ima velik okrugao štit, a desna je ruka zamahnula dugim kopljem. Bradati neprijatelj sa phrygijskom kapom na glavi osvrče se k caru i kao da moleć za milost diže ruke. Iza cara konjanika stupa spuštene glave gologlav bradat drugi barbar, kojemu kao da su ruke napred u člancima svezane. Napis VIRT AVGVT (sic!) NOSTRI i dole ispod poteza $\overline{\text{SIS}}$. Ovaj krasnom zelenom patinom prevučeni rijetki novac, kojemu je promjer 37 mm, a težina 25·68 gr., darovao je g. Dr. Milan Šipuš, kr. javni bilježnik u Sisku, koji je već više puta narodni muzej lijepim darovima ugodno iznenadio. Narodni muzej mogao bi si želiti više takovih prijatelja i po drugim krajevima Hrvatske i Slavonije, pa bi onda sigurno mogao lijepo napredovati.

† Dr. Milivoj Šrepel, sveučilišni profesor staroklasičke latinske filologije na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu umro je 23. veljače 1905. iza višegodišnje bolesti u 43. godini svoga života. Pokojnik, rodom Karlovčanin, bio je jedan od najplodnijih pisaca hrvatske znanstvene knjige i ponajbolji hrvatski latinista. Većina njegovih radova štampana je u izdanjima jugoslavenske akademije i Matice Hrvatske, te po raznim časopisima. Bio je urednikom akademijina zbornika »Građa za povjest književnosti hrvatske«, od kojega je iza njegove smrti doštampana četvrta knjiga. Radio je i na polju klasičke arheologije priredivši dva hrvatska izdanja Bojesenove knjige »Rimske starine«, od kojih je prvo izišlo g. 1893, a drugo g. 1900. Mnogobrojni prijatelji i štovatelji sačuvat će mu blagu uspomenu.

† Ilarion Ruvarac. Jovan Ruvarac rodio se 1832. u našoj Mitrovici, gimnaziju je počeo u Karlovcima a svršio u Beču 1852., tu i prava 1856., a 1861. stupi u kaluđere (otuda Ilarion) Arhimandrit u Grgetegu posta g. 1874., a umrije eto 8. kolovoza (po starom kolendaru) 1905 od bolesnih jetara.

Ovo je opis »spoljašnjeg« života toga znamenitog čovjeka, koji je bio i član dopisnik Jugoslavenske akademije, pa i član našega društva, zato mu evo i mi mećemo spomenlistak na njegov grob.

Časno je biti arhimandrit ili opat ugledna manastira. Ali Ilarion Ruvarac ako se prodičio kao duhovnik, on se proslavio kao povjesnik tako, da ga Srbi danas priznavaju kao prvoga prestavnika te struke.

Nije to vazda bilo tako. Ilarion Ruvarac izišao je 1856. (dakle još kao đak) raspravom o domaćim izvorima stare srpske povjesnice. Već taj je prvi rad pokazao svijetu, kakav se to rodio pisac istraživalac. Već tom raspravicom on je stao rušiti, što su Jovan Raić i njegovi nasljednici po narodnoj pjesmi i narodnom pričanju romantično-epskim i patrijarhalnim načinom svojim prikazivali svijetu kao istinu. I time smo označili smjer njégovoga rada uopće. On je napisao gotovo bezbroj rasprava, i sve se tiču historije srpskoga naroda, Bosne, Hercegovine, Crne gore, Stare Srbije i dr. — svjetske historije i crkvene. Ali gotovo sve te rasprave bile su sadržine strogo kritične, u tome smislu, da je njima ispravljao, što su ne-

Digitized by Google

kritično napisali drugi. Iz početka on se dakako silno zamjerio svijetu, ali jakost njegovoga znanja, poštenost njegovih namjera za cijeloga životnog mu rada svladale, osvojile su napokon i njegove protivnike.

Ovaj kritično-polemički rad smetao mu je, da nije dospio napisati veliko sustavno djelo o historiji svoga naroda. Najveća mu je radnja o knezu Lazaru. Mi njemu u velike priznajemo zaslugu, što je i pričanje narodnih pjesama znao kritički osvjetljavati.

Danas nad njegovim grobom plače srpski narod, a žali i hrvatski; takav umni radnik trebao je još poživjeti, jer je još imao mnogo da nam kazuje kao glasnik znanja i apostol istine.

Nije bilo suđeno . . . F. Ž Miler.

Prvi internacijonalni arheološki kongres u Ateni. Prvi internacijonalni arheološki kongres održao se od 7. do 13. travnja o. g. u Ateni. Grčka je vlada namjeravala da sazove ovaj kongres već u godini 1897., ali joj političke prilike u državi toga nisu dopuštale. Međutim je bilo jasno, da se prvi međunarodni arheološki kongres može održati samo u Grčkoj, pa je za to učeni svijet čekao, dok se prilike u Grčkoj poprave. Tek za ovu godinu mogla je Grčka da razašilje pozive. Odziv je bio sjajan; prijavilo se do blizu 500 učesnika, a bilo je najavljeno do 120 predavanja. Kongres je otvorio 7. travnja grčki prijestolja nasljednik, a iza njega su govorili pozdravne govore ministar prosvjete Karapanos i generalni eforos Kavvadias. Radilo se u 7 sekcija: 1. klasična arheologija; 2. prethistorijska i orijentalna arheologija; 3. muzeji i njihova uprava, iskapanje i čuvanje spomenika; 4. epigrafija i numizmatika; 5. geografija i topografija; 6. bizantinska arheologija i 7. arheologija i škola. U ovih su se 7 sekcija držale 34 sjednice, u kojima se je raspravljalo o raznim predmetima. Držalo se mnogo znanstvenih predavanja, koja su se velikim dijelom ticala klasične arheologije, ali se je opazilo, da je proučavanje grčke zemlje u prethistorijsko doba, napose Krete, došlo do znatnih rezultata. Neke su sekcije mogle zaključiti i znatnije pothvate. Tako je sekcija za bizantinsku arheologiju zaključila, da će se izdati ikonografija bizantinskih vladara i zbornik grčkih napisa od smrti Theodosijeve (395) do godine 1821. U sekciji za upravu muzeja mnogo se raspravljalo o međusobnom saobraćaju muzejskih uprava, izmjeni dupličnih komada i olakoćenju znanstvenoga rada onima, koji hoće da se muzejskim zbirkama okoriste. Sekcija, koja je raspravljala o tom, kako se ima arheologija uvesti u škole, u glavnom se je složila u tom, da ne treba arheologiju predavati kao posebni predmet, ali da treba u školi svagdje, gdjegod se pruži prilika, uputiti na rezultate, što su se polučili u pojedinim arheološkim doktrinama.

Zaključna se je sjednica držala 13. travnja pod predsjedanjem Karapanosovim. U toj je sjednici Homolle referirao o uspjehu kongresa. U mnogim se je pitanjima polučio sporazum, u mnogim pak nije se došlo do zaključka. Ako se pomisli na silni materijal i na kratko vrijeme, onda se to čini sasvim naravnim. Iza kongresa bilo je više izleta na neka mjesta, na kojima su razne škole iskapale. Slijedeći će kongres biti za dvije ili tri godine u Kairi. V. H.

Digitized by Google

INHALT DES „VJESNIK“

der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Zagreb (Agram).

Neue Serie Band VIII. 1905.

Seite

Barlé Janko: † Ivan Krstitelj Tkalčić 165
Brunšmid Dr. Josef: Alterthümer des früheren Mittelalters aus Kroazien und Slavonien . 208
— — — Die Steindenkmäler des kroatischen Nazionalmuseums in Zagreb (Agram). Fortsetzung 35
— — — Einige Münzfunde in Kroazien und Slavonien. V, XVIII—XXV. . . 176
Hoffiller Dr. Viktor: Das praehistorische Grabfeld in Smiljan bei Gospić 193
— — — Ueber eine Bleireliefplatte aus Divoš 204
— — — Ueber eine Votivreliefplatte aus Blei aus Serbisch-Mitrovica . . . 118
Klaić Vjekoslav: Das kroatische Königreich im XV. Jahrhunderte und im ersteu Viertel des XVI. (1409 -1526). 129
— — Ueber die Krönung ungarischer Arpadenfürsten zu Königen von Dalmazien und Kroazien (1091—1207) 107
Krnic Bogoljub: Eine Zagreber (Agramer) Urkunde aus dem Jahre 1482 über die Befreiung von Mautzahlungen 159
Milčetić Ivan: Drei glagolitische Urkunden aus Istrien aus dem XV. Jahrhunderte . . . 30
Šišić Dr. Ferdinand: Ueber den Tod des kroatischen Königs Zvonimir 1
Vasić Dr. Miloje: Ein Broncegefäss aus Viminacium 148
Vulić Nikola: Zwei römische Inschriften aus der Crna Gora (Montenegro) 172
Generalversammlung der kroatischen archaeologischen Gesellschaft vom 4. Mai 1905. 221
Literarische Nachrichten 226
Verschiedene Nachrichten 231
Inhalt des »Vjesnik« der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Zagreb (Agram). Neue Serie. Band VIII. 1905. 234
Verzeichnis der Abbildungen 234

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN.

Abbildungen der Steindenkmäler des kroatischen Nazionalmuseums in Zagreb (Agram):

58. Attis. Torso einer Statuette aus Italien.
59. Kopf eines Panisken oder eines jungen Satyrs. Provenienz unbekannt.
60. Torso eines jungen Satyrs (oder des Dionysos) aus Mitrovica.
61. Ein Knabe mit einem Hahn. Bruchstück einer kleinen Gruppe aus Solin (Salona) in Dalmazien.
62. Torso eines Imperators aus Solin (Salona) in Dalmazien.
63. Männliche bekleidete Figur aus Solin (Salona) in Dalmazien.
64. Porträtkopf eines älteren Griechen. Provenienz unbekannt.
65. Porträtkopf eines jüngeren Römers (Kaiser Nero?) Aus Italien.
66. Kopf des M. Aurelius oder Commodus als Caesar. Aus Italien.
67. Porträtkopf eines älteren Römers. Aus Italien.
68. Porträtkopf eines älteren Römers. Aus Zagreb (Agram).
69. Bruchstück eines älteren männlichen Porträtkopfes. Aus Italien.
70. Porträtkopf eines älteren Römers. Aus Italien.
71. Porträtkopf eines Knaben. Aus Solin (Salona) in Dalmazien.
72. Porträtkopf eines römischen Knaben. Aus Italien.
73. Kopf eines jüngeren Mannes. Provenienz unbekannt.
74. Kopf eines jüngeren Mannes. Aus Osijek (Essek).
75. Bruchstück eines kopfförmigen Gefässes. Aus Italien.
76. Porträtkopf einer jüngeren Frau. Aus Solin (Salona) in Dalmazien.
77. Weiblicher Porträtkopf. Aus Solin (Salona) in Dalmazien.
78. Kopf einer Frauenstatue aus Solin (Salona) in Dalmazien.
79. Poträtkopf einer Römerin. Aus Italien.

Digitized by Google

80. Weibliche Porträtbüste aus Italien.
81. Kopf einer weiblichen Statuette aus Gornji Muć in Dalmazien.
82. Vordertheil eines weiblichen Kopfes aus Sisak.
83. Kopfbruchstück einer weiblichen (?) Figur aus Italien.
84. Torso einer jugendlichen männlichen Figur aus Sisak.
85. Torso einer bekleideten Statuette aus Italien.
86. Unterer Theil einer weiblichen Statuette aus Italien.
87e. Ein rechter von einer Schlange umwundener Fuss aus Italien.
93. Basisbruchstück einer Panstatue. Wahrscheinlich aus Dalmazien.
94. Basis einer Statuette aus Mitrovica.
95. Basisbruchstück einer Statuette aus Mitrovica.
97. Basis aus Sisak.
98. Helm von einem Tropaeum aus Drvišica bei Karlobag (Carlopago).
100. Eber und Hund. Gruppe aus Osijek (Essek).
101. Ein Hahn aus Sisak.
B. Reliefe.
102. Ares. Reliefplatte aus Sisak.
103. Asklepios und Hygieia. Votivrelief aus Zemun (Semlin).
104. Athena oder Roma. Bruchstück eines Reliefs aus Mitrovica.
105. Herakles mit den Hesperidenäpfeln. Votivrelief aus Zemun (Semlin).
106. Herakles und Hesione. Votivrelief von der Crkvina bei Golubić in Bosnien.
107. Hilaritas (?). Bruchstück einer vierseitigen Säule mit Reliefen aus Sisak.
108. Kentaur. Reliefplatte aus Sisak.
109. Thrakischer Reiter. Votivrelief aus Sisak.
110. Liber. Bruchstück eines Votivreliefs aus Zemun (Semlin).
111. und 112. Liber und Libera. Bruchstücke zweier Votivreliefe aus Zemun.
113. Liber. Bruchstück eines Votivreliefs aus Zemun.
114. Liber und Libera. Bruchstück eines Votivreliefs aus Zemun.
115. Libera. Bruchstück eines Votivreliefs aus Zemun.
116. Maenade. Bruchstück eines Votivreliefs aus Zemun.
117. Bruchstück eines dionysischen Votivreliefs aus Zemun.
118. Bruchstück eines Votivreliefs aus Zemun.
120. und 121. Mithrasopfer. Zwei Votivreliefe aus Sisak.
122. Cautes. Theil eines Votivreliefs aus Sisak.
123. Mithras den Stier tötend. Votivrelief von der Crkvina bei Golubić in Bosnien.
124. Mithras den Stier tötend. Bruchstück eines Votivreliefs aus dem Bache Obdulja bei Sinac (Bezirk Otočac).
125. Nemesis. Votivrelief mit zwei Inschriften aus Sčitarjevo.
126. Nymphe. Bruchstück eines Reliefs aus Varaždinske Toplice.
127. Priapus. Votivrelief aus Sisak.
128. Silvanus — Pan. Votivrelief aus Solin (Salona) in Dalmazien.
129. Silvanus — Pan. Votivrelief; wahrscheinlich aus Solin.
130. Silvanus — Pan. Bruchstück eines Votivreliefs mit Inschrift; wahrscheinlich aus Solin
131. Bruchstück eines Votivreliefs aus Mitrovica.
132. Bruchstück eines Reliefs aus Sisak.
133. und 134. Bruchstück zweier Votivreliefe aus Sisak.
136. Bruchstück eines Votivreliefs aus Mitrovica.
137. Jüngerer männlicher Kopf (Dionysos?) aus Solin in Dalmazien.
138. Bruchstück eines Hochreliefs von der Crkvina bei Golubić in Bosnien.
139. Die Geburt des Dionysos. Sarkophagrelief aus Italien.
140. Die Jagd auf den kalydonischen Eber. Bruchstück eines Sarkophagreliefs aus Italien.
141. Bruchstück eines Sarkophagreliefs aus Rom (Aus einem Raub der Kore?).
142. Silen und Nymphe. Bruchstück eines Sarkophagreliefs aus Italien.
143. Vier Knaben. Bruchstück eines Sarkophagreliefs aus Italien.
144. Wettrennen von Eroten. Bruchstück eines ovalen Sarkophags aus Italien.
145. Eroten. Fries von einem Sarkophagdeckel aus Italien.
146. Eros mit Guirlande. Bruchstück eines Sarkophagreliefs aus Mitrovica.
147. Eros mit Kranz. Bruchstück eines Sarkophagdeckels aus Mitrovica.
148. Eros und eine Jahreszeit. Bruchstück eines Sarkophagreliefs aus Solin in Dalmazien.
149—152. Bruchstücke von Sarkophagreliefen aus Italien.
153. Die vier Jahreszeiten. Bruchstück eines Sarkophagreliefs aus Mitrovica.

Digitized by Google

154—155. Eine Jahreszeit. Bruchstücke von Sarkophagreliefen aus Italien.
156. Ein Ochsengespann. Bruchstück eines Reliefs aus Italien
157. Maulesel Bruchstück eines Reliefs aus Italien.
158. Scenen aus dem Leben eines Kindes. Sarkophagrelief aus Italien.
159 Bruchstück eines Sarkophagreliefs unbekannter Provenienz.
160. Weiblicher Kopf. Bruchstück eines Hochreliefs aus Čakovac (Metulum) bei Josipdol.
161. Aufsatz eines Grabdenkmals aus Petrovci (Bassiana) bei Ruma.
162. Bruchstück eines ähnlichen Denkmals ebendaher.
164. u. 165. Bruchstücke von ähnlichen Denkmälern aus Mitrovica.
166. Eros. Relief auf einer viereckigen Säule aus Čakovac (Metulum) bei Josipdol.
167. Ein römisches Ehepaar. Relief aus Carevo polje bei Čakovac (Metulum).
168. Grabstein eines römischen Ehepaares aus Prhovo (Bezirk Zemun).

C. Griechische Inschriftsteine.

170. Basis einer Aphroditestatuette mit Inschrift. Aus Starigrad (Cittavecchia) auf der Insel Hvar (Lesina) in Dalmazien.
171. Votivinschrift an Aphrodite. Aus Starigrad auf der Insel Hvar.
172. Denkstein auf einen Sieg der Pharier. Aus Starigrad auf der Insel Hvar.
173. Pharische Ratsbeschlüsse über die Ehrung von Gesandten einer Stadt und Entsendung einer Gesandtschaft zum Apollo von Delphi. Aus Starigrad auf der Insel Hvar.
174. Bruchstück einer Stele mit einer Bestimmung. Aus Vis (Lissa) in Dalmazien.
175. Namensverzeichniss. Bruchstück aus Vis in Dalmazien.
176. Psephisma über die Gründung einer griechischen Ansiedlung auf der Insel Korčula. Aus Lumbarda auf der Insel Korčula (Curzola) in Dalmazien.
177. Namensverzeichniss. Bruchstück aus Lumbarda auf der Insel Korčula.
178. Grenzstein mit Inschrift aus Starigrad auf der Insel Hvar.
179. Bruchstück des Grabsteines eines Demodokos und seines Sohnes Kleudamos. Aus Starigrad auf der Insel Hvar.
180. Grabstein des Epepodios; aus Solin (Salona) in Dalmazien.
181. Grabstein des Aurelios Kletos aus Sigai bei Dolichai. Wahrscheinlich aus Solin.
182. Drei Bruchstücke einer Grabplatte. Wahrscheinlich aus Solin.
183. Grabstein des Jünglings Markos Klaudios Markianos aus Nikomedia. Aus der Senjska Draga zwischen Senj und Sv. Križ.
184. Bruchstück einer griechischen Inschrift aus Baška auf der Insel Krk (Veglia).
185. Grabinschrift des Mädchens Kallipone aus Mitrovica.
186—189. Bruchstücke griechischer Grabinschriften aus Mitrovica.

1. Bleiplatte mit Relief aus Serbisch Mitrovica.
2. Bleiplatte mit Relief aus Petrovci bei Ruma.
3. Bleiplatte mit Relief aus Sisak.
4. Bruchstück einer Bleiplatte mit Relief aus Petrovci bei Ruma.
5. Bleiplatte mit Relief aus Serbisch Mitrovica.
6. Bleiplatte mit Relief aus Čalma.
7. Bleiplatte mit Relief aus Sisak.
8. Bruchstück einer Bleiplatte mit Relief; gefunden zwischen Putinci und Indija.
9. Gegenstände aus einem römischen Grabe in Kostolac (Serbien).
10a u. 10b. Broncegefäss aus einem römischen Grabe in Kostolac. Vorder- und Rückseite.
11. Römisches Broncegefäss aus einem Grabe in Vinkovci (Slavonien). Vorder- u. Rückseite.
12. Porträt des † Ivan Krstitelj Tkalčić.
13. Grabinschrift des Agirrus und der Temeia aus Vilusi auf dem Grahovo polje in der Crna Gora (Montenegro).
14. Grabinschrift des Gaius Epicadus, princeps der Doclaten. Ehendaher.
15. Aes signatum mit Caduceus und Dreizack. Bruchstück aus Mazin.
16. Aes signatum mit dem Elephanten und der Sau. Bruchstück aus Mazin.
17. und 18. Aes signatum mit Dreifuss und Anker. Zwei Bruchstücke aus Mazin.
19. Römisches Libralas aus Mazin.
20. Campanisches Libralquadrans mit Hand und zwei Gerstenkörnern. Aus Mazin.
21. Bruchstück einer Reliefplatte aus Mazin mit Delphin

Digitized by Google

22. Denar des Nicolaus von Ilok (Ujlaki), Königs von Bosnien.
23. Krug aus Irig, worin Münzen aus dem XVII. Jahrhunderte gefunden wurden.
24. Thongefässe aus dem praehistorischen Grabfelde bei Smiljan.
25. und 26. Broncegegenstände aus dem praehistorischen Grabfelde bei Smiljan.
26a. Broncefibel ebendaher.
27. Bernsteingegenstände ebendaher.
28. Gegenstände aus Glas und Glasfluss ebendaher.
29. Bleiplatte mit Relief aus Divoš.
30. Relief auf einer römischen Ara aus Optuj (Pettau).
31. Silberne Fibula aus Ilok.
32. Frühmittelalterliche Fibeln aus Kroazien und Slavonien (2, 4, 5 und 9 aus Sisak, 1, 3, 6, 7 und 8 aus Novi Banovci an der Donau).
33. Goldperlen aus einem Halsband und silberne Gürtelschnalle aus einem frühmittelalterlichen Grabe in Zemun (Semlin).
34. Vergoldete Fibel aus legirtem Silber aus Zemun.
35. Vergoldete Fibel aus einem Grabe auf Rovine bei Karlovci im Comitate Srijem (Syrmien).
36. Broncene emailirte Fibel aus Sisak.
37. Silberfibeln (Die untere aus Vinkovci; die übrigen aus Novi Banovci).
38. Fibula aus Novi Banovci.

Digitized by Google

Digitized by Google

ČLANOVI UTEMELJITELJI

HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA U ZAGREBU.*

1. † Antolković pl. Josip, vladin ravnatelj u miru u Zagrebu.
2. Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
3. Bulić Franjo, ravnatelj muzeja u Spljetu.
4. Crnadak Gjuro u Zagrebu.
5. Cseh Ervin de Szentkatolna, hrvatski ministar u Budimpešti.
6. Deželić Gjuro, gradski senator u Zagrebu.
7. Grad Karlovac.
8. Gugler Pavao, biskup i prior vranski u Zagrebu.
9. Janković grof Julijo, veleposjednik u Budimpešti.
10. † Karić Pavao, potpukovnik u miru u Zagrebu.
11. Knjižnica biskupskoga sjemeništa u Djakovu.
12. Knjižnica časnička 25. zagr. domobr. pukovnije.
13. Knjižnica zbora duhovne mladeži u Zagrebu.
14. Knjižnica muške učiteljske škole u Zagrebu.
15. Knjižnica okružna učiteljska u Mitrovici.
16. Knjižnica obitelji Vitezić u Vrbniku.
17. Knjižnica središnjega bogoslovnoga sjemeništa u Zadru.
18. Kolar Nikola, arhitekt u Zagrebu.
19. Kršnjavi Dr. Izidor, odjelni predstojnik kr. zem. vlade u miru u Zagrebu.
20. Kuševič Svetozar, veliki župan u miru u Blackom.
21. Mikačić Dujam, općinski bilježnik u Spljetu.
22. Neumann Dr. Dragutin, odvjetnik u Osijeku.
23. Normann grof Rudolf Ehrenfelski, vlastelin u Valpovu.
24. Imovna općina brodska u Vinkovcima.
25. Imovna općina otočka u Otočcu.
26. Pleše Ferdo, kanonik i župnik u Fužini.
27. Ružić Dr. Ivan, branitelj u Zagrebu.
28. Slamnik Ljudevit, gimn. ravnatelj u miru na Rijeci.
29. Smičiklas Tade, sveučilišni profesor u Zagrebu.
30. † Strossmajer Josip Juraj, biskup u Djakovu.
31. Suk Dr. Feliks, kanonik u Zagrebu
32. † Šestak Ivan. kanonik u Djakovu.
33. Šilović Dr. Josip, sveučilišni profesor u Zagrebu.
34. † Šrepel Dr. Milivoj, sveučilišni profesor u Zagrebu.
35. Prva hrvatska štediona u Zagrebu.
36. Turković Milan, vlastelin u Kutjevu.
37. Žerjavić Dr. Juraj, župnik u Mariji Bistrici.

* Članovi utemeljitelji uplaćuju na jednom ili u pet godišnjih obroka najmanje 100 kruna.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Uprava hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu (narodni muzej) želeći, da se u hrvatskom narodu pobudi što življe zanimanje za domaću povjest i starine, kako bi se uslijed toga spomenici davno minulih vremena što bolje čuvali i kako bi u što obilnijoj mjeri pritjecali zbirkama arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu, odlučila je, da znatno snizi cijene starijih društvenih publikacija. Od sada su cijene knjigama za članove:

Arkiv za povjestnicu jugoslavensku sv. VI., VII. i VIII. po 1 K, sv. IX. do XII. po 1 K 50 f. (Sv. I.—III. i V. su posvema raspačane, a od sv. IV. ima samo nekoliko primjeraka, koji se prodaju po 2 K).

Viestnik hrv. arh. društva I—XIV. ukupno za 14 K, a pojedina godišta po 2 K. (Godina I. sv. 2. je posvema raspačana, pa se više ne prodaje).

Codex diplomaticus od I. Kukuljevića I. i II. sveska po 1 K 50 f., a oblje zajedno 2 K 50 f.

Tko pristupi društvu kao član utemeljitelj i uplati kao prvi obrok utemeljiteljnoga prinosa od 100 K svotu od 20 K, dobiva sve ove starije publikacije besplatno.

Redoviti društveni članovi, koji plaćaju samo 4 K na godinu, dobivaju besplatno onu svesku »Vjesnika«, koju društvo te godine izdade.

Društveni članovi mogu kupiti uz sniženu cijenu:

Vjesnik hrv. arh. društva, nove serije sv. I—VIII., i to svaku svesku po 4 K, dočim im je knjižarska cijena 6 K za svaku.

Nadalje se može kod ravnateljstva arheološkoga muzeja u Zagrebu (Zrinjski trg br. 11.) dobiti:

S. Ljubić. Popis arheologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu. I. 1. Egipatska zbirka. — Predhistorička zbirka. Sa 36 tabla. Zagreb 1889. 6 K.

— — II. 1. Numismatička zbirka od najstarije dobe do cara Dioklecijana. Sa 12 tabla. Zagreb 1890. 4 K.

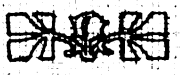

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Widener Library
3 2044 100 095 843

Digitized by Google